

DİL

araştırmaları

uluslararası hakemli dergi

ISSN 1307-7821

e-ISSN 2757-8003

SAYI: 36 BAHAR 2025

Dil Araştırmaları Sayı: 36 Bahar 2025

OSMAN FİKRİ SERTKAYA
LEYLÂ KARAHAN
MEHMET AKKUŞ
SOHEİLA AHMADİ
NAZİRE ERBAY
SERAP BOZKURT GÜVENEK
EMRAH GÖRGÜLÜ
ABDULKADİR ÖZTÜRK
MELİKE ÜZÜM
ELİF AY KAYA
İSMAİL YAMAN
ÜNAL KALAYCI
SEYFETTİN ÖZDEMİREL
ALİ KÖK
GÜLCAN KISINMA
BAHAR TÜRKYILMAZ
TAMAR KAROSANIDZE KIRSAC
HAYRETTİN YİĞİT
M. TAHA YANGIN
ÖZGE EZEL ŞAHİNER
ERDİNÇ YEŞİLKAŞ
GULVIRA DARMENOVA
ASYA SENGEL
YUSUF HAMZA İLERİ
AZRA DENİZ POLAT

2025 BAHAR

Fiyatı: 450 TL

Sayı: 36 Bahar 2025

Ankara

SAHİBİ/Owner

Ufuk TUZMAN

AVRASYA YAZARLAR BİRLİĞİ ADINA SAHİBİ

Avrasya Yazarlar Birliği Genel Başkanı

e-posta: ufuktuzman@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-7241-3073

Ankara / TÜRKİYE

GENEL YAYIN YÖNETMENİ/General Publication Director

Prof. Dr. Ahmet Bican ERÇİLASUN

Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

e-posta: bercilasun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3268-3251

Ankara / TÜRKİYE

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/Responsible Chief Clerk

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

e-posta: ekrem.arikoglu@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9262-570X

Ankara / TÜRKİYE

EDİTÖR/Editor

Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ

Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

e-posta: huseyinyildiz@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8055-7946

Ordu / TÜRKİYE

YAYIN KURULU/Members of Editorial Boards

Prof. Dr. Kamal MEHİDİ OĞLU ABDULLAYEV

Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

e-posta: kabdulla1950@gmail.com, Bakı / AZERBAIJAN

Doç. Dr. Éva CSÁKI

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Orientalisztika

e-posta: csaki.eva@btk.ppke.hu, ORCID ID: 0000-0002-1082-3372

Budapest / HUNGARY

Prof. Dr. Marcel ERDAL

Goethe-Universität Frankfurt am Main, Turkologie

e-posta: merdal4@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1604-4193, Frankfurt / GERMANY

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

e-posta: feyzi.ersoy@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7145-0399, Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

e-posta: figen.guner@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8524-9635

Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Peter B. GOLDEN

Rutgers University, Center for Middle Eastern Studies

e-posta: pgolden@scarletmail.rutgers.edu, ORCID ID: 0000-0003-4765-9390

Piscataway, NJ / USA

Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Orientalistyczny

e-posta: henryk.jankowski@amu.edu.pl, ORCID ID: 0000-0003-2576-1204

Poznań / POLAND

Prof. Dr. Leylâ KARAHAN

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

e-posta: lkarahan@etu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9806-7235

Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Erden KAZHYBEK

Қазақстан Республикасы Білім Және Ғылым Миністрлігі

e-posta: kazhybek@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7775-9408

Astana / KAZAKHSTAN

Prof. Dr. Marek STACHOWSKI

Jagiellonian University, Instytut Filologii Słowińskiej

e-posta: marek.stachowski@uj.edu.pl, ORCID ID: 0000-0002-0667-8862

Kraków / POLAND

Prof. Dr. Peter ZIEME

BBaw / Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften

e-posta: ziempet@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8090-7707

Berlin / GERMANY

DANIŞMA KURULU/Publication Board of Overseers

Prof. Dr. Ferruh AGÇA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir / TÜRKİYE, fagca@ogu.edu.tr] • Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN [Hacettepe Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, shukruhalukakalin@hacettepe.edu.tr] • Prof. Dr. Ercan ALKAYA [Fırat Üniversitesi, Elazığ / TÜRKİYE, ealkaya16@gmail.com] • Prof. Dr. Ali AKAR [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla / TÜRKİYE, akar@mu.edu.tr] • Prof. Dr. Mustafa ARGUNSAH [Erciyes Üniversitesi, Kayseri / TÜRKİYE, mustafargunsah@gmail.com] • Prof. Dr. Ekrem AYAN [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla / TÜRKİYE, aayan@mu.edu.tr] • Prof. Dr. Erhan AYDIN [Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, ayerhan@gmail.com] • Prof. Dr. Tsendin BATTULGA [Möğölistan Ulusal Üniversitesi, Ulanbator / MOĞOLİSTAN, battulgatsend976@gmail.com] • Prof. Dr. Nergis BIRAY [Pamukkale Üniversitesi, Denizli / TÜRKİYE, nbiray@pau.edu.tr] • Prof. Dr. Uvä BLAESING [Leiden Üniversitesi Dilbilim Merkezi, Leiden / HOLLANDA, u.blaesing@hum.leidenuniv.nl] • Prof. Dr. Hendrik BOESCHOTEN [Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi, Mainz / ALMANYA] • Prof. Dr. Bernt BRENDMEYER [Oslo Üniversitesi, Oslo / NORVEÇ] • Prof. Dr. Ahmet BURAN [Fırat Üniversitesi, Elazığ / TÜRKİYE, buran.ahmet@gmail.com] • Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU CENGEL [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, hulya.kasapoğlu@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Şaban DOĞAN [İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, shaban.dogan@ikcu.edu.tr] • Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ [Gazi Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, dileker@gazi.edu.tr] • Prof. Dr. Bülgehan Atsız GÖKDAG [Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale / TÜRKİYE, barsiz@gmail.com] • Prof. Dr. Viktor GUZEY [Saint Petersburg Üniversitesi, Saint Petersburg / RUSYA] • Prof. Dr. Bülent GÜL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir / TÜRKİYE, bulentgul@ogu.edu.tr] • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY [Erciyes Üniversitesi, Kayseri / TÜRKİYE] • Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN [Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, guergulseven@gmail.com] • Prof. Dr. Ayşe İLKER [Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa / TÜRKİYE, ayseincelker@gmail.com] • Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ [Ardahan Üniversitesi, Ardahan / TÜRKİYE] • Prof. Dr. Yakup KARASOY [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, yakup.karasoy@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Yavuz KARTALIOĞLU [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, yavuz.kartalioğlu@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Cevat KAYA [Ardahan Üniversitesi, Ardahan / TÜRKİYE, ceval.kaya@ardahan.edu.tr] • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ [Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, zeki.kaymaz@ege.edu.tr] • Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU [Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, caner.kerimoglu@deu.edu.tr] • Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞCIOĞLU [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, fatih.kirisicioglu@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ [Türk Dil Kurumu, Ankara / TÜRKİYE, zkorkmaz@ankara.edu.tr] • Prof. Dr. Paki KÜÇÜKER [Sakarya Üniversitesi, Adapazarı / TÜRKİYE, banatcu@humanity.ankara.edu.tr] • Prof. Dr. M. Vefa NALBANT [Pamukkale Üniversitesi, Denizli / TÜRKİYE, vnalbant@gmail.com] • Prof. Dr. Mustafa ÖNER [Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, mustafa.oner@ege.edu.tr] • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN [Erciyes Üniversitesi, Kayseri / TÜRKİYE, nozkan@erciyes.edu.tr] • Prof. Dr. F. Sema BARUTÇU ÖZNDER [Ankara Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, barutcu@humanity.ankara.edu.tr] • Prof. Dr. Çetin PEKACAR [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, cetin.pekacar@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA [İstanbul Üniversitesi, İstanbul / TÜRKİYE, sertkayaosmanfiki@mynet.com] • Prof. Dr. Hatice ŞAHİN [Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa / TÜRKİYE, hatices@uludag.edu.tr] • Prof. Dr. Serkan ŞEN [Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun / TÜRKİYE, serkansen@omu.edu.tr] • Prof. Dr. Hatice SİRİN [Ege Üniversitesi, İzmir / TÜRKİYE, hatice101@yahoo.com] • Prof. Dr. Vahit TÜRK [İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul / TÜRKİYE, vahitturk@hotmail.com] • Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA [Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa / TÜRKİYE, ustunovak@uludag.edu.tr] • Prof. Dr. Dimitri VASILYEV [Rusya Bilimler Akademisi, Moskova / RUSYA] • Prof. Dr. Nikolay Ivanovich YEGEROV [Bursa Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cüvayşın / RUSYA, emigulay@yandex.ru] • Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, habibe.ersoy@hbv.edu.tr] • Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKAYA [Marmara Üniversitesi, İstanbul / TÜRKİYE, guldensagol@marmara.edu.tr] • Prof. Dr. Zuhdi YÜKSEL [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, zuhdi.yuksel@hbv.edu.tr] • Doç. Dr. Haluk AKÇA [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, haluk.akca@hbv.edu.tr] • Doç. Dr. Zeynep GENCER BALOĞLU [Pamukkale Üniversitesi, Denizli / TÜRKİYE, zgenecer@pau.edu.tr] • Doç. Dr. Abdullah ÖZTÜRK [Ordu Üniversitesi, Ordu / TÜRKİYE, akadirturk@odu.edu.tr] • Doç. Dr. İsa SARI [Hitit Üniversitesi, Çorum / TÜRKİYE, isasari@hitit.edu.tr] • Doç. Dr. İslay İSKİTAS SAVA [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, islay.sava@hbv.edu.tr] • Doç. Dr. İlhan UÇAR [Sakarya Üniversitesi, Adapazarı / TÜRKİYE, iucar@sakarya.edu.tr] • Doç. Dr. Veli Savaş YELOK [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, savas.yelok@hbv.edu.tr] • Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE, huseyin.yildirim@hbv.edu.tr] • Dr. Ögr. Üyesi Nurdin USEEV [Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek / KIRGIZISTAN, nurdin.useev@manas.edu.kg]

İNGİLİZCE DANIŞMANLARI/

Editors for English Abstracts

Doç. Dr. Musa SALAN

Arş. Gör. Sıla Nur AKTAŞ

WEB SAYFASI SORUMLUSU/

Web page designer

Arş. Gör. Bekir Yavuz PEKACAR

YÖNETİM MERKEZİ/Management Center

Sakarya Mahallesi Göztepe Sokak No: 5/A

Altındağ/ANKARA

İLETİŞİM BİLGİLERİ/Correspondence Address

e-posta: dilarastirmalari@gmail.com

web sayfi: www.dilarastirmalari.com

YAYIN TÜRÜ/

Type of publication

Uluslararası Hakemli Süreli (Altı Aylık)

Yayındır.

ABONELİK/Subscription

Fiyatı: 450 TL

Yurt içi Yıllık Abone Bedeli: 800 TL

Kurumsal Fiyatı: 900 TL

Kurumsal Yıllık Abone Bedeli: 1.600 TL

T.C. Ziraat Bankası Başkent Şubesi,

Şube Kodu: 1683,

Hesap No: 47095325-5001

Avrasya Yazarlar Birliği No: 53 23 008,

e-posta: kardeskalemler@gmail.com

DÜZELTMEN/Proofreader

Arş. Gör. Sıla Nur AKTAŞ

MİZANPAJ/

Design by

Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ

KAPAK TASARIMI/

Cover Design

İbrahim SAĞLAM

BASKI/Printed by

Dijital Baskı Merkezi (Osman Sami Solak)

Tel: (0533) 577 65 14

Matbaa Sertifikası No: 70810

İçindekiler

Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 1 Tarıklığı Boşalmak Deyimi Üzerine** 1-5
On the Idiom to Tarıklığı Boşalmak
On the Idiom to *Tarıklığı Boşalmak*
OSMAN FIKRİ SERTKAYA
- 2 “Charming Yet Challenging”: Exploring Ethnolinguistic Identity Perceptions of Khalajs Through Positioning Theory** 7-24
“Zor Ama Cezbedici”: Halaçça Konuşurlarının Etnodilbilimsel Benlik Algılarının Konumlandırma Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi
MEHMET AKKUŞ - SOHEİLA AHMADI
- 3 Ecel-Ölüm Algısının Eşdizimlilik Görünümlerine Anlam Temelli Bir Yaklaşım: Şehzade ve Sultan Şairler Örneği** 25-46
A Meaning-Based Approach to the Collocations of Death-Death Perception: The Case of Prince and Sultan Poets
NAZİRE ERBAY - SERAP BOZKURT GÜVENEK
- 4 Fragment Answers and Negative Concord in Turkish** 47-67
Türkçede Parçalı Yanıtlar ve Olumsuz Uyum
EMRAH GÖRGÜLÜ
- 5 Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi Örnekleminde Türk Dilinde Alfabe Çeşitliliği** 69-87
Alphabetic Diversity in the Turkic Languages: A Case Study of Eastern European Kipchak Turkish
ABDULKADİR ÖZTÜRK
- 6 Exploring the Language Policy of a Turkish-Greek Transnational Family in the UK** 89-105
Birleşik Krallıktaki Türk-Yunan Ulusötesi Bir Ailenin Dil Politikasının İncelenmesi
ELİF AY KAYA - İSMAİL YAMAN
- 7 Aynı Sözcüğün Teklik ve Çokluğu ile Yapılan İkileme Türü** 107-120
Type of Hendiadyn Made with Singular and Plural Forms of the Same Word
ÜNAL KALAYCI
- 8 Türkiye Türkçesi Ağızlarında (Karabük ve Niğde Ağzı) Görülen Bazı Deyimler Üzerine** 121-134
On the Some Idioms in the Turkish Dialects (Karabuk and Nigde Dialects)
SEYFETTİN ÖZDEMİREL

- 9 **Oğuz Türkçesinde Deyimleşen Kelimeler: ‘Yalan Dünya, Yalancı Dünya, Yalancı’ Örneği Üzerine Düşünceler** 135-155
Idiomatic Words in the Oğuz Turkish: Thoughts on the Case of 'Lying World, This Transitory Life, Liar'
ALİ KÖK
- 10 **Eski Uygurca Çatıklara Ait Üç Fragman** 157-174
Three Fragments Belonging to the Chatiks in Old Uyghur
GÜLCAN KISINMA
- 11 **Yeni Uygurcada Taksis Kategorisi Kodlayıcıları: -GAn ve -vatkan Sıfat Fiilleri** 175-191
Taxis Category Codifiers in Modern Uyghur: -GAn and -vatkan Participles
BAHAR TÜRKİYİLMAZ
- 12 **Gürcüce ve Türkçede Görünüş** 193-204
Aspect in Georgian and Turkish
TAMAR KAROSANİDZE KIRSAÇ
- 13 **Metin Çözümlemesinde İzlek-Haber İlerlemesi ve Gerekçelendirme Unsurları: Kitâb-ı Güzîde Örneği** 205-224
Analysis of Thematic-Comment Progression and Justification Elements in Text: The Case of Kitâb-ı Güzîde
HAYRETTİN YİĞİT
- 14 **Insights from Turkish Noun Phrases for Ellipsis Process** 225-236
Eksiltme İşlemine Yönelik Türkçe Ad Öbeklerinden İçgörüler
M. TAHA YANGIN
- 15 **Eski Türkçede Savaşın Biçim Bilimi yorı- Fiili Örneğinde Metaforik Savaş** 237-256
Morphology of War in Old Turkic and Metaphorical War on The Example of yorı- Verb
ÖZGE EZEL ŞAHİNER
- 16 **Ordu Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar: Gölköy, Mesudiye, Kabadüz ve Kabataş Örneklemi** 257-268
Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialects of the Ordu Region: Gölköy, Mesudiye, Kabadüz and Kabataş Sample
ERDİNÇ YEŞİLKAŞ

Haberler / News

- 17 **Hocam Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın Ardından** 271-278
After the Passing of My Professor, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz
LEYLÂ KARAHAN
- 18 **Bernt Brendemoen Anısına: Dilbilim, Edebiyat ve Kültürel Köprüler (1949-2024)** 279-286
In Memory of Bernt Brendemoen: Linguistics, Literature, and Cultural Bridges (1949–2024)
MELİKE ÜZÜM

Yayın Değerlendirmeleri / Reviews

- 19 **Kazak Tili: Türk Tildi Auvditoriyağa arnalğan Oquv Quralı: Qarapayım Deñgey (A1), Bazalıq Deñgey (A2)** 289-300
Bıray, N. vd. (2023). *Қазақ Тілі: Қарапайым Деңгей (А1): Түрк Тілді Аудиторияға Арналған Оқу Құралы* (Edt. S. Karıbayeva). Astana, 196 s. ISBN: 978-601-7504-75-5.; Bıray, N. vd. (2024). *Қазақ Тілі: Базалық Деңгей (А2): Түрк Тілді Аудиторияға Арналған Оқу Құралы*. Astana, 272 s. ISBN: 978-605-9837-90-3.
GULVİRA DARMENOVA

20	Köl Tegin: Türklerin Yenilmez Savaşçısı Aydın, Erhan (2024). <i>Köl Tegin Türklerin Yenilmez Savaşçısı</i> . İstanbul: Kronik Kitap, 336 s. ISBN 978-625-6228-12-2 ASYA SENDEL	301-306
21	Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon'dan Chomsky'ye Altınörs, Atakan (2017). <i>Dil Felsefesi Tartışmaları-Platon'dan Chomsky'ye</i> . İstanbul: Bilge Kültür-Sanat. 320 s. ISBN: 978-605-92-4119-9. AZRA DENİZ POLAT	307-311
22	Dilbilim ve Mantığın Kesişiminde Dilin Matematiği Özgen, Murat (2022). <i>Dilin Matematiği Formal Anlambilime Giriş</i> . Ankara: Nobel Akademik. 310 s. ISBN: 978-625-417-838-2. YUSUF HAMZA İLERİ	312-315
	Etik İlkeler ve Yayın Politikası / Ethical Principles and Publication Policy	316-323

Tarıklığı Boşalmak Deyimi Üzerine

On the Idiom to *Tarıklığı Boşalmak*

Osman Fikri Sertkaya

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi

Emekli Öğretim Üyesi

e-posta sertkayaof46@gmail.com

orcid 0000-0003-4637-7308

doi 10.54316/dilarastirmalari.1591837

Atıf

Citation

Sertkaya, Osman Fikri
(2025). *Tarıklığı Boşalmak*
Deyimi Üzerine. *Dil*
Araştırmaları, 36: 1-5.

Başvuru

Submitted

26.11.2024

Revizyon

Revised

15.01.2025

Kabul

Accepted

27.01.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Türk dili ve kültürü için önem arz eden Dede Korkut Kitabı'nın nüshaları arasındaki farklılıklar, eser üzerine çeşitli karşılaştırmalı okumaları da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak okuyuş farklılıkları, anlamlandırmada da değişikliklere yol açmış ve bazen bir ibarenin yazımı üzerine dahi karşıt görüşler meydana gelmiştir. Bunlardan biri de Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında yer alan ve tarafımca 'tarıklığı boşalmak' şeklinde okunması gereken deyimle ilgilidir.

2006 yılında yayımlamış olduğum bildiride bu kısmın 'tarıklığı boşalmak' şeklinde okunmasının morfolojik ve semantik yönlerden uygun olacağını belirtmiştim. Bu yazıda ise aynı deyim üzerine D. Yıldırım, S. Özçelik ve S. Tezcan'ın okumalarını değerlendirip, Dede Korkut Kitabı'nın 2022 yılında bulunan yeni nüshasındaki yazılışını da ele alarak deyimden neden 'tarıklığı boşalmak' şeklinde okunması gerektiğini göstereceğim.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, *tarıklığı boşalmak*.

ABSTRACT

The differences between the copies of the Book of Dede Korkut, which is important for Turkish language and culture, have brought about various comparative readings on the work. As a result, differences in reading have led to changes in interpretation, and sometimes there have been opposing views even on the spelling of a phrase. One of these is the phrase in the Dresden copy of the Book of Dede Korkut, which I believe should be read as 'tarıklığı boşalmak'.

In my 2006 paper, I stated that the reading of this part as 'tarıklığı boşalmak' would be morphologically and semantically appropriate. In this article, I will evaluate the readings of D. Yıldırım, S. Özçelik and S. Tezcan on the same idiom and show why the idiom should be read as 'tarıklığı boşalmak' by

considering the spelling in the new copy of the Book of Dede Korkut found in 2022.

Keywords: Book of Dede Korkut, *tarıklığı boşalmak*.

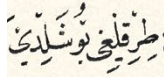
EXTENDED ABSTRACT

In 2013, an article by Sadettin Özçelik titled “Dede Korkut Eydür: ‘Ogul, Ol Nesne, Tarıklık Değül Tar Kılık’dur; Ol Fi’l Boşalmak Değül Yoşulmak’dur” was published in TEKE: International Journal of Turkish Literature, Culture and Education, Volume 2, Issue 3, on pages 47–52.

This article was published as a critique of the paper I had presented on Tuesday, April 11, 2006, at the First International Turkish World Cultural Congress, organized by the Turkish World Research Foundation in Çeşme/İzmir between April 9–15, 2006. My paper was titled “On the Expression Tarıklığı Boşalmak in the Book of Dede Korkut.”

In the sixth chapter of the Book of Dede Korkut, namely the story of Kan Turalı, Sadettin Özçelik interpreted a series of three successive actions between Sarı Donlu Selcan Hatun and Kan Turalı according to the Dresden manuscript, aligning with the interpretation of Semih Tezcan, and opposing the explanations provided by Dursun Yıldırım and myself.

Instead of using the Dresden manuscript, let us start reading the text from the first line of page 142 of the vowelized Bursa manuscript, which was introduced to the academic world in 2022 and is considered as a response sent by Dede Korkut from the afterlife:

(142) ... “Kan-turalı nikābın serpti. Kız köşkten bakardı. ²Gör-di. Tırıklığı boşaldı. Kedisi mavladı. Oşul ~ uşul olmuş şana gibi ³ağzının şuyı akdı. Yanındağı kızlara eydür? Haq Ta’ālā atamunğ göñlüne ⁴rahmet eylese, kābin kesüb beni ol yigide vërse, bunun gibi yigit ⁵hayf ola cānvarlar elinde helāk ola” dedi.

Below, I provide an analysis of two words found in this passage.

The first clause is composed of a noun and a verb. I read the syllable as *bo*. I read it as *şal*. I read it as *dt*. Hence, the word clearly appears as *bo-şal-dı*.

It is impossible to read the word as *yoşuldı* or *yuşuldı*, as seen in *Dîvānu Lugātî’t-Türk*, because the word is explicitly written with the ب letter. Moreover, there is no damma that would suggest a reading of o, ö, u, or ü. The noun in front of the verb should be read as *tarıklığı* according to the orthography.

This word appears to belong to Kipchak Turkish. The word *tarık* begins with t- and ends with -k. If it were an Oghuz Turkish word, we would expect to see *darı* in the text instead, meaning “grain/seed.”

Returning to the main subject: the sentence that appears as “tarıklığı boşaldı” should be interpreted as “the womb emptied”. It is not possible to read this phrase as “tar [from the mouth] kılığı boşaldı” as Semih Tezcan does, nor as “tar kılığı yoşuldı” as Sadettin Özçelik suggests. Especially, the verb in this phrase cannot be read as *yoşuldı* or *yuşuldı*.

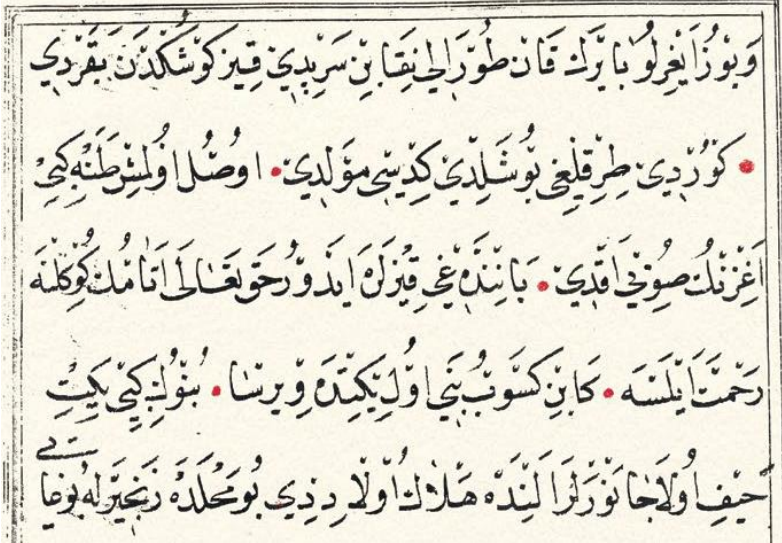
As I stated in the title of my paper, Dede Korkut responds from the afterlife. Shouldn’t the vowelized Bursa manuscript discovered in 2022 be considered a kind of response from Dede Korkut himself to such earlier criticisms?

2013 yılında *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*'nin 2. cildinin 3. sayısının 47.-52. sayfeleri arasında Sadettin Özçelik'in "Dede Korkut Eydür: 'Ogul, Ol Nesne, Tarıklık Degül Tar Kılık'dur; Ol Fi'l Boşalmak Degül Yoşulmak'dur" başlıklı bir yazı çıktı.

Bu yazı, benim 9-15 Nisan 2006'da Çeşme/İzmir'de Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından düzenlenen *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*'nda 11 Nisan 2006 Salı günü sunduğum "Dede Korkut'ta geçen tarıklığı boşalmak ibaresi üzerine"¹ başlıklı bildirimin değerlendirilmesi olarak yayımlanmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nın altıncı boyu olan Kan Turalı hikâyesinde Sarı Donlu Selcan Hatun ile Kan Turalı arasındaki ilişkinin birbirini takip eden üç eylemi konusunda Sadettin Özçelik, Dresden yazmasında Dursun Yıldırım² ile benim açıklamalarıma karşı, Dresden yazmasını Semih Tezcan gibi yorumlamıştı.

Biz metni Dresden yazması yerine Dede Korkut'un ahiretten cevap olarak gönderdiği 2022 yılında bilim âleminde duyulan harekeli Bursa yazmasının 142. sahifesinin birinci satırından okumaya başlayalım.

¹Sertkaya, Osman Fikri (2007). "Dede Korkut'ta geçen tarıklığı boşalmak ibaresi üzerine". *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 9-15 Nisan 2006, Çeşme/İzmir, Bildiriler Kitabı*, IV, İzmir, 2007, 1853, 1862; Sertkaya, Osman Fikri (2006). "Dede Qorqud Kitabı'nda işlenen Tarıklığı Boşalmak ifadesine dair (Çev. Afaq Ramazanova)". *Dede Qorqud, elmi-edebi-toplu*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, Folklor Enstitutu, Bakı, 21/4: 18-27; Sertkaya, Osman Fikri (2020). "Dede Korkut'ta geçen tarıklığı boşalmak ibaresi üzerine". *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*, İstanbul, 115-124.

²Yıldırım, Dursun (2005). "Kitâb-ı Dedem Qorqud" nüshasında bir problem sözcüğün çözümlenmesi". *Studia Turcologica Cracoviensia, Turks and Non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts*, 10, 503-515; Yıldırım, Dursun (2007). "Kitâb-ı Dedem Korkut metinleri ve bir problem sözcük: Tarıklık". *Türk Bilgi, Türkoloji Araştırmaları*, 13, 168-181.

(142) ¹ ... “Kān-ṭuralı nikābın serpti. Kız köşkten bakardı. ²Gördi. Tırıklığı boşaldı. Kedisi mavladı. Oşul ~ uşul olmuş ṭana gibi ³ağzının suyu akdı. Yanındaki kızlara eydür? Hâk Ta‘ālâ atamın gönlüne ⁴rahmet eylese, kâbin kesüb beni ol yigide vërse, bunun gibi yigit ⁵hayf ola cānvarlar elinde helāk ola” dedi.

Aşağıda bu metinde geçen iki kelimenin analizini vermekteyim. Ancak yazımı okuyacak olan ve Arap harfli eski yazıyı bilmeyen doktor, avukat, veteriner, hâkim, dişçi ve diğer meslek erbabının açıklamalarımı açıkça anlamaları için eski yazının özelliklerini de teferruatı ile anlatıyorum. Böylece konu çok net bir şekilde anlaşılacaktır.

İlk eylem cümlesi bir isim ve bir fiilden oluşuyor. Fiil **بوسلدي** imlâsı ile yazılmış. Fiilin imlâsını değerlendirmek gerekirse: Be-vâv harflerinin üzerinde hareke olarak ötre var. Hece ancak bo-bö-bu-bü şeklinde okunabilir. Ben heceyi **bo** olarak okuyorum. Şin-lam harflerinin üzerinde üstün harekesi var. Hece ancak şal veya şel şeklinde okunabilir. Ben heceyi **şal** olarak okuyorum. dâl-ye harflerinin altında esre harekesi var. Hece ancak dı veya di şekillerinde okunabilir. Ben heceyi **dı** olarak okuyorum. Böylece kelime **bo-şal-dı** şeklinde beliriyor. Kelimeyi *Divānu Lugâti’t-Türk*’de geçen **yoşuldi** veya **yuşuldi** şeklinde okumaya imkân yok. Çünkü kelime çok açık bir şekilde be harfi ile yazılmış. İkinci hece üzerinde de üstün harekesi var. Kelimeyi o ~ ö ~ u ~ ü okutacak ötre harekesi yok.

Fiilin önündeki isim ise **طرقلى** imlâsı ile yazılmış. İsim tı-re-kaf-lâm-gayın-ye harflerinden oluşuyor. Harekelerin hepsi ise esre. İsmi imlâsını değerlendirmek gerekirse: Tı harfinin altında esre harekesi var. Harfi **tı** oku diyor. re-kaf harflerinin altında esre harekesi var. Heceyi **rık** oku diyor. Kaf harfinin üzerinde cezm harekesi var. Hecenin bittiğini gösteriyor. İlk hece ile birlikte kelime **tı-rık** olarak beliriyor. Bu iki heceyi **târ kıl** okumaya imkân yok. Lâm harfinin altında esre harekesi var. Harfi **lı** oku diyor. gayın-ye harflerinin altında esre harekesi var. Heceyi **gı** oku diyor. Böylece kelime **tı-rık-lı-gı** şeklinde meydana çıkıyor. Müstensihin ilk hareke olarak üstün yerine sehven esre harekesi yazdığı anlaşılıyor. O zaman da bize kelimeyi **tarıklığı** şeklinde okumaktan başka bir imkân kalmıyor.

Bu kelime Kıpçak Türkçesi’ne ait bir kelime olmalı. Çünkü **tarık** kelimesi **t-** ile başlıyor ve **-k** ile bitiyor. Kelime Oğuz Türkçesine ait bir kelime olsaydı metinde **tarık** yerine **darı** “tohum/tane” şeklinde görülürdü. Oğuz Türkçesi’nden “kuştan korkan darı ekmez” atasözünü bildirimde “kuştan korkan tohum/tane ekmez” çevirisiyle birlikte vermiştim.

Atasözü demişken Sadettin Özçelik’in makalesinde verdiği bir atasözü ile ilgili bir anlam düzeltmesi ile bir atasözü eklemesi yapayım. Türkler koyunun yününi kırkarlar, bu yünü kirman ile eğirip ip haline getirirler. Elde ettikleri bu ipten de birçok şey gibi yün çorap da örerler. Ördükleri “Yün çorap” için Kerkük bilmececi olarak söylenen “kıllı ağzını açdı / çılpak içine kaçdı” şekli “yün çorap ile ayak”tır. Çorabın kıllı olması yün çorap olmasından kaynaklanır. Bir Kerkük bilmececi daha vereyim. Cevabı “Pırasa veya yeşil soğan” olan bilmece “başı

sallanır / dibi kıllanır” şeklindedir. Bu bilmeceleleri çocukluğumda Kerkük göçmeni olan anneannemin ablası Güllüce’den duymuştum.

Tekrar konuya dönüyorum. **Tarıklığı boşaldı** olarak beliren cümleyi “döl yatağı boşaldı” “yani inzal vukuu buldu” şeklinde anlamak gerekiyor. Bu ibareyi Semih Tezcan gibi “**tar [ağzından] kıllığı boşaldı**” veya Sadettin Özçelik gibi “**tar kıllığı yoşuldu**” okumaya imkân yok. Hele ibarenin fiilini **yoşuldu** veya **yuşuldu** şeklinde okumak mümkün değil.

Ben yazımın başlığında Dedem Korkut âhiretten cevap veriyor demiştim. 2022’de bulunan harekeli Bursa yazması daha önceleri yapılan bu gibi sataşmalara Dedem Korkut’un gönderdiği bir cevap sayılmaz mı?

Bir açıklama notu:

Dede Korkut Kitabı’nın Bursa nüshasının transkripsiyonlu metninin ilk yayımı 27 Kasım 2024 günü Azerbaycan’da tanınmış Dede Korkut uzmanı Asif Hacıyev (Şirvanelli) tarafından *Dede Korkut Kitabı. Bursa Nüshesi* (Elm ve tahsil yayınları, Bakı, 2024, 356 s.) künyesi altında yapıldı. Bu yayında ilk baktığım yer “Qan Turalı” boyundaki ibare oldu. Asif Bey’in metni okuması 111. sahifede şöyledir: “Qız köşkden baqardı. Gördi, **tarıqlığı boşaldı**, kedisi mavladı. Avsul olmuş tana gibi ağzının suyu axdı”. Ne diyelim: Akıl için yol birdir.

Kaynakça

- ÖZÇELİK, Sadettin (2013). “Dede Korkut Eydür: ‘Ogul, Ol Nesne, *Tarıklık* Degül *Tar Kılık*’dur; Ol Fi’l *Boşalmak* Degül *Yoşulmak*’dur”. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2 /3: 47-52.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2007). “Dede Korkut’ta geçen tarıklığı boşalmak ibaresi üzerine”. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı 9-15 Nisan 2006 Çeşme/İzmir, Bildiriler Kitabı IV*, 1853, 1862.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2006). “Dede Qorqud Kitabı’nda işlenen Tarıklığı Boşalmak ifadesine dair (Çev. Afaq Ramazanova)”. *Dede Qorqud, elmi-edebi-toplu*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, Folklor Enstitutu, Bakı, 21/4: 18-27.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2020). “Dede Korkut’ta geçen tarıklığı boşalmak ibaresi üzerine”. *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*, İstanbul, 115-124.
- YILDIRIM, Dursun (2005). “Kitâb-ı Dedem Qorqud” nüshasında bir problem sözcüğün çözümlenmesi”. *Studia Turcologica Cracoviensia*, Turks and Non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts, 10, 503-515.
- YILDIRIM, Dursun (2007). “Kitâb-ı Dedem Korkud metinleri ve bir problem sözcük: Tarıklık”. *Türk Bilig, Türkoloji Araştırmaları*, 13, 168-181.

“Charming Yet Challenging”: Exploring Ethnolinguistic Identity Perceptions of Khalajs Through Positioning Theory

"Zor Ama Cezbedici": Halaçça Konuşurlarının Etnodilbilimsel Benlik Algılarının Konumlandırma Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi

Mehmet Akkuş

Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Artvin / Türkiye

e-posta mehetakkuş1986@gmail.com

orcid 0000-0002-9604-1418

doi 10.54316/dilarastirmalari.1549075

Soheila Ahmadi

Dr., Institute for Humanities and Cultural Studies
Tehran / Iran

e-posta soheilaahmadi61@gmail.com

orcid 0009-0001-4176-7983

doi 10.54316/dilarastirmalari.1549075

Atıf

Citation

Akkuş, Mehmet; Ahmadi, Soheila (2025). "Charming Yet Challenging": Exploring Ethnolinguistic Identity Perceptions of Khalajs Through Positioning Theory. *Dil Araştırmaları*, 36: 7-24.

Başvuru

Submitted

13.10.2024

Revizyon

Revised

27.11.2024

Kabul

Accepted

13.03.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve

ÖZ

Bu çalışma, Orta İran'da konuşulan tehlike altındaki bir azınlık dili olan Halaççanın etnodilbilimsel canlılığına dair algıları derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. İran, Farsçayı neredeyse tüm toplumsal ve kurumsal alanlarda teşvik eden tek dilli bir politika izlediğinden, Halaçça gibi azınlık dilleri giderek daha fazla marjinalleşmektedir. Bu dil politikası, Halaççanın kullanıldığı işlevsel alanların daralmasına neden olmakta ve bu durum dilin canlılığını etkilemektedir. Bu çalışma, Halaçça konuşan toplulukların dillerinin canlılığını baskın dil olan Farsçayla karşılaştırarak nasıl algıladıklarını anlamayı amaçlamaktadır. Bu algıları incelemek için çalışma, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve ayrıntılı saha çalışması notları ile elde edilen nitel verilere dayanmaktadır. Halaçça konuşan altı katılımcıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler, konuşurların dillerinin geleceğini nasıl gördüklerine, karşılaştıkları zorluklara ve toplumsal olarak baskın dil olan Farsçanın etkisine dair bilgiler sunmaktadır. Saha gözlemleri, topluluk içindeki günlük dil pratiklerini ve dinamiklerini dikkate alarak bu verileri daha da zenginleştirmiştir. Bulgular, Halaçça konuşanların, dillerinin canlılığını büyük ölçüde düşük algıladıklarını ve dilin tehlike altında olması ve özel ve kamusal yaşamda sınırlı kullanımına dair kaygılarını yansıtmaktadır. Bulgular, aynı zamanda Farsçanın canlılığını son derece yüksek algıladıklarına işaret etmektedir. Bu nitel çalışma, İran'daki azınlık ve baskın diller arasındaki karmaşık etkileşimleri ortaya

makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

koymakta ve tehlike altındaki dillerin etnobilimsel canlılığını korumanın çekici ama zorlu doğasını konumlandırma teorisi çerçevesinde vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halaçça, konumlandırma kuramı, etnobilimsel canlılık, tehlike altındaki dil, Farsça.

ABSTRACT

This paper provides an in-depth exploration of the ethnolinguistic identity of Khalaj speakers, an endangered minority language community in Central Iran, through the lens of positioning theory. In a socio-political landscape dominated by a monolingual policy that elevates Persian in nearly all social and institutional contexts, minority languages such as Khalaj face increasing marginalization. This policy significantly reduces the functional spaces where Khalaj is used, adversely affecting the language's vitality and prospects for survival. The study investigates how Khalaj-speaking communities position their language in relation to the dominant Persian, examining their perceptions of ethnolinguistic vitality. Utilizing qualitative methods, data were gathered through semi-structured interviews and detailed fieldwork notes. Interviews with six key informants from the Khalaj-speaking community provided rich insights into how speakers perceive their language's future, the challenges it encounters, and the influence of Persian as the socially dominant language. Fieldwork observations further enriched this data, capturing the everyday language practices and dynamics within the community. The findings reveal that Khalaj speakers perceive their language's vitality as *low*, reflecting significant concerns regarding its endangerment and limited use in both public and private spheres. In contrast, they recognize the vitality of Persian as overwhelmingly *high*, acknowledging its predominance in education, governance, and media. These perceptions highlight the positioning of Khalaj within the sociolinguistic landscape, revealing the pressures that contribute to language shift and the potential for revitalization efforts. This qualitative study illustrates the complex interplay between minority and dominant languages in Iran, emphasizing the charming yet challenging nature of maintaining ethnolinguistic vitality for endangered languages like Khalaj through the framework of positioning theory.

Keywords: Khalaj, positioning theory, ethnolinguistic vitality, endangerment, Persian.

0. Introduction

Numerous Turkic languages, including Khalaj, Soyot, Lop, Fuyü, Chalkan, Chulym, Karaim, Tofan, Tuhan, and Dukhan, are facing an imminent threat of extinction due to the overwhelming influence of dominant languages (Johanson 2021: 4). This influence manifests in various forms, such as the dominance of national languages in education, media, and governance, which marginalizes minority languages and limits their intergenerational transmission. As speakers of

these Turkic languages shift towards more socially and economically advantageous languages, their native tongues are increasingly confined to older generations, with fewer opportunities for use in public or formal settings. In addition to language shift, the lack of institutional support for these endangered Turkic languages exacerbates the situation. Educational policies often prioritize the teaching of dominant languages, leaving little room for minority language instruction. As a result, younger generations grow up fluent in the dominant language but disconnected from their ancestral tongue. In such a context, efforts to revitalize these languages face significant challenges, requiring community engagement, the development of educational resources, and policy changes that promote bilingualism and linguistic diversity.

In Iran, a country characterized by its rich and diverse linguistic landscape, the presence of various minority languages, including several Turkic varieties, highlights the depth of its linguistic heritage (Gholami 2020: 347). While some of these languages, such as South Azeri (Ahmadi 2023a), have sustained a significant number of speakers, others, like Khalaj (Akkuş and Sağın Şimşek 2022; Akkuş and Ahmadi 2024; Doerfer 1971), Tati (Majidifard, Hajmalek and Rezaei 2023), Mazandarani (Bashirnazad 2023), and Mandaic (Ahmadi 2023b), are at risk of extinction due to challenges in both language preservation and cultural continuity. The growing threat to these languages underscores the urgent need for deeper investigation and documentation of their ethnolinguistic vitality and the speakers’ positioning their identities in a multilingual landscape.

Understanding the factors contributing to the endangerment of these languages requires a multifaceted approach. To address the challenges facing these endangered languages, targeted research efforts are necessary. This includes conducting field studies that gather firsthand accounts from speakers about their language practices, attitudes, and aspirations for the future. Engaging with community members in participatory research can also empower them to take an active role in language preservation initiatives. By documenting not only linguistic features but also the cultural narratives associated with these languages, researchers can create a more comprehensive picture of their vitality.

This study aims to meet this critical need by focusing on the endangered Khalaj language and providing a comprehensive analysis of its ethnolinguistic vitality. By exploring the perceptions of the Khalaj-speaking community and contrasting them with the dominant influence of Persian, the research seeks to offer key insights into the sociolinguistic dynamics that impact language survival. These findings will contribute to the broader discussion surrounding endangered languages, emphasizing the value of ethnolinguistic vitality as a framework for understanding both the processes of language endangerment and the efforts to revitalize them.

1. Theoretical Framework: Positioning and Ethnolinguistic Vitality

Davies and Harré (1990: 43) challenge the traditional use of the concept of “role” in the construction of social identity by questioning its static and prescriptive nature. They argue that roles, as traditionally conceived, suggest rigid and predefined behavioral expectations that individuals are expected to conform to within particular social contexts. For instance, classic sociological frameworks often portray people as occupying fixed roles—such as that of a teacher, a leader, or a caregiver—each with a specific set of norms, duties, and characteristics that guide their behavior. In this view, the social self is largely shaped by conforming to these external expectations. However, Davies and Harré (1990: 43) contend that this perspective overlooks the dynamic and negotiated aspects of social interactions and propose an alternative conceptual framework with the term “positioning,” which highlights the fluid, dynamic, and interactive nature of social encounters. They assert that human interactions are more fluid than simply taking on predetermined roles. Instead of passively fulfilling static roles, individuals engage in an active process of positioning, where they continuously shape and reshape their identities in response to the specific context, the people they are interacting with, and the discursive practices in play. Through this lens, social identity is not something fixed or inherent but is instead an evolving construct that individuals co-create in conversation and social interaction.

Positioning theory allows for a more nuanced understanding of identity formation, as it acknowledges that people can occupy multiple, sometimes contradictory, positions within different interactions. For example, a person may position themselves as assertive in one conversation but deferential in another, depending on the dynamics of the situation. This flexibility allows for a more complex view of social identity, where individuals have agency in how they present themselves and negotiate their roles within a given social structure.

Ethnolinguistic vitality (EV), on the other hand, refers to the capacity of a linguistic and cultural community to maintain and promote its distinct identity, language, and cultural practices in the face of external pressures. It encompasses both objective and subjective dimensions, including the demographic strength of the community, the institutional support available for the language, and the perceived status of the language within the broader societal context. High ethnolinguistic vitality indicates a robust motivation among community members to use and preserve their language, contributing to a sense of collective identity and resistance to assimilation or language shift towards dominant languages.

Research has shown that ethnolinguistic vitality is not static; it can fluctuate in response to changing external conditions and internal community dynamics. Consequently, understanding the factors that contribute to or detract from ethnolinguistic vitality is crucial for designing effective language preservation and revitalization strategies. Efforts to promote ethnolinguistic vitality may involve fostering positive attitudes toward the language, enhancing institutional support, and creating spaces for the use of the language in public life.

Within the framework of ethnolinguistic vitality, objective vitality refers to the measurable and observable aspects of the overall health and sustainability of a language and its associated cultural identity within a specific community or society. Objective vitality encompasses external factors that facilitate the continued use, development, and transmission of a language.

A vital element of objective vitality, introduced by Giles et al. (1977: 307), is institutional control, which refers to the level of influence and authority that an ethnolinguistic community has over educational, governmental, and cultural institutions. The ability to shape and guide these institutions plays a crucial role in the objective vitality of a language. Within this framework, the status of a language pertains to the social recognition and esteem it receives within the broader societal context. The prestige and influence of a language affect its usage across various domains, such as media, commerce, and public discourse, ultimately impacting its overall vitality. By examining these three structural variables—demography, institutional control, and status—researchers can gain a comprehensive understanding of the tangible factors influencing the relative strength and sustainability of ethnolinguistic communities. This framework enables a nuanced evaluation of the objective vitality of languages in contact, thereby guiding efforts for effective language preservation and revitalization strategies.

With the introduction of the objective vitality construct, it became essential to determine whether speakers from both majority and minority groups perceived their own groups’ vitality in line with expert assessments of their objective vitality (Bourhis et al. 1981: 145). The concept of subjective vitality perceptions was developed to measure how individuals within language minorities and majorities view the comparative strength of their language communities. These perceptions were quantified using the Subjective Ethnolinguistic Vitality Questionnaire (SEVQ), which consists of 21 items designed to assess ingroup/outgroup vitality perceptions across demographic, institutional support, and status domains (Bourhis et al. 1981: 145). Covering a range of factors from demographic and status dimensions to institutional, economic, and media domains, the SEVQ provides nuanced insights into how individuals perceive the strength and viability of their language. By addressing aspects such as national and international language status, workplace usage, migration patterns, and future expectations, the SEVQ captures a comprehensive array of factors influencing subjective vitality. This multifaceted approach allows for a holistic understanding of community dynamics, facilitating targeted interventions and strategies for language preservation and revitalization.

Aligned with these theoretical foundations, ethnolinguistic vitality has garnered attention as a theoretical construct for investigating language maintenance and shift (Yagmur, de Bot and Korzilius 1999; Bourhis et al. 2019; Yagmur and Akinci 2003; Yagmur 2004; Yagmur 2009), language choice (Lewin 1987; McNamara 1987), and language revitalization (Yagmur and Kroon 2003, 2006).

As for Khalaj, in their 2022 study, Akkuş and Sağın Şimşek explore the relationship between social networks and ethnolinguistic vitality, focusing on the endangered Khalaj language in a multilingual context alongside Persian. They adopt a mixed-hybrid model combining social network theory and ethnolinguistic vitality to investigate how language use contributes to the formation and maintenance of social networks within the Khalaj-Persian community. The study involves 26 participants, categorized into three generational groups (older, middle-aged, and younger), with data collected through semi-structured interviews, fieldwork notes, and language use questionnaires. Their findings show a strong connection between language use in social networks and the vitality of the Khalaj language. Older participants preferred to use Khalaj in social interactions when possible, while younger participants predominantly used Persian, suggesting a generational shift in language use and a potential indicator of Khalaj language endangerment. This study highlights the critical role of social networks in shaping language vitality and underscores the challenges faced by endangered languages like Khalaj. In a recent study, Akkuş and Ahmadi (2024) present a comprehensive quantitative analysis of the perceptions of ethnolinguistic vitality among speakers of Khalaj. Quantitative data was gathered via a “subjective vitality questionnaire” administered to 249 Khalaj participants. The findings revealed that the Khalaj participants believed the ethnolinguistic vitality of their language to be low, while they perceived the vitality of Persian, the socially dominant language, as high (Akkuş ve Ahmadi 2024: 246).

2. Methodology

The qualitative research paradigm has been chosen for this study given its ability to provide deep, context-rich insights into participants’ experiences, beliefs, and perceptions. Unlike quantitative approaches, which focus on numerical data and statistical analysis, qualitative research allows for an in-depth exploration of complex social phenomena (Creswell and Poth 2016). It is particularly well-suited for studying language attitudes, identity, and ethnolinguistic vitality, as it captures the nuanced and subjective aspects of human behavior and interaction. This approach is especially valuable when investigating under-researched or marginalized groups, where understanding social context and personal narratives is essential for meaningful interpretation. Thus, the narratives provided by Khalaj informants in semi-structured interviews serve as an important resource for gaining insight into how individuals form their attitudes toward the ethnolinguistic vitality of their heritage language, as well as the sociopolitically dominant language in their environment. These personal accounts not only reveal the subjective experiences of language use within different social domains but also highlight the broader societal influences shaping language attitudes.

Semi-structured interviews are a key data collection method in linguistic studies, providing a flexible yet guided approach to exploring participants’ language experiences, attitudes, and behaviors. They are constructed around a set of open-ended questions or themes that allow for a consistent framework while offering

room for participants to elaborate on their responses. This flexibility is essential in linguistic research, as it enables the exploration of both expected topics and emergent themes that may arise during the conversation (Kvale 1996).

When applied in a linguistic study, semi-structured interviews allow researchers to probe participants’ responses and ask follow-up questions to clarify or expand on certain points (Creswell and Poth 2016). This method provides rich, qualitative data that can reveal the deeper motivations and emotions behind language behaviors, offering insights into how language is intertwined with identity and social dynamics. Additionally, the conversational nature of semi-structured interviews helps build rapport with participants, often leading to more candid and reflective responses (Mann 2011).

After transcribing all the interview data *verbatim* in Persian, a thematic analysis was applied to systematically identify, analyze, and interpret patterns within the data. This approach allowed the researchers to uncover recurring themes related to language use, identity, and perceptions of ethnolinguistic vitality.

The process of thematic analysis typically begins with data familiarization, where the researcher becomes thoroughly acquainted with the data, often by reading and re-reading interview transcripts or field notes (Guest, MacQueen and Namey 2012). This is followed by the coding phase, where key features or ideas in the data are systematically identified and labeled. These codes serve as the building blocks for the analysis, capturing both explicit content and underlying meanings related to the research question (Nowell, Norris, White, and Moules 2017). Once the data are coded, the researcher groups similar codes into potential themes, organizing the data into broader categories that reflect significant patterns (Braun and Clarke 2012). After themes are identified, they are reviewed and refined to ensure they accurately represent the data. The final phase involves defining and naming themes, providing a detailed analysis of how each theme contributes to answering the research question (Braun and Clarke 2006). In the context of linguistic research, this approach helps illuminate how speakers perceive their language and identity within their sociolinguistic environment. Through thematic analysis, researchers can uncover complex patterns of meaning that shed light on language attitudes, usage, and the broader social factors affecting linguistic behavior (King 2004).

2.1. Research Questions

This study aims at investigating the perceptions of ethnolinguistic vitality among Khalaj-speaking communities in Central Iran, particularly in relation to the dominant Persian language. Thus, the research questions are as follows:

1. How do Khalaj-speaking communities perceive the ethnolinguistic vitality of their language in comparison to the socially dominant Persian in Central Iran?
2. What sociolinguistic factors and challenges contribute to the perceived decline in the vitality of Khalaj, and how do these perceptions influence language maintenance or shift within the community?

2.2. Data collection: Semi-structured interviews

In order to answer the research questions, semi-structured interviews were conducted so that participants could provide detailed, personal insights into their perceptions of the ethnolinguistic vitality of Khalaj. Six interviewees, all of whom are native Khalaj speakers, were selected for the study based on their knowledge of the language and their active involvement in the community. These individuals represent a range of ages, occupations, and social backgrounds, offering a diverse set of perspectives on the challenges facing the Khalaj language. The interviewees were asked open-ended questions regarding their language use in daily life, their perceptions of the language’s future, and the influence of Persian as the dominant language in educational, governmental, and media domains. This diverse sample allowed for a nuanced understanding of the varying attitudes toward the ethnolinguistic vitality of Khalaj.

2.2.1. Informants

Table 1 furnishes crucial demographic information about the Khalaj speakers who took part in the interviews. This information encompasses the participant’s anonymized code, the province and district of their residence, age, gender, and education level. The diverse range of ages, genders, and educational backgrounds among the participants contributes to a comprehensive understanding of the perspectives presented in the study.

Table 1. Demographic information

Interviewee	Province	District	Age	Gender	Education
Khalaj (1)	Qom	Shadqoli Khan	23	Female	Undergraduate
Khalaj (2)	Qom	Shadqoli Khan	32	Male	Undergraduate
Khalaj (3)	Markazī	Mansour Abad	49	Female	Undergraduate
Khalaj (4)	Markazī	Mansour Abad	52	Male	MA degree
Khalaj (5)	Qom	Shadqoli Khan	80	Female	No education
Khalaj (6)	Qom	Shadqoli Khan	80	Male	No education

Table 1 presents demographic information about 6 Khalaj interviewees, including their province, district, age, gender, and education level. Notable observations can be made regarding the diversity in age, educational attainment, and literacy within the Khalaj sample. Interviewees are from two different provinces: Qom and Markazī. Within Qom, they are specifically from the Shadqoli Khan district, while those from Markazī reside in Mansour Abad. This geographical diversity may contribute to variations in cultural experiences and perspectives. The age range of the interviewees is wide, spanning from 23 to 80 years old. This diversity in age groups ensures a broad representation of experiences and insights, considering the potential differences in generational perspectives. The data includes an equal number of male and female interviewees, enhancing the gender balance within the sample. This balance is crucial for capturing diverse viewpoints and ensuring a comprehensive understanding of the Khalaj community. Education levels vary among the interviewees. While some have completed a diploma, indicating secondary education, others have achieved higher academic qualifications, such

as an MA degree. Additionally, two interviewees are noted as illiterate, underscoring the diverse educational backgrounds within the Khalaj community.

Following the completion of the qualitative data collection phase, the video recordings underwent verbatim transcription. Manual refinement and categorization were subsequently applied to the preliminary transcriptions, aligning them with predefined categories derived from the interview questions. The meticulous transcription process, as highlighted by Yin (2014), plays a crucial role in case studies, facilitating rigorous and in-depth analysis. Utilizing the thematic analysis framework, this study incorporated predefined themes aligned with Bourhis et al.’s (1981) framework. These themes, including language status, language use, birth rate dynamics, language prestige, speech community prestige, influence of marital relations on language maintenance, and migration movements, served as guiding pillars. Grounding the analysis in established theory, these themes simultaneously reflected the real-life experiences of the participants.

The analysis of the interview data, aimed at capturing the present moment within its specific locality and exploring how Khalaj-speaking individuals perceive the ethnolinguistic vitality of their heritage language, revealed three main themes. This section presents these themes along with illustrative excerpts.

Bridging Generations and Heritage Language: The Role of (Grand)parents

The primary theme evident in the data revolves around the role of heritage language as an emotional bond which bridges generations, as exemplified in the narrative provided by Khalaj (2) in Excerpt 1.

Excerpt 1 [Khalaj (2), Interviewer]

1. **Interviewer:** Can you tell me about your childhood? Who took care of you?
2. Tell me about your family
3. **Khalaj (2):** My parents, but mostly my grandmother.
4. Because she said that I am obligated to fulfill the rights deserving of a
5. mother to you.
6. **Interviewer:** So you spent your childhood with your grandmother?
7. **Khalaj (2):** Yes.
8. **Interviewer:** What kind of environment was your life?
9. I mean, for example, were you in the city from the beginning? Were you in
10. the village?
11. **Khalaj (2):** No, it used to be a village when we were children. It became part
12. of the city in 1976, which means that the city came closer to us, and we stuck
13. together.
14. **Interviewer:** When did you first learn the Khalaj language?
15. **Khalaj (2):** From our parents.
16. **Interviewer:** Have you ever lived outside the Khalaj-spoken (Xäläč-zebân)
17. region?
18. **Khalaj (2):** No.

The primary theme emerging from the data centers around the pivotal role of heritage language as an emotional bond that spans across generations. This theme

is vividly illustrated in Khalaj (2)'s narrative within Excerpt 1. The interview begins with inquiries about Khalaj (2)'s childhood and family, unveiling a significant reliance on the grandmother, emphasizing the emotional connection through the statement, "Because she said that I am obligated to fulfill the rights deserving of a mother to you." This expression encapsulates the cultural and emotional weight attached to the heritage language. Khalaj (2) confirms spending childhood with the grandmother, reinforcing the deep bond formed during upbringing.

The subsequent discussion about the environment adds contextual layers to the heritage language's significance, emphasizing the transformation from a village to part of the city and the communal cohesion that ensued. Khalaj (2) highlights learning the Khalaj language from parents, reinforcing the intergenerational transmission of the language within the family unit. The fact that Khalaj (2) has never lived outside the Khalaj-speaking region further underscores the close relationship between the individual, their linguistic heritage, and the geographical context.

Ethnolinguistic Social Networking as a Strategy for Language Maintenance

The following excerpts offer valuable insights into two Khalaj speakers' early language experiences and the dynamic linguistic environments they navigated. The conversations delve into their linguistic interactions since their childhood, highlighting the prevalent use of Khalaj among people in their social networks.

Excerpt 2 [Khalaj (5), Interviewer] [underlined italics show switches to Khalaj, (eng.) shows English translations]

1. **Interviewer:** Okay, about the languages you learned when you were little,
2. did you only speak Khalaj when you were a child?
3. **Khalaj (5):** Both Persian and Khalaj.
4. **Interviewer:** How old were you when you learned Persian?
5. **Khalaj (5):** Learning Persian... like from the age of fourteen.
6. **Interviewer:** Okay, before... you only spoke Khalaj?
7. **Khalaj (5):** Khalaj, yes, all Khalajs were elders, they don't teach us
8. Persian, they taught the same thing, they teach us their own language,
9. Khalaj.
10. **Interviewer:** I see!
11. **Khalaj (5):** Yes, we were speaking in Khalaj.
12. **Interviewer:** I see!
13. **Khalaj (5):** For example, we used to call water suv (eng. water).
14. **Interviewer:** Right!
15. **Khalaj (5):** Yes.
16. **Interviewer:** Then, when did you first learn Persian?
17. **Khalaj (5):** That's how we learned.
18. **Interviewer:** Right!
19. **Khalaj (5):** We used to learn together when we used to wash our feet, yes.
20. **Interviewer:** Have you ever lived outside the Khalaj-spoken region? Or...
21. **Khalaj (5):** No

22. **Interviewer:** You didn’t go out of Shadqoli Khan?
 23. **Khalaj (5):** We didn’t go out; we were here from the beginning.
 24. **Interviewer:** Okay!
 25. **Khalaj (5):** Until now, that dome of Honorable Masoumeh was all visible
 26. from here.
 27. **Interviewer:** Okay!
 28. **Khalaj (5):** We were the closest, we were born here, we lived here, there
 29. are no other villages. We didn’t migrate, we didn’t come, we were here,
 30. yes.
 31. **Interviewer:** The mother tongue of your friends, the friends you had...
 32. **Khalaj (5):** We were just Khalaj.
 33. **Interviewer:** okay, were you speaking in Khalaj with them?
 34. **Khalaj (5):** Yes, when we were kids, we used to talk in Khalaj to each
 35. other

This excerpt, featuring Khalaj (5)’s responses, offers insights into the linguistic landscape of the Khalaj community, emphasizing the pervasive use of Khalaj within their social networks. The interviewer initiates the discussion by inquiring about the languages Khalaj (5) spoke during childhood. Khalaj (5) reveals a multilingual upbringing, speaking both Persian and Khalaj. The emphasis on learning Persian starting at the age of fourteen indicates a significant initial reliance on Khalaj in early years. Khalaj (5) attributes the primary language exposure to the elders in the community, who exclusively taught Khalaj. The description of learning together while associating reflects a communal and informal setting, illustrating the organic transmission of the heritage language within the community.

The affirmation that Khalaj (5) never lived outside the Khalaj-spoken region reinforces the tight geographical and linguistic connection within their community. The detailed account of being born, living, and not migrating from the region emphasizes the enduring attachment to their linguistic and cultural roots. The conversation about the mother tongue of friends further highlights the homogeneity within Khalaj (5)’s social circle, where everyone spoke Khalaj. The confirmation of speaking Khalaj with friends during childhood suggests a strong linguistic bond within the community, reinforcing the notion that Khalaj serves as a primary means of communication among peers.

Excerpt 3 [Khalaj (2), Interviewer] [*underlined italics show switches to Khalaj, (eng.) shows English translations*]

1. **Interviewer:** Since you were seven years old, when you went to school,
 2. you used to talk to your friends Khalaj.
 3. **Khalaj (2):** Yes, everyone, Khalaj.
 4. **Interviewer:** Then, teachers?
 5. **Khalaj (2):** The teachers spoke Farsi, but some of the children answered in
 6. a vague way, for example, what is this picture? For example, they answered
 7. the cat in the Khalaj language, they called it *pušūq* (eng. cat), and everyone
 8. laughed. The teacher said, “Hey, you should say it in Farsi!”
 9. **Interviewer:** Oh, that’s interesting, when did you first learn Persian since

10. you were a child?
11. **Khalaj (2):** We learned in school over time.
12. **Interviewer:** Oh, from the teachers?
13. **Khalaj (2):** Yes, we learned from the teachers.
14. **Interviewer:** When did you first learn the Khalaj language?
15. **Khalaj (2):** From our parents.
16. **Interviewer:** Have you ever lived outside the Khalaj-spoken (Xäläč-zebân)
17. region?
18. **Khalaj (2):** No.

This excerpt offers valuable insights into Khalaj (2)'s early language experiences and the dynamic linguistic environment they navigated. The conversation delves into their linguistic interactions since the age of seven, highlighting the prevalent use of Khalaj among friends during school days. Khalaj (2) affirms that everyone, including friends, conversed in Khalaj.

The discussion shifts to the interaction with teachers, revealing a bilingual classroom setting where teachers primarily spoke Farsi. However, the playful use of Khalaj by some children, such as referring to a cat as “*puşuq*,” led to laughter among the Khalaj-speaking classmates. The teacher's intervention, urging the children to switch to Farsi, reflects the societal emphasis on the official language within formal education.

The interviewer's inquiry about when Khalaj (2) first learned Persian elicits a response centered on the school environment, indicating a gradual acquisition of the official language over time. Khalaj (2) confirms learning Persian from teachers, underlining the impact of formal education on language proficiency. The subsequent exploration of when Khalaj (2) first learned the Khalaj language unveils a reliance on parental transmission, emphasizing the importance of the family in heritage language acquisition. Khalaj (2)'s assertion of never having lived outside the Khalaj-spoken region reinforces the connection between linguistic identity and geographical context. In sum, this excerpt provides a nuanced account of the significance of Khalaj (2)'s ethnolinguistic social network ties for the language maintenance, highlighting the interplay between heritage language, societal expectations, and familial transmission within the Khalaj-speaking region.

The following excerpt navigates through the intricacies of a Khalaj speaker's early years learning languages through interactions with Azerbaijani Turks and the gradual immersion into Persian.

Threads of Resilience: An Odyssey in Language Learning

Excerpt 4 [Khalaj (6), Interviewer]

1. **Interviewer:** Okay! A little about your childhood, the environment you grew
2. up in, when did you study, did you study at all? Did you not study? Did you
3. work? Since when did you work? How was your childhood?
4. **Khalaj (6):** Otherwise, we were so poor that we didn't understand anything
5. of our childhood ((laughter)). Since our childhood, due to poverty and

6. helplessness, we used to herd sheep, we used to herd goats.
7. **Interviewer:** How old were you then?
8. **Khalaj (6):** At that time, I was about seven or eight years, until we slowly
9. came and grew up.
10. **Interviewer:** What languages did you learn in your childhood?
11. **Khalaj (6):** No language, just the same Khalaj. When we grew up, we went
12. back and forth with Turks, worked, and learned (Azeri) Turkish.
13. **Interviewer:** How old were you when you learned Turkish?
14. **Khalaj (6):** I was about ten or fifteen years old. Yes...
15. **Interviewer:** When did you first learn Persian?
16. **Khalaj (6):** I’ve been learning Persian since I was a child, here was close to
17. the city, here around me where agriculture and everyone who comes was
18. Farsi, we slowly learned Persian, yes.

This excerpt provides a captivating glimpse into the linguistic journey of a Khalaj speaker, revealing a narrative woven with threads of resilience and linguistic adaptation. The exploration of language learning in a multilingual landscape shows the speaker’s adaptability, with a transition from Khalaj to Azerbaijani Turkic through interactions with Azerbaijani Turks. The chronological progression of language acquisition, from childhood to adolescence, adds depth to the narrative, emphasizing the speaker’s ability to navigate linguistic landscapes at different stages of life. The mention of learning Farsi further underscores the speaker’s multifaceted linguistic journey, highlighting the dynamic interplay between geographical proximity and language assimilation. The progression of the dialogue demonstrates not only his linguistic journey but also hints at the broader theme of linguistic diversity and the impact of geographical proximity on language learning. The narrative culminates with the speaker’s recounting his early exposure to Farsi, emphasizing the gradual assimilation into Persian language due to proximity to the city center of Qom.

Excerpt 5 sheds light on the intricate dynamics of language use within a familial and community context, and the challenges it faces in this context.

“Charming Yet Challenging”: Challenges and Opportunities

Excerpt 5 [Khalaj (4), Interviewer]

1. **Interviewer:** ... What language would you prefer to use when you talk to
2. your children?
3. **Khalaj (4):** We spoke Persian with our children, but because we spoke
4. Khalaj together, they both learned Khalaj. They understand all the words,
5. but they have some difficulty in speaking, and they use this language even less.
6. **Interviewer:** It means almost being in contact with the Khalaj language since
7. childhood, right?
8. **Khalaj (4):** Yes, yes, because our going to and from the village has not been
9. stopped, and the main conversation there is still the same Khalaj.
10. **Interviewer:** What language do you use to communicate with your
11. relatives or neighbors?
12. **Khalaj (4):** We use the Khalaj language when we go to the village.

...

13. **Interviewer:** If you want to describe your mother tongue with a metaphor
14. or simile, what would you say?
15. **Khalaj (4):** I can say “charming yet challenging”.
16. **Interviewer:** Beautiful, Charming yet challenging...
17. **Khalaj (4):** Yes.

Excerpt 5 provides a profound exploration of the delicate balance and challenges inherent in language use within the context of family and community for the Khalaj speaker. The interview opens with a pivotal inquiry regarding language preference when communicating with the speaker's children, unveiling a nuanced linguistic environment where both Persian and Khalaj coexist within the familial realm. The revelation that, despite exposure, the children encounter difficulties in speaking Khalaj emphasizes the complexities of language transmission within a multilingual family. The concluding metaphorical description of Khalaj as “charming yet challenging” adds a deeper dimension to the narrative, encapsulating the speaker's nuanced feelings toward their heritage language. This not only suggests an emotional attachment to the language but also acknowledges the sociolinguistic intricacies and hurdles faced in its usage.

Conclusion and Discussion

The intricate interplay between heritage language and identity emerges as a pivotal theme within the narratives examined in this study, reflecting the foundational arguments presented by Akkuş and Sağın Şimşek (2022). The excerpted narratives provide compelling evidence of how the Khalaj language serves not merely as a means of communication but as a vital conduit for emotional and cultural connectivity across generations. The families' shared experiences and the explicit acknowledgment of their linguistic heritage underscore the binding force that language exerts in maintaining familial ties and a sense of belonging. This is not just a narrative of words spoken; it is a testament to the lived realities where heritage language transcends mere vocabulary, becoming imbued with emotional weight that is felt deeply within familial relationships.

The intergenerational transmission of the Khalaj language is emblematic of a broader phenomenon where language serves as a repository of collective memory and identity. The narratives illustrate how the emotional connections associated with speaking Khalaj contribute to an individual's sense of self and their place within the family structure. These connections are intricately woven into the fabric of daily life, illustrating that language is not just an abstract construct but a living, breathing part of a person's identity. The familial obligation to pass down the language is not merely a duty; it reflects a deep-seated understanding of the significance of language as a resilient emotional thread that binds individuals to their cultural heritage and ancestral roots.

Furthermore, the lifelong connection to the Khalaj-speaking region enhances this understanding of identity. It emphasizes the notion that personal identity cannot

be separated from linguistic heritage and geographical context. The narratives reveal how individuals’ experiences are often influenced by their surroundings, grounding their identities in a specific place that is simultaneously rich with cultural history and familial narratives. This multifaceted relationship emphasizes the heritage language’s role as a powerful element in shaping one’s identity, deeply intertwining personal and communal experiences across time. As such, these narratives collectively illustrate how heritage language is not only a vehicle for communication but also a vital thread in the larger tapestry of personal and communal identities.

However, the complexities surrounding heritage language maintenance cannot be overlooked. The characterization of heritage language as “charming yet challenging” poignantly captures the difficulties faced by children in speaking Khalaj, even when exposed to it in familial settings. This challenge highlights the intricate dynamics of language transmission within multilingual contexts, which has been emphasized by Humeau, Guimard, Nocus, and Galharret (2023). The struggles encountered by children as they navigate between multiple languages underscore the multifarious challenges inherent in maintaining a heritage language in an increasingly globalized world. The narratives reflect a poignant reality where the desire to preserve linguistic heritage must contend with the practicalities of modern life, illustrating the complexity of language transmission in contexts where diverse languages coalesce.

This broader theoretical context enriches our understanding of the dynamics of heritage language maintenance. Drawing from literature on social networking, intergroup relations, and language revitalization, the concept of ethnolinguistic vitality emerges as a versatile research tool, as highlighted by Sachdev et al. (1987) and further developed by Yagmur et al. (1999) and Bourhis (2001). Ethnolinguistic vitality provides a framework for analyzing the social-psychological intricacies that shape the experiences of heritage language speakers and the broader sociolinguistic landscape in which they exist. The studies reviewed affirm its effectiveness in uncovering the nuanced relationships between language, identity, and social cohesion, thereby illuminating the paths toward fostering linguistic diversity and the vitality of language communities.

The implications of these findings extend beyond academic discourse, presenting practical considerations for policy-making and community engagement. The insights gleaned from the narratives illuminate the importance of fostering environments where heritage languages can thrive, particularly in the face of societal pressures that often favor dominant languages. By understanding the emotional and identity-based dimensions of language maintenance, policymakers can design initiatives that not only promote bilingualism but also create spaces that celebrate and preserve linguistic diversity.

Moreover, the narratives examined serve as a reminder of the resilience inherent within language communities. The enduring bonds formed through linguistic upbringing underscore the capacity of communities to nurture and revitalize their heritage languages, even amidst challenges. This resilience highlights the vital

role of community support systems in facilitating the intergenerational transmission of language and culture. In this sense, the narratives transcend individual experiences, echoing a collective commitment to preserving linguistic heritage as a means of fostering social cohesion and communal identity.

In conclusion, the narratives surrounding the Khalaj language poignantly reflect the profound significance of heritage language as a binding force that transcends generations. Through the lens of intergenerational transmission, we observe the intricate connections between personal identity, linguistic heritage, and geographical context. The emotional weight embedded in these narratives paints a rich tapestry that underscores the resilience of heritage language as an essential thread in the fabric of personal and communal experiences. While challenges persist in the maintenance of heritage languages, the narratives illuminate pathways toward revitalization and the fostering of linguistic diversity, echoing the sentiments articulated by Akkuş and Sağın Şimşek (2022) and reaffirming the vital role that heritage languages play in shaping our identities and communities. The legacy of these languages, therefore, continues to evolve, remaining a testament to the enduring power of words to connect, to bind, and to inspire across generations.

References

- AHMADI, Soheila. (2023a). “The Maku variety of South Azeri”. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 13/23: 20–38.
- AHMADI, Soheila. (2023b). “Language change and maintenance among Mandaic speakers of Iran: A socio-linguistic study”. *Iranian and Minority Languages at Home and in Diaspora* (Edt. Anousha Sedighi). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 231-248.
- AKKUŞ, Mehmet; AHMADI, Soheila. (2023). “The central dialect of Khalaj”. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 13/23: 39–82.
- AKKUŞ, Mehmet; AHMADI, Soheila. (2024). “The ethnolinguistic vitality of Khalaj”. *Turkic Languages*, 28: 246–61.
- AKKUŞ, Mehmet; SAĞIN-ŞİMŞEK, Çiğdem. (2022). “The zone of ethnolinguistic social networking (ZonES) in Khalaj Turkic: A model for language endangerment”. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 33/2: 221–245.
- AHMADI, Soheila. (2023b). “Language change and maintenance among Mandaic speakers of Iran: A socio-linguistic study”. *Iranian and Minority Languages at Home and in Diaspora* (Edt. Anousha Sedighi). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 231-248.
- BASHIRNEZHAD, Hassan. (2023). “Mazandarani: Current status and future prospects”. *Iranian and Minority Languages at Home and in Diaspora* (Edt. Anousha Sedighi). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 37-60.
- BOURHIS, Richard Yvon; GILES, Howard.; ROSENTHAL, Doreen. (1981). “Notes on the construction of a ‘subjective vitality questionnaire’ for ethnolinguistic groups”. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 2: 145-55.
- BOURHIS, Richard Yvon; SACHDEV, Itesh; EHALA, Martin; GILES, Howard. (2019). “Assessing 40 years of group vitality research and future directions”. *Journal of Language and Social Psychology*, 38/4: 409-422.
- BRAUN, Virginia; CLARKE, Victoria. (2006). “Using thematic analysis in psychology”. *Qualitative Research in Psychology*, 3/2: 77–101.
- BRAUN, Virginia; CLARKE, Victoria. (2012). “Thematic analysis”. *APA handbook of research methods in psychology, Vol 2: Research designs: Quantitative, qualitative,*

- neuropsychological, and biological* (Edt. Harris Cooper vd.). American Psychological Association, 57–71.
- CRESWELL, John W.; POTH, Cheryl N. (2016). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: Sage Publications.
- DAVIES, Bronwyn; HARRÉ, Rom. (1990). "Positioning: The discursive production of selves". *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20/1: 43–63.
- DOERFER, Gerhard. (1971). *Khalaj materials*. Indiana: Indiana University Publications.
- DÖRNYEI, Zoltan. (2007). *Research methods in applied linguistics: Quantitative, qualitative, and mixed methodologies*. Oxford: Oxford University Press.
- EDWARDS, John. (2010). *Language and identity: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FISHMAN, Joshua A. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- GHOLAMI, Saloumeh. (2020). "Endangered Iranian languages: language contact and language islands in Iran". *Iranian Studies*, 53/3-4: 347–351. doi:10.1080/00210862.2020.172199
- GILES, Howard; BOURHIS, Richard Yvon; TAYLOR, Donald M. (1977). "Towards a theory of language in ethnic group relations". *Language, Ethnicity and Intergroup Relations* (Edt. Richard Y. Bourhis vd.). London, New York, San Francisco: Academic Press, 307–48.
- GILES, Howard; JOHNSON, Patricia. (1987). "Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance". *International Journal of the Sociology of Language*, 68: 69–99.
- GRENOBLE, Lenore A.; WHALEY, Lindsay J. (2006). *Saving languages: An introduction to language revitalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GUEST, Greg; MACQUEEN, Kathleen M.; NAMEY, Emily E. (2012). *Applied thematic analysis*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications.
- HUMEAU, Camille; GUIMARD, Philippe; NOCUS, Isabelle; GALHARRET, Jean-Michel. (2023). "Parental language practices and children's use of the minority language: The mediating role of children's language attitudes". *International Journal of Bilingualism*, 13670069231207326.
- JOHANSON, Lars. (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KING, Kendall A. (2001). *Language revitalization processes and prospects: Quichua in the Ecuadorian Andes*. Clevedon: Multilingual Matters.
- KING, Nigel. (2004). Using templates in the thematic analysis of text. In C. Cassell & G. Symon (Eds.), *Essential guide to qualitative methods in organizational research* (pp. 256–270). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications.
- KVALE, Steinar. (1996). *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications.
- MAJIDIFARD, Ehsan; HAJMALEK, Mohammad Mahdi; REZAEI, Saeed. (2023). "Attitudes towards Tati language among its native speakers in Western Iran". *Iranian and Minority Languages at Home and in Diaspora* (Edt. Anousha Sedighi). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 83–110.
- MANN, Steve. (2011). "A critical review of qualitative interviews in applied linguistics". *Applied Linguistics*, 32/1: 6–24.
- MAY, Stephen (Ed.) (2014). *The multilingual turn: Implications for SLA, TESOL, and bilingual education*. New York, London: Routledge.
- NOWELL, Lorelli S.; NORRIS, Jill M.; WHITE, Deborah E., & MOULES, Nancy J. (2017). "Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria". *International Journal of Qualitative Methods*, 16/1: 1–13. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- YAGMUR, Kutlay. (2004). "Language maintenance patterns of Turkish immigrant communities in Australia and Western Europe: The impact of majority attitudes on Ethnolinguistic vitality perceptions". *International Journal of the Sociology of Language*, 165: 121–142.

- YAGMUR, Kutlay. (2009). “Language use and ethnolinguistic vitality of Turkish compared with the Dutch in The Netherlands”. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 30/3: 219-233.
- YAGMUR, Kutlay; AKINCI, Mehmet-Ali. (2003). “Language use, choice, maintenance, and ethnolinguistic vitality of Turkish speakers in France: intergenerational differences”. *International Journal of the Sociology of Language*, 164: 107-128. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2003.050>
- YAGMUR, Kutlay; DE BOT, Kees; KORZILIUS, Hubert. (1999). “Language attrition, language shift and ethnolinguistic vitality of Turkish in Australia”. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 20/1: 51-69.
- YAGMUR, Kutlay; KROON, Sjaak. (2003). “Ethnolinguistic vitality perceptions and language revitalisation in Bashkortostan”. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 24/4: 319-36.
- YAGMUR, Kutlay; KROON, Sjaak. (2006). “Objective and subjective data on Altai and Kazakh ethnolinguistic vitality in the Russian Federation Republic of Altai”. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 27/3: 241-58.
- YAGMUR, Kutlay. (2011). “Does ethnolinguistic vitality theory account for the actual vitality of ethnic groups? A critical evaluation”. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32/2: 111-120.
- YIN, Robert K. (2014). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Ecel-Ölüm Algısının Eşdizimlilik Görünümlerine Anlam Temelli Bir Yaklaşım: Şehzade ve Sultan Şairler Örneği

A Meaning-Based Approach to the Collocations of Death-Death Perception: The Case of Prince and Sultan Poets

Nazire Erbay

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Erzurum / Türkiye

e-posta erbay@hotmail.com

orcid 0000-0001-6905-0178

doi 10.54316/dilarastirmalari.1511939

Serap Bozkurt Güvenek

Dr. Öğr. Ü., Trakya Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Edirne / Türkiye

e-posta serapbozkurtttt@gmail.com

orcid 0000-0001-9507-7374

doi 10.54316/dilarastirmalari.1511939

Atıf

Citation

Erbay, Nazire; Bozkurt Güvenek, Serap (2025). Ecel-Ölüm Algısının Eşdizimlilik Görünümlerine Anlam Temelli Bir Yaklaşım: Şehzade ve Sultan Şairler Örneği. *Dil Araştırmaları*, 36: 25-46.

Başvuru

Submitted
07.07.2024

Revizyon

Revised
05.11.2024

Kabul

Accepted
05.12.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online
12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and

Öz

İnsanoğlunu dünyadaki varlığı kadar ölüm ve sonrası da yakından ilgilendirir. Ölüm ve ecel hadisesi evrensel olarak bütün sanat dallarının konusudur. Klasik Türk şiirinde de ölüm ve ecel geleneğin, inancın hatta kültürel değer aktarımının aracı olarak hem dünyevi hem uhrevi hayatın anlamlandırılması şeklinde ele alınır. Klasik Türk şiirinde sözcük seçimleri dil kullanımı, edebî anlayış, ahenk ve ritim, inanca dayalı etkenlerden dolayı rastlantısal birlikteliklerden oluşturulmaz. Geleneğin getirisini ve şair tercihleriyle şiir dilinde neredeyse bütün sözcükler anlamsal ve kavramsal açıdan özgül birer gösterge niteliği kazanır. Klasik Türk şiirinde ecel ve ölüm konusu birçok şairin eserinde diğer sözcük kullanımlarıyla beraber mazmunları öne çıkarır. Mazmunlar, etrafına benzer sözcükleri bir araya toplamaya muktedir olurlar. Böylece mazmunlar, önündeki ve arkasındaki sözcüklerle kurduğu eşdizimsel ilişkilerle şiirin anlamsal değerini farklılaştırır. Ecel ve ölüm konusu beyitlerde ele alınırken mazmunların yer alma şekilleri ve diğer sözcüklerle kurduğu bağdaşıklık eşdizimsel etkiye dair fikir verir. Hanedana mensup şehzade ve sultan şairler geleneksel şiir yazma tarzını kültür ve inançlarına dair değer aktarımlarıyla gösterirler. Şehzade ve sultan şairler ölüm ve ecel konusunu ele alırken mutlak varlığın karşısında sıradan, mütevazı bir kul veya ölümü mutlaka tadacak iktidar duruşundadırlar. Bu çalışmada divan sahibi şehzade ve sultan şairlerin ecel ve ölüm olgusuna beyitlerinde yer vermeleri eşdizimsel görünümle ele alınmaktadır. Şehzade ve sultan şairlerin ecel ve ölüm konusunu eşdizimsel tasnif ve görünümle değerlendirme klasik Türk şiir dilinin anlamsal-

confirmed to be free of
plagiarism.

yapısal düzeni hakkında çıktılar oluşturmaya yarayacaktır. Ayrıca klasik Türk şiir diline ait eşdizimsel değerler ortaya konularak birey-toplum-coğrafya-kültür ilişkileri hakkında önemli sonuçlara varılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Ecel, Ölüm, Eşdizim, Şehzade ve Sultan.

ABSTRACT

Death and its aftermath concern human beings as much as their existence in this world. The subject of death and fate is universally the subject of all branches of art. In classical Turkish poetry, death and fate are dealt with as a means of tradition, belief and even cultural value transmission in the form of making sense of both earthly and otherworldly life. In classical Turkish poetry, word choices are not formed from random associations due to language use, literary understanding, harmony and rhythm, and faith-based factors. As a result of tradition and the poet's preferences, almost all words in the language of poetry are semantically and conceptually specific indicators. In classical Turkish poetry, the subject of death and fate highlights mazmuns along with other word usages in the works of many poets. Mazmuns are able to gather similar words around them. Thus, metaphors differentiate the semantic value of the poem through the collocational relations they establish with the words before and after them. While the subject of death and fate is discussed in the couplets, the way the metaphors appear and the coherence they establish with other words give an idea about the syntagmatic effect. The princes and sultan poets belonging to the dynasty show the traditional style of writing poetry by conveying the values of their culture and beliefs. While dealing with the subject of death and fate's end in their works, the prince and sultan poets are more in the stance of an ordinary, humble servant in the face of the absolute being or a power that will surely taste death. In this study, the fact that the princes and sultan poets who formed a divan include the phenomenon of death and fate in their couplets is analysed with respect to collocation. Dealing with the subject of death and fate in Şehzade and sultan poets with the method of collocational classification and analysis will help to obtain outputs about the semantic-structural order of classical Turkish poetic language. In addition, by revealing the collocational values of classical Turkish poetic language, important conclusions can be drawn about the individual-society-geography-culture relations.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Fate, Death, Collocation, Prince and Sultan.

EXTENDED ABSTRACT

Research Purpose: The aim of this study is to examine the use of the phenomenon of death and fate in the couplets of the princes and sultan poets who compose divans in terms of collocationality. For this purpose, the universe of classical Turkish poetry was determined. For this purpose, the study was shaped through prince and sultan poets. A field of study has been created by considering that addressing the subject of death and fate in shahzade and sultan poets with the method of collocational classification and analysis will help to obtain

outputs about the semantic-structural order of classical Turkish poetic language. In addition, the aim of the study was clarified with the idea that important conclusions can be drawn about the individual-society-geography-culture relations by revealing the collocational values of classical Turkish poetic language.

Research Questions: In the study, first of all, questions were asked about collocation.

What is collocation?

What is the place of collocation in Turkish syntax?

Can research be done on collocation in classical Turkish poetry?

After finding answers to these questions, can conclusions about collocation be drawn by examining the works of princes and sultan poets who frequently include the subject of death and fate in their poems?

Scope: First of all, a scanning study was conducted on the divans of princes and sultan poets who owned divans. The couplets related to death and fate in the divans of the poets were determined. Other words used with these words in the couplets were selected. The articles in the international literature, especially in the TR index, on the subject of death and dying were scanned. Articles making classical evaluations on the subject of death and fate were identified. The perspectives in the articles were evaluated. Thus, it was seen that the collocation issue related to the subject in question was not addressed. As a result, the scope of the study was determined as the prince and sultan poets who owned divans in the classical Turkish poetry universe. The main scope of the study, the limitation of the sample text of which is determined in this way, is as follows: It is necessary to evaluate the words and concepts used in his poems not in isolation, but according to their positioning in discourse and context by looking at their usage and semantic diversity in order to analyze the layers of deep meaning. For this purpose, the method to be followed in this study is to determine the collocations of the concepts of death and death by semantic structuring over the sample text and to reveal the difference in meaning between these two concepts.

Methodology: Literary products, which are an indicator of the linguistic reality produced by the blending of the perception of the world and cultural codifications with the character of the individual, and which are formed on a ground where exactly this is kneaded, reveal individual experiences and language uses in an aestheticized form. Here, the concepts of fate and death in the poems of princes and sultan poets selected as the focus of classical Turkish literature products, which are determined by the cultural, historical, religious, social and philosophical substructure of a period but created with individual language codes, are examined in terms of their collocational appearances with a semantic analysis. In this study, which focuses on collocations with a semantic-based approach, the lexical combinations reflecting the mentioned concepts (death and death) are not limited to the words shaped around them, but the lexical combinations reflecting these two concepts as a circle of meaning are also included in the study.

Results: In this study, the couplets of princes and sultan poets, who are included in the classical Turkish poetry universe, which is the literature of a period of about seven centuries, about death and death are evaluated. The results obtained from the research questions “Which prominent combination features of the concepts of death and death in the works of princes and sultan poets, which are examples of classical Turkish literature, in terms of collocational appearance, and which prominent appearances of these combinations in the concepts of death and death in terms of semantic dimension?”, the answers of which were sought at the beginning of the study, were tried to be revealed through the collocational and semantic values.

Collocation combinations in the concept of death include noun+noun, adjective+noun forms due to the poets' motives of ignoring the limitation and abstracting and aestheticizing the concept of death, and constitute 84.62% in terms of quantity. The poets, who do not separate the concept of death from the concrete and realistic ground, have carried this world reality

they accept to their linguistic realities; they have dealt with death in a concrete and realist line. As a result, they preferred collocations that include noun+noun, adjective+noun combinations as well as verb+noun/noun+verb combinations.

0. Giriş

İnsan için ölüm sonrasına dair değişen kabuller, farklı inançlar ve algılar olsa da ölüm, insanın zihnini hep meşgul etmiştir. Yeryüzündeki sınırlı ömür süresi düşünüldüğünde insan ölümü, hayatının mevcut durumunu anlamlandırmada temel unsur olarak görür. Bunun yanında insan, ölümle ilgili özsel yargılarını bağlı bulunduğu geleneğe, inanca dayalı olarak değerlendirip karara bağlayabilir. Ölüm olgusunun hakikatine özdeş olarak, teoloji ve felsefe gibi inanca, düşünceye dayalı disiplinler akıl yürütmeyi, düşünmeyi, araştırmayı veya tartışmayı yüzyıllardır dikkate değer alanlar olarak görmüşlerdir. Ölüm konusu, dünya sanat tarihine ait birçok türde, insanın içsel sorgulamalarını, kabul ve retlerini yansıtacak biçimde ele alınmıştır. Esasında canlı olmanın mevcut döngüsünde ölümün hakikati veya kaçınılmazlığı insan için ontolojik bir sonuçtur. Bunun yanında bireysel ve toplumsal olarak ‘bilinmezliğin kapısından girmek’ şeklinde ifade edilebilen ölüm olgusu, sanat ürünlerinde sadece korku veya endişe içerikli anlatımlarla biçimlenmemiştir.

Her zamanda ve mekânda gerçekliği söz konusu olan ölüm, insanın var olma şeklini anlamlandırma bakımından edebî eserlerin de yüzyıllardır konusudur. Klasik Türk şiirinde ise ölüm; geleneğin, inancın hatta kültürel değer aktarımının aracı olarak dünyevi ve uhrevî hayatın anlamlandırılmasının merkezinde yer alır. İlâveten bu gelenek şiirinde ele alınan ölüm olgusu Türk-İslam inancı unsurlarını doğrudan, mecaz veya mazmunlar aracılığıyla zengin, kendine özgü anlatımların içinde var eder. “Divan şairlerinin ölüm konusuna bakışları, İslam kültürü ve tasavvufî düşüncenin etkisindedir. Divan şairleri açısından ölüm, kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Bu sebeple beyitlerde bu konuyla ilgili ifade edilen düşünceler, ölümü sorgulamaktan çok şairlerin içinde bulundukları kültür çerçevesinde bu konuyla ilgili şahsî fikirleridir” (Savran 2009: 171). Bunlara ilâveten mutasavvıf şairlerin eserlerinde de ölüm, ruhun kendi kendiyi sessizce yürüttüğü teslimiyetin göstergelerini yansıtmaya aracı kılınır. Allah’ın sonsuz varlığı karşısında gerçekliğin yansıtıcısı olan ölüm, şüphesiz mutluluk veren bir hadisedir. “Mutasavvıf şairler ölüme kara gözlüklerle bakmazlar. Onlar için ölüm, dünyada iken gurbette olan insanın asıl vatanına dönüşü veya sevgiliye kavuşulan bir ‘şeb-i arûs’tur” (Yeniterzi 1999: 115).

Klasik Türk şiirinde öncelikle, ölümü anlatan metinlerin içeriğinde nasihatın, nefis terbiyesinin bitmeyen yönü öne çıkarılır. Anlatım şekli olarak da tasavvufî olsun olmasın, ölüm olgusunun geçtiği beyitlerde mazmunlar ve mecazlar yer alsın bile insan ve ölüm arasında kurulan ilişkinin daha gerçekçi, belirgin, hayatın esas mahiyeti bağlamında somut ifadeler üzerine kurulu olduğu görülür. Bu noktada konu her ne olursa olsun klasik Türk şairlerinin her türlü şiir faaliyetlerinin temelinde estetik esasların yattığını hatırdan tutmak gerekir. Ölüm temalı beyitlerde de klasik Türk şiiri için sıklıkla öne çıkarılan kalıplaşmış mecazlı,

mazmunlu anlatımların yanında sözcük ve kavramlar gerçek anlam örüntüleriyle yer almaktadır. Bu kullanımlar esnasında sözcüklerin asli ve mecazi düşüncelere dayalı izafi anlam değerleri kazanması dikkat çeker. Bu noktada dilbilim çalışmalarındaki ‘eşdizim’i gündeme getirmek gereklidir.

Çalışmanın temel amacı sultan ve şehzade sultanların ortaya koyduğu seçili eserleri üzerinden ölüm ve ecel kavramlarını işaretleyen göstergeler üzerinden eşdizimsel bulgulara anlam temelli bir yaklaşım sergileyerek bunların tespiti ve çözümlenişini ortaya koymaktır. Ayrıca ölüm ve ecel kavramlarının eşdizimsel bulguları üzerinden bu iki kavramı kıyaslamak ve farklılıklarını dile getirmek diğer bir hedeftir. Böylece eşdizimsel örüntüler sayesinde seçilen şairlerin -bu iki kavram üzerinde- dil kullanımlarındaki bilişsel yapılanmaya dair ne tür çıkarımlar yapılabileceği de tespit edilebilecektir.

1. Şehzade ve Sultan Şairlerde Ecel ve Ölüm

Ölüm hadisesinin gerçekleşmesi nihai anlamda dünya ile bağların koparılmasıdır. Ecel ise dünya hayatına dair sürenin yettiği zamansal bir değer olarak canlılar için belirlenen hayat süresidir. Bu bağlamda, “Lügatte ‘e-c-l’ kökünden türeyen Arapça bir mastar olan ‘ecel’ kavramına genel olarak şu manalar yüklenmektedir: *Belli bir vakit/zaman/süre, takdir ve tayin olunan müddetin tamamı ve sonu, ölüm için vaktin sonu, borç için vade sonu, iddet için belirlenen süre, kâfirlerin helak zamanı, azap ve ceza gibi mutlak ve kayıtlı zamanlar.* Terim olarak ise, *Allah tarafından her canlı için takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti* anlamına gelir” (Avcı 2019: 40). Bu mana ve kavram değerlendirmesinin neticesinde ecel; ‘ölüm için vaktin sonu’ ve ‘ölüm vakti’ ölümün vuku bulması için zamanın sona erdiğine dair bir kavramdır. “*Belli bir süreyle, yani vadeli olarak verilmiş bir borçta, hem belirlenen süre hem bu sürenin sonu için de ecel tabiri kullanılır. Sözlük anlamından hareketle ecel kelimesinin insanın yaşama süresi ve bu sürenin sonu (ölüm vakti) anlamına geldiği hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu konudaki ihtilaf, yaşama süresini ya da ölüm vaktini noktasal olarak kimin tayin ettiği meselesinde düğümlenmektedir. Ecel konusundaki yaygın inanışa göre insanların ömür sürelerini, dolayısıyla da onların ölüm nedenlerini Allah tespit eder. Burada sözü edilen tespit, ilâhî takdir ve yazgı anlamına gelir*” (Esen 2009: 65-66).

Bu bağlamda klasik Türk şairlerinin de ecel kavramını ele alış biçimleriyle örtüştüğü için kelim düzeyinde tartışmadan üretilen *ecel-i müsemmayı* bilmek gereklidir. “Ecel-i müsemma ister bireyler, isterse de kâinatla alakalı olarak yorumlansın, sonuçta ‘normal işleyiş sürecinde gerçekleşen belirli bir süre’ anlamını içermektedir. Ölüm her ne sebeple olursa olsun ecel yetmiş, ömür bitmiş olur. Artık ona eceli gelmeden öldü demek tenakuzdan başka bir şey değildir” (Kurt 2019: 120). Bu noktada ölüm ve ecel olgusu arasında vuku bulma zamanı ve nihayet, ölümün gerçekleşmesinin kavramsal değerinin farklılığı ortadadır. İşte bahsi geçen ölüm zamanının gelmesi ve ölümün vuku bulması süreçlerini, klasik Türk şairlerinin şiir dilinde farklı dizgesel tasarruflarının ve gönderimlerinin olduğunu göstermek amacıyla bilinçli bir anlamsal ayırım ile kullanmışlardır,

yargısı ortaya konulabilir. “Ölüm temini ifade etmede şairlerin çoğu zaman ecel kavramını kullandıkları görülmektedir. Ecel, Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamında bir kelim terimi olarak dinî terminolojide kullanılan bir kavramdır” (Yazar 2009: 467). Buradan hareketle klasik Türk şiirinde kullanılan dilin salt linguistik değerlendirmelere tabi tutulmayacak kadar anlam ve analitik açılımının geniş olduğunu belirtmek gereklidir. Öyle ki, klasik Türk şiirinde anlama yönelik tahlil edici çalışmalar sözcüklerin yüzey yapıda yer alan şekillerini tespitlerinden öte, eskimeyen mana ve mesajları ortaya çıkarmada derinlikli yaklaşımları diri tutacaktır.

Yapılan tespitlere ilaveten toplumun zihin dünyasındaki geleneksel bakışla ecelin konumlanmasının edebî üretimlere doğrudan tesir ettiği görülmektedir. “Ezelde takdir edilmiş olan bir algıya göre teşekkül etmiş olan ecel kavramı ise, düşünsel eğilim itibarıyla doğal sayılabilecek bir gelişim sonucunda insanın yaşam alanını kısıtlar tarzda dile getirilmiştir. Halkın din tasavvurunun teşekkülünde önemli bir yer işgal etmiş olan klasik algının ana değerleriyle de büyük bir birliktelik gösteren bu sonuç, insanımızın anlam dünyasını biçimlendirmiş olan söz öbekleri vasıtasıyla taşıyıcı bir değere de dönüşmüştür. Bu yüzden de kavramın kullanım alanı devamlı olarak bir genişleme göstermiştir” (Okumuş 2013: 13). Buradan hareketle kavramların klasik Türk şairinin muhayyilesinden şiir diline yansırken hiçbir zaman tarafsız, yorumsuz olmadığı değerlendirilebilir. Şairler de kültürel ve inanç dünyalarından yansıyanları ya doğrudan ya da mazmunlara katmanlı anlam içeriklerine yükleyerek sunmuşlardır. Varlık, ecel ve ölüm şairlerin dilinde belli bir dine tabi olarak anlama ve yorumlama şeklinde tezahür eder. Bu, hem zihinsel bir faaliyet hem de şiir diliyle toplumu aydınlatma manasına gelir. Öyle ki şiirin dili bu dönem şairleri için sanat yapmanın/üretmenin yanında adeta varoluşu anlamlandırmanın vasıtasıdır.

Geçmişten getirilenlerle bugünün hızlı değişimleri çerçevesinde bakıldığında dil kullanımlarının bir sabitlemeye tabi tutulamayacağı ortadadır. Günümüz dijital dünyasında da dil varlıklarının rafine olmadığı ve dilin sınırlandırıldığı, daralmaya uğradığı açıktır. Oysa yedi asır boyunca klasik Türk şairlerinin şiirdeki dil kullanım zenginlikleri benzer konu ve temalar, hâl ve durumlar etrafında bile sayısız farklılığı içinde barındırmaktadır. Bu arada klasik Türk şairlerinin dili kullanmada beslendiği en önemli kaynak İslami değerlerdir. Şairler, nazım biçimleri ve türlerinde ele aldıkları konu her ne olursa olsun dil tercihlerinde dinî değerleri inancın ve geleneksel yazgının gereği olarak ortaya koyarlar. Çünkü dinî değerler şairlerin düşünce ve anlatım dünyalarında belli kalıpların oluşmasına vesiledir. Ecel bu kullanımlardan biri olarak hem acının hem de şairlerin inancı ve teslimiyeti gereği, zevkin de göstergesi olmuştur. “Ecel, insanın aydınlanmamış bu bağı, dünyanın ve korkusuzların içine bile korku salan avam için de havas için de en güçlü ve en köklü korku ve endişe sebebi olan bu kesin yazgı, arif için yalnızca korkulacak bir şey olmamakla kalmaz, aksine muhteşem, çok güzel ve haz verici bir şeydir de” (Yesribi 2010: 162).

Tespit edildiği kadarıyla klasik Türk şairlerinin ölüm olgusundan farklı olarak “ecel” kavramının yer aldığı beyitler divanlarda önemli yer tutar. Örneklerin gösterdiğine göre burada dikkat çeken husus ise şairlerin ecel kavramını eserlerinde ele alırken ölüm olgusundan farklı olarak benzetmeler, söz sanatlarıyla daha fazla estetize ettikleri şiir dilini önde tutarak mazmunlarla haz duygusunu işlemeleridir. Şairlerin ecel kavramını ele alışında bilhassa korku, şiddet, eziyet içeren ifadeler yer almaması geleneksel şiir dili açısından mühimdir. Ayrıca ecelin yer aldığı beyitlerde savaşılarak, kavga ederek veya bir kaza sonucu ölümün gerçekleşmediği görülür.

Ölüm, insanın var oluşunu tamamlama bakımından önem arz eder. Bireyin ya da toplumun inanç düzeyleri, iman edilenlerin ya da sosyo-ekonomik gücün farklılığı ölüme karşı davranışsal tepkileri değiştirebilmektedir. Bunun yanında büyük bir hanedanlığın mensubu olmalarına rağmen Osmanlı şehzade ve sultan şairlerin ölümün gerçekliğine bakışları, kabullenişleri ve bu gerçekliği ele alışlarındaki ayırım önemlidir. Şehzade ve sultan şairlerin şiirdeki davranış şekilleriyle birleştirilerek ecel kavramı şu şekilde değerlendirilebilir: “Ecel tasavvuru, genel hatları ile hem ölümün habercisi olarak kesinlik içeren bir yapıda ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle ifade edecek olursak bu kullanımlar, esas olarak ezeldeki yazgıyla paralellik arz eden mutlak bir sonu da ifade eder tarzda ifadelendirilmiş gibidir” (Okumuş 2013: 30). Klasik Türk şairlerinde inançtan ve gelenekten gelen anlatımlarda öğrenmeye, bilmeye ve anlamaya yönelik kültürel faaliyet alanı işlevsel ve sürekli. Ayrıca Garp edebiyat tarihi ile karşılaştırıldığında hanedana mensup olup edebî eser ortaya koyma oranındaki çokluk klasik Türk edebiyatına aittir. Hanedan üyesi şairler geleneğin imkânları çerçevesinde kültür ve inançlarına dair değer aktarımlarını kâh sultan-şehzade kâh mutlak varlığın karşısında sıradan, mütevazı bir kul duruşuyla ele alırlar.

Aşağıda farklı yüzyıllardan seçilen beyitlerdeki ölüm ve ecel kavramlarıyla ilgili eşdizimsel kullanımlara bilhassa vurgu niteliğinde örnekler alınmıştır. Bu örneklerde koyu renk ile gösterilen ifadeler klasik Türk şiirinde ecel ve ölüm kavramlarıyla ilgili ifadelerin *geleneksel kullanımlarındaki yoğunluğuna* dair bir fikir oluşturması için tercih edilmiştir. Çalışmada ise ölüm ve ecel konusuyla ilgili eşdizimsel bulgulara detaylı tasnif ve değerlendirme geleneğin gösterdikleriyle eser oluşturan şehzade ve sultan şairlerle sınırlandırılmıştır.

Ölümden öndin öl dirlik dilersen

Ki ölüp tûti halâs oldu **kafesden** (Ahmedî, G. 63/6)

(Huzur istersen ölümden önce öl, öyle ki papağan kafesten uçunca [kendinden] kurtuldu.)

Gamze **tîgin** çekdi ol **mâh** olma **gâfil** ey gönül

Kim mukarrerdür bugün **ölmek** sana **şiven** mana (Fuzûlî, G. 12/6)

(Ey gönül, gâfil olma o ay [yüzlü] yan bakışının kılıcını çekti. Öyle ki, kararı kim verdi, bugün ölmek sana ağlamak bana [düştü])

Hattun beni ne **vakt** irüp **öldüre** kim bilür

K'irişmelü olunca irer nâgehân **ecel** (Mesîhî, G. 147/2)

(Kim bilir ne zaman hattun beni öldürecek, öyle ki ecel vakti gelince [insana] ulaşmalı.)

Gam-ı hattun ecel fikri gibi bir kara kaygudur

Anunçün bu dil-i **sevdâ**-zede **ölümlü** sayrudur (Emrî, G. 162/1)

(Ecel fikri gibi hattının [ayva tüyleri] hüznü bir kara kaygıdır. Onun için sevdazedenin gönlü ölümcül hastadır.)

Ölüm bir hâb-ı râhatdur hayâta i'tibâr itme

Eninümden emîn ol adum anıldukça 'âr itme (Taşlıcalı Yahyâ, Müseddes, 17/2)

(Ölüm rahat bir uykudur hayata güvenme, inlememden emin ol, ismim söylendikçe utanma.)

Öldüren âşıkı şemşîr-i tegâlüfdür hep

Yoksa **cellâd**-ı nîgeh olmasa neyler **hançer** (Şeyh Gâlib, G. 79/7)

(Âşığı öldüren bilinmeyen kılıçtır. Yoksa bakışının celladı olmasa hançer neye yarar.)

Taş ışığın yasanurken yârün iriş ey **ecel**

Kim **ölüm** bu demde ehl-i 'ışka **râhat h'âbidur** (Celîlî, G. 75/2)

(Ey ecel sevgilinin taş eşğine yasanırken gel, öyle ki ölüm anı o zaman âşığa rahat bir uyku gibidir.)

Bu beyitlerden sonra ölüm olgusunun şiirlerdeki doğrudan ve dolaylı varlığıyla beraber İlahi kelimada çok kez geçen ve “Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını (ecel) takdir eden ancak O’dur. O’nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz” (En’am, 6/2) (e-Diyanet 4.7.2024) şeklinde ifadesini bulan ve çalışmanın da konusu olan “ecel” kavramı bir olgu olarak ölümün yanında, klasik Türk şiirinde sıklıkla ele alınan kavramlardan olduğunu belirtmek gerekir. Ecel kavramını beyitlerdeki kullanım şeklini daha iyi anlamak için kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır. Tespit edildiği kadarıyla ecel kavramı kelim âlimleri arasında İlahi sistemin bir parçası ama oluş şekli itibarıyla tartışılan önemli konulardandır. Örneğin konuyla ilgili, Mu‘tezile’nin Bağdat ekolü, En’am suresinin ikinci ayetini de dikkate alarak insanın “ecel-i kaza” ve “ecel-i müsemma” denilen iki eceli bulunduğunu ileri sürmüştür. Buna göre insan herhangi bir dış müdahale olmadan ölürse ecel-i müsemmaya, kaza veya katil sebebiyle ölürse ecel-i kazaya göre ölmüş olur. “İkinci durumda ölen kişi kazaya uğramasaydı veya öldürülmeseydi ecel-i müsemmasına kadar yaşayacaktı.” (Tunç 2024) değerlendirmeleri bu hususta dikkat çeker.

Belirtilmesi gereken bu tartışma ve tespitlerden yola çıkarak şiirlerde kullanılan sözcük ve kavramları artık tek başına değil, kullanımsal ve anlamsal çeşitliliğe bakarak söylem ve bağlamındaki konumlandırılışlarına göre değerlendirmek, derin anlamdaki katmanların çözümlenmesi için gereklidir. Dolayısıyla bu çalışmada izlenecek yöntem; anlamsal yapılanma ile ölüm ve ecel kavramlarının örneklem metin üzerinden eşdizim görünümelerini belirlemek ve bu iki kavram arasındaki anlam farkını ortaya koymaktır.

2. Eşdizim

Eşdizimlilik, dizimsel yapı üzerinde belirli anlam dairesi içinde olan dilsel ulamları kapsamaktadır. Ayrıca belirlenen dilsel ulamların diğer sözcüklerle ne tür bir bağıntı oluşturduğunu da göstermektedir.

Eşdizim “İki veya daha fazla sözcükten meydana gelen, belirli kullanım sıklığına ulaşmış, aralarında anlamsal ve dizgisel ilişki bulunan sözcük birliktelikleridir, diyebiliriz. Eşdizimler konusunda genel bir yargıya varılamadığı görülür ancak eşdizimlerin kendilerine has bazı özellikleri olduğunu da vurgulamak gerekir. Bunları şu biçimde sıralamak mümkündür: a. İki veya daha fazla sözcükten meydana gelirler, b. Eşdizimler belirli kullanım sıklığına ulaşmıştır. Sık sık bir arada görülürler, c. Eşdizimler bağlama bağlıdır. d. Bir araya gelişleri nedensizdir, e. Bölündüğünde anlamsal bütünlüğünü kaybedecek blok yapılarıdır” (Cengiz Arslan 2019: 72).

Aynı hususta Özkan (2011: 25) da eşdizimlilik konusunu değerlendirirken eşdizimliliğin dizisel ve dizimsel düzeylerde dağılımsal bir görünüm sergilediğini, bağdaşık yapıların ve seçilen sözcüklerin birlikte kullanımlarının eşdizimliliği beslediğini vurgular.

Eşdizimlerin en belirgin özellikleri en az iki birimden oluşması ve sözcükler arasında dizimsel bir ilişki olmasıdır. “Eşdizimsellik incelenirken, incelenen sözcüğün dizimsel olarak iki yanında neyin bulunduğu bakılır. Eğer sözcük gece ise eşdizimlerinden biri büyük bir olasılıkla karanlık olacaktır. Eşdizimsel sözcüklerin arasında birlikte kullanıldıkları metnin konusuyla bağdaştırılmalarının dışında herhangi bir dizgesel ilişki yoktur” (Firth 1957, akt. Adalar 2005: 65). En az iki sözcüğün birlikteliğinden oluşan eşdizimsel ilişkilerin (collocational relations) ortak özelliği dizimsel (syntagmatic) bir ilişki ile ortaya konmasıdır (Doğan 2015: 71).

Eşdizimsel dil yapılarında kalıplaşmış ifadeler, günlük kullanımlar, gerçek ve mecaz anlatımlar çerçevesinde birliktelikler görülür. “Bir dilde sözcüklerin ses, biçim, anlam özellikleri yanında sözdizimi içerisinde başka sözcüklerle kurdukları ilişki de önem arz eder. Bu birliktelikler atasözü, deyim, dua, beddua gibi kalıplaşmış yapılar şeklinde olabileceği gibi daha esnek nitelikteki yapılar içerisinde de belirli sözcükler yan yana gelebilmektedir” (Çetinkaya 2009: 197-199). Eşdizimsel dil öbekleri klasik dönem şiirlerinin de sözsel anlam birliklerini kavramak bakımından öne çıkarılabilir. Şiirsel anlatımlarda birbiriyle sıklıkla kullanılan sözcükler metni anlama ve kavramada önemlidir. Bu sözcükler yeni bir kültürel anlam oluşturma bağlamında etkindirler. Şiirdeki eşdizim kullanımlarına ait sözcelemeler dilin kaynağını ve beslendiği kültürü anlamak bakımından önem taşır. Eşdizimli dil dizgelerinin biçimsel ve yapısal olarak ele alınması metinlerin ortaya çıktığı coğrafi ve kültürel değerlerin kilidini açmak hatta insan varlığını tanımak bakımından gereklidir. Eserlerdeki eşdizimsel yapıların tespiti bir yönüyle de verilmek istenen mesajların anlaşılmasında etkili ve kalıcı olmayı sağlayabilmektedir. Çoklu fonksiyon bakımından eşdizimin önemi vurgulanırsa, birbirleriyle sıkça kullanılan ve aralarında anlamsal ilişki bulunan anahtar ifadeler olup en az iki sözcükten meydana gelen birliktelikler olduğunu belirtmek gerekir.

Ayrıca eşdizimsel yapılar, metinlerdeki birtakım durum ve olayları özlü olarak ifade etmeleri yönüyle de anahtar unsurlar olma özelliğine sahiptir (Sarı 2021: 217-231). Görüldüğü üzere sözcükler sadece konuşma dili değil, geniş kullanım alanlarıyla şiirsel anlatılarda, yapısal ve anlamsal birlikteliklerle kalıplaşan akışla daha görünür hâle gelirler “Eşdizimliliğin sadece yapısal yakınlıkların örüntülenmesi biçiminde karşımıza çıkmadığı konunun bir diğer boyutunun, dizgede yer alan sözcüklerin anlamsal birliktelikleri olduğu, bu bağlamda birimlerin belirli bir nedenlilik ve açıklık çerçevesinde bu yapıyı oluşturduğu göz önünde bulundurulmalıdır” (Eken 2016: 43).

Genel olarak klasik Türk şiir dilinde de neredeyse bütün sözcükler anlamsal değer açısından birbirini destekleyen ve kendi içinde bir kullanım sıklığı olan mecaz ve mazmunlarla özgül blok yapı niteliği taşırlar. Zaten “Bir eşdizimsel birliktelikte, bir arada bulunan sözcüklerden biri, diğerine çağrışım ilişkisiyle bağlı olabilmektedir. Başka bir deyişle bir sözcüğün varlığı, yanında kullanılabilecek sözcükleri çağrıştırmaktadır” (Eken 2015: 28). Bu kabulden yola çıkılarak klasik Türk şiirinde sestten söz dizimine kadar dile dair kullanımların rastgele olmadığı görülür. Öyle ki klasik Türk şiirinde her bir söz, bir beyti oluşturan aynı dizimde bir arada göze çaracak benzerlik ve sıklıkla kullanılırlar. Klasik Türk şiir dilinde sözcükler arasında ayrılmaz birliktelikler anlamı kısıtlamaz, şairine göre keyfi olmayan her bir kullanım yüzyıllar boyunca anlam kalıplaşması yanında çeşitlenmesine de yol açar. Bunlar da daha çok mecaz ve metaforlar aracılığıyla yapılır. Eşdizimlilik hakkında ilk ölçümleme yapanlar da bu süreklilikten bahseder. “Eşdizimlilik bağlamı bize metaforik bir uzantı gibi görünmektedir. Ancak isimlendirmeden (durum bağlamından bağımsız olarak bir şeye atıfta bulunma) durumsal bağlama kadar mantıksal bir süreklilik olduğunu görmek oldukça kolaydır” (Halliday ve Hasan 2015: 32).

Dilde alışılmış ve alışılmamış bağdaşık yapıların varlığı kabul edilmiş olup bunların bağlam içerisinde kullanılması, eşdizimliliği belirgenleştiren durumlardır. Bağdaşıklığın temeli olan birleştirme, seçme eylemleri ve bunların dağılımsal olarak denetlenebilmesi için bu dağılımların anlamlı yapılar olması eşdizimliliği ortaya çıkarmaktadır. Anlaşılan odur ki birleştirme ve seçme eylemleri ekseninde oluşan bağdaştırmaların (alışılmış ve alışılmamış) dağılımsal çerçevesini gösterebilen eşdizimlilik, bütün anlatım türlerinde aranabilmektedir.

Klasik Türk şiirinde ölüm ve ecel konusu yüzyıllardır birçok şairin eserinde mazmunların öne çıkan varlığı ve sözcüklerin kurduğu eşdizimsel ilişkiyle kullanılabildiği görülmüştür.

Medeniyet inşa eden bir şiir kültüründe sözcükler ve kavramların kullanım şekli ve oranı önemlidir. Sözcük ve kavramların değişen zengin varlığı anlatıma çeşitlilik katar, bakış açılarını farklılaştırır ve toplumun organik yapısının temelden olumlu biçimlenmesine katkı sağlar. Aynı biçimde sözcük ve kavramların bilhassa edebî dilde doğru konumlandırılması fikir, ahlak ve inanç sistemlerinin anlaşılma evrenini genişleterek toplumun kültürel yapısına katkıda bulunur. Böylece ecel ve ölüme toplumun en üst düzeyinden bakışın, sanatsal olarak müessirden esere konumlanması söz dizimindeki sistemlerle ortaya

konmaktadır. Öyle ki, Türk-İslam kültürüne göre yetişen şehzade ve sultan şairlerin deni dünya olarak adlandırılan geçici konaklama yerine bakışlarını yansıtan eserlerindeki ortak söz dizimlerini değerlendirmek hanedana mensup şairlerden diğer şairlere doğru, bilhassa, dünya tasavvurunu ortaya koymak açısından da önem arz etmektedir. Bunun yanında hanedana mensup şairlerin ölümü ve ecel şiir diliyle estetize ederek ifade edilmesi dünya edebiyat tarihine geçecek bir dikkattir. Kısacası ölüm ve ecel kavramları F. Saussure'den mülhem söylenirse *-kendi başına ve yalnız kendisi için-* (Saussure 2001: 36) klasik Türk şiir dilinin 'bizzat kendisi için' ve bilhassa klasik Türk şiirini anlamak için üzerinde durulması gereken bir konudur.

Edebî eserlerin temel fikirleri bağdaşıklıkta sözcük kullanımının birbiriyle ilgisi ve yerleşimiyle doğrudan ilgilidir. Klasik Türk şiirinde de birbiriyle bağı olmayan hiçbir sözcük, mısra/beyit düzeninde yer almaz. Mazmunların beyitlerde yer alma biçimleri ve diğer sözcüklerle kurduğu bağdaşıklık eşdizimsel etkiye dair fikir verir. Öyle ki şiirde mazmunların mısradaki yeri genellikle düz bir kesişim içinde olmaz. Ecel kavramının beraberce kullanıldığı ifadelerde de eşdizimsel dizilimin anlamsal değerinde yol açtığı farklılık kolayca tespit edilebilir. Beyitlerdeki ecel kavramı etrafındaki dizilim şiir geleneğinin getirisi ile dizgisel olarak benzer sözcükleri bir araya toplamaya muktedirdir. Eşdizimsel incelemelere bakıldığında hangi sözcüğün dizgesel olarak yapılandırılmasıyla ilişki kurulmakta olduğu görülür. "Dizge" klasik dil bilgisi çalışmalarında cümle bazında değerlendirilebilir, ama temele alınan unsur anlamsal uyumluluktur. Eşdizimlilik de anlamlı sözlük birlikteliğinde oluşmaktadır. Anlamsal uyuma sahip olup bir dizge içerisinde yer alan bu sözcük birliktelikleri eşdizimsel yapıların kaynağını oluşturmaktadır (Özkan 2011: 29).

Bunlara ilaveten geleneksel olarak yazılan şiirler dikkate alındığında, genel olarak eşdizim kavramının temelde iki farklı bakış açısıyla incelenmeye tabi tutulduğunu hatırlamak gerekir: İlki, istatistik/sıklık temelli yaklaşım, ikincisi anlam temelli yaklaşımdır. Anlam temelli yaklaşım deyimselleşme veya sözcükselleşme süreci olarak ele alınır. Deyimselleşme çizgisinde ilerledikçe genellikle değiştirim sınırlılıklarının ve anlamsal kapalılığın arttığı söylenebilir. Deyimselleşme çizgisinin en sonunda değiştirim kısıtlılığının ve anlamsal kapalılığın tam olduğu deyim türü birleşmeler yer alır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, eşdizimin göreceli olarak değiştirime izin veren bileşenlerinden biri özelleşmiş anlama sahip olmasına karşın diğer bileşenin kısmi anlamsal açıklığı taşıyabilmesidir (Doğan 2016: 804).

Klasik Türk edebiyatı ürünlerinde de eşdizimlerin anlamsal olarak oluştuğu zemin; imgesel anlamlardır. "İmgesel anlam, zihinde bir resim oluşturmak ya da bir karşılaştırma yaratmak amacıyla temel ya da yan anlamın dışında kullanılan ve yaratıcı özelliğe sahip olan anlamdır. İmgesel anlam, temel anlamdan yan anlama kadar uzanan anlamsal temellerden yararlanan bir süreci işaret eder. Örneğin, bir sözcüğün sözlükteki ilk madde başındaki anlamı, birinci anlamsal nokta sonra gelen anlamı ise ikinci anlamsal nokta olarak görülmektedir" (Burger, 2010, akt. Çıkrıkçı ve Arıca Akkök 2014: 7). Bu temele oturtulacak çalışmada başlıca iki soruya cevap aranmaktadır:

1. Klasik Türk edebiyatı örnekleri olan şehzade ve sultan şairlerin eserlerindeki ecel-ölüm kavramlarının eşdizimsel görünüm açısından hangi belirgin birleşim özellikleri öne çıkmaktadır?
2. Ecel-ölüm kavramlarındaki söz konusu bu birleşimler, anlamsal boyutta hangi belirgin görünümleri ortaya koymaktadır?

Eşdizimlerin sınırlı ve bağlamsal olarak inceleneceği çalışmada eşdizim örneklerini ararken Doğan'ın (2016: 803-804) sözcük birleşmeleri ve eşdizim arasında yaptığı kıyaslama ölçü olarak alınmaktadır:

Anlam temelli eşdizimlilik yaklaşımı birbiriyle iç içe girmiş sözcük birleşmelerinden puslu bir bölgede yer alan eşdizimleri ayırt etmeyi amaçlamış ve bunun için çeşitli ölçütler geliştirmişlerdir.

a.Dilbilgisel biçimlenmişlik: Bir eşdizim isim tamlaması, sıfat tamlaması gibi bir dilbilgisi yapısında dolayısıyla ardışık gerçekleşecek.

b.Genelleşme: Bir eşdizim gelenekselleşmiş, toplumsal bir statü kazanmış; zihinde kullanıma hazır biçimde depolanmış, dilin konuşurları tarafından bilinen, tanınmış birleşmelerdir.

c.Anlamsal Açıklık: Eşdizim, bileşenlerinin anlamından bütünün anlamının anlaşıldığı, buna karşın bileşenlerinden birinin özelleşmiş anlama sahip olduğu sözcük birleşmeleridir.

d.Değiştirilebilirlik: Eşdizimin açık birleşmelerin aksine bileşenlerinin değiştirim olasılıkları sınırlıdır.

Kısaca eşdizimler kısmen değiştirime izin verir ve özelleşmiş anlam alanına sahip olduğu için kısmi de olsa anlamsal açıklığa sahip olan birleşmelerdir.

Eşdizimlerin kısıtlılığı bakımından Haussman (1989, akt. Kurtoğlu 2015: 44) eşdizimleri altı alt gruba ayırır: sıfat+ad, eylem+(özne) ad, ad+ad, belirteç+sıfat, eylem+belirteç, eylem+belirteç, eylem+(nesne) ad. Bu çalışmada da anlam temelli bir inceleme yapılmakta, ecel ve ölüm etrafında oluşan eşdizimlilik, çalışmanın sınırlılığı ve sözcük birleşimleri açısından, ad+ad, sıfat+ad ve ad+eylem birleşimleri üzerinde aranmaktadır. Örneklem metninde yer alan eşdizimlerin tespitinde ve çözümlenmesinde 'anlam temelli bir yaklaşım' sergilenmiştir. Sözcüklerin yan yana gelişinin istatistiksel veriler ve dilbilgisel biçimlenişlerinden ziyade anlamsal temeller üzerinde ecel ve ölüm kavramlarını çağrıştıran sözcük birleşimlere de yer verilmiştir.

3. Şehzade ve Sultan Şairlerdeki Ecel Kavramını Oluşturan Anlam Temelli Eşdizimsel Dil Birlikleri

İnsan kendi dünya gerçekliğini algılama ile kurar ve ortaya koyar. Dolayısıyla algılamayı alıcı ve verici (iletişim modelinin her iki tarafında da bulunan özne) bireysel deneyimleri ile biçimlendirmektedir. Nesnelerin kendi değerleri dünya üzerinde değişkenlik göstermezken alıcı-verici öznenin bireysel deneyiminde,

kodlandığı kültürde ve köklendiği toplumda bu öz değerlerin algılanışı değişiklik gösterebilmektedir. O hâlde bu noktada şu söylenebilir ki dünyanın gerçekliği özü barındırırken ve nesnel oluşumu temsil ederken, algılama bireysel ve dış etkenlere açık bir süreçtir.

Dünyayı algılamanın, kültürel kodlamaların şahsın karakteriyle harmanlanıp ortaya koyduğu ve ürettiği dilsel gerçekliğin bir göstergesi ve tam olarak bunun yoğrulduğu bir zeminde oluşan edebiyat ürünleri bireysel deneyimler ve dil kullanımlarını estetize edilmiş bir biçimde ortaya koyarlar. Burada da bir dönemin kültürel, tarihî, dinî, sosyal, felsefî alt yapısıyla belirlenen ama bireysel dil kodlarıyla oluşturulan klasik Türk edebiyatı ürünlerinden odaklı olarak seçilen şehzade ve sultan şairlerin şiirlerinde ecel ve ölüm kavramları -anlamsal bir inceleme ile- eşdizim görünümü açısından incelenmektedir. Anlamsal temelli bir yaklaşım ile eşdizimliliğe yönelen bu çalışmada belirtilen kavramları (ecel ve ölüm) yansıtan sözcük birleşimleri sadece etrafında şekillenen sözcüklerle sınırlı tutulmamış, anlam dairesi olarak bu iki kavramı yansıtan sözcük birliktelikleri de çalışmaya dahil edilmiştir.

İlk ele alınan kavram “ecel”, zaman kavramıyla eşleşmiş ve işlenmiştir. Çalışmanın şehzade ve sultan şairlere ait Türkçe/Farsça gazel nazım şekline ait örneklem metinlere bakıldığında da gönül mülküne kurulmuş kudretli bir gerçek ve hayat çizgisinde insanoğlunun nihai sonucu olarak ele alınmıştır.

Örneklem metninde ecel kavramının etrafında toplanan eşdizim görünümeler şu biçimdedir:

Tablo 1. “Ecel” Kavramını Vurgulayan Eşdizimsel Görünümlerinin Anlam Temelli Yansıması

Ecel Kavramının Anlam Temelli Yaklaşım ile Eşdizim Görünümleri	Örneklem Metni	Anlamlandırma
Müjen hançeri Haste-i ‘ışk Ecel şerbeti	Ten-i bî-cana müjen hançeri kim câna geçer Haste-i ‘ışka <i>ecel</i> şerbeti dermana geçer (Avnî, G. 10/1)	Ecelin şifa etkisi olması
Kîse-i ömri tehi eyle- Dest-i ecel Kâse-i mey Tûl-i emel	Kîse-i ‘ömri tehî eylemedin dest-i <i>ecel</i> Sâkiyâ kâse-i mey sun ki gide tûl-i emel (Cem Sultân, G. 193/1)	Ecel tıpkı bir el gibi ömür kesesini boşalttığına dair bir bakış olması
Dilber hattı Hatt-ı ecel	Ecel didükleri dilber hattıdır İrîşdi n’eyleyem hatt-ı <i>eceldür</i> (Cem Sultân, G. 70/3)	Ecelin güzellik unsuru ile eş değer olması Hatt-ı ecel de avuçtaki ölüm çizgisini göstermektedir.
Firak içre Gamun zehri Ecel şarâbı Hoş-güvâr it-	Firâkun içre gamun zehriyidi yidüğümüz <i>Ecel</i> şarâbını sunmakla hoş-güvâr itdün (Adlî, G. 65/2)	Ecelin şarap gibi mutluluk vermesi
Âb-ı hayât Hızır ol-	Sâkî lebünün âb-ı hayâtını iden nûş Hızır oldı ebed âhir ana hergiz <i>ecel</i> yok (Adlî, G. 50/5)	Mutlulukla, ecel zamanının gecikeceğine dair gelişen ruh durumu

Gamzeler zahmı Gönül derdi	Sür'at itme iy <i>ecel</i> cismümde gam cândur henüz Gamzeler zahmı gönül derdine dermândur henüz (Adlî, G. 31/1)	Ruhen hüznün <i>ecel</i> ile benzer bir algı oluşurması
Sabrun acısı Cân döymez meded Mâ-yı zevk Tatlu uyhu	Sabrun acısına cân döymez meded kanı <i>ecel</i> Mâ-yı zevkum var kanı şol tatlu uyhudan benüm (Adlî, G. 94/4)	Ecelin şarap ile eş değer tutulması
Sahib-i can Hekim ol Kıl devâ	Ol sahib-i cân Harimî hastesin yâd eylemez Ey <i>ecel</i> bâri hekim ol kıl devâ şimden- gerü (Şehzâde Korkut, G. 28/3)	Ecelin hekim olması, çare sunması
Âb-ı hayvân (Benim) ümîdüm Emân bul-	Dehân-ı cân-bahşundan irişdüm âb-ı hayvâna Ümîdüm ol ki 'âlemde <i>ecel</i> den ben emân buldum (Şâhî, G. 98/3)	Sevgilinin dudağından içilen ab-ı hayatın <i>ecel</i> karşısındaki taahhüt ve akdi ifade etmesi
Ârâm-ı cânem Ez-nazar reft Sabr kon	Ez-nazar çün reft ân ârâm-ı cânem sabr kon Ey <i>ecel</i> yek dem ki bâri be-güzerem çün mî-reved (Yavuz Selim, G. 90/3)	Eceli zevkle, huzur ve sabırla karşılama
Gam-ı şeb Peyk-i <i>ecel</i> âmed	Der-dilem düşvârî gam-ı şeb ze-had mî-şod füzûn Nâgehân peyk-i <i>ecel</i> âmed 'aceb âsânî (Yavuz Selim, G. 229/4)	Ecelin gelişini isteme ve kolaylaştırmanın sorgulanması
Der-bahr-i firak Nihengeş <i>ecel</i>	Der-bahr-i firak-et ki nihengeş <i>ecel</i> âmed Her kes ki der-üftâd resîden ne- güzârend (Yavuz Selim, G. 111/6)	Ecelin ayrılıktan dolayı gelme anının bilinmezliği
Murg-ı <i>ecel</i> Gaflet et- (Bizim) çinemüz	İy Muhibbî gaflet itme aç göz uyhudan uyan Turmadan dirmekdedür murg-ı <i>ecel</i> çün çinemüz (Muhibbî, G. 1241/5)	Ecelin bir kuş gibi ömrünü yavaş yavaş tükettiği
Perî-rûnun hayâlî Dil mülki Sabr et-	İy <i>ecel</i> billâhî şabr it gelme bu dil mülkine Ol perî-rûnun hayâlî anda mihmândur henüz Muhibbî, G. 1271/8)	Eceli sevgi ve aşktan dolayı öteleme isteği
Bâd-ı <i>ecel</i> Bir kadeh peymâne Vasluna er-	İrmeden vasluna cânâ korkaram bâd-ı <i>ecel</i> Suna bana bir kadeh peymâne bilmen n'eyleyem (Muhibbî, G. 2322/3)	Ecelin bir rüzgâr gibi gelmeden önce sevgiliye kavuşma arzusu
Subh-ı ezel Şâm-ı <i>ecel</i>	Âşık oldum göreliden ârızun subh-ı ezel Komayup elde dutam zülfünü tâ şâm-ı <i>ecel</i> (Muhibbî, G. 1969/1)	Ecel akşamının sevgilinin zülfü ile eş değer tutulması
Rihlet namesi Hatt-ı nihan	Getürür peyk-i <i>ecel</i> san bana rihlet nâmesin Her kaçan zâhir olur haddinde ol hatt nihan (Muhibbî, G. 2647/3)	Ecelin bir ulak gibi göç emri getirmesi

Rûz-ı ezel Hattını âhir gör-	Yüzünü gördüm müselmân oldum rûz- ı ezel Hattını âhir görüp didüm irişi âh ecel (Muhibbî, G. 1964/1)	Güzeli ve güzelliği ecelle eş değer tutmak
Sâkî-i kudret Cam-ı ecel	Sundu çün sâkî-i kudret bize câm-ı eceli Her ne emr oldu ise cân u gönül didi beli (Muradî, 248a)	Eceli kabulleniş

Doğal bir oluşum olan bu dünyada öznenin konumu, bireysel varlığı ile kavramlar ve durumların dâhilinde algılamayı yönetmesi, kurgulamasıdır. Bireysel deneyim ve bilişsel gelişim arttıkça bu kavrayış ve yönetim de artar bunlar hayata tatbik edilir. Tatbiki gerçekleşen olguların ise dilde kendine yer bulması kaçınılmazdır. İşte dil kullanımının bireyselleştigi ve farklılaştığı nokta burasıdır. Kendisi için ve kendisine dair olan dil kavramının özü, bireyde de -göstergelerle- kurallı ama özde düzenleme süreçlerinin içinde işlemektedir. Bu edebiyat ürünlerinde ise en üst noktadadır. Bu seçiminin neticesinde yukarıda tablolastırılan ecel kavramının etrafında toplanan eşdizim örnekleri aslında bu kavramın şehzade ve sultan şairler tarafından nasıl algılandığı daha doğrusu anlamlandırıldığını göstermektedir.

Ecel kavramının eşdizim görüntüsü ad+ad-sıfat+ad ve az da olsa ad+eylem birleşimlerinden oluşmaktadır. Eşdizim görünümünü oluşturan sözcük seçimine ilişkin örnekler göstermektedir ki açıklık ölçütleri açısından sözlüksel lakin birleşimden çıkan anlamın metaforik gönderime ve alışılmamış bağdaştırmalara sahip olduğu yönündedir. Kullanılan ad+eylem birleşimleri ecel ile ilgili verilerin %15,38'ini oluşturmaktadır. Bu ad+eylem birleşmeleri yapılan göndermelerin amacı değil, şairin söylemlerinin nihai noktasından ziyade yapılan eşdizimsel gönderimlerin dilbilgisel kullanımlarının birer göstergesidir.

Ecel kavramının etrafından şekillenen eşdizim örneklerine anlamsal yönden bakıldığında ise zihinsel süreçleri ifade eden birleşimleri temsil ettiği ve bu süreç ayrıntılandırıldığında ise verilen misallerin duygu ifade eden göstergelerden müteşekkil olduğu görülmektedir. Duyguyu temsil eden ve duygunun anlamsal dairesini oluşturan ifadeler uzamsallıktan ziyade yönelimsel ve zihnidir.

Seçilen şehzade ve sultan şairlerin eserlerinden alınan örneklerde ecel kavramının etrafındaki eşdizim örnekleri bu kavramı dünya gerçekliğinden koparıp bir bitiş ve ayrılıktan ziyade sevgiliye duyulan bir aşk (dilber hattı/hatt-ı nihan), tatlı bir uyhu (tatlu uyhu), gerçekleşmesi uzun bir zamana bağlı ümit ve arzular (tûl-i emel), sevgilinin yanına göç edişin yazılı bir beyanı (rıhlet-nâmesi), peri yüzlü sevgilinin hayali tasavvuru (perî-rûnun hayali), bir fidana hayat veren can suyu (sahîb-i can/ab-ı hayat/ab-ı hayvân), boş ve anlamsız olandan ayrılıp anlamlıya kavuşma (kîse-i ömr-i tehi), gizli tutulan ve kıskanılan bir sevgilinin elinden içilen mey (kâse-i mey/mâ-yı zevk/ecel şerbeti/bir kadeh peymâne), kafesinden kurtulup özgürlüğe kavuşan bir kuş (murg-ı ecel) vb. olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca seçilen bu eşdizim örneklerinin birleşim biçimi yukarıda da belirtildiği üzere ad+ad, sıfat+ad olarak oluşmuştur. Ad soylu sözcükler zihinde en önce oluşan ve insanın dünya ile ilk iletişimini sağlayan dil ulamalarıdır. Adlar, eylemlerden önce bir insanın zihninde oluşur, eylemler daha çok insanın bedensel hareketliliği

başladığında ortaya çıkar. Adların sınırlılığı eylemlere göre daha az, karşıladıkları kavram alanları daha geniştir. Bu sebeple şairlerin ecel kavramını daha estetik değerler ve ifadeler üzerinden anlatma istekleri, bunu ortak bir algıyla yapmaları onların ad soylu sözcükleri tercih etmelerine sebep olmuştur.

Sonuç olarak örneklem metninden alınan bu eşdizim temsilleri göstermektedir ki ecel kavramı şairler tarafından somut gerçeklikten ziyade duygu ve estetik zevkleri gösteren soyut anlam alanını daha fazla işaretleyen göstergelerden oluşmaktadır.

4. Şehzade ve Sultan Şairlerdeki Ölüm Kavramını Oluşturan Anlam Temelli Eşdizimsel Dil Birlikleri

Çalışmada ele alınan diğer bir kavram ise “ölüm”dür. Ölüm ile ecel kavramları sosyal hayatta insanlar tarafından birbirinin yerine kullanılsa da aslında kavram alanları ayrı ve temsil ettikleri olgular nüanslara sahiptir. Bu çalışmada Muhibbî Divân’ının diğer hanedan şairlerine göre daha hacimli olması misallerin sayısını da artırmaktadır.

Örneklem metninde ölüm kavramının etrafında toplanan eşdizim görünümeler şu biçimdedir:

Tablo 2. “Ölüm” Kavramını Vurgulayan Eşdizim Görünümlerinin Anlam Temelli Yansıması

Ölüm Kavramının Anlam Temelli Yaklaşım ile Eşdizim Görünümleri	Örneklem Metni	Anlamlandırma
Ceng it- İt gibi murdar rakib	Yâr için agyâr ile merdâne ceng itsem gerek İt gibi murdâr rakib <i>öl</i> mezse yâr elden gider (Avnî, G. 22/5)	Ölümle düşmanın yok edilmesi
Hatt-ı yüzi Mehûn zülfi Arz ideyin şehâdeti	Hattı yüzinden ol mehûn zülfini dür eyledi Kim <i>öl</i> ür isem iy sanem arz ideyin şehâdeti (Cem Sultân, G. 308/5)	Ölüm ve inanç birlikteliği
Gayret ehli Yaramaz ad Kelb iy rakib	Hamdülillâh kim degül adum benüm kelb iy rakib Gayret ehline <i>öl</i> üm yegdür yaramaz addan (Adlî, G. 105/4)	Kötü bir üne ve ada sahip olmaksızın ölümün tercih edilmesi
Yâr-ı sâdık Sefer it- Derdünle ölmek iste-	Derdünle <i>öl</i> mek isterin olsun bana nasib Kim yâr-ı sâdık ile hoş itmek gedâ sefer (Şâhî, G. 51/4)	Aşk derdiyle ölmek, ölmeyi sefer etmeye benzetmek
Derd-i hasret Hâk-pây Hayât-ı câvidân	<i>Ö</i> lürdüm derd-i hasretle şehâ fûrkat diyârında İrişdüm hâk-pâyuna hayât-ı câvidân buldum (Şâhî, G. 98/4)	Ayrılık ve ölümün eş değer olması

Kapıdan sür- Ölmek evlâdur	Tek beni sürme kapundan öldürürsen râziyam Ölmek evlâdur kişiye bir yaramaz addan (Muhibbî, 2283/4)	İşini doğru dürüst yapmayana ölümün hak olması
(Benim) nabzum Haberdar eyle-	Ölür isem de tabîbe nabzumı göstermezem Bilmesün ışkum diyü anı haberdâr eylemem (Muhibbî, G. 2307/2)	Aşk derdini ölürken bile saklamak
Cüdâ ol- Derd ile gam	Benden anamdan togaldan olmamışdur gam cüdâ Ölüm derd ile gam benden ola bir dem cüdâ (Muhibbî, G. 35/1)	Hüzün ve dertten ayrı olduğunda ölmek
Ölümlü hasta	Sevdüğümü bilicek hiç yüzüme bakmaz habîb Bu mukarrerdür ölümlü hastaya varmaz tabîb (Muhibbî, G. 191/1)	Aşk hastalığından ölmek
Çeşm-i cellâd (eline) tîg al- Bî-pervâ ol-	Çeşm-i cellâdun eline tîg alup korkutmasun Fikrine gelmez ölüm 'ışk ehli bî-pervâ olur (Muhibbî, G. 1156/3)	Âşık olanın pervasızlığından dolayı aklına ölümü getirmemesi
Havf it- Tîr-i gamze	Tîr-i gamzenden sanursın havf ider 'âşıkların Ölmege cânlar virür 'ışk ehli bî-pervâ olur (Muhibbî, G. 792/2)	Âşığın ölüme hazır olması
Tabîb-i dil Tedbir eyle- Nâle-i âhum	Ol tabîb-i dil ölürsem dahı tedbîr eylemez Nâle-i âhum dirigâ ana te'sîr eylemez (Muhibbî, G. 1353/1)	Aşk hastalığından ölmenin sevgiliyi etkilememesi
Gamze-i cellâd Halâs it-/ol- Hükm-i sultân	Gamze-i cellâdına dirsem halâs itgil beni Dir kim ölmeyince olmaz hükm-i sultândan halâs (Muhibbî, G. 1474/3)	Ölümün kurtuluş olması
Kara zülfün hevâsı Hasta dil ü cân Ölümlü nâ-tüvân	Kara zülfün hevâsından dil ü cân hastadur gâyet Görinmez çeşmine uyhu ölümlü nâ- tüvândur bu (Muhibbî, G. 2753/2)	Uykunun ölümle eş değer olması
Gamze okları	Sînede bagrum delinsün atagör gamz okların Gam degül 'âşıkların ölürse sen çok çok yaşa (Muhibbî, G. 3086/4)	Aşkın ölüme sebep olması
Yâdundan git- Yâda getir-	Ölürsem de dahı gitmez benüm yâdumdan ol meh-rû Getürmez niçe yıllardur beni bir kerre ol yâda (Muhibbî, G. 3004/2)	Ölümün insan için bir son olmaması
Hasta gönül	Sanma iy hasta gönül kim seni cânân acıya Derd ile ölür-isen sanma ki dermân acıya (Muhibbî, G. 2812/1)	Hastalığın ölüme sebep olması

Derd ile gam Cemalün mushafı	Ölürsem derd ile gamdan yüzüm döndürmeyem senden Cemâlün mushafı hakkı işigündür bana kıblem (Muhibbî, G. 2362/4)	Hastalık ve hüznün ölümüne sebepl olması
Tabîb-i cân Ölümlü hasta	İy tabîb-i cân bu gönlüm bir ölümlü hastadur Lebleründen bir cevâb eyt derdine dermân umar (Muhibbî, G. 425/2)	Âşık gönle ölümün dolması

Dil kullanıcıları dil ile düşünce arasındaki köprüyü kuran ve sözel düşünce evresinde algılarını yönetebilendir. Dilsel ifadeler, bir matematik formülü kadar netliğe/kesinliğe sahip değildir. Çünkü sözcükler tek ve sapmaz bir anlama kaydedilmemiştir. Beşerî yaşam şartları, kültürel etkileşim, içinde bulunulan çağın koşulları ve kodlamaları gibi etmenler sözcüğün anlamını derinleştirmekte ve çeşitlendirmektedir. Buna bağlı olarak da analitik düşüncenin dil gerçekliği ile görünür kılınması sözel düşüncenin yapılarını daha da büyütecek ve karmaşıklatacaktır. Lakin bazı kavramlar, olaylar, duygular somut gerçekliğini hiçbir zaman kaybetmez ve insanoğlu bu olguların karşısında ne yaparsa yapsın dilsel ifadelerini nesnelleştiremez ya da seyreletmez.

Ölüm kavramı da bu somutluğun tam olarak merkezinde yer almaktadır. Ölüm, ecel gibi bir sürecin değil, bir sonlanışın adıdır. Bu somut gerçeklik örneklem metninde yer alan şairlerde de bariz bir biçimde görülmektedir. Ölüm kavramının etrafında toplanan eşdizim örnekleri daha çok uzamsallığa ve eylemselliğe dayanan somut ifadelerle anlatılmıştır. Ayrıca ecel kavramından farklı olarak, ad+ad-sıfat+ad birleşimlerinin yanında, ad+eylem/eylem+ad birleşimi (*ceng it-/kapudan sür-/halâs it-/havf it-/derdünle ölmek iste-/ tig al-/bî-perva ol-*) de mevcuttur. Eylem birleşimlerinde açıklık ölçütü ad'da olduğu gibi geniş değil, daha dardır. Eylem değiştirilebilirliği sınırlamaktadır. Ayrıca örneklerden yola çıkarak yer alan eylemlerin yanına aldığı adların sözlüksel anlamından imgesel anlama kaymasına pek izin vermediği de görülmektedir.

Ölüm ile ilgili seçilen beyitlerde adeta bir savaş alanının tasviri, amansız bir hastalığın pençesi olarak sert ve gerçekçi olarak anlatılmıştır. Ölüm kavramının karşısında insanoğlu kirli ve rakip ile kıyas edilmiş (*it gibi murdar rakîb/kelb iy rakîb*), insanı ürperten ve korkutan bir celladın ölümcül bakışlarına maruz kalmış (*gamze-i cellâd/çeşm-i cellâd/ havf it-*), sevgilinin ayrılığı karşısındaki çaresizliğinde kıvranmış (*nâle-i âhum/bî-pervâ ol-*), ölüm karşısında hastalıklı, dertli bir gönül kadar zayıf ve güçsüz kalmış ve ölümü kendisini kurtaracak bir tabip olarak görmüş (*hasta gönül/hasta dil ü cân/ölümlü hasta/tabîb-i cân/tabîb-i dil*), savaş meydanına çıkmış (*ceng it-/tîr-i gamze/eline tîg al-*), ölüm; dünya sahteliğinden kaçıp gerçekliğe kavuşturacak amacın neticesi olarak görülmüş (*cemâlün mushafı/hükm-i sultândan halâs/halâs it-/hayât-ı câvîdân/şehâ fûrkat diyârı/hâk pâyu/şehâdeti arz it-/derd-i hasret/gedâ sefer*) ve şairler, ölümün kaçınılmaz yüzünü daha da koyulaştıran ifadelerle açıklamıştır (*ara zülfün hevâsı/ölümlü nâ-tüvân uyhu*).

Ölüm, diğer bir kavram olan ecel gibi estetize edilmiş değerlerden uzak, oldukça gerçekçi ve eylemsel bir zeminde dile getirilmiş, bu gerçekçiliği de daha somut

ve bireyselden ziyade Tanrı emrinin karşısındaki kul acziyeti duruşuyla anlamlandırılmıştır. Ölüm hâli bir âlemden başka bir âleme göçtür, dolayısıyla insanın eylemselliğinde gerçekleşir. Bu sebeple beyitlerde ölüm kavramı duygusal ifadelerden ziyade hareket ifade eden eylemlerle sınırlılık arz eden eşdizim örnekleriyle verilmiştir. Ölüm somut verilerle var olanı güzelleştirme gayretinden öte, içinde mecaza ve benzetmeye dayalı ifadelerle beraber, gerçeğe yakın bir anlatımla sunulmuştur.

Sonuç

Eşdizimsel kullanımın daha çok dil öğrenimlerinde fayda sağladığı görülmektedir. Bunun yanında söz dizimlerindeki eşdizimsellik kadim kültürlerin şiir dilleri hakkında da bilgi vermeye yarar. Toplumların kültürel yapılanmasında değeri olan şiir dilini çözümlemek sesten sözdizimine kadar yapıldığında köklü şiir geleneğini anlama ve analiz etmekte kolaylık sağlar. Klasik Türk şiirinde sözcüklerin birbiriyle cümle içinde kurdukları düzen, eşdizimsel yapılanma bu dönem şiir kültürü hakkında bilgi verdiği beyitlerin incelenmesiyle ortaya koyulmuştur. Eşdizimsel tasnif ve çözümlemeler evrensel bir edebî tür olan şiir üzerinden insanı, toplumu, kullanılan dili, yaşanan coğrafyayı anlama açısından önemlidir. Bunun için dönemsel olarak ortaya konulan şiirlerde mısra dizilimini meydana getiren her bir sözcüğün etrafında şekillenen sözcüklere bakılmasının yanında ayrıca anlam dairesi olarak belirlenen bu iki kavramı yansıtan sözcük birleşimleri de çalışmaya dahil edilmiştir, çünkü çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği gibi anlam temelli bir yaklaşım sergilenmiştir.

Bu bakış açısıyla; klasik Türk şiir dilindeki sözcüklerin hangi şahsa veya varlığa belirlilik/belirsizlik anlamında yöneldiği çalışma fikrinin merkezini oluşturmaktadır. Sözcüklerin çerçevesi -çizili veya değil- belli anlam aralıklarında olmasının önemi ortaya çıkarılmıştır. Bunların yanında benzetmeye, mecaza ve mazmuna yönelik geleneksel şiir dilinde sözün kullanımı ve diziliminin önemi ortaya çıkarılmıştır. Klasik Türk şiirinde bir dil birimi olarak mazmunlar, bütün nazım şekilleri ve türleri ayırt etmeden yer alır. Ancak gazellerde mazmun kullanım fazlalığı söz konusudur. Kalıplaşmış anlam birlikleri olan mazmunlarının klasik Türk şiir dilinin söz varlığını ortaya koymak bakımından önemi eşdizimsel kavramlarla dikkatlere sunulmuştur. Bu bakışla örneklem metninde ecel ve ölüm kavramları anlatılırken keskinlik, karanlık, yara, düşman, sarhoş olup kendinden geçme ya da hayat bulmaya işaret eden *tiğ*, *zülf*, *gamze*, *zahm*, *sâkî*, *piyâle*, *peymâne*, *âb-ı hayat*, *hatt*, *rakîp*, *ağyar* gibi mazmunlar eşdizimsel birliktelikler kurmada bilhassa öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada yaklaşık yedi asırlık bir dönem edebiyatı olan klasik Türk şiir evrenine dâhil olan şehzade ve sultan şairlerin ecel ve ölümle ilgili beyitleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın başında cevapları aranan “Klasik Türk edebiyatı örnekleri olan şehzade ve sultan şairlerin eserlerindeki ecel-ölüm kavramlarının eşdizimsel görünüm açısından hangi belirgin birleşim özelliklerini öne çıkarmaktadır ve ecel-ölüm kavramlarındaki söz konusu bu birleşimler, anlamsal boyutta hangi belirgin görünümü ortaya koymaktadır?” araştırma sorularından

-örneklem metninde yapılan incelemelerle- elde edilen neticeler, eşdizim ve anlamsal değerleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eşdizimlilik çalışmada dizimsel (*syntagma*) ilişki düzeyinde ele alınmıştır. Ecel kavramında eşdizim birleşimleri sınırlılığı yok saymak ve şairlerin ecel kavramını soyutlama ve estetize etme güdülerinden dolayı ad+ad, sıfat+ad biçimleri yer alırken, niceliksel olarak da %84,62'lik kısmı oluşturur. Ölüm kavramını somut ve gerçeklik zemininden ayırmayan şairler, kabul ettikleri bu dünya gerçekliğini dil gerçekliklerine de taşımışlar; ölümü somut ve realist bir çizgide ele almışlardır. Bunun neticesinde de ad+ad, sıfat+ad birleşimlerinin yanı sıra eylem+ad/ad+eylem birleşimlerine de yer veren eşdizim görünümünü tercih etmişlerdir. Sıklık oranlarına bakıldığında eylem+ad/ad+eylem görünümüleri “ecel” kavramında yer alandan %30,23 oranında daha fazla olduğu saptanmıştır. Sıfatların niteleyici özellikleri zihni boyuttaki fikri somutlaştırmak için kullanırken metnin edebî ve estetize edilmiş bir çizgide kalma imkânını da sağlar. Eylemler, cümlelerin nihai rollerini üstlenen dil kategorisidir. Bu rollerden kılıcı ve etkilenen temelde yer alır. Şairlerin “ölüm” karşısındaki realist tavırlarını anlatırken ad ve sıfatın yanı sıra eylemlere yer vermelerinin sebebi estetik değerlerden daha ziyade nihai sonucu vermek ve bu sonuca giden yolda kılıcı ve etkilenen olarak üstlendikleri rolden ne kadar kendilerine pay biçtiklerini somut verilerle gösterme gayeleridir.

Yapılan bu çalışma aynı zamanda bir sözcüğün başka sözcükler arasında kurduğu bağlamsal derinliğe dair açıklayıcı bilgi vermektedir. Klasik Türk şiir dilinde kullanılan mecaz, metafor veya mazmunla oluşturulan söz dizimindeki bir sözcüğün başka sözcüklerle kullanıldığında eşdizimsel anlam farklılıklarının ortaya çıkmasının olanaklılığı ortaya koyulmuştur. Ayrıca ecel ve ölüm kavramlarının işaretlediği kavram alanlarının anlamsal nüanslarını ortaya koymakta rehber olmuştur. Bu iki kavram aynı çekirdek alanı paylaşmasına karşın eşdizimsel görüntülerinde tercih edilen sözcüklerin seçimsel özellikleri, aynı zamanda şairlerin dilsel üretimlerinde bilişsel bir arkaplan ile şekillendirme yaptıklarını da göstermiştir.

Kaynakça

- ADALAR, Derya (2005). “Arapça ve Türkçe Ders Kitaplarındaki ‘Yardımlaşma’ ve ‘Arkadaşlık’ Konulu Metinlerin Karşılaştırılması: Bir Eşdizimsel Örüntüleme Çözümlemesi Örneği”. *Dil Dergisi*, 129: 63-84.
- AKDOĞAN, Y. (2024). *Ahmedî Divanı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>.
- AKIN, Öykü (2009). *Harimî (Şehzâde Korkud) Divânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- AVCI, Metin (2019). “Ecel Anlayışı Üzerinden İmam Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 26: 39-54.
- BURGER, Harald (2010). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Celili Divanı*. (2018). (Haz. Şevkiye Kazan Nas). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Cem Sultan Türkçe Divanı*. (2013). (Haz. Halil Ersoylu). Ankara: Türk Dil Kurumu.

- CENGİZ ARSLAN, Şehide (2019). “Dilin Anahtar Yapıları Eşdizimler ve Arapçada Eşdizim”. *Doğu Araştırmaları*, 1/19: 68-76.
- ÇETİNKAYA, Bayram (2009). “Eşdizimli Sözlükler”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/4: 197-199.
- ÇIKRIKÇI, Sevgi; ARICA AKKÖK, Elif (2014). “Yazınsal Metinlerde Boyut Sıfatlarının Eşdizimsel Görünümleri”. *Dil ve Edebiyat Dergisi/Journal of Linguistics and Literature*, 11/2: 1-20.
- Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni: Adlî Divanı*. (2008). (Haz. Yavuz Bayram). Amasya: Amasya Valiliği Yayın No: 26.
- DOĞAN, Nuh (2015). “Türkçe Sözlük’te Fişsel Eşdizimlilik”. *Gazi Türkiyat*, 17: 67-84.
- DOĞAN, Nuh (2016). “Türkçe Sözlük’te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi”. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*. Ankara: İ. D. Bilkent Üniversitesi, 801-809.
- DOĞAN, M. N. (2024). *Avnî (Fatih) Divanı*. Erişim adresi: http://ekitap.yek.gov.tr/urun/fatih-divani-ve-serhi--ucuncu-baski-_794.aspx.
- e-Diyanet = Kur’an-ı Kerim (2024). “En’âm Suresi”. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En'am-suresi/791/2-ayet-tefsiri>.
- EKEN, Neticeyi Tayyibe (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliklikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- EKEN, Neticeyi Tayyibe (2016). “Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar.” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/33: 28-47.
- ESEN, Abdullah (2009). *Kur'an'da Kelime, Kader ve Ecel Kavramlarının Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Fuzulî Divanı*. (1990). (Haz. Kenan Akyüz ve Süheyl Beken). Ankara: Akçağ.
- HALLİDAY, M.A.K.; HASAN, Ruqaiya (2015). *Cohesion in English*. Oxfordshire: Routledge.
- HAUSSMAN, Franz Josef (1992). “Languages in Contact and Contrast”. *Collocations in Monolingual and Bilingual English Dictionaries*. Boston: Mouton de Gruyter, 225-236.
- GÜLTEKİN, Hasan (2015). “Yavuz Sultan Selim’in Farsça Beyitleriyle Tercümelemleri”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/8: 1217-1246.
- KILIÇ, Filiz (2000). *Şehzade Bayezid- Şâhî Hayatı ve Divanı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- KURT, Fatih (2019). “Ehl-İ Sünnet’e Göre Ecel”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/15: 116-131.
- KURTOĞLU AKSU, Özlem (2015). *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Mesihî Divanı*. (2014). (Haz. Mine Mengi). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Muhibbî Divanı*. (2016). (Haz. Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Muradî Divanı*. (2012). (Haz. Ahmet Kırkkılıç). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- OKUMUŞ, Namık Kemal (2013). “Ezelî Yazgı Bağlamında Ecel Düşüncesinin Anonim Çerçevesi Üzerine Bir Derkenar”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10: 12-45.
- ÖZKAN, Bülent (2011). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri*. Ankara: TDK.
- SARAÇ, M. A. Y. (2024). *Emrî Divanı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10606,giris-emridivanipdf.pdf?0>
- SARI, Fatih (2021). “Metindibilimsel Bir Analiz: Kalem Sûresi’nde Eşdizimler, Din ve Bilim”. *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4/2: 217-231.
- SAUSSURE, Ferdinand (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- SAVRAN, Ömer (2009). “Klasik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4/2: 170-188.

- Şeyh Galib Divanı. (2011). (Haz. Nihat Okçu). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- TARLAN, Ali Nihat (1946). *Yavuz Sultan Selim Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit.
- Taşlıcalı Yahya Bey. (2023). (Haz. Mevlüt Çavuşoğlu). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- TUNÇ, Cihat (2024). “Ecel”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ecel> (11.01.2024).
- YAZAR, İ. (2009). “Kadı Burhaneddin’in Şiirinde Ölüm Temi ve Ecel Kavramına Biçimsel Yaklaşım”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/6: 464-477.
- YENİTERZİ, Emine (1999). “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5: 87-103.
- YESRİBİ, Seyyid Yahya (2010). *İrfan Felsefesi*. İstanbul: İnsan.

Fragment Answers and Negative Concord in Turkish

Türkçede Parçalı Yanıtlar ve Olumsuz Uyum

Emrah Görgülü

Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İstanbul / Türkiye

e-posta emrah.gorgulu@izu.edu.tr

orcid 0000-0003-0879-1049

doi 10.54316/dilarastirmalari.1563525

Atıf

Citation

Görgülü, Emrah (2025).
Fragment Answers and
Negative Concord in
Turkish. *Dil Araştırmaları*,
36: 47-67.

Başvuru

Submitted

08.10.2024

Revizyon

Revised

10.12.2024

Kabul

Accepted

30.12.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Bu makale, olumsuz uyum ifadelerinin (bundan böyle OUI'ler) Türkçedeki olumsuz sorulara parçalı yanıtlar olarak yorumlanması ile ilgilidir. Türkçenin katı bir olumsuz uyum dili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, yapılan bir değerlendirme testi Türkçede OUI'lerin çeşitli soru tiplerinde parçalı yanıtlar olarak davranışlarının beklenmedik olduğunu ortaya koymuştur. Parçalı yanıtlardaki OUI'ler yalnızca olumsuz uyum okuması göstermektedirler ve bu yönden diğer katı olumsuz uyum dillerindeki benzerleriyle farklı özellik sergilemektedirler. Yani, birden fazla olumsuzlamanın birbirini iptal ettiği çift olumsuzlama yorumu, Türkçedeki parçalı yanıtlarda hemen hemen hiç mevcut değildir. Bu nedenle, çifte olumsuzlama okumasına yol açan örtük bir olumsuzlama işleyicisi içeren bir açıklamayı ortaya atmak Türkçede mümkün değildir. Bunun yerine, bu açık okumayı açıklamak için, OUI'lerin tümcesel olumsuzlama yoluyla yerel olarak lisanslandığı bir analiz önerilmektedir. Araştırmadan çıkan bulgular, olumsuz uyum dilleri arasında olumsuz uyum ifadelerinin parçalı yanıtlar olarak yorumlanmasında tipolojik bir ayrım olduğunu işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Parçalı yanıt, olumsuz soru, olumsuz uyum, çift olumsuzluk, yerellik, Türkçe.

ABSTRACT

This article is concerned with the interpretation of negative concord items (NCIs henceforth) as fragment answers to negative questions in Turkish. Turkish is known as a strict negative concord language; however, a judgment test showed that the behavior of NCIs as fragment answers in negative questions is rather unexpected. NCIs as fragments do not pattern with their counterparts in other strict negative concord languages since they only display the negative concord reading. The double negation

reading in which each instance of negation is interpreted is almost never available. Therefore, an analysis that includes a covert negative operator in order to explain an otherwise double negation reading is not possible in Turkish. Instead, to account for this unambiguous reading I argue for an analysis in which fragment NCIs are locally licensed by sentential negation. The findings reveal a typological distinction among negative concord languages in terms of NCI licensing as well as their interpretation

Keywords: Fragment answers, negative question, negative concord, double negation, locality, Turkish.

0. Introduction

NCIs are generally defined as negative dependents that require the presence of sentential negation or some other negative licenser in the environment (Giannakidou 2011; Giannakidou and Zeijlstra 2017). They are found in typologically different negative concord languages and have been previously analyzed as *n-words* and sometimes even as strong polarity items that can appear as negative fragment answers (Giannakidou 2006). The fact that Turkish is a strict negative concord language is well-documented in previous studies (Kelepir 2001; Şener 2007; Kamali 2017; Görgülü 2018; Jeretič 2018, 2022; Gračanin-Yüksek 2023). Nevertheless, the way NCIs behave as fragment answers to various negative questions in the language is unexpected. This is due to the fact that NCIs in fragments do not display the same characteristics as their counterparts in other strict negative concord languages. They are interpreted rather unambiguously and predominantly have the negative concord reading. On the other hand, the double negation (DN) reading where two negative elements cancel out one another is almost never available in fragment answers. Therefore, an account involving a covert negative operator that would otherwise have an effect on the interpretation of NCIs is not viable. Instead, it is proposed that the lack of ambiguity in the reading of NCIs is due to locality reasons. NCIs are licensed locally by overt sentential negation within the Tense Phrase (TP) domain. Similar accounts that are in line with the current analysis can be found in prior work (Kelepir 2001; Kayabaşı and Özgen 2018; Jeretič 2018, 2022). The findings of the study indicate a typological distinction in the licensing as well as the interpretation of NCIs as fragment answers among other strict negative concord languages. In the next section, I will introduce negative concord.

1. Negative Concord

Negative concord is a phenomenon in which negation is interpreted only once even though it may be expressed more than one time (Giannakidou 2000; Fălăuş and Nicolae 2016). This means that whereas there is more than one negative element (e.g., sentential negation and NCI(s)) in the structure, there is only one

semantic negation that is interpreted. This is exemplified by the Serbo-Croatian examples in (1).¹

- (1) a. Milan *(ne) vidi ništa.
 Milan not see n-thing
 ‘Milan cannot see anything.’
 b. Milan nikada *(ne) vozi.
 Milan n-when not drive.3SG
 ‘Milan never drives.’ (Progovac 1994: 40–41)

The co-occurrence of the NCI *ništa* ‘nothing’ and sentential negation *ne* ‘no’ in (1a) yields only one negative interpretation. This is also true for the negative adverb *nikada* ‘never’ and negative marker in (1b). Note that in Serbo-Croatian, the presence of sentential negation along with the NCIs is obligatory. Its absence would lead to ungrammaticality. These NC languages are often referred to as strict NC languages since NCIs are only licensed by clause-mate negation and by the negative preposition *without* (Giannakidou 1998, 2000, 2006). In other words, some kind of negation is necessary for NCIs to be licensed. On the other hand, in non-strict NC languages such as Italian and Spanish, the presence of sentential negation is not always required. If there is more than one NCI in the structure, the former can license the latter. This is a phenomenon called negative spread (den Besten 1986) and is illustrated by sentences from Italian and Spanish respectively in (2).

- (2) a. Nessuno ha letto niente.
 n-person have.3SG read n-thing
 ‘Nobody read anything.’
 b. Nadie dijo nada.
 n-person said.3SG n-thing
 ‘Nobody said anything.’ (Giannakidou 2006: 353)

The NCIs in the preverbal position can license those in the post-verbal position in the absence of sentential negation. Note that the insertion of sentential negation in (2a) and (2b) would lead to the double negation reading in which the NCIs are assigned an indefinite reading as in *Somebody read something*.

When we consider similar phenomena in Turkish, we observe that Turkish also displays the characteristic of strict NC languages. In fact, Turkish has been analyzed as one by Şener (2007), Kamali (2017), Jeretić (2018, 2022) and Gračanin-Yüksek (2023). In these studies, negative sensitive elements are

¹ Historically, NCIs are referred to as n-words (Laka 1990) since the first letter of these elements always begins with n-, such as *nessuno* in Italian, *nadie* in Spanish, *nikomu* in Polish and *ningu* ‘nobody’ in Portuguese. In this paper, however, I use the terminology of the more recent work such as Watanabe (2004) and Miyagawa et al. (2016).

considered to be NCIs and not negative polarity items (NPIs). Consider the sentences in (3).²

- (3) a. Kimse / hiçkimse gel-*(me)-di.
no one / no one come-NEG-PAST
'No one came.'
- b. Sakın / katiyyen / asla git-*(me).
never / in no way / never go-NEG
'Never go!' (Şener 2007: 408)

The sentences in (3) indicate that NCIs require the presence of sentential negation regardless of their position and function in the sentence. The absence of sentential negation would lead to ungrammaticality. Note also that, unlike non-strict NC languages, the presence of more than one NCI along with sentential negation does not yield the DN reading, as shown in (4).

- (4) a. Hiçkimse hiçbir şey söyle-*(me)-di.
no one nothing say-NEG-PAST
'No one said anything.'
- b. Sakın hiçbir şey-e dokun-*(ma)!
ever not one thing-DAT touch-NEG
'Don't ever touch anything!'

The data above show that Turkish is a strict NC language where NCIs require the presence of negation. Also, the presence of more than one NCI along with negation does not yield the DN reading. In the next section, I will turn to NCIs as fragment answers to both positive and negative questions in various languages.

2. Fragment Answers

It is well attested that both NCIs and NPIs constitute negative dependencies across languages. Neither NCIs nor NPIs appear in affirmative sentences as they require the presence of sentential negation or some other licensing element (Giannakidou and Zeijlstra 2017). However, there are also significant differences between these two types of negative dependents. For instance, while NPIs cannot be modified by certain adverbs such as *almost* and *absolutely*, this is not the case for NCIs. Also, they have different locality requirements. NPIs, unlike NCIs, can be long-distance bound and do not require clause-mate negation. Another distinguishing characteristic of NCIs is that unlike NPIs, they can be used as fragment answers to both yes/no questions and wh-questions (Laka 1990; Quer 1993). They can also appear in certain elliptical constructions. Consider the sentences in (5) from Romanian.

² Both NCIs and NPIs form negative dependencies. Neither of them appears in affirmative sentences and both require the presence of sentential negation or some other licensing element. However, they also differ from each other in terms of their distribution, semantics and pragmatics, a topic beyond the scope of this paper.

(5) A: Cine a venit?
 who has come
 ‘Who has come?’

B: Nimeni.
 Nobody
 ‘Nobody.’ (Fălăuş and Nicolae 2016: 586)

The NCI in (5B) appears as a fragment answer. It occurs as a part of the entire sentence that somehow involves elision. However, it still receives the interpretation of a full sentence. When we consider similar phenomena in Turkish, we observe that NCIs can also act as fragment answers to questions, as in (6).

(6) A: Ne al-dı-n?
 what buy-PAST-2SG
 ‘What did you buy?’

B: Hiçbir şey.
 not one thing
 ‘Nothing.’

As can be seen from the examples above, NCIs can appear as fragments as well as in elliptical constructions without leading to ungrammaticality in Turkish. Note that this is not the case for typical NPIs such as *anybody/anything* and *ever* since they cannot be licensed as fragment answers. Consider (7).

(7) a. A: Who did you see?
 B: *Anybody.

The next section will be concerned with fragment answers to negative questions across languages.

2.1 NCIs as Fragment Answers to Negative Questions in strict NC Languages

The ability of NCIs to act as fragment answers to negative questions has been investigated in recent analyses (Bošković 2009; de Swart 2010; Fălăuş and Nicolae 2016; Espinal et al. 2016). In their work on the possible readings of negative fragment answers in eight strict NC languages, Fălăuş and Nicolae (2016) found that fragment answers to negative questions have different interpretations. Consider the question-answer pair in (8) from Romanian.³

(8) A: Cine nu a venit?
 who not has come
 ‘Who has not come?’

B: Nimeni.
 Nobody
 ‘Nobody.’

³ These strict NC languages are Czech, Greek, Japanese, Polish, Romanian, Russian, Slovenian and Serbo-Croatian. Note, however, that Bošković (2009) argues that fragment answers to negative questions are ungrammatical in Serbo-Croatian, as will be discussed later in this section.

- (i) Nimeni = nobody came... You are the first one here.
- (ii) Nimeni = nobody didn't come... Everybody is here. (Fălăuș and Nicolae 2016: 594)

Fălăuș and Nicolae (2016) argue that the fragment answer in (8B) is ambiguous as it has two different meanings. In the first reading, the NCI is assigned the NC interpretation. On the other hand, the second reading is the double negation reading in which the two negations cancel out one another and the fragment is interpreted as a negative existential that scopes over another negation. Fălăuș and Nicolae also note that all the NCIs in eight languages display the same behavior. However, it should be noted that the double negation reading is never available in the non-elliptical answer. This is rather interesting because the analyses on this issue seem to vary in terms of whether or not fragment answers to negative questions are acceptable. For instance, Bošković (2009) shows that NCIs in Serbo-Croatian can be used as fragment answers to positive questions but not to negative questions. Consider the contrast between the sentences in (9) and (10).

- (9) A: Šta si kupio?
what are bought?
'What did you buy?'
- B: Ništa nisam kupio.
nothing SN.am bought.
'I bought nothing.'
- B': Ništa. 'Nothing.' (Bošković 2009: 131)
- (10) A: Ko nije došao?
who SN.is some
'Who didn't come?'
- B: Niko nije došao.
Nobody SN.is come
'Nobody came.'
- B': ?*Niko.
nobody (Bošković 2009: 133)

In (9), both the non-elliptical and the fragment answer are possible as answers to the positive question while the only possible answer in the non-elliptical in (10). Therefore, languages seem to show variation with respect to whether fragment NCI answers are possible in negative questions. The question that arises is how Turkish NCIs are interpreted as fragment answers to negative questions. This issue will be addressed in the next section.

2.2 Turkish NCIs as Fragment Answers

In order to answer the question at hand a judgment study was carried out and a number of participants was recruited and asked to judge the possible meanings of fragment answers to negative questions in Turkish. The methodology, participants, the procedure employed as well as the results of the study are given in the following subsections.

2.2.1 Methodology

In the judgment study, there were 20 participants who were over eighteen years old, and they were all native speakers of Turkish. The participants were all post-secondary students attending the same university and were randomly chosen for the experiment. The number of participants was deemed sufficient as it matched or exceeded the number of participants employed in similar experimental studies (cf. Espinal and Prieto 2011; Fălăuș and Nicolae 2016). The participants were provided with a task that included 18 contexts and 36 items (i.e., question/answers). For each context, there were two questions, one with a non-elliptical (i.e., full) answer and one with a fragment answer. The items included different types of negative questions like *wh*-questions (22 questions), yes/no questions (6 questions) and non-verbal (4 questions) and existential sentences (4 questions) with *wh*-phrases in them. Some negative *wh*-questions contained NCIs (4 questions) and some were in passive voice, in addition to having NCIs (4 questions). There were also 36 filler question-answer pairs that did not have NCIs in them. The reason for having such differential negative questions was that in earlier experimental treatments such as Fălăuș and Nicolae (2016) and Espinal et al. (2016), the data included only negative *wh*-questions in verbal sentences. Therefore, the question how NCIs as fragment answers to other questions would behave remained unaddressed in these studies. These questions were added to the current study in order to find out if the question type or verbal morphology (i.e., voice) makes a difference in the interpretation of NCIs. The addition of yes/no questions made it possible to include NCIs functioning as adverbs. The items were randomly ordered so that the participants did not judge a non-elliptical and a fragment answer one after another within the same context. The participants were asked which possible continuation is compatible with the answer. The first continuation is associated with the NC reading while the second is associated with the DN reading. If participants rejected a possible continuation, that was taken to indicate that they rejected or dispreferred that particular reading. Note that the data The judgment study was designed as a formal and controlled task in which the participants were asked about their intuitions. The participants were provided with a context, followed by the relevant questions and answers as well as two possible continuations.

Context 1 (*wh*-question): Ahmet threw a party at his house the other day and expected everyone that he invited to come. Later, someone wondered about the number of people who attended the party.

- (11) A: Parti-ye kim git-me-di?
party-DAT who go-NEG-PAST
'Who did not go to the party?'

- B: Parti-ye hiçkimse git-me-di.
party-DAT no one go-NEG-PAST
'No one went to the party.'
(I) *Partide hiçkimse yoktu.*
'There was no one at the party.'
(II) *Partide herkes oradaydı.*

‘Everyone was at the party.’

- (11') A: Parti-ye kim git-me-di?
party-DAT who go-NEG-PAST
'Who did not go to the party?'

B: Hiçkimse.
'No one.'
(I) *Partide hiçkimse yoktu.*
'There was no one at the party.'
(II) *Partide herkes oradaydı.*
'Everyone was at the party.'

Context 2 (*wh-question*): There is a local election soon. Each candidate told the voters what they were going to do if elected. Later, people talked about the running candidates.

- (12) A: Hangi aday-ı destekle-mi-yor-sun?
which candidate-ACC support-NEG-PROG-2SG
'Which candidate do you not support?'

B: Hiçbir aday-ı destekle-mi-yor-um.
no candidate-ACC support-NEG-PROG-1SG
'I don't support any candidate.'
(I) *Adaylardan hiçbiri bana uygun değil.*
'None of the candidates are suitable for me.'
(II) *Adayların hepsi bana uygun.*
'All of the candidates are suitable for me.'

- (12') A: Hangi aday-ı destekle-mi-yor-sun?
which candidate-ACC support-NEG-PROG-2SG
'Which candidate do you not support?'

B: Hiçbir aday-ı / Hiçbir-i-ni.
no candidate-ACC / no one-3POSS-ACC
'None of the candidates / None (of them).'
(I) *Adaylardan hiçbiri bana uygun değil.*
'None of the candidates are suitable for me.'
(II) *Adayların hepsi bana uygun.*
'All of the candidates are suitable for me.'

Context 3 (*wh-question*): Ayşe often has a fallout with her husband Ali about not listening to her. On the other hand, Ali kept on saying the opposite.

- (13) A: Sen-i ne zaman dinle-me-di-m?
you-ACC when listen-NEG-PAST-1SG
'When did I not listen to you?'

B: Ben-i hiçbir zaman dinle-me-di-n.
I-ACC no time listen-NEG-PAST-2SG
'You never listened to me.'
(I) *Benim söylediğime hiçbir zaman değer vermedin.*
'You have never cared what I said.'

(II) *Benim söylediğime her zaman değer verdin.*

'You have always cared what I said.'

(13') A: Sen-i ne zaman dinle-me-di-m?
you-ACC when listen-NEG-PAST-1SG
'When did I not listen to you?

B: Hiçbir zaman.

no time

'Never.'

(I) *Benim söylediğime hiçbir zaman değer vermedin.*

'You have never cared what I said.'

(II) *Benim söylediğime her zaman değer verdin.*

'You have always cared what I said.'

In the next subsection, I will show the main findings of the experimental study and also discuss their significance.

2.2.2 Results

The findings of the judgment study show that all the non-elliptical answers were judged to be unambiguous, associated only with the NC reading. More importantly, the findings show that Turkish is different from other strict NC languages since a great majority of fragment answers (335 out of 360) was assigned the NC reading only. The results indicate that only 2 fragment answers to negative wh-questions (one of them including an NCI) were judged to be ambiguous between the NC reading and the DN reading. Interestingly, 13 fragment answers to wh-questions (four of which containing NCIs and two of which involving NCIs and passive morphology) were judged to have only the DN reading. Note that similar findings were also found with yes/no questions that include fragment NCIs functioning as adverbs. Consider the question/answer pairs first.

Context 4 (*yes-no question*): Ayşe wants to go on a wild nature tour that she has thought about for a long time. There is a particular place that she wants to go but she has not decided yet and asks her friend.

(14) A: Oraya git-me-se-m mi?
there go-NEG-COND-1SG Q
'Should I not go there?'

B: Asla git-me!

never go-NEG

'Never go there!'

(I) *Orası güzel değil.*

'It is not nice there.'

(II) *Orası çok güzel.*

'It is so nice there.'

(14') A: Oraya git-me-se-m mi?
there go-NEG-COND-1SG Q
'Should I not go there?'

B: *Asla!*

‘Never!’

(I) *Orası güzel değil.*

‘It is not nice there.’

(II) *Orası çok güzel.*

‘It is so nice there.’

Note that the results drawn from the yes/no questions are not so different from those of wh-questions. This is because only 2 fragment answers to negative yes/no questions were judged to display ambiguity between the NC reading and the DN reading. Also, 4 fragment answers were judged to be ambiguous between the NC and DN readings. In addition to that, the fragment answers to only 2 wh-questions in existential sentences were judged to have both the NC and DN readings. 1 fragment answers to wh-questions in non-verbal sentences was judged to have the DN reading only and 1 was judged to have both NC and DN readings.

Fălăuş and Nicolae also note that the ambiguous reading occurs in answers to negative questions that already involve an NCI, as shown by the following example from Romanian.

- (15) A: *Cine nu a primit nimic de Crăciun?*
 who not has received nothing for Christmas?
 ‘Who didn’t get anything for Christmas?’

B: *Nimeni.*

nobody

‘Nobody.’

(I) *This year was hard on everyone, so we decided to do no presents.*

(II) *Santa was very generous this year.* (Fălăuş and Nicolae 2016: 595)

The NCI as a fragment answer in (15B) has both the NC and the DN readings. Let us now consider similar question/answer pairs from Turkish.

Context 5 (wh-question): It had been a few days since the New Year’s. People talked about who gave presents in the office.

- (16) A: *Kim yılbaşı-nda hiçbir hediye ver-me-di?*
 who new year-LOC not one present buy-NEG-PAST
 ‘Who didn’t give any presents on New Year’s Eve?’

B: *Hiçkimse yılbaşı-nda hiçbir hediye ver-me-di.*
 no one new year-LOC not one present buy-NEG-PAST
 ‘No one gave any presents on New Year’s Eve.’

(I) *Bu yılbaşı çok sönük geçti.*

‘This New Year was rather dull.’

(II) *Herkes birbirine hediye verdi.*

‘Everyone gave one another presents.’

- (16’) A: *Kim yılbaşı-nda hiçbir hediye ver-me-di?*
 who new year-LOC not one present buy-NEG-PAST
 ‘Who didn’t give any presents on New Year’s Eve?’

B: *Hiçkimse.*

no one

'No one.'

(I) *Bu yılbaşı çok sönük geçti.*

'This New Year was rather dull.'

(II) *Herkes birbirine hediye verdi.*

'Everyone gave one another presents.'

The results of the study reveal that only 1 fragment answer to a wh-question with an NCI was judged to be ambiguous between the NC and DN readings. On the other hand, 4 fragment answers to wh-questions with NCIs in them and 2 fragment answers to wh-questions with NCIs and passive morphology were judged to have only the DN reading. The results of the entire judgment study can be seen in Table 1.

Table 1. *The Interpretation of Non-elliptical and Fragment Answers*

Number of Items	Non-elliptical answers			Fragment answers		
	NC reading	DN reading	Both NC and DN readings	NC reading	DN reading	Both NC and DN readings
720	360	0	0	335	16	9

The findings of the study clearly indicate that a great majority of fragment answers to negative questions has only the NC reading. The ambiguity between the NC reading and the DN reading observed in other NC languages is almost never available in Turkish. This is true regardless of the question type and whether the question involves an NCI or passive morphology. In other words, the behavior of fragment answers in terms of their interpretation is very similar to their counterparts in non-elliptical answers. One interesting finding is that some fragment answers were judged to have only the DN reading. This is something that was not found in previous work. What is also interesting is that the number of fragment answers that was judged to have only the DN reading is greater than that of fragment answers that was judged to be ambiguous. However, given the findings of the study, the total number of the DN readings and ambiguous readings is far less than that of NC readings. Therefore, proposing an analysis based on the DN or ambiguous interpretation of fragment NCIs would not be reasonable⁴. In that sense, whereas the DN reading amounts to two negations, a similar reading in Turkish requires an NCI, sentential negation and a negative copula after the verb, which still does not yield an exclusively negative existential reading. The question to ask at this point is why Turkish NCIs behave in a way that is different from their counterparts in other languages. Why do NCIs not have the DN reading

⁴ One possible explanation why there are double negation readings and ambiguous readings, albeit so small in number, is that the participants may have put extra stress on the NCI fragment while reading the answers. It has been attested in other languages that stressing on the NCI makes it easier to get a double negation reading (Corblin et al. 2016). Since stress and intonation were not controlled for in the study, I will leave this to future research.

as well as the NC reading in negative questions? Is it possible to account for the unambiguity the NCIs display? These questions are particularly important since Fălăuş and Nicolae (2016) argue that the DN reading in fragment answers is actually the preferred one as the fragment answer is in a competition with the non-elliptical answer. However, this does not appear to be the case for Turkish.

In this section, I looked into the interpretation of NCIs as fragment answers to negative questions in various strict NC languages. I showed that whereas fragment NCIs are interpreted ambiguously between the NC reading and the DN reading (i.e., single negation vs. double negation) in other NC languages, this is not the case for Turkish NCIs. In the next section, I will provide an overview of previous work on the various interpretations of NCIs as fragment answers to negative questions and show that none of them are compatible with the Turkish data presented in this section.

3. Previous Analyses of NCI Interpretation in Fragments

In this section I will discuss two analyses of the interpretation of NCIs as fragment answers to negative questions across languages. Then I will argue that they cannot explain the facts in Turkish. There is a couple of analyses concerned with the distribution and the interpretation of NCIs as fragments. For instance, in their work on fragment answers to negative questions in non-strict languages like Spanish and Catalan, Espinal and Tubau (2016) propose a lexical ambiguity approach. They show that NCIs (n-words in their terminology) are ambiguous between NC and DN readings for a subset of speakers in these languages. Consider (17).

- (17) A: *Quien no llevaba gafas?*
 who not wore glasses
 ‘Who wasn’t wearing glasses?’
- B: *Nadie.*
 nobody
 ‘Nobody.’
 (I) *Nobody was wearing glasses.*’ NC reading
 (II) *Everybody was wearing glasses.*’ DN reading
 (Espinal and Tubau 2016: 44)

The NCI in (17B) displays ambiguity between a negative concord reading and a double negation reading in Spanish. In order to account for these interpretations of NCIs, Espinal and Tubau (2016) argue for a lexical ambiguity analysis. Specifically, they propose that there are two competing lexical variants of NCIs: (i) one yielding a single negation (NC) reading and (ii) one that does not participate in NC structures. That way they can account for why there is an asymmetry between pre-verbal and post-verbal NCIs in Spanish, as in (18).

- (18) a. *Nadie (*no) vino.*
 nobody not came

- ‘Nobody came.’
- b. *Juan *(no) vio nada.*
 Juan not saw anything
 ‘John didn’t see anything.’
- c. *Nadie vio nada.*
 Nobody saw nothing
 ‘Nobody saw anything.’ (Fălăuş and Nicolae 2016: 587-588)

In (18a), the pre-verbal NCI acts like a negative quantifier and introduces negation by itself. Thus the presence of negation would yield ungrammaticality. The post-verbal NCIs, however, need either sentential negation as in (18b), or a pre-verbal NCI as in (18c). In that sense, post-verbal NCIs, as opposed their pre-verbal counterparts, always yield the NC reading.

On the other hand, Fălăuş and Nicolae (2016) argue that the analysis in which multiple NCI readings are accounted for by way of an ambiguity approach cannot be extended to NCIs in the eight strict NC languages. They note that there is no asymmetry between pre-verbal and post-verbal NCIs with respect to how they are interpreted. Moreover, NCIs in these languages require the presence of sentential negation (SN) regardless of their syntactic position. Therefore, they conclude that it would not be reasonable to pursue an ambiguity approach even though the NCIs they analyze are ambiguous when they act as fragment answers to negative questions. Instead, they adopt Zeijlstra’s (2004, 2008) analysis of syntactic agreement between interpretable and uninterpretable features and argue for a covert negative operator (CN) to explain the acceptability of NCIs as fragment answers. This operator has the same semantic force as sentential negation and appears in a high projection (i.e., a focus position) that can only be licensed locally. However, whereas Zeijlstra (2008) takes CN to be the only possible licensor of NCIs, Fălăuş and Nicolae (2016) propose that the insertion of CN is a last resort rescuing mechanism for NCIs that appear only in elliptical constructions. More specifically, they propose that a covert negative operator can only surface if the VP is not spelled-out. Also, this mechanism should be seen as a lexical property of NCIs as it is restricted to them. The syntactic representation of fragment NCIs would then look like (19).

(19) [CN [NCI [_{IP}...]]] (Fălăuş and Nicolae 2016: 593)

More evidence for the presence of covert negation comes from DN readings themselves. In certain NC languages like Romanian and Greek, the DN reading arises when there is more than one NCI in the sentence, as in the following from Romanian.

- (20) *Nimeni nu a citit nimic.*
 nobody not has read anything
 (i) ‘Nobody has read anything.’ (NC)
 (ii) ‘Nobody hasn’t read anything.’ = ‘Everybody read something.’ (DN)
 (Fălăuş and Nicolae 2016: 593)

Since the DN reading equals two negations, in order for (20) to be assigned the DN interpretation a covert negative operator must be present. As NCIs themselves do not have any negative force, the only overt element is sentential negation. This is represented in (21).

(21) [CN [NCI [SN [... [NCI]]]]] (Fălăuş and Nicolae 2016: 593)

Therefore, the availability of the DN reading is explained by the presence of CN. One thing Fălăuş and Nicolae's analysis predicts is that one should expect to find more than one interpretation in elliptical constructions than in non-elliptical constructions. This is what is found in Greek since NCIs as fragment answers to negative questions are ambiguous between the NC and the DN reading, as in (22).

(22) A: *Pjos den plirose to prostimo?*
 who not paid the fee
 'Who didn't pay the fee?'

B: *Kanis.*
 nobody
 'Nobody.'
 (I) *We all support the 'don't pay' movement. NC reading*
 (II) *Everybody paid. DN reading* (Fălăuş and Nicolae 2016: 594)

The NC reading in (22) is accounted for by the presence of the SN in the ellipsis site (Giannakidou 2000, 2006). The fact that NCIs survive as fragment answers to negative questions is expected since the identity condition on ellipsis guarantees the presence of negation at the interpretive level (i.e., at LF). Following Weir (2015), Fălăuş and Nicolae argue that NCI fragments move only at PF and the movement itself is not interpreted. In other words, NCIs are interpreted in a way similar to how they would be interpreted in their non-elided counterpart, namely by way of reconstruction under negation. On the other hand, the DN reading only surfaces in the elliptical structures. The availability of the DN reading is accounted for by assuming that when there is no sentential negation, the CN enters the configuration as the VP is not spelled-out. The LF representation would look like in (23).

(23) [CN [NCI [SN [...]]]] (Fălăuş and Nicolae 2016: 596)

As the SN is still in the structure underlyingly in (23), the overall meaning is unquestionably the DN reading here.

The discussion above shows that the CN account works for languages that exhibit the DN reading as well as the NC reading in fragment answers. However, as it was shown in section 3, NCIs as fragments to negative questions are almost never interpreted ambiguously in Turkish. This is true regardless of whether the negative question includes a single NCI, or more than one NCIs. Consider the example in (24).

(24) A: *Kim yılbaşı-nda hiçbir hediye ver-me-di?*
 who new year-LOC not one present buy-NEG-PAST
 'Who didn't give any presents on New Year's Eve?'

B: *Hiçkimse.*

no one

‘No one.’

(I) *Bu yılbaşı çok sönük geçti.*

‘This New Year was rather dull.’

The fragment answer only carries the NC reading in this case in (24B). The one with the DN reading is not available in this case. Note that this is one of the significant distinctions between the NCIs in Turkish and their counterparts in other NC languages. Similarly, a lexical ambiguity analysis is not applicable to the Turkish data either since Turkish NCIs are never interpreted ambiguously in non-elliptical constructions. This is illustrated below.

(25) A: Hangi aday-ı destekle-mi-yor-uz?
which candidate-ACC support-NEG-PROG-1PL
‘Which candidate do we not support?’

B: Hiçbir aday-ı destekle-mi-yor-uz.
no candidate-ACC support-NEG-PROG-1PL
‘We don’t support any candidate.’

(I) *We support none of the candidates.*

(II) **We support some / all of them.*

In the non-elliptical answer in (25B), the only reading that is possible is the NC reading. In other words, the DN reading is unavailable here.

Given the claim that covert operators are taken to be universally available (Zeijlstra 2004, 2008), the question that arises is why CN remains inert and does not take part in the licensing of NCIs as fragment answers. Put differently, what would be the reason for two negations (i.e., the sentential negation and covert negation) to not be both interpreted in the structure? These are some issues that need to be addressed. In this section I discussed two influential accounts of the interpretation of NCIs as fragment answers in NC languages. I showed that these accounts are not compatible with the behavior of Turkish NCIs. In the next section, I will propose an analysis that accounts for the unambiguous reading of NCIs as fragment answers.

4. An account of locality

In this section, I will introduce a new analysis in which I show why fragment NCIs are not interpreted ambiguously by a great majority of Turkish speakers. Before that, I briefly review the theoretical framework adopted in prior work on NCI interpretations. It was shown above that the existing analyses are not compatible with the Turkish data. In order to account for the unambiguous behavior of NCIs as fragment answers to questions in Turkish I adopt a version of the ellipsis account proposed by Merchant (2001) Giannakidou (2000, 2006). The idea here is that fragment answers are in fact elliptical constructions that include both movement and ellipsis. The ellipsis site contains a moved element and unpronounced syntactic structure. When NCIs appear by themselves as fragments,

the rest of the sentence including the negative marker gets deleted under ellipsis. The underlying representation of the fragment answers would then look like in (26B) and (27B), taken from Giannakidou (2000, 2006) and Giannakidou and Zeijlstra (2017).⁵

(26) A: Ti idhes?
what saw.2SG
'What did you see?'

B: TIPOTA dhen ida.
n-thing NEG saw.1SG
'Nothing.'

(27) A: Pjos irthe?
who arrived.3SG
'Who arrived?'

B: KANENAS dhen irthe.
n-person not arrived.3SG
'Nobody.'

The NCIs in (26B) and (27B) appear as fragment answers due to ellipsis. The strike-through indicates the part that is elided. If one were to spell out the entire structure rather than the fragment answer, the presence of negation would be necessary.

It should be noted at this point that the ellipsis account was proposed to account for the availability of NCIs as fragment answers to only positive questions. I argue that the ellipsis analysis can also be extended to fragment answers to negative questions in Turkish.⁶ Consider the examples below.

(28) A: Ahmet kim-i gör-me-di?
Ahmet who-ACC see-NEG-PAST
'Who did Ahmet not see?'

B: *Hiçkimse*_i-yi [Ahmet t_i gör-me-di].

⁵ Capital letters indicate emphatic use in the Greek examples.

⁶ An anonymous reviewer suggests that there needs to be an account why this is a strict case of ellipsis and not clefting. To answer that one could argue that Turkish is in fact a null subject language and subjects may be omitted in tensed clauses. In other words, Turkish does not have pleonastic elements like *it* and *there* in English and is often cited to not have clefting (Kornfilt 1997). Turkish does have what is called pseudo-clefting constructions that are used for emphasis. In a pseudocleft sentence, the emphasized element becomes a predicate nominal with no case marking and carries verbal morphology. Also, it is impossible to elide the rest of the clause in a cleft structure, as in (i) below.

(i) A: Oraya kim gitmedi?
'Who didn't go there.'

B: *(Oraya git-mey-en) Ahmet-ti.
there go-NEG-SUBJP Ahmet-PAST
'Ahmet was the one who didn't go there.'

no one-ACC Ahmet see-NEG-PAST
'No one.'

- (29) A: Sen oraya git-me-di-n mi?
you there go-NEG-PAST-2SG Q
'Did you not go there?'

B: *Hiç*_i [ben oraya t_i git-me-di-m].
never I there go-NEG-PAST-1SG
'Never.'

B': *Hiçbir zaman*_i [ben oraya t_i git-me-di-m].
not one time I there go-NEG-PAST-1SG
'At no time.'

The NCIs as remnants in (28B), (29B) and (29B') move to the sentence-initial position through focus movement in order to escape ellipsis and the rest of the sentence including negation gets deleted. The elided part is syntactically there but is not pronounced in the phonetic form. This can be captured in (30) where the non-elliptical counterpart requires negation although there is negation in the question itself.

- (30) A: Sen oraya git-me-di-n mi?
you there go-NEG-PAST-2SG Q
'Did you not go there?'

B: Ben oraya *hiç* git-*(me)-di-m.
I there never goNEG-PAST-1SG
'I never went there.'

B': Ben oraya *hiçbir zaman* git-*(me)-di-m.
I there not one time goNEG-PAST-1SG
'I never went there.'

Therefore, it is reasonable to argue that in elliptical constructions there is unpronounced syntactic structure that contains negation. The syntactic structure I propose for a fragment like (28B) would look like in (31).

- (31) [_{FP} *Hiçkimse*_i-y_i [_{CP} [_{TP} Ahmet [_{VP} t_i gör-me-di]]]]

In 31), the NCI fragment answer moves to the sentence-initial position and therefore escapes ellipsis. Note that a similar analysis that involves the deletion of the part of the clause except for the wh-word was entertained by İnce (2009, 2012). Consider the example below (İnce 2009: 29).

- (32) Ali biri-ni ara-dı ama KİM-İ bil-mi-yor-um.
Ali someone-ACC call-PAST but who-ACC know-NEG-PROG-1SG
'Ali called someone but I don't know who.'

İnce notes that even though Turkish is a wh-in-situ language, sluicing in (32) is derived by deleting the clause after the wh-word moved to the left periphery. He goes on to say that the wh-word focus-moves to the sentence initial position after which the rest of the clause elided. Based on this analysis, I argue that the

negative dependencies that are similar to the analysis proposed here. The idea of locality restrictions was entertained as clause-mateness by Kelepir (2001), as phase-mateness by Kayabaşı and Özgen (2018) and as phrasal boundary by Jeretic (2022). In that sense, the current account seems to be compatible with these various frameworks.

There is one question that still remains to be asked at this point. What makes Turkish different from other NC languages in terms of NCIs licensing? Given that covert negation cannot check off the uninterpretable negative features of NCIs due to locality reasons and lexical ambiguity approach is not feasible to account for the Turkish data, one answer would be that there must be a typological difference between Turkish, on the one hand, and other NC languages, on the other. In that sense, the current study has contributed to the theories and arguments that not only is there an important difference between strict and non-strict NC languages, but there is significant variation among strict NC languages as well. Further work will surely shed further light on these phenomena.

Kaynakça

- BESTEN, Hans den (1986). Double Negation and the Genesis of Afrikaans. *Substrata versus Universals in Creole Languages* (Eds. Pieter Muysken-Norval Smith). Amsterdam: John Benjamins, 185-230.
- BOŠKOVIĆ, Željko (2009). Licensing negative constituents and negative concord. *Proceedings of North East Linguistic Society 38* (Eds. Anisa Schardi-Martin Walkow-Muhammad Abdurrahman). Amherst: University of Massachusetts. 125-139.
- CHOMSKY, Noam (2001). Derivation by phase. *Ken Hale: A life in language*. (Ed. Michael Kenstowicz), Cambridge, MA: MIT Press, 1-52.
- CORBLIN, Francis; DÉPREZ, Vivane; SWART, Henriëtte de; TOVENA, Lucia (2004). Negative Concord. *Handbook of French Semantics*, 19 (Eds. Francis Corblin-Henriëtte de Swart). Stanford: CSLI Publications, 417-452.
- ESPINAL, Maria Teresa; PRIETO, Pilar (2011). Intonational encoding of double negation in Catalan. *Journal of Pragmatics*, 43: 2392-2410.
- ESPINAL, Maria Teresa; TUBAU, Susagna (2016). Interpreting argumental n-words as answers to negative wh-questions. *Lingua*, 177: 41-59.
- ESPINAL, Maria Teresa; TUBAU, Susagna; BORRÀS-COMES, Joan; PRIETO, Pilar (2016). Double negation in Catalan and Spanish: Interaction between Syntax and prosody. *Negation and Polarity: cognitive and experimental perspectives*. (Eds. Pierre Larrivée-Chungmin Lee), Berlin: Springer, 145-176.
- FĂLĂUȘ, Anamaria; NICOLAE, Andreea Cristina (2016). Fragment answers and double negation in strict negative concord languages. *Proceedings of the Twenty-sixth Semantics and Linguistic Theory (SALT 26)*. (Eds. Mary Moroney-Carol-Rose Little-Jacob Collard-Dan Burgdor). University of Texas at Austin, 584-600.
- GIANNAKIDOU, Anastasia (1998). *Polarity sensitivity as (Non)veridical Dependency*. Amsterdam: John Benjamins.
- GIANNAKIDOU, Anastasia (2000). Negative...concord. *Natural Language and Linguistic Theory*, 18: 457-523.
- GIANNAKIDOU, Anastasia (2006). N-Words and Negative Concord. *The Blackwell Companion to Syntax*, (Eds. Martin Everaert - Henk van Riemsdijk). Malden, MA, 327-391.

- GIANNAKIDOU, Anastasia; ZEIJLSTRA, Hedde (2017). The landscape of negative dependencies: negative concord and n-words. *The Wiley Blackwell Companion to Syntax*, (2nd edition). (Eds. Martin Everaert-Henk van Riemsdijk). London: Blackwell, 3940-3977.
- GÖRGÜLÜ, Emrah. (2018). Negative polarity, scope of negation and negative phrases in Turkish. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 14(4), 136-149.
- GRAČANIN-YÜKSEK, Martina (2023). Negation That Isn't. *Languages*, 8: 1-26.
- HIRAIWA, Ken (2001). Multiple agree and the defective intervention constraint in Japanese. *MIT Working Papers in Linguistics* 40. (Eds. Ora Matushansky-Albert Costa-Javier Martin-Gonzalez-Lance Nathan-Adam Szczegielniak). Massachusetts: MIT, 67-80.
- İNCE, Atakan (2009). *Dimensions of Ellipsis: Investigations in Turkish*. University of Maryland doctoral dissertation.
- İNCE, Atakan (2012). Fragment answers and islands. *Syntax*, 15(2), 181-214.
- JERETIČ, Paloma (2018). Hybrid and Optional Concord in Turkish: A Unified Analysis. *IULC Working Papers*, 18/2. (Eds. Yılmaz Köylü and Jaklin Kornfilt). Indiana: Indiana University, 1-28.
- JERETIČ, Paloma (2022). Exceptionally Optional Negative Concord with neither...nor. *Natural Language and Linguistic Theory*. 1147-1200.
- KAMALI, Beste (2017). Negative concord in Turkish polar questions. Paper presented in Com(parative) Syn(tax) Meetings. Leiden University Center for Linguistics. March 23, 2017.
- KAYABAŞI, Demet; ÖZGEN, Murat (2018). A Phase-based Account of NPI-Licensing in Turkish. *Poznań Studies in Contemporary Linguistics*, 54/1: 83-113.
- KORNFILT, Jaklin (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- LAKA, Itziar (1990). *Negation is Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*. Doctoral Dissertation. Massachusetts: MIT.
- MERCHANT, Jason (2001). *The Syntax of Silence: Sluicing, Islands and the Theory of Ellipsis*. (Oxford Studies in Theoretical Linguistics). Oxford: Oxford University Press.
- MIYAGAWA, Shigeru; NISHIOKA, Nobuaki; ZEIJLSTRA, Hedde (2016). Negative sensitive items and the discourse- configurational nature of Japanese. *Glossa. A journal of general linguistics*, 1/1 33: 1-28.
- PROGOVAC, Liliane (1994). *Negative and positive polarity: A binding approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- QUER, Joseph (1993). *The Licensing of Negative Items*. MA Thesis. Autonomous University of Barcelona.
- SWART, Henriëtte de (2010). *Expression and Interpretation of Negation: An OT Typology*. (Studies in Natural Language and Linguistic Theory, Vol. 77). London: Springer Dordrecht.
- ŞENER, Serkan (2007). Cyclic NCI movement. *Proceedings of the thirty-fourth Western Conference on Linguistics*, 17. (Eds. Erin Bainbridge-Brian Agyabani). Fresno: California State University, 407-417.
- WEIR, Andrew (2015). Fragment answers and exceptional movement under ellipsis: A PF-movement account. *Proceedings of the North East Linguistics Society (NELS)* 45. (Eds. Thuy Bui-Deniz Özyıldız). Massachusetts: MIT, 175-188.
- ZEIJLSTRA, Hedde (2004). *Sentential negation and negative concord*. Utrecht LOT Publications: University of Amsterdam doctoral dissertation.
- ZEIJLSTRA, Hedde (2008). *Negative concord is syntactic agreement*. Ms. Amsterdam.

Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi Örnekleminde Türk Dilinde Alfabe Çeşitliliği

Alphabetic Diversity in the Turkic Languages: A Case Study of Eastern European Kipchak Turkish

Abdulkadir Öztürk

Doç. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi / Ordu Üniversitesi

Filoloji Fakültesi / Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu / Türkiye- Türkistan / Kazakistan

e-posta akadirozturek@odu.edu.tr

orcid 0000-0002-3077-458X

doi 10.54316/dilarastirmalari.1615571

Atıf

Citation

Öztürk, Abdulkadir (2025).
Doğu Avrupa Kıpçak
Türkçesi Örnekleminde
Türk Dilinde Alfabe
Çeşitliliği. *Dil Araştırmaları*,
36: 69-87.

Başvuru

Submitted

08.01.2025

Revizyon

Revised

13.04.2025

Kabul

Accepted

22.04.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two

Öz

Eski Türkçe döneminden başlayarak Türk dilinin yazı ile kayıt altına alınmasındaki en önemli araçlardan birisi alfabedir. Türkler tarih boyunca siyasi, kültürel, sosyal, dinî, iktisadî, coğrafi vd. gibi nedenlere bağlı olarak çeşitli alfabeleri benimsemek suretiyle yazı dili geleneğini oluşturmuşlardır.

Bu çalışmada, Türk dilinde alfabe kullanımı çeşitliliğine örnek teşkil etmek üzere Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi esas alınmaktadır. Kuzey/Kuzeybatı yazı dili içinde Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi, tarihi ve çağdaş kollarıyla eserler meydana getirmiştir. Bu sahanın eserleri incelendiğinde kullanılan alfabelerdeki çeşitlilik dikkate değerdir.

Doğu Avrupa Kıpçakçası yazılı metinlerde dokuz farklı alfabenin kullanıldığı görülmektedir. Kuman Kıpçakçası ve Ermeni Harfli Kıpçakça yazılı metinleri için birer alfabe kullanılmakta; Karayca için dört, Kırım Tatarca içinse üç farklı alfabeyle metinler bulunmaktadır. Bu alfabeler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde ise en az bir alfabede işaretlenen 56 ses ya da ses grubunun olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan alfabeler hakkında bilgiler verilecek ve karşılaştırmalar yapılacaktır; benzerlik ve farklılıklara dayalı analizler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, alfabe, Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi, karşılaştırma, analiz.

ABSTRACT

Starting from the Old Turkic period, one of the most important tools in recording the Turkic language in writing is the alphabet.

referees and confirmed to be
free of plagiarism.

Throughout history, Turks have created a written language tradition by adopting various alphabets due to political, cultural, social, religious, economic, geographical etc. reasons.

In this study, Eastern European Kipchak Turkish is taken as a basis to serve as an example of the diversity of alphabet usage in the Turkic language. Within the North/Northwestern written language, Eastern European Kipchak Turkish has produced works with its historical and contemporary branches. When the works of this field are examined, the diversity in the alphabets used is remarkable.

It is seen that nine different alphabets are used in Eastern European Kipchak written texts. One alphabet is used for written texts in Cuman Kipchak and Kipchak with Armenian Letters; there are texts with four different alphabets for Karaïm and three different alphabets for Crimean Tatar. When these alphabets are examined comparatively, it is seen that there are 56 sounds or sound groups marked in at least one alphabet. In this study, information will be given about the alphabets used in Eastern European Kipchak Turkish texts and comparisons will be made; analyses based on similarities and differences will be presented

Keywords: Turkic language, alphabet, Eastern European Kipchak Turkish, comparison, analysis.

EXTENDED ABSTRACT

It is possible to speak of the use of various alphabets, such as Latin, Arabic, Cyrillic, Armenian, and Hebrew, for the historical and contemporary Kipchak languages, which represent the Northern/Northwestern branch of the Turkic languages. When examining the reasons why the communities based on Kipchak tribes employed such diverse scripts, one can clearly observe the fundamental factors that have determined the fate of the Turkic languages.

This study is limited to the Eastern European Kipchak Turkish region in order to illustrate the diversity of alphabet usage in the Turkic languages.

Eastern European Kipchak Turkish defines the Kipchak language, which was created with Armenian, Hebrew, Latin and Arabic alphabets in the lands of Ukraine, Lithuania, Poland and Hungary, primarily Crimea, between the Don and Danube Rivers as a part of Eastern European geography. We divide this period into two parts: The historical period and representatives with Cuman and Kipchak Turkish with Armenian Letters between the 14th and 17th centuries, and the Karaïm and Crimean Tatar Turkish, which continue to exist with their contemporary representatives starting from the 15th and 16th centuries.

When discussing the overall diversity of alphabets in Eastern European Kipchak Turkish, it is noteworthy that even within the Codex Cumanicus—a work of Cuman language—variations in letters, and consequently in the alphabet itself, are evident. Compiled by multiple individuals using the Gothic style of the Latin alphabet, this text presents significant challenges, particularly in terms of orthography. Setting these complications aside and focusing on a general evaluation of the use of the alphabet, this manuscript has played a crucial role in the documentation of historical Kipchak in this specific instance. It contributed to commercial and religious activities and enabled the emergence of the first known work in Kipchak Turkish produced by non-native speakers.

The alphabet of Kipchak Turkish with Armenian Letters, which produced its first products in the 16th century, made the use of the Armenian alphabet mandatory due to religious reasons. The language of the Gregorian Kipchaks gained the identity of a written language with this alphabet. In history, the Gregorian Kipchaks could not have an independent state, but they

created a living space by being a part of other states and intertwining with the Armenian population.

The Karaite Turks, also known as the Jewish Turks, produced written works from the 16th century onward based on three dialectal foundations: Crimean, Halicz, and Trakai. Due to their religious life, the Hebrew alphabet was employed particularly in the translation and composition of religious texts in Karaim language, as evidenced by extant sources. Although examples of written language in this script do exist, the Karaites predominantly developed a literary language using Latin alphabets of Polish and Lithuanian origin, as well as the Cyrillic alphabet, particularly from the late 18th century onward.

Based on the available data, it can be said that Crimean Turks created literary works with the Arabic alphabet from the 15th century to the beginning of the 20th century. The Cyrillic alphabet was used from 1938 to 1997. As of 1997, the Crimean Latin alphabet began to be used for today's Crimean Tatar.

It can be observed that nine different alphabets were used in the written texts of Kipchak Turkic in Eastern Europe. A single alphabet was employed for texts written in Cuman Kipchak and Kipchak with Armenian letters; meanwhile, four distinct alphabets were used for Karaim texts, and three for those written in Crimean Tatar.

The diversity of alphabets has been a characteristic feature of the Turkish language from past to present. This study addresses the issue of alphabetic variation through the example of Eastern European Kipchak Turkish.

The findings of the study reveal that the Gothic alphabet was used to represent 34 sounds, the Armenian alphabet 45, the Karaim Hebrew alphabet 32, the Karaim Cyrillic alphabet 39, the Karaim Polish Latin alphabet 35, the Karaim Lithuanian Latin alphabet 34, the Crimean Tatar Latin alphabet 31, the Crimean Tatar Cyrillic alphabet 38, and the Crimean Tatar Arabic alphabet 40 sounds or sound groups. From the perspective of sound or phoneme representation, it may be stated that the Armenian alphabet is the most efficient, whereas the Crimean Tatar Latin alphabet is the least productive.

When evaluated in terms of letter variety, and taking into account the fact that the same symbol was often used to represent more than one letter, it is found that the Gothic alphabet included 90 letters, the Armenian alphabet 57, the Crimean Tatar Arabic alphabet 46, the Karaim Cyrillic alphabet 42, the Crimean Tatar Cyrillic alphabet 41, the Karaim Polish Latin alphabet 38, the Karaim Lithuanian Latin alphabet 37, the Karaim Hebrew alphabet 36, and the Crimean Tatar Latin alphabet 31 letters. It is particularly noteworthy that in the Crimean Tatar Latin alphabet, each sound is represented by a unique letter.

0. Giriş

Dilin tarihi gibi yazının da belirsizliklerle dolu beş bin yıllık tarihinde, modern araştırmaların ortaya koyduğu kesin olmayan bilgiler ışığında Mısır'dan, İndus Vadisi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada, büyük olasılıkla *tahıl miktarı* ve *hayvan sayılarının kayıtları* için çizilen resim veya işaretlerden yazının geliştirildiği varsayılmaktadır. Logografik yazı, hece yazısı ve alfabetik yazı olmak üzere en temelde üç yazı tipinden söz edilebilir (Demir ve Yılmaz 2014: 24).

En eski dönemden başlayarak toplulukların en belirgin ve kalıcı iletişim aracı olan yazı, özellikle alfabetik yazı sistemleri sayesinde modern dünyada anlaşılabilirliği ve çözümlenmeyi kolaylaştırmıştır. Öyle ki her bir fonem için kendi sistemi içinde ayrı ayrı işaretler geliştirilmiştir. Milliyet ve dinî aidiyetlik çerçevesinde

topluluklar, benimsedikleri alfabelerle ortak miras olarak yazı dili geleneğini ileriye taşımaktadır.

Zengin kültür dairesi içinde sözlü dil geleneğini tarih boyunca muhafaza eden Türkler de, milat sonrasında tanıklanan ilk yazılı eserleriyle yazı dilini ortaya koymuş ve tarih boyunca farklı alfabelerle zenginleştirip geliştirmiştir.

Türklerin en eski yazılı belgeleri Köktürkler döneminden kalan bir kısmı bengütaş olarak sayılan yazıtlara kadar gitmektedir. Türk tarihi ve Türk dili için son derece önemli olan bu yazıtlar, dil ve kültür ilişkileri bağlamında önemli ipuçları verebilmektedir (Yıldız 2022: 561). Bunun yanı sıra dönem dilinin yazıya aktarımında karşımıza çıkardığı alfabe açısından da önemlidir.

Türkçenin yazımı için Türklerce kullanılmış ilk alfabenin *eski Türk runik yazısı* veya *Köktürk alfabesi* olarak bilinen en eski Türk yazısı olduğu kabul edilir (Tekin 1997: 17). Köktürk alfabesi temelinde Türk yazı dilinin tanıklanması ve devamında ise Türk yazı dil(ler)inin çeşitlenen alfabe kullanımlarıyla tarihten günümüze gelişimi söz konusudur.

Türkçe için kullanılan alfabelerde çeşitlenmeyi, Demir ve Yılmaz (2014: 25) şu şekilde yorumlar:

Türkçenin, Türkçe dışı kaynaklardan da olsa, yaklaşık milat sıralarından beri izlenebilen sürecinde, yazı dili ve alfabe açısından büyük bir çeşitlilik gösterdiği kolayca belirlenebilir. Özellikle alfabe söz konusu olduğunda, çeşitliliğin altında yatan nedenlerin çok boyutlu olduğu da görülür. Her doğal dil gibi Türk dili de başlangıcından bu yana sürekli varyantlaşmış ve bu varyantların konuşurları farklı coğrafyalara doğru sürekli göç halinde olmuştur. Doğal olarak bu göçler, insanlığın siyasi ve kültürel gelişimi içinde farklı anlamlarda, farklı boyutlarda gerçekleşmiştir. Coğrafi uzaklık başlı başına bir varyantlaşma nedeniyken, farklı coğrafyalarda karşılaşılan kültürlerle girilen ilişkilerin sonuçları da buna eklenmelidir. Ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel nedenlerle bilinçli olarak uygulanan dil politikaları da dillerin geleceğine yön verebilmekte, alfabe seçiminde en önemli veya belki tek neden olarak görünmektedir.

Tarihî Türk dilinin yazımında kullanılan alfabelerin Eski Türkçe döneminde Köktürk, Uygur ve Karahanlı sahalarında siyasî, kültürel ve dinî nedenlere bağlı olarak çeşitlendiğini ifade edebiliriz. Orta Türkçe döneminden itibaren Harezm, Çağatay, Eski Oğuz yazı dilleri için Arap alfabesi temelinde ortaklaştığını söyleyebiliriz. Tarihî Türk yazı dillerini Doğu, Batı ve Kuzey/Kuzeybatı şeklinde üç grupta tasnif edecek olursak esasında Moğol fütuhâtı öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Moğol fütuhâtından 19-20. yüzyıllar modern Türk yazı dillerinin doğuşuna kadar olan dönem içinde çeşitlenmelerin alfabe başta olmak üzere diğer lengüistik alanlarda da artışı dikkate değerdir. Ancak üzerinde duracağımız konu alfabe olması sebebiyle lengüistik ayrışmalara değinilmeyecektir. Alfabe temelinde bakıldığında, 13-19. yüzyıllar arasında genel hatlarıyla Doğu ve Batı Türk yazı dillerinin kullanıcıları Karluk ve Oğuz boylarının Arap alfabesi kullanımında ortaklaşması görülürken Kuzey/Kuzeybatı

Türk yazı dilini ortaya çıkaran Kıpçakların ise Latin, Arap, Ermeni ve İbrani gibi alfabe çeşitliliğine sahip olması ayrıca irdelenmelidir.

19-20. yüzyıllardan itibaren modern Türk yazı dillerinin alfabe temelinde daha da çeşitlendiği, hatta aynı alfabenin topluluklara göre farklılıklar taşıdığı da aşikârdır. Tarihî süreç ve günümüz dikkate alındığında bağımsız ve müstakil devletlerini inşa eden Türk toplulukları ile devletleşmeyen veya başka bir devletin vatandaşı olarak yaşam süren toplulukların alfabe kullanım çeşitliliği birincil olarak bu düzlemde değerlendirilmelidir. Esasında siyasî, kültürel ve dinî olmak üzere bu üç temel öge alfabe tercihinde belirleyici rol oynamaktadır. Daha dar bir çerçeveye indirgenecek olursa, siyasî ve dinî nedenlerin etkinliği öne alınabilir.

Türk yazı dilinin Kuzey/Kuzeybatı kolunu temsil eden tarihî ve çağdaş Kıpçak yazı dilleri için Latin, Arap, Kiril, Ermeni, İbrani gibi farklı alfabelerin kullanımından söz etmek mümkündür. Kıpçak boyları temelinde değerlendirdiğimiz toplulukların böyle farklı alfabeleri kullanmasının nedenleri araştırıldığında Türk yazı dillerinin akıbetini tayin eden en temel ögeler de açık bir şekilde görülecektir.

Bu çalışma, Türk dilinde alfabe kullanım çeşitliliğine örnek teşkil etmesi için Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi sahası ile sınırlandırılmaktadır.

1. Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesinde Alfabe Çeşitliliği

11. yüzyıl sonrasında Türk siyasi tarihinde yer edinen ve günümüzde ise Orta Asya'dan Kafkasya'ya, Kuzey Karadeniz'e ve Doğu Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafyada çağdaş temsilcileriyle varlık gösteren Kıpçaklar ve Kıpçakça, Türk dil ve kültür tarihinin özel bir parçasıdır. *Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi*, Doğu Avrupa coğrafyasının bir bölümü olarak Don nehri ile Tuna nehri arasında kalan, Kırım başta olmak üzere Ukrayna, Litvanya, Polonya ve Macaristan topraklarında Ermeni, İbrani, Latin ve Arap alfabeleriyle meydana getirilen Kıpçakçayı tanımlamaktadır. Bu dönemi kendi içinde; 14-17. yüzyıllar arası Kuman ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçeleriyle tarihî dönem ve temsilcileri, 15-16. yüzyıldan başlamak suretiyle günümüzde de varlığı çağdaş temsilcileriyle devam eden Karay ve Kırım Tatar Türkçeleri olmak üzere iki bölüme ayırmaktayız (Öztürk 2022: 16-19):

Tablo 1. *Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi Sınıflandırması (Öztürk, 2019: 3).*

Tarihî Temsilcileri (14.-17. yüzyıllar)	Çağdaş Temsilcileri (15-16. yüzyıllar ve sonrası)
Kuman Türkçesi (14. yüzyıl)	Karay Türkçesi (16. yüzyıl ve sonrası yazı dili) <i>Ağızları: Kırım Karay ağızı, Haliç Karay ağızı, Trakay Karay ağızı</i>
Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi (16.-17. yüzyıllar)	Kırım Tatar Türkçesi (15. yüzyıl ortaları ve sonrası yazı dili) <i>Ağızları: Kuzey ağızı, Orta ağızı, Güney ağızı</i>

Kırım'dan Baltık Denizi'ne uzanan bölgede Lehistan Krallığı ve Litvanya Grandüklüğü (14-15. yüzyıllar), sonrasında Lehistan-Litvanya Birliği (16-17. yüzyıllar) ve Kırım merkezli bölgede ise Altınordu Devleti (14-15. yüzyıllar), sonrasında Kırım Hanlığı (15-18. yüzyıllar) *Doğu Avrupa* coğrafyasında hüküm süren siyasi güçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemler içinde hem tarihi Kıpçak Türkçesinin yazılı örnekleri olarak *Codex Cumanicus* ile *Algış Bitigi*, *Töre Bitigi*, *Kamenets Vakayinamesi* vb. gibi Ermeni harfli Kıpçakça metinler meydana getirilmiş hem de bu süreçte Kıpçakçanın çağdaş yazı dilleri olan Kırım Tatarcası ve Karayca doğmuştur. Bu bağlamda Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi, tarihî ve çağdaş temsilcileriyle varlık göstermektedir (Öztürk 2022: 20).

Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesinin tarihî ve çağdaş kolları arasında önemli ölçüde dillik yakınlıktan söz edilebilir. Son dönemlerde hazırlanan karşılaştırmalı çalışmalar bu yakınlığı gözler önüne sermeye yönelik çalışmalardır. Ancak çok daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu da bir gerçekliktir. Bu sahanın yazılı eserlerine bakıldığında alfabe merkezli önemli bir çeşitlilikten söz etmek mümkündür. Kuman Türkçesi dışında sahanın diğer kollarında yazı dili teşekkülü söz konusu olup Kuman Türkçesi olarak adlandırdığımız alanda ise Kıpçakçanın tarihî ve çağdaş kolları için kaynak eser olarak karşımıza çıkan yalnızca bir eserden söz edebiliriz ki; o da *Codex Cumanicus*'tur. Kıpçakça için önemli dil malzemeleri sunan bu eser başta olmak üzere Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi sahasının diğer eserleri de incelendiğinde bu eserleri meydana getiren Latin, Ermeni, Arap ve İbrani alfabelerinin Kıpçakçanın yazımında kullanılan çeşitli alfabeler olarak görülecektir.

1.1 Kuman Türkçesinde Alfabe

Kuman ve Kıpçak adlandırmaları başlangıçta tek bir halk için farklı adlandırmalar olarak karşımıza çıkarken zaman içerisinde çoğu halkların ortak adı Kıpçak, bu halklarının sadece bir kolunu temsil halkın adı ise Kuman olmuştur. Kuman Türkçesinin dil yadigârları arasında şüphesiz en önemli kaynak eser *Codex Cumanicus*'tur. *A kun nyelv magyarországi emlékei* adlı eserde yine Kuman Türkçesinin dil malzemesine ışık tutması bakımından önemlidir. I. M. Kongur tarafından hazırlanan bu çalışmada Macarcaya uyum sağlamış Kuman Türkçesi ödünç sözcükler, Kuman Türkçesinden alınmış diyalekt sözcükler, eski aile adları, yer adları ve akarsulara verilen adlar yer almaktadır (Öztürk 2019: 79-80; Berta 1998: 139-140).

Türkçenin yazımı için Latin alfabesinde kullanımı ilk kez, 14. yüzyılın başlarında yazılan *Codex Cumanicus*'ta tespit edilmektedir. Eserdeki Türkçe metinler, Alman ve İtalyanlar tarafından yani birçok elden çıktığı için imlâda tutarsızlıklar ve düzensizlikler söz konusudur. Kırım'da Latin alfabesiyle istinsah edilen bu eser, Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçaklardan derlenen bir eser olarak Kıpçakçayı en iyi temsil eden yazılı belgelerden biridir ve kültür tarihi açısından oldukça önemlidir (Tekin 1997: 87-88; Kasapoğlu Çengel, 2012: 19).

Tablo 2. Kuman Türkçesinde (Codex Cumanicus'ta) Kullanılan Alfabe¹

Latin	Ses Değeri	Latin	Ses Değeri
a	a, e	m	m, n
æ	a, e, è	n	n, m, η
b	b	ng	η
c	k, q	o	o, ö, u, ü
ç	ç	ou	o, u, v
d	d	ø	o, ö
e	e, è, ı, i	ó	o, ö
ç	e, è	oo	ö
ia	e	p	p
f	f	r	r
g	g, ğ, h, ħ, c, η	s	s, ş, z
ch	h, ħ, k, q	f	s, ş, z
gh	ħ	8	ş, z
x	ħ, s, ş, y, z	fch	ş
χ	ħ	t	t
i	ı, i	th	t
í	ı, i	u	u, ü
y	ı, i,	v	u, ü, v
j	ı, i, y	w	u, ü
ý	i	ú	ü
k	k, q	vv	ü
c	k	ĵ	y
l	l	ÿ	y

Codex Cumanicus'u derleyip yazarlar çok fazla işaret kullanmışlardır. Bu eserde, bir harf birden çok sesin karşılanmasında kullanılmıştır. İşaret çeşitliliği yanında kimi kelimelerin aynı el tarafından farklı harflerle yazılması da okumayı ve yazım birliği sağlamayı zorlaştırmaktadır. Mesela metninde /x/ harfinin 5 ayrı sesin karşılanmasında, /e/ fonemi için 5 farklı harfin veya /v/ sesinin gösterilmesinde de birkaç harfin kullanıldığı görülmektedir. Bu farklı yazımların fonetik farklılıklara işaret ettiğini ileri sürenler olmuşsa da bunu ispatlamak çoğu zaman mümkün değildir. Bilindiği gibi, eserin İtalyanca bölümü tek kişi tarafından istinsah edilmiş, Almanca bölümü ise birçok kişi tarafından telif edilmiş, sonradan üzerinde bazı düzeltmeler de yapılmıştır (Argunşah 2014: 639; 2018: 8; 2020: 1569).

Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesinde genel hatlarıyla alfabe çeşitliliğinden söz ederken, Kuman Türkçesinin eseri Codex Cumanicus'un kendi içinde bile harflerin ve dolayısıyla alfabesinin çeşitliliği görülmektedir. Latin alfabesinin Gotik tarzıyla birden çok kişinin müdahaleleriyle derlenip bir araya getirildiği bu metin, özellikle imlâ bağlamında çalışmaları da güçleştirmektedir. Bu durum bir kenara bırakılıp alfabenin kullanımına dair genel bir değerlendirme yapılacak olursa; tarihî Kıpçakçanın bu metin özelinde kayıt altına alınmasına, ticarî ve dinî

¹ Tablo 2, Argunşah ve Güner (2015) çalışmasından uyarlanmıştır.

faaliyetler için katkı sağlamasına ve yabancı kimseler tarafından Kıpçakçaya ait ilk eserin ortaya çıkarılmasına olanak sunmuştur.

1.2 Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Alfabe

Türkçenin yazımında kullanılan alfabelerden biri de Ermeni alfabesidir. Türkçeyi Ermeni yazısıyla yazanlar Ukrayna-Polonya Ermenileri ile Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tebaası Ermeni asıllı vatandaşlardır (Tekin 1997: 110).

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırım'daki Gregoryan Kıpçakların ve buradan çıkan göçmenlerin yazısı olmayan ağzı, kendine yapı olarak yakın olan Kırım Tatarcasından ayrılmış ve bağımsız yazı dili olarak Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine geçmiştir (Daşkeviç 1983: 99).

Ermeni harfli Kıpçakça yazma eserler, tarihi Kıpçak yazı dilini temsil etmesi bakımından son derece önemlidir (Kasapoğlu Çengel 2007: 77).

Ermeni ve Kıpçak gibi iki farklı etnik kimliğin farklı coğrafyalarda tesis etmiş olduğu karşılıklı ve yakın ilişkiler, Ermenilerle birlikte yaşayan Kıpçakların Ermenilerin dinini, *Gregoryanlığı* kabul etmeleri sonucunu da ortaya çıkarmıştır. Bu topluluğun Gregoryanlık dinini ve bu dinin öğretilerini öğrenebilmeleri ve de uygulayabilmeleri için Kıpçakça yazılmış ya da Kıpçakçaya tercüme edilmiş metinlere, sözlüklere de ihtiyaç duyulacaktı. 16. yüzyılla birlikte ortaya çıkmaya başlayacak Kıpçak yazı dili eserleri için kullanılacak alfabe de doğal olarak Ermeni alfabesi olacaktı (Öztürk 2024: 168-169).

Tablo 3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Kullanılan Alfabe²

Ermeni Alfabesi	Ses Değeri	Ermeni Alfabesi	Ses Değeri
ա	a	բ	/b/
բ	p	գ	ç
գ	q	դ	r
դ	t	ե	s
ե	e / y-	զ	v
զ	z	ս	d
ս	ē, è	ր	r
ր	ı	ց	ts
թ	t	լ	v
ժ	j	փ	p
ի	i	ք	k
լ	l	օ	o, ö
խ	h	ֆ	f
ծ	dz	աւ	o / av
կ	g	աւ	ya
հ	h	եւ	yē
ձ	ts	և	yev

² Tablo 3, Tryjarski (1968), Garkavets ve Khurshudian (2001) ve Şenyüz (2017) çalışmalarından uyarlanmıştır.

η	ğ	to	yo, yö
đ	c	hı	iv
ũ	m	hı	yu, yü
j	y	uq	nk / η
ü	n	uq	ng / η
z	ş	up	nk / η
n	o / vo	nl	u, ü
z	ç		

Doğu Avrupa’da 16-17. yüzyıllarda bir yazı dili olarak karşımıza çıkan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Ermeni alfabesi temelinde onlarca eseri meydana getirmiştir. Kıpçakça için pek çok önemli dil malzemesini sunan sahanın eserleri ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde imlâ açısından farklı görüş ve değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Ermeni alfabesinin Türkçe sesleri yansıtmada yer yer yetersiz kaldığı veya hangi kurallar çerçevesinde işaretlendiği tartışmaya açık bir konudur. Özellikle /ö/ ve /ü/ ünlülerinin işaretlenmediği, müellif veya müstensih kaynaklı harf tercihlerinin tutarsızlığı beraberinde getirdiği, yazı dilinin standartlaşamaması yani farklı Kıpçak ağızlarına bağlı dilin yazıya geçirildiği de bir gerçekliktir.

Netice itibarıyla 16. yüzyılda ilk ürünlerini ortaya koyan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin alfabesi, dinî nedenlere bağlı olarak Ermeni alfabesinin kullanımını zorunlu kılmıştır. Gregoryan Kıpçakların dili, bu alfabeyle yazı dili hüviyeti kazanmıştır. Tarihte Gregoryan Kıpçaklar, müstakil bir devlete sahip olamamış ancak diğer devletlerin bir parçası olarak ve Ermeni nüfus ile iç içe geçmek suretiyle bir yaşam alanı oluşturmuşlardır.

1.3 Karaycada Alfabe

Tarihte Museviliği benimseyen ve günümüze kadar farklı devletlerin içinde azınlık statüsünde varlık gösteren Karay Türkleri, eski belge ve metinlerde İbrani alfabesini kullanmışlardır. Kendi dillerinde ilk örnekleri İbrani alfabesiyle oluşturan Karaylar, 16. yüzyıl ve sonrasında İbrani, Leh Latin, Litvan Latin ve Kiril alfabeleriyle eserler meydana getirerek bir yazı dili teşekkülü gayretinde olmuşlardır (Özkan 2007: 280; Allworth 1971’den akt. Rybatzki 2007: 192). Karaylar, Sovyetler Birliği coğrafyası içinde Kiril alfabesini, Litvanya ve Polonya’da ise Latin alfabesini kullanmışlardır.

Tablo 4. Karaycada Kullanılan Alfabeler³

Kiril		İbrani		Latin			
				Leh Latin		Litvan Latin	
Alfabe	Ses Değeri	Alfabe	Ses Değeri	Alfabe	Ses Değeri	Alfabe	Ses Değeri
a	/a/	א	/a/	a	/a/	a	/a/
б	/b/	ב	/b/	b	/b/	b	/b/
в	/v/	ב, ו	/v/	w	/v/	v	/v/

³ Tablo 4, Musayev (2003), Westcott vd. (2011), Csátó (2011) ve Öztürk (2015) çalışmalarından uyarlanmıştır.

Г	/g/	ג	/g/	g	/g/	g	/g/
Гъ	/ġ/	ג	/ġ/	g	/ġ/	g	/ġ/
х	/h/	ה	/h/	h	/h/	h	/h/
д	/d/	ד	/d/	d	/d/	d	/d/
е	/e/	א	/e/	ie	/è/	e, ie	/è/
ѐ	/ö/	י	/ö/	io	/ö/	io	/ö/
дж	/c/	ך	/c/	dž	/c/	dž	/c/
з	/z/	ז	/z/	z, ź	/z/	z	/z/
дз	/dz/	דז	/dz/	dz	/dz/	-	-
ж	/j/	-	-	ž	/j/	ž	/j/
и	/i/	י	/i/	i	/i/	i	/i/
й	/y/	י	/y/	j	/y/	j	/y/
к	/k/	כ	/k/	k	/k/	k	/k/
къ	/q/	ק	/q/	k	/q/	k	/q/
л	/l/	ל	/l/	l	/l/	l	/l/
м	/m/	מ, מ	/m/	m	/m/	m	/m/
н	/n/	נ, נ	/n/	n	/n/	n, ñ	/n/
нъ	/ŋ/	-	-	n	/ŋ/	ñ	/ŋ/
о	/o/	ו	/o/	o	/o/	o	/o/
п	/p/	פ	/p/	p	/p/	p	/p/
р	/r/	ר	/r/	r	/r/	r	/r/
с	/s/	ס	/s/	s	/s/	s	/s/
т	/t/	ת, ט	/t/	t	/t/	t	/t/
у	/u/	ו	/u/	u	/u/	u	/u/
ю	/yu/, /yü/, /ü/	ו	/u/	ü, iu	/ü/	iu	/ü/
ф	/f/	פ	/f/	f	/f/	f	/f/
х, хъ	/ħ/	ה	/ħ/	ch	/ħ/	ch	/ħ/
ц	/ts/	צ	/ts/	c	/ts/	ts	/ts/
ч	/ç/	צ	/ç/	cz	/ç/	č	/ç/
ш	/ʃ/	ש	/ʃ/	sz	/ʃ/	š	/ʃ/
ы	/ɨ/	י	/i/	y	/ɨ/	y	/ɨ/
э	/e/, /è-/	-	-	e	/è/	é	/è/
я	/e/, /ya/	-	-	ia	/e/	ia	/e/
щ	/ʃç/	-	-	-	-	-	-

Musevî Türkler yani Karaylar, 16. yüzyıl ve sonrasında Kırım, Haliç ve Trakay ağızları olmak üzere 3 ağız temelinde yazılı eserler meydana getirmişlerdir. Dinî yaşamları dolayısıyla İbrani alfabesini Karay Türkçesinin özellikle dinî metinler çeviri ve yazımında kullanıldığını eldeki kaynaklardan hareketle söyleyebilmekteyiz. Her ne kadar bu alfabe temelinde yazı dili örnekleri bulunsada Karaylar çoğunlukla Leh ve Litvan kaynaklı Latin alfabeleriyle ve bunun yanı sıra Kiril alfabesiyle 18. yüzyıl sonrasında bir edebî dil tesis etmişlerdir. Bu durum daha çok siyasî nedenlerle açıklanabilir. Öyle ki azınlık statüsünde bünyesinde barındıkları devletlerin kendi dilleri için kullandığı alfabeler, Karayların da belge ve metin türlerinde kullandığı alfabeler olmuştur.

İbrani alfabesi özellikle Karayca ünlülerin yazımında sınırlı işaretlere sahip olması sebebiyle Türkçe ünlülerin gösteriminde zorluk ve sorunları barındırmaktadır. Leh ve Litvan kaynaklı Latin alfabelerinde işaretlerin pek çoğu birbirine yakın olmakla beraber ünlülerin gösteriminde çeşitlilik gösterdiği de söylenebilir. Yine Kiril alfabesinin Karayca fonem değerleri tam olarak yansıtmadığı da açıktır. Karaycanın yazı dili için kullanılan bu alfabeler, Karayca ünlü ve ünsüz sesleri karışıklık söz konusudur. Bu durum özellikle Karayca çeviri ve aktarma çalışmalarını hem güçleştirmekte hem de sahadaki çalışmalar kıyaslandığında önemli farkları ve tutarsızlıkları da beraberinde getirmektedir.

1.4 Kırım Tatarcasında Alfabe

Eldeki verilerden hareketle söylenebilir ki; Kırım Türkleri, 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına değin Arap alfabesiyle edebi eserler meydana getirmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarında Gaspıralı'nın ortaya koyduğu ve sonraki yıllarda da devam ettirilen sınırlı düzenlemeler neticesinde 1918 yılı öncesi ile 1918-1928 yılları arasında kullanılan Arap alfabesinde değişiklikler görülür. Bunun yanı sıra 1905 yılında başlayan ve 1938 yılına kadar süregelen Latin alfabesi tartışmaları ve bu alfabenin (1929-1938) kullanımı da bazı metinlerde yer bulmuştur. Ancak 1938 yılında bu tartışmalar son bularak 1997 yılına kadar Kiril alfabesinin kullanımı söz konusu olmuştur. Günümüz Kırım Tatarcası için 1997 yılı itibarıyla Kırım Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır (Şirin User 2015: 241-250; Yüksel 2005: 20).

Tablo 5. Kırım Tatarcasında Kullanılan Alfabeler⁴

Latin		Kiril		Arap	
Alfabe	Ses Değeri	Alfabe	Ses Değeri	Alfabe	Ses Değeri
a	/a/	а	/a/	آ , ا	/a/
b	/b/	б	/b/	ب	/b/
c	/c/	дж	/c/	ج	/c/
ç	/ç/	ч	/ç/	چ	/ç/
d	/d/	д	/d/	د	/d/
e	/e/	е	/ye/, /e/	ه	/e/
f	/f/	ф	/f/	ف	/f/
g	/g/	г	/g/	گ	/g/
ğ	/ğ/	гъ	/ğ/	غ	/ğ/
h	/h/	-	-	ه	/h/
ı	/ı/	ы	/ı/	ى	/ı/
i	/i/	и	/i/	ای , ی	/i/
j	/j/	ж	/j/	ج	/j/
k	/k/	к	/k/	ك	/k/
q	/q/	къ	/q/	ق	/q/
l	/l/	л	/l/	ل	/l/
m	/m/	м	/m/	م	/m/
n	/n/	н	/n/	ن	/n/

⁴ Bu tablo, Yüksel (2005) ve Şirin User (2015) çalışmalarından uyarlanmıştır.

ñ	/ɲ/	нъ	/ɲ/	ث	/ɲ/
o	/o/	o	/o/, /ö/	اوو	/o/
ö	/ö/	ë	/yo-/, /yö-/. /ö/	اؤو	/ö/
p	/p/	п	/p/	پ	/p/
r	/r/	р	/r/	ر	/r/
s	/s/	с	/s/	س	/s/
ş	/ʃ/	ш	/ʃ/	ش	/ʃ/
t	/t/	т	/t/	ت	/t/
u	/u/	y	/u/, /ü/	اؤو	/u/
y (ü)	/ü/	ю	/yu-/, /yü-/, /ü/	اؤو	/ü/
v	/v/	в	/v/	و	/v/
y	/y/	й	/y/	ى	/y/
z	/z/	з	/z/	ز	/z/
-	-	ш	/ʃç/	-	-
-	-	э	/e/	-	-
-	-	я	/ya-/, /â/	-	-
-	-	х	/h/	خ	/h/
-	-	дз	/dz/	ذ	/z/
-	-	ъ	-	ع	/h/
-	-	ь	-	ء	/°/
-	-	-	-	ص	/s/
-	-	-	-	ض	/z/
-	-	-	-	ط	/t/
-	-	-	-	ظ	/z/
-	-	-	-	ح	/h/

Kırım Tatarcasının fonem değerlerini en uygun olarak yansıtan alfabe 1997 yılında kabul edilerek uygulamaya alınan Kırım Tatar Latin alfabesidir. Türkiye Türkçesi Latin alfabesi ile kıyaslandığında bir iki harf dışında genel hatlarıyla örtüştüğü de görülmektedir. Tarih boyunca Türklerin kullandığı pek çok alfabede /o/ ve /ö/, /u/ ve /ü/ ünlüleri için özel işaretlerin olmayışı yazı dilinde pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Ancak Latin alfabesi temelinde bu sorunun da ortadan kalktığı aşikârdır.

Kırım Tatarcası için yaklaşık 5 asır kullanılan Arap alfabesi ve 1938-1997 yılları arası kullanılan Kiril alfabesi bazı Türkçe sesleri tam olarak karşılamakta yetersiz kalmakta ya da birden çok işaretli kullanımlarla karışıklığa ve tutarsızlığa neden olmaktadır. Örneğin /i/ ünlüsü için ى , اى , /u/ ünlüsü için اؤو işaretleri kullanılmaktadır.

Yine Kiril alfabesinde /я/, /ю/, /ë/, /e/ harfleri, hem bir ünsüz bir ünlüden oluşan heceleri, hem de tek ünlü sesi karşılırlar: ягъмур [yağmur], лякин [lâkin], дерьа [derya]; Юнус [Yunus], юксек [yüksek], тюрюлю [türülü]; ёнемек [yönemek], дёрт [dört]; ель [yel], Меръем [Meryem] vb. gibi. Bu ünlüler kelimedeki yerlerine göre farklı harflerle de gösterilirler. Bir diğer örnek olarak da /o/ harfinin Kırım Türkçesinde hem /o/ hem de /ö/ ünlülerini karşılaması verilebilir: коръмек [körmek], болюк [bölük], одемек [ödemek] gibi (Yüksel 2005: 21-22, 50).

Kırım Tatar yazı dilinin teşekkülünde üç farklı alfabe kullanılmıştır. 15-20. yüzyıllar arasında Doğu ve Batı Türk yazı dillerince dinî nedenlere bağlı olarak kabul gören ve ortak bir kullanım alanı oluşturan Arap alfabesi, tarihî Kırım Tatarcasının temelinde yer alır. Siyasî sonuçlar yaklaşık yarım asrı etkileyecek Kiril alfabesi kullanımını zorunlu kılmıştır. 1997 itibarıyla Latin alfabesi esasında yeni dönem yazı dilini ortaya koyma gayretleri 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla yeniden sekteye uğramıştır.

2. Tespit ve Değerlendirmeler

Doğu Avrupa Kıpçakçası yazılı metinlerde dokuz farklı alfabenin kullanıldığı görülmektedir. Kuman Kıpçakçası ve Ermeni Harfli Kıpçakça yazılı metinleri için birer alfabe kullanılmakta; Karayca için dört, Kırım Tatarca içinse üç farklı alfabeyle metinler bulunmaktadır. Bu alfabeler karşılaştırmalı olarak incelenip analiz edilecek olursa Tablo 6'yı oluşturmakta fayda vardır.

Tablo 6. Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi Alfabeleri

Ses	Gotik	Ermeni	Karay				Kırım Tatar		
			İbrani	Kiril	Leh Latin	Litvan Latin	Latin	Kiril	Arap
/a/	a, æ	ա	א	а	а	а	a	а	آ, ا
/b/	b	պ	ב	б	b	b	b	б	ب
/c/	g	գ	Գ	дж	dž	dž	c	дж	ج
/ç/	ç	չ, ջ	Շ	ч	CZ	č	ç	ч	چ
/d/	d	տ	Դ	д	d	d	d	д	د
/e/	e, ɛ, ia, a, æ	ե	Ա	е, э, я	ia	ia	e	е, э	ه
/è/	e, ɛ, æ	է	-	э	ie, e	e, ie, é	-	-	-
/f/	f	ֆ	פ	ф	f	f	f	ф	ف
/g/	g	կ	ג	г	g	g	g	г	گ
/ğ/	g	դ	ד	гъ	g	g	ğ	гъ	غ
/h/	g, ch	հ	ה	х	h	h	h	х	ه
/h/	g, ch, gh, x, χ	խ	ח	х, хъ	ch	ch	-	-	خ
/ı/	y, j, í, i, e	ը	י	ы	y	y	ı	ы	ی
/i/	i, í, e, j, y, ý	ի	י	и	i	i	i	и	ای, ی
/j/	-	ժ	-	ж	ž	ž	j	ж	ژ
/k/	k, c, ch	ք	כ	к	k	k	k	к	ك
/q/	ch, c, k	զ	ק	къ	k	k	q	къ	ق

/l/	l	ل	ل	л	l	l	l	л	ل
/m/	m, n	م	م, ن	М	m	m	m	М	م
/n/	n, m	ن	ن, م	Н	n	n, н	n	Н	ن
/ŋ/	ng, n, g	نڭ, نڭ, نڭ	-	Нъ	n	н	ñ	Нъ	ث
/o/	o, ou, ø, ó	و, ن, و	و	о	o	o	o	о	اوو
/ö/	o, ø, ó	و, ن	و	ë	io	io	ö	o, ë	اوو
/p/	p	پ	پ	П	p	p	p	П	پ
/r/	r	ر	ر	Р	r	r	r	Р	ر
/s/	s, ş, x	س	س	С	s	s	s	С	س
/ş/	s, ş, 8, şch, x	ش	ش	Ш	sz	š	ş	Ш	ش
/t/	t, th	ت	ت, ث	Т	t	t	t	Т	ت
/u/	u, v, w, o, ou,	و	و	y	u	u	u	y	اوو
/ü/	u, v, w, ú, o	و	و	ю	ü, iu	iu	y (ü)	ю, y	اوو
/v/	v, ou	و	و, ب	В	w	v	v	В	و
/y/	j, î, ÿ, x	ی	ی	й	j	j	y	й	ی
/z/	s, ş, 8, x	ز	ز	з	z, ź	z	z	з	ز
/ts/	-	-	-	Ц	c	ts	-	-	-
/dz/	-	-	-	Дз	dz	-	-	Дз	-
/şç/	-	-	-	Щ	-	-	-	Щ	-
/ya/	-	-	-	Я	-	-	-	Я	-
/yu/	-	-	-	Ю	-	-	-	Ю	-
/yü/	-	-	-	Ю	-	-	-	Ю	-
/yo/	-	-	-	-	-	-	-	ë	-
/yö/	-	-	-	-	-	-	-	ë	-
/ō/	oo	-	-	-	-	-	-	-	-
/ū/	vv	-	-	-	-	-	-	-	-
/av/	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/iv/	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/vo/	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/yē/	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/yev/	-	-	-	-	-	-	-	-	-
/z/	-	-	-	-	-	-	-	-	ذ
/ħ/	-	-	-	-	-	-	-	-	ع
/ʕ/	-	-	-	-	-	-	-	-	ء
/ʃ/	-	-	-	-	-	-	-	-	ص

/ž/	-	-	-	-	-	-	-	-	ض
/ʈ/	-	-	-	-	-	-	-	-	ط
/z/	-	-	-	-	-	-	-	-	ظ
/ħ/	-	-	-	-	-	-	-	-	ح

Tablo 6'ya göre şu tespit ve değerlendirmelerde bulunulabilir:

- En az bir alfabede işaretlenen 56 ses ya da ses grubu bulunmaktadır.
- Tüm alfabelerde /a/, /b/, /c/, /ç/, /d/, /e/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /ı/, /i/, /k/, /q/, /l/, /m/, /n/, /o/, /ö/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /u/, /ü/, /v/, /y/ ve /z/ seslerinin en az bir harfle karşılandığı görülmektedir.
- /av/, /ɬ/, /ʌ/, /dz/, /è/, /h/, /h/, /iv/, /j/, /ŋ/, /ō/, /s/, /şç/, /t/, /ts/, /ū/, /vo/, /ya/, /yē/, /yev/, /yo/, /yö/, /yu/, /yü/, /z/, /z/ ve /z/ seslerine tüm alfabelerde yer verilmemektedir.
- /ō/ ve /ū/ seslerinin sadece Gotik alfabede harf karşılığı bulunmaktadır.
- /av/, /iv/, /vo/, /yē/ ve /yev/ seslerinin sadece Ermeni alfabesinde harf karşılığı bulunmaktadır.
- /ɬ/, /ʌ/, /h/, /s/, /t/, /z/, /z/ ve /z/ seslerinin ise sadece Arap alfabesinde harf karşılığı bulunmaktadır.
- /b/, /c/, /d/, /f/, /g/, /ğ/ ve /l/ sesleri tüm alfabelerde sistematik bir şekilde tek harfle karşılanmıştır.
- /ç/, /p/ ve /r/ seslerinin yalnız Ermeni alfabesinde; /h/ sesinin ise yalnız Gotik alfabede ikişer farklı harfle karşılandıkları görülmektedir.
- /k/, /q/ ve /s/ sesleri yalnız Gotik alfabede üç farklı harfle karşılanmaktadır.
- /m/ sesi Gotik alfabede ve İbrani alfabesinde ikişer farklı harfle karşılanmaktadır.
- /n/ sesi Gotik alfabe ile İbrani ve Karay Litvan Latin alfabelerinde ikişer farklı harfle karşılanmaktadır.
- /t/ ve /v/ sesleri Gotik alfabe ile Ermeni ve İbrani alfabelerinde ikişer farklı harfle, diğerlerinde tek harfle karşılanmaktadır.
- Sadece Ermeni, Karay Kiril ve Kırım Tatar Kiril alfabelerinde karşılığı olan /ya/, /yu/ ve /yü/ sesleri birer harfle karşılanmaktadır.
- Sadece Ermeni ve Kırım Tatar Kiril alfabelerinde karşılığı olan /yo/ ve /yö/ sesleri birer harfle karşılanmaktadır.
- Sadece Karay Kiril ve Kırım Tatar Kiril alfabelerinde karşılığı olan /şç/ sesi bir harfle karşılanmaktadır.
- /a/ sesi hem Gotik alfabede hem de Arap alfabesinde iki farklı harfle gösterilmektedir.

- /ō/ ve /ū/ sesleri sadece Gotik alfabede; /av/, /iv/, /vo/, /yē/ ve /yev/ sesleri sadece Ermeni alfabesinde, /z/, /θ/, /ʃ/, /ʒ/, /ʈ/, /ʣ/ ve /h/ seslerinin ise sadece Arap alfabesinde birer harf karşılığı vardır.
- Gotik alfabede ve Ermeni alfabesinde üçer farklı harfle, diğerlerinde tek harfle karşılık bulan /ŋ/ sesinin İbrani alfabesinde karşılığı yoktur.
- /e/ sesi Gotik alfabede beş, Karay Kiril alfabesinde üç, Kırım Tatar Kiril alfabesinde ise ikişer farklı harfle, diğerlerinde tek harfle karşılanmaktadır.
- /è/ sesi Gotik alfabede ve Karay Litvan Latin alfabesinde üçer, Karay Leh Latin alfabesinde ise iki farklı harfle karşılanmaktadır. /è/ sesinin İbrani ve Kırım Tatar alfabelerinde karşılığı yoktur.
- /h/ sesi Gotik alfabede beş, Karay Kiril alfabesinde iki, diğerlerinde ise tek harfle karşılanmakta olup, sesin Kırım Tatar Latin ve Kırım Tatar Kiril alfabelerinde harf karşılığı yoktur.
- /ı/ sesi Gotik alfabede dört farklı harfle, diğerlerinde tek harfle karşılanmaktadır.
- /i/ sesi Gotik alfabede altı, Arap alfabesinde ise iki farklı harfle karşılanmaktadır.
- /j/ sesinin Gotik alfabede ve İbrani alfabesinde harf karşılığı bulunmamakta olup, ses diğer alfabelerde tek harfle karşılanmaktadır.
- /o/ sesi Gotik alfabede dört, Ermeni alfabesinde üç farklı harfle karşılanmakta olup diğerlerinde sesin karşılığı olarak tek harf yer almaktadır.
- /ö/ sesi Gotik alfabede üç, Ermeni ve Kırım Tatar Kiril alfabelerinde ikişer farklı harfle karşılanmakta olup diğerlerinde sesin karşılığı olarak tek harf bulunmaktadır.
- /ş/ ve /u/ sesleri Gotik alfabede beş farklı harfle, diğerlerinde tek harfle karşılanmaktadır.
- /ü/ sesi Gotik alfabede beş, Karay Leh Latin ve Kırım Tatar Kiril alfabelerinde ikişer farklı harfle, diğerlerinde tek harfle karşılanmaktadır.
- /y/ sesi Gotik alfabede dört, Ermeni alfabesinde iki farklı harfle; diğerlerinde ise tek harfle karşılanmaktadır.
- /z/ sesi Gotik alfabede dört, Karay Leh Latin alfabesinde iki farklı harfle; diğerlerinde ise tek harfle karşılanmaktadır.
- /ts/ sesinin Gotik alfabede ve Kırım Tatar alfabelerinde harf karşılığı bulunmamakta olup, ses Ermeni alfabesinde iki farklı harfle, diğerlerinde tek harfle karşılanmaktadır.

- /dz/ sesinin Gotik alfabe ile Karay Litvan Latin, Kırım Tatar Latin ve Arap alfabelerinde harf karşılığı bulunmamakta olup, diğerlerinde tek harfle karşılanmaktadır.
- /ö/ ve /ü/ sesleri için, Gotik, Ermeni ve İbrani alfabelerinde özel işaret bulunmamakla birlikte /o/ ve /u/ sesleri için kullanılan işaretlerle /ö/ ve /ü/ sesleri karşılanmaktadır.

3. Sonuç

Türkçenin yazımında tarih boyunca çeşitli alfabeler kullanılmıştır. Türkçenin yazı dilinin başlangıcı olarak ele aldığımız Köktürkçe döneminde Köktürk yazısı veya Runik yazı şeklinde adlandırdığımız alfabe, Türk dilinin yazımında kullanılan en eski alfabe olarak bilinmektedir. Bu alfabenin izleri Eski Uygur sahasına ve Orta Asya, Kafkasya, Doğu Avrupa gibi farklı coğrafyalara uzandığı da çalışmalarla ortaya konulmuştur. Sonraki dönemlerde ise alfabe çeşitliliğinin oluştuğunu tanımlamaktayız. Eski Uygur sahasında Brahmi, Tibet, Sogd, Mani ve Uygur alfabelerinin kullanımı bile başlı başına alfabe çeşitliliğini göstermektedir.

Alfabe çeşitliliği, Karahanlı-Harezm-Çağatay, Eski Oğuz-Osmanlı, Memlük sahası yazı dilleri istikametinde hemen hemen tek bir alfabaya indirgenmiştir. Öyle ki İslâm'ın kabulü ile Doğu ve Batı Türk yazı dillerinde Arap alfabesi merkezinde ortak bir alfabaya dönüşerek bu iki tarihî Türk yazı dilinde uzun bir dönem kullanım alanı bulmuştur.

Kuzey/Kuzeybatı Türk yazı dili olarak karşımıza çıkan Kıpçakçada ise Latin, Ermeni, İbrani ve Arap alfabeleriyle yine bir çeşitlilikten söz edebilmekteyiz. Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi olarak adlandırdığımız sahada 14-18. yüzyıllar arasında meydana getirilen eserler incelendiğinde bu farklı alfabelerin kullanıldığı görülmektedir.

Alfabe, sözlü kültürün kayıt altına alınmasının yanı sıra yazı geleneğinin de oluşmasına temel teşkil eden sistemin önemli bir unsurudur. Tek veya ortak alfabe, kullanılan dilin lengüistik yapısı önemli ölçüde korumasına imkân tanırken alfabe çeşitliliği ise dilin lengüistik düzlemde farklılaşmasını, ayrışmasını ve başka bir lengüistik istikamete evrilmesini kolaylaştırmaktadır. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dilleri bu doğrultuda incelemek suretiyle şive ve lehçe ayrışmalarının öncelikle bu temelde geliştiğini söylemek mümkündür.

Siyasî ve dinî nedenler başta olmak üzere sosyal, kültürel ve iktisadî gelişmeler de yazı dili için kullanılan alfabeyi belirlemede etkindir. Türklerin kullandığı alfabelerin tercihi en belirgin nedenlerin siyasî ve dinî yaklaşımlar kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal, kültürel ve iktisadî gibi diğer etkenler, esasında siyasî ve dinî yaşamın içindeki alt belirleyicilerdir. Toplulukların yaşamını ve geleceğini doğrudan etkileyen bu iki ana etken, aynı zamanda dilin gelişimine ve geleceğine alfabe, ses, şekil, söz varlığı, söz dizimi gibi kullanımlardaki ayrışmaları da beraberinde getirerek lengüistik bağlamda yön vermektedir.

Örneğin bu ayrışmalara alfabe temelinde bakıldığında her bir fonem için kendi yazı sistemi içinde bile ayrı ayrı işaretler geliştirildiği görülmektedir. 19-20. yüzyıllardan itibaren modern Türk yazı dillerinin alfabe temelinde daha da çeşitlendiği, hatta aynı alfabenin topluluklara göre farklılıklar taşıdığı da aşîkârdır.

Ortak alfabe, Türk devlet ve topluluklarını kültür, bilim, eğitim gibi öncelikli alanlarda birbirine yakınlılaştıran, birbirileri arasında anlaşmayı kolaylaştıran en önemli vasıta olacaktır. Tarih boyunca çeşitli alfabelerle aralarındaki iletişim ve kültürel birlik temelini güçleştiren Türk topluluklarının, günümüzde Ortak Türk Alfabesine geçiş adımlarını resmî zeminde yürütmeleri ve uzlaşmaları gelecek için umut verici bir gelişme olmuştur. Bu sürecin ivedilikle uygulamaya alınarak kararlılıkla ilerletilmesi yakın bir tarihte Gaspıralı İsmail Bey'in "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarını gerçek kılacaktır. Ancak alfabe çeşitliliği, bu şiarın önündeki önemli engellerden birisidir.

Türk dilinde alfabe çeşitliliği tarihten günümüze değin söz konusudur. Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi örnekleminde alfabe konusu ele alınmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma göstermiştir ki; Gotik alfabede 34 ses, Ermeni alfabesinde 45, Karay İbrani alfabesinde 32, Karay Kiril alfabesinde 39, Karay Leh Latin alfabesinde 35, Karay Litvan Latin alfabesinde 34, Kırım Tatar Latin alfabesinde 31, Kırım Tatar Kiril alfabesinde 38, Kırım Tatar Arap alfabesinde ise 40 ses ya da ses grubu için işaretleme yapılmaktadır. Ses ya da ses grupları yönünden bakıldığında Ermeni alfabesinin en verimli, Kırım Tatar Latin alfabesinin ise en kısır alfabe olduğu söylenebilir.

Harf çeşitliliği bakımından ele alındığında, aynı işaretin birden fazla harf için de kullanıldığı dikkate alınarak, Gotik alfabede 90, Ermeni alfabesinde 57, Kırım Tatar Arap alfabesinde 46, Karay Kiril alfabesinde 42, Kırım Tatar Kiril alfabesinde 41, Karay Leh Latin alfabesinde 38, Karay Litvan Latin alfabesinde 37, İbrani alfabesinde 36, Kırım Tatar Latin alfabesinde ise 31 harf yer aldığı görülmektedir. Kırım Tatar Latin alfabesinde her sesin tek harf için kullanılması dikkate değerdir.

Kaynakça

- ARGUNŞAH, Mustafa (2020). "Codex Cumanicus'un İmlası II: Yuvarlak Ünlüler". VII. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı. 24-28 Eylül 2012*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1/1567-1578.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2018). "Codex Cumanicus'ta /w/ Sesi Var Mıdır?". *Dil Araştırmaları*, 22: 7-15.
- ARGUNŞAH, Mustafa; GÜNER, Galip (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2014). "Orthography of Vowels in Codex Cumanicus I: Unrounded Vowels / Codex Cumanicus'ta Ünlülerin İmlası: Düz Ünlüler". II. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu. 12-14 Eylül 2012. Varşova-Polonya. *Discussions on Turcology. Questions and Developments of Modern Turcology Studies* (Edt. Öztürk Emiroğlu-Marzena Godzińska-Filip Majkowski). Warsaw, 634-645.

- BERTA, Árpád (1998). “Kumanların Kökeni, Macaristan’daki Kumanların Erken Tarihi” (Çev. Emine Yılmaz). *Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı*. Bir, Türk Dünyası İncelemeleri 9-10: 133-142.
- CSATÓ, Éva Ágnes (2011). *9. Karajče Jaz Üriatiuviu Grammar Corr.* Uppsala Universitet, Trakai-Lithuania.
- DAŞKEVİÇ, Yaroslav (1983). “Armyano-Kıpçakskiy Yazık: Etapı İstorii”. *Voprosi Yazıkoznaniya*, 91-107.
- DEMİR, Nurettin; YILMAZ, Emine (2014). *Bitmeyen Öykü: Alfabe Tartışmaları (Rapor)*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- GARKAVETS, Aleksandr; KHURSHUDIAN, Eduard (2001). *Armenian-Qypchaq Psalter*, Written by Deacon Lussig from Lviv 1575/1580. Almatı: Desht-i-Qypchaq.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2012). “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi”. *Dil Araştırmaları*, 10: 17-81.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2007). “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitigi ve Bu Eserdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri Üzerine”. *Gazi Türkiyat*, 1: 77-96.
- MUSAYEV, Kenesbay (2003). *Синтаксис Караимского Языка*. Москва.
- ÖZKAN, Nevzat (2007). “Ermeni Harfleriyle Türkçe Metinler Üzerine”. *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 3: 406-415.
- ÖZTÜRK, Abdulkadir (2024). “The Preparing Background of Kipchak Written Language with Armenian Letters”. *Bilig*, 109: 159-175.
- ÖZTÜRK, Abdulkadir (2022). “Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi Adlandırması”. *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar* (Edt. Erkan Hirik-Neslihan Çelik-Seçil Hirik). Çanakkale: Paradigma Akademi, 11-26.
- ÖZTÜRK, Abdulkadir (2019). “Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri”. *Eski Türkçenin İzinde. Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları* (Edt. Hüseyin Yıldız). Ankara: Akçağ Yayınları, 91-110.
- ÖZTÜRK, Abdulkadir (2015). “Karay Yazı Dili”. *Littera Turca Journal of Turkish and Literature*, 1: 61-70.
- RYBATZKI, Volker (2011). “Between East and West: Central Asian writing systems”. *Orta Asya’dan Anadolu’ya Alfabeler*. 29-30 Mayıs 2007. Eskişehir-Türkiye. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 62, İstanbul: Eren Yayıncılık, 175-268
- ŞİRİN USER, Hatice (2015). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- ŞENYÜZ, Fatma (2017). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakçada Ekleme Yoluyla İsim Yapımı*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TEKİN, Talat (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Simurg.
- TRYJARSKI, Edward (1968). *Dictionnaire Arméno-Kiptchak d'apres trois manuscrits des collections viennoises, fascicule 1, A-H*, Warszawa: Zakład Orientalystyki Polskiej Akademii Nauk.
- WESTCOTT, William Wynn; MATHERS, Samuel Liddell MacGregor; STAVISH, Mark (2011). *Kabalaya Giriş ve Sefer Yezirah (Oluşum Kitabı)* (Çev. Kemal Menemencioğlu). İstanbul: Hermes Yayınları.
- YILDIZ, Hüseyin (2022). “Eski Türk Yazıtlarında İki Dillilik”. Prof. Dr. Kerime Üstünova Armağanı (Edt. Hasene Aydın-İbrahim Karahancı). İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 561-567.
- YÜKSEL, Zühâl (2005). *Kırım Tatar Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Semih Eğitim Kültür Yayınları.

Exploring the Language Policy of a Turkish-Greek Transnational Family in the UK

Birleşik Krallıktaki Türk-Yunan Ulusötesi Bir Ailenin Dil Politikasının İncelenmesi

Elif Ay Kaya

Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Fakültesi,
İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, Samsun / Türkiye

e-posta elifay3408@gmail.com

orcid 0000-0003-1978-2893

doi 10.54316/dilarastirmalari.1481410

İsmail Yaman

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
Samsun / Türkiye

e-posta ismail.yaman@omu.edu.tr

orcid 0000-0003-1323-4909

doi 10.54316/dilarastirmalari.1481410

Atıf

Citation

Ay Kaya, Elif; Yaman, İsmail
(2025). Exploring the
Language Policy of a
Turkish-Greek Transnational
Family in the UK. *Dil
Araştırmaları*, 36: 89-105.

Başvuru

Submitted

09.05.2024

Revizyon

Revised

07.08.2024

Kabul

Accepted

21.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

This study aims to ascertain the family language policies of a multilingual and transnational family in the United Kingdom (UK) concerning their efforts to pass down their heritage languages to their children within the framework of the theories proposed by Spolsky (2004). The paper simultaneously makes an effort to draw attention to their children's attitudes, preferences, and identities towards their heritage languages (Turkish-Greek) and the dominant language, English. To this end, a case study research design was used to get deep insights into this family's language views, practices, and language management techniques, as well as to present an in-depth analysis of the problem. The case of study included a Turkish-Greek transnational family living in the UK and the data were obtained through online semi-structured interviews with the family members. The findings reveal that the family's language ideologies were in accordance with their language practices and management strategies. Furthermore, the results demonstrate that family language policies are not the sole factor in successfully shaping children's multilingual development as the effects of sibling interaction, child agency, and formal schooling are also of great importance.

Anahtar Kelimeler: Family language policy, Greek, heritage languages, transnational families, Turkish.

ABSTRACT

Bu çalışma, Spolsky'nin (2004) önerdiği teoriler çerçevesinde, Birleşik Krallıkta yaşayan çokdilli ve ulusötesi bir ailenin, anadillerini çocuklarına aktarma çabalarına ilişkin aile dil

politikalarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma aynı zamanda bu ailenin ana dillerine (Türkçe-Yunanca) ve baskın dil İngilizce'ye ilişkin tutumlarına, tercihlerine ve benliklerine dikkat çekmektedir. Bu amaçla, ailenin dillere ilişkin görüşleri, uygulamaları ve yönetim teknikleri hakkında bilgi edinmek ve sorunun derinlemesine bir analizini sunmak için araştırma tasarımı olarak durum çalışması kullanılmıştır. Çalışmanın durumu Birleşik Krallıkta yaşayan Türk-Yunan ulusötesi bir aileyi kapsamaktadır ve veriler aile üyeleriyle yapılan yarı yapılandırılmış çevrimiçi görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Bulgular, ailenin dil ideolojilerinin, dil uygulamaları ve yönetim stratejileriyle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlar, aile dil politikalarının çocukların çok dilli gelişimini başarılı bir şekilde şekillendirmede tek faktör olmadığını, kardeş etkileşiminin, çocuk inisiyatifinin ve örgün eğitimin etkisinin de büyük önem taşıdığını göstermektedir.

Keywords: Aile Dil Politikası, Miras Diller, Türkçe, Ulusötesi Aileler, Yunanca.

0. Introduction

Multilingualism and transnationalism continue to exist around the world due to globalization (Duff, 2015). The United Kingdom is no exception and it hosts a growing number of transnational and multilingual families as demonstrated by statistics. According to the most current census of England and Wales in 2021, the number of non-UK-born residents has climbed to 10.0 million (16.8%), a 2.5 million increase from 2011 (Office of National Statistics, 2023). The census additionally revealed that the major language varied within partnerships (534,000) in 2.2% of 24.8 million households across England and Wales in 2021 (Office of National Statistics, 2023). In these transnational and multilingual households, parents have to deal with decisions on the linguistic raising of their children, which impacts their family language policies (Hollebeke et al., 2020). The most challenging choice for transnational families associated with this issue may be deciding which language will be the main language utilized inside their family. Choosing which languages to speak to the family can be highly contentious when both parents are foreign nationals from two distinct countries since it might affect the children's interactions with each parent's relatives abroad (Wilson, 2020). Some families may prefer using their heritage languages while others choose the dominant language of the country or a learned language (Hirsch-Lee, 2018).

Over the last two decades, scholars have paid close attention to research on the emerging family language strategies within transnational and multilingual families (Curd-Christiansen et al., 2023; Curdt-Christiansen, 2009; Hua - Wei, 2016; Moustauoui Srhir, 2020; Ntetsika et al., 2022). To gain deeper insights into the family language policies, most of the previous studies integrated an examination of language ideology, practice, and management—all of which Spolsky (2004) classified as elements of the language policy model concerning a speech community (Schwartz - Verschik, 2013). Similarly, the current paper employs the same language policy model by Spolsky (2004) to understand the

family language policy of a multilingual and transnational family residing in the United Kingdom.

A family language policy (FLP) is an intentional effort to implement certain literacy and language use behaviors among members of the family and within home settings and it is determined by what the family feels will best fulfill and encourage the members' aspirations in life as well as enhance the family's social standing (Curdt-Christiansen, 2009). On the other hand, FLP is also defined as both visible and invisible language planning for family members (King et al., 2008). Although the concept of one person, one language (OPOL), which was first presented in the book of French linguist Grammont in 1902 as an efficient method of managing bilingual acquisition, is where the history of FLP research begins (Wilson, 2020), currently, the majority of FLP research have focused on transnational and multilingual homes and communities where parents speak various native languages in an attempt to comprehend the potential causes of language maintenance and loss across generations (Curdt-Christiansen, 2018). Accordingly, a large body of work in FLP is based on the theoretical model developed by Spolsky (2004), which is composed of three interconnected components: language ideology- the way family members interpret various languages, language practices: “de facto language use”: the actual ways in which individuals use language; and language management- the measures people take to preserve a language (Curdt-Christiansen, 2018, p. 421). Given that families engage with others in various sociolinguistic, socioeconomic, sociopolitical, and sociocultural settings (Spolsky, 2004), it is crucial to comprehend how FLP interacts dynamically with its surroundings (Curdt-Christiansen, 2018). Curdt-Christiansen (2018) presents a theoretical framework to illustrate how language socialization in external settings affects FLP.

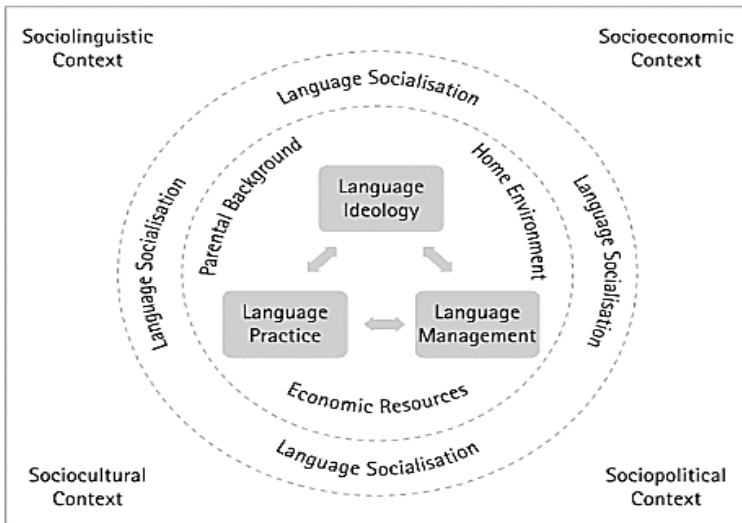

Figure 1. Interdisciplinary framework of family language policy (Curdt-Christiansen, 2018, p.422)

According to this theory as seen in Figure 1, the inner circle stands for the three pillars of FLP; so, the values that family members attach to particular languages play a major role in determining which languages are appropriate to practice and promote. The educational background, financial situation, and migration experiences of the families may have an impact on their parenting attitudes. Furthermore, these families continually engage with others in various social circumstances, and in the process of language socialization, this contact occurs through the mediational role of language (Curdt-Christiansen, 2018). As a result, FLP is impacted by closely related internal and external elements that also serve as the foundation for language usage and practices at home (Curdt-Christiansen, 2009).

Multilingualism and transnationalism are the other factors that affect language use and acquisition procedures, education paths, and the sense of belonging that people and families establish (Ntetsika et al., 2022). According to Hirsch and Lee (2018), “language learning, language acquisition, and language maintenance or loss” are possibly some of the noticeable and significant procedures of transnationalism (p.885). Transnational families are defined as families that spend a significant amount of time apart, manage to stay together, and foster a sense of collective well-being and solidarity despite living on different continents (Bryceson - Vuorela, 2002). Though in many cultures, the term “family” refers to the immediate family, which consists of parents and children, it can also refer to extended family, which includes grandparents and other important relatives (Hirsch - Lee, 2018). As Schmalzbauer (2004) stated, transnational families are not a new phenomenon, but there are important distinctions between the earlier types and the ones that emerged in the late 20th and early 21st centuries. To illustrate, thanks to online social networks, physical boundaries and distance no longer provide the same level of restriction on mobility, interaction, assembly, return, or reverse migration as they did even ten years ago (Lam, 2008).

Multilingual and transnational families may experience significant language modifications in their identities due to their physical separation from their home countries (Duff, 2015). These family language policy decision-making procedures and objectives are guided by the initial anticipated length of the transfer as well as the short- and long-term settling plans (Hirsch - Lee, 2018). In many multilingual and transnational families, the responsibility of maintaining and passing down their heritage languages to their kids is attributed to the mothers. Though it is suggested by researchers that teachers should embrace diversity in the classroom by allowing opportunities for linguistic and cultural demonstrations that can make students feel proud of their background and make them want to speak their heritage language more (Revis, 2019), even minority-background instructors in UK public schools had the view that heritage language development is a family duty and should be handled privately (Cunningham, 2020). Therefore, mothers are reported to implement different transnational strategies to develop their children’s heritage language maintenance. For instance, Kwon (2017) investigated the language beliefs and practices of mothers who immigrated from Japan and Korea to the United States and reported that they shared their strategies

as using international media to inspire HL learning and provide cultural understanding, regular trips back to the children's native countries so they can attend public schools, and making use of print and literacy tools brought into HL from their native nations. Similarly, Gogonas and Maligkoudi (2022) explored the Czech mothers' language ideologies and management practices in Greece, and they discovered that increasing their kids' fluency in the language by introducing them to Czech literature, encouraging them to use social media to keep their international network of friends and family in the Czech Republic alive, speaking only Czech with them and sending them to the complementary schools were the main efforts that the Czech transnational mothers made. Moreover, in a recent study carried out among 470 transnational families across the UK by Curdt-Christiansen et al. (2023), it was reported that most families choose to schedule regular trips back to their own country and keep in touch with relatives virtually. Furthermore, this study yielded that even though parents thought it was advantageous to teach their children heritage languages, most stated they lacked the time and resources to fully immerse their kids in the subject.

Previous studies highlight that children's competency in heritage language is positively impacted by their parental practices and management efforts to improve children's competency in that language and being exposed to more heritage does not harm these children's proficiency in the majority language (Hollebeke et al., 2020). However, school-aged siblings may influence language balance in the home and contribute to the majority language used in the dominant culture by speaking it themselves and by increasing their mother's use of that language (Bridges - Hoff, 2014; Obied, 2009). On the other hand, notwithstanding their language practices and management to maintain the heritage language, parents may need to modify their language use to suit their child's preferences in situations where a kid exhibits resistance and outright disinterest in speaking their heritage languages (Kheirkhah - Cekaite, 2015; Kheirkhah - Cekaite, 2018; Mirvahedi - Hosseini, 2023). Hence, comprehending family language policy holds significant importance in understanding children's language development as well as their academic achievements and, in a broader sense, the preservation of minority languages in an increasingly interconnected world (Fogle - King, 2013). Nevertheless, family language policies are not only affected by parental language management as the child is an important factor that shapes the strategies of their families through their identity choices (Fogle, 2009; Gafaranga, 2011; Fogle - King, 2013). While the literature mainly concentrates on parental ideologies and practices, the agency or impact of children appears to be studied less often (Hollebeke, et al., 2020) as few studies deal with this issue from both the parents and the children's perspectives. Likewise, Wilson (2020) emphasizes that more research into the viewpoints of kids from diverse socioeconomic backgrounds—including heritage languages whose minority language is viewed as low status—is required to expand our understanding of the experiences of bilingual kids in the UK. In this sense, the current study aims to investigate the family language policies of multilingual and transnational families in the UK setting, as well as to determine the children's attitudes, preferences, and practices both inside and outside their homes regarding their family's language policies, heritage languages,

and dominant language. Therefore, this study is guided by the following research questions:

1. What are the beliefs and practices of a Turkish-Greek transnational family living in the UK regarding the languages used in their family?
2. What kind of language management strategies does this transnational family implement for their children's language development?
3. What are the attitudes of their children regarding their language practices in various communicational settings?

1. Methodology

1.1. Research Design

The design of the current research included a case study which is a qualitative method in which the investigator examines a case or numerous cases over time using extensive, in-depth data gathering through observations, interviews, audiovisual material, and documents and reports (Creswell, 2007). Yin (2009) argues that while it may appear challenging to draw universal conclusions from a single case study, the goal of case studies is to apply to theoretical foundations rather than to populations or worlds. Moreover, case studies based on interviews are one of the most common research in the field of language users in transnational backgrounds since with adequate contextualization and depth, this approach may be able to provide light on the practices, beliefs, conflicts, circumstances, and problems that a limited group of chosen transnational people and families may encounter in relation to language (Duff, 2015).

1.2. Participants

The participant family of this study was selected through a purposive sampling strategy. Purposive sampling is the act of choosing units (people, organizations, etc.) with the explicit goal of addressing the research objectives of a study (Creswell, 2009; Teddlie - Tashakkori, 2009). Therefore, it is crucial to develop a rationale for selecting the case(s) that may be representative of a central phenomenon (Creswell, 2009). In this study, the case was defined as “multilingual families’ language policy in the UK context”. Four criteria guided the selection of the participant family: 1) being a multilingual family living in the UK, 2) having one parent who is a native Turkish speaker 3) having a school-aged kid(s) 4) wishing to pass down their heritage languages to their children. Based on these criteria, a Turkish-Greek multilingual and transnational family living in the UK was reached through a family friend and was selected as the participant family as they met the aforementioned criteria. This family has two children and the information regarding family members’ age, country of birth, languages, occupation, and the length of their stay in the UK are presented in Table 1 below. To ensure confidentiality, participants are referred to by pseudonyms.

Table 1. Demographic information about the participant family

Participants	Age	Country of Birth	Languages	Occupation	Length of the stay in the UK
Bora (Husband)	32	Türkiye	Turkish, English, Greek, Arabic, Finnish, Spanish	Civil Engineer	6 years
Pepe (Wife)	36	Greece	Turkish, English, Greek, Bulgarian, German	Dentist	5 years
Ömer (Son)	9	Bulgaria	Turkish, Greek, English	Student (Primary School)	5 years
Sarp (Son)	5	Finland	English, Turkish, Greek	Student (Kindergarten)	5 years

Bora, a 32-year-old civil engineer, has accumulated extensive transnational experiences throughout his life. Born in Istanbul, Türkiye, he completed his primary and secondary education in his hometown. Due to his father's employment, Bora acquired Arabic language skills during childhood and attended part of his high school education in Libya. He then returned to Türkiye independently to complete high school before pursuing a Bachelor's degree in civil engineering at Sofia Technical University in Bulgaria, where he also met his future wife. After graduating, Bora's career allowed him to live in various countries, including nearly a year in Algeria and almost two years in Finland. Pepe, a 36-year-old dentist, was born in Thessaloniki, Greece, to grandparents who had immigrated from Türkiye. She earned her degree in dentistry from the same university as her spouse, Bora, and is proficient in five languages. Intending to start a family from the outset, Pepe and Bora took the opportunity to teach each other Turkish and Greek, further enhancing their language skills through interactions with their university friends from both linguistic backgrounds. After completing her university education, Pepe worked in dental clinics and participated in various projects under UNESCO. Over the past five years, however, she has not been actively employed, which has allowed her to devote significant attention to her children and make substantial contributions to their multilingual upbringing.

Ömer, the older son, is 10 years old and arrived in the UK when he was 5. He was born in Bulgaria and then moved to Greece with her mother when her father had to be away for his job. Before enrolling in a kindergarten in Greece, where he was able to practice his Greek with his peers and acquire much more, Ömer grew up hearing both Turkish and Greek from his mother. At the age of 5, Ömer arrived in the UK with her mother and his sibling to start a new life since her father got a new job there. Following their arrival, he began to learn English due to his school education. Now, he can fluently speak Turkish, English, and Greek. On the other hand, Sarp was born in Finland, where his family had settled because of his

father's job. However, he lived there for nearly two years before moving to the UK in 2019. He possesses the ability to fluently express his thoughts and opinions in English. Though he is not fluent in Greek and Turkish now, he can understand those languages and can express himself in a limited way.

1.3. Data Collection and Analysis

The data was collected through a semi-structured interview conducted in a digital environment using Zoom videoconferencing. The study by Ojha (2020) served as the basis for the interview questions. Unlike the study of Ojha (2020), which was conducted with a bilingual Nepali family living in the United States, the current study focused on a Turkish-Greek multilingual family living in the UK. Thus, without altering the original interview questions, a few small adjustments were made to some questions about heritage languages, country names, and being multilingual instead of being bilingual. The permission to adapt and use the questions was obtained from the researcher through email. During data collection, the interview was performed individually with the mother and father because the mother and children were in Greece for Christmas celebrations while the father remained in the UK for work. The interview was conducted in Turkish at the participants' request as they felt competent in Turkish, yet, for some questions the researcher translated the questions into English for the mother and the older child to comprehend clearly. Beginning with demographic data, the mother and the father were questioned about their personal and family background, life path, arrival in the UK, and language profiles of the family members. Then, around thirty questions related to their family language policy were posed to the parents. On the other hand, twelve questions were directed at their older son regarding his language practices and perceptions. Since their second child is too young to comprehend the queries, their parents provided the information regarding his linguistic habits and disposition. All the interviews lasted for a total of 6 hours and were subsequently transcribed and translated into English by the author. Thematic analysis that requires a strategy for detecting, analyzing, and decoding meaning patterns (Clarke - Braun, 2017) in qualitative data was used to analyze the data. The themes were defined based on the research questions and they were categorized into language ideologies, language practices, and language management strategies. The themes to which the responses linked were broached to expert judgment.

2. Findings

2.1. Parental Language Ideologies and Practices

The first question of the current study aimed to reveal the language ideologies and the language practices of the Turkish-Greek transnational family. The interview findings showed that both of the parents are willing to transmit their heritage languages to their children and accordingly, they put efforts into developing their language repertoires. The parent's desire for his kids to understand their background and maintain ties to their culture and ancestors is the major motivator

for teaching heritage languages. They stress the necessity of being able to communicate in the same language as their grandparents to form strong bonds during family visits. The father also wishes his kids' education to continue unhindered by linguistic barriers in the event that he changes his job and eventually returns to Türkiye. In a similar vein, the parent believes that having multiple language skills will open up new career options for his kids and expand one's social horizon by improving interpersonal communication. The significance of acquiring heritage languages is further highlighted by the fathers' belief that marrying someone from a similar culture would be better for their children's future. Their ideas can be seen as follows:

I want my kids to speak Greek and Turkish like a native speaker of both languages. I don't want them to have a poor accent in any manner. I want them to be aware of and linked to their roots and culture because I think that a person who is familiar with their culture would eventually wish to live in it, and I don't want my kids to experience linguistic difficulties when that time comes...Also, now, we can take them to their hometowns, yet at 16 or 17, I can't make them do these things. Instead, they would just walk out the door. It's our responsibility to teach them heritage languages now so that when they're older, they can look back and say, "Dad, you pushed us a lot, but God bless you, we don't have any trouble talking to anyone when we go to Greece or Türkiye." (Father)

Maybe they will get an education, work, or get married in Türkiye or Greece in the future and that's why, they should be competent in both Turkish and Greek languages. (Mother)

Regarding the parental language practices, the findings revealed that the mother spoke both Turkish and Greek to her firstborn kid in Greece before they moved in together, allowing the child to become fluent in both languages. Upon moving in with their father, the mother spoke only Greek to the boy while the father spoke only Turkish by using the one-parent, one-language approach. They expressed that they managed to become successful in raising their first child bilingually in this way. However, when their second son was born, they realized that this strategy was ineffective for him since they lived in a place where a different language was spoken outside the home, resulting in a third language for children, and because he had an older sibling. Since the second child was slow to adjust to this approach and delayed in beginning to speak, they recognized they needed to forsake this strategy and consult a speech therapist:

Sarp's speech was delayed. He was 4 years old, but he couldn't talk correctly; he would begin a sentence in English and end it in Turkish, or half in Greek and half in Turkish. We decided to take him to a doctor. The doctor advised us to communicate with him in whichever language he feels comfortable expressing himself in and whichever language he wishes to speak, without forcing him. Because Sarp preferred to communicate in English, I began speaking English with him more frequently. (Mother)

The reason is that Sarp started school here, he speaks English all the time, and I am always outdoors. Now the critical point is here that there is someone who

speaks English at home: his brother, Ömer. Regardless of how many times I urge them not to speak English at home, they always switch to it when playing games. (Father)

The mother explained the reason why she changed her approach to passing down their heritage languages to his younger son as follows:

Ömer was a gifted child who picked up languages quickly. Whatever you taught him, he absorbed and was constantly seeking more. At nine years old, he is fluent in Turkish, Greek, and English and has a rapid code-switch. I began teaching my young son Sarp at the same pace and method since I assumed he would be the same, but I noticed that there are two machines, and they function extremely differently. One is fast, whereas the other is significantly slower. So, I understood I needed to take it a little slowly with language transmission. At the same time, Sarp, like me, is a little timid, so he is worried about expressing himself incorrectly when speaking Turkish and Greek, so he always asks if this is how we express it before speaking. Ömer was not like that; even if he had made a mistake, he would have continued talking and attempting fresh lines to get his point across. (Mother)

Furthermore, the family believes that no matter how hard they try to keep and develop their heritage languages, their children have to interact with people in English all the time because of school and the environment they live in, making the process even more difficult for them because as parents, they are the only ones who can speak Turkish and Greek to their children. The father is also disappointed that their Turkish or Greek-origin friends and neighbours raise their children by speaking English rather than preserving heritage languages. This situation is believed to prevent their children from socializing with their neighbours' children in heritage languages. On the other hand, regarding learning the dominant language, which is English in our context, both parents believe that it is a must to learn English fluently for every individual living in the UK as it is the official language and necessary for both state affairs and everyday communication, to put it simply, everywhere. According to the father:

Some people have been here for twenty years, but they still can't talk, and some ask me to translate official documents because they can't read them. I believe that we have an obligation to the state if we live here, work here, and appreciate this nation. It's as easy as that: if you don't speak this language, board an aircraft and return to your homeland! Thus, in addition to your native tongue, you need to learn the local tongue in which you reside. (father)

2.2. Language Management Strategies

The findings concerning the second question demonstrate that this family has a number of language management strategies. As they have no support available for their children's development in heritage languages, and there has never been such a case with their relatives before, the parents themselves take all required precautions and attempt to provide all possible opportunities for their children's development in Turkish and Greek. Their support for children consists of

organizing video calls with grandparents, watching Greek and Turkish movies at home, listening to Turkish radio channels while traveling, teaching them songs, reading Turkish and Greek stories to children, using flashcards and activity books, and organizing long-term family visits. They also state that they applied one parent one language method. The father explains this situation:

We received no advice on parenting plurilingual children because we were the first in our family to do so. I had the opportunity to look on the internet, but everything I read recommended leaving the children free and letting them speak whatever they wanted. No, I believe this is impossible because our family is bilingual and we live in a country where a third language is spoken outside. If I don't force my children, they will be unable to communicate in both of my languages. That is why we stayed with one parent, one language, and each parent communicated with the children in their own language. (Father).

Furthermore, the family deliberately prefers not to live in the Turkish neighborhood in London as they believe it does not contribute to their children's English development when children frequently interact with people in Turkish. In their interview, they expressed that they do not expect the school to support them in promoting the heritage languages as they are aware that it is impossible to perform this in a school where the majority of the students come from different ethnic backgrounds and there are lots of minority languages. Though the parents followed a common language management strategy from the beginning, it seems that the delayed speech of the younger son and the future plans of the mom brought about the disparity in the language practices of the parents. The mother explains the reason why she adopts a more flexible approach for their children, as follows:

I used to be more concerned with the development of heritage languages, but not longer, because I know we will never return, neither in Türkiye nor in Greece...So, I let them communicate in any language they want, in whatever language they are most comfortable with... But Bora isn't like that; he's still strict and warns kids not to speak English at home unless necessary. (mother)

When parents were asked about their wishes related to their children's language use in the future, they said:

I don't care what languages they speak when they hit 17-18 years old, but I would like them to continue speaking our languages at home, no matter what they speak outside, at least in the home where I am. (father)

As I will respond to them in Greek regardless of what language they speak, I don't care much about whatever language they prefer in the future. (mother)

2.3. The Child's Perceptions of His Family's Language Policy

The interview was conducted only with the older son of the family. During the interview, it was understood that Ömer (9), the older son of the family, was quite aware of the reason for his family's language practices and management strategies. This can be seen in the following excerpt:

I can speak Greek, Turkish, and English yet we do not speak English at home because if we continue to speak English at home, this causes us not to speak Turkish and Greek fluently and accurately, thus, we cannot improve ourselves in those languages. We only speak in English at home when we have homework to complete. (Ömer)

When he was asked about his feelings toward English and his heritage languages. He expressed himself as:

When I speak in English, I feel myself at school as English is the school's language. I don't like English very much. It is of no importance to me. However, school is important for me to pass my classes and graduate and therefore, I need to know and speak English. When I graduate from school, I can continue my education or start my job in Greece, Türkiye, or another country yet not in the UK because it is beautiful but the forecast here is not for me. I like the sun and the sea and I like speaking Greek very much. I feel secure and I feel at home when speaking Greek. I wish I could speak Greek and Turkish with my brother, as well but I have to speak in English to him as he feels more comfortable with English.

Ömer also expressed that he longed for the kindergarten that he attended in Greece and his classmates. He stated that he would have preferred attending a heritage language school in the UK, given the opportunity, and he regretted that his school did not have any Greek or Turkish students. Ömer's reflections suggest a strong desire to socialize within the Turkish and Greek communities, as he fondly recalled his experiences and envisioned spending part of his future in these countries. Regarding the ways to improve the heritage languages, he said:

I want to improve my Turkish and Greek and therefore, I would like to enroll in a Greek or Turkish school to learn how to pronounce words and read and write in those languages. I know the Turkish and the Greek alphabets but I cannot combine the letters.

3. Discussion

The results of the study on the family's language ideologies showed that the father in particular felt that the family should be in charge of maintaining their children's heritage language and culture for a number of reasons, such as maintaining strong transnational family ties, educating their kids about their identities and origins, the possibility of moving back to their hometown, and potential career opportunities. This perspective aligns with Cunningham's (2020) findings, where UK public school teachers also viewed preserving heritage languages as the family's duty. Furthermore, this implies that the participant family identifies strongly with their heritage language and culture because they have high regard for their linguistic and cultural identities. This finding is in tune with Park and Sarkar's (2007) study of Korean immigrant parents in Montreal in terms of their desire to maintain and develop their children's heritage language so that their children can keep their cultural identity, have better economic opportunities and

increase their communication strategies with their extended families. It can be concluded that transnational parents are willing to support their children's heritage language maintenance and development (Curdt-Christiansen et al., 2023; Ojha, 2020; Park - Sarkar, 2007). Evidence from the current study also demonstrates that parents' ideologies toward the upbringing of multilingual children are quite positive as they believe that being multilingual will open up additional chances for their kids in both cultural and economic situations. Therefore, they place equal emphasis on their children's English development as much as their heritage languages. As Curdt-Christiansen (2009) notes, the language beliefs of transnational families are influenced by socio-economic issues, such as education and career prospects. Additionally, parental attitudes towards English and the benefits of plurilingualism may stem from their own experiences growing up plurilingual. This reflects Curdt-Christiansen's theory (2018), which posits that language ideologies are influenced by the parental background. Furthermore, the positive perspective of the family toward multilingual child-rearing is supported by the previous findings of a study with Chinese immigrant parents in Quebec (Curdt-Christiansen et al., 2009). The Chinese parents reported that developing multilingual proficiency in different languages such as English and French is vital to their children due to the market values of these languages in socio-political and socio-linguistic contexts. This underscores the complexity of FLP and the need to consider the broader social, economic, cultural, and political factors that shape family language choices (Spolsky, 2004).

The findings on the language practices and language management strategies illustrated that the language ideologies of the participant family were mostly matched with their language practices since the family paid attention to speaking to their children in their heritage languages mostly and exposed them to their native languages and the culture through various strategies. Nevertheless, this finding is contrary to the prior research by Ojha (2020) since it represented conflicting ideologies and practices of Nepali families residing in the US. According to his findings, despite their desire to preserve their ancestral language for their children, the Nepali parents were unable to provide their kids with the opportunity to acquire Nepali, and their language preferences in family interactions did not align with their claims. In contrast to the conflicting ideologies and practices found in the literature, this study indicates that the participant family implemented lots of strategies to maintain their heritage languages including organizing regular visits to native countries, benefitting from virtual contacts, and using international media to inspire HL learning and provide cultural understanding, making use of literacy tools and using only the heritage languages in family interactions which is corroborated by the previous findings (Curdt-Christiansen et al., 2023; Gogonos - Maligkoudi, 2022; Kwon, 2017). Furthermore, the family's deliberate choice to reside in a community with a relatively low population of Turkish and Greek individuals, along with their commitment to learning the language of their host country, demonstrates their prioritization of their children's English proficiency, in addition to their efforts to preserve their heritage languages. It highlights the dynamic interplay between

management, practices, and ideologies in shaping language use within families as Spolsky (2004) put forward. It can be concluded that these language management strategies helped the older child use both the heritage languages and the dominant language fluently and the family efforts could be fruitful in raising plurilingual children.

Nonetheless, the results also suggest that FLP may not be the only factor that is critical in shaping children's plurilingual development as the younger child preferred to speak in English by resisting his heritage languages after his delayed speech. This discovery corroborates the findings of Obied (2009), which determined that younger siblings exhibit reluctance in using the minority language, whereas older siblings demonstrate the ability to use both languages interchangeably inside the household. His parents believe that this delayed speech stemmed from his perplexity about the variety of languages he had encountered. While their elder child was raised only in Turkish and Greek until a specific age and was able to enroll in a Greek kindergarten to further his Greek language skills at home and school, their younger child was born in Finland and then relocated to the UK, where he was raised being exposed to three distinct languages. Considering the findings, heritage language transmission is more challenging in multilingual environments compared to a bilingual context. This finding supports evidence from previous studies (Kheirkhah - Cekaite, 2015; Mirvahedi - Hosseini, 2023). The younger child's agency in language practices appeared to influence his parents' engagement in code-switching and they also allowed him to practice English more often as he felt more comfortable in that language. It can be concluded that even young children can influence parental behaviors during everyday encounters, substantially affecting the language policies inside a household (Fogle - King, 2013). Besides, the parents thought that the effect of school education and his older sibling could be the other reasons that caused him to prefer English over heritage languages. These results corroborate the findings of a great deal of the previous work in this field (e.g., Bridges - Hoff, 2014; Kheirkhah - Cekaite, 2018; Obied, 2009; Ojha, 2020). The employment of a dominant language as the medium of instruction in formal schooling leads to a decline or loss of proficiency in the heritage language, as it prioritizes the growth of the dominant language and results in subtractive bilingualism (Ojha, 2020). This provides further proof that formal education has an impact on the way children acquire their linguistic skills. In addition, as stated by Bridges and Hoff (2014), school-aged kids influence language use in multilingual homes by bringing the school language with them. Therefore, young toddlers in transnational families are exposed to the dominant language more and pick it up faster thanks to their older siblings. Similarly, the study by Kheirkhah and Cekaite (2018) that was conducted with five Iranian families living in Sweden shows the effect of siblings as agents in language socialization. The siblings supported each other's multilingual development in both heritage languages and the dominant languages by correcting their mistakes yet as they mostly interacted in Swedish, which they felt more comfortable with, their families followed a child-centered approach and allowed them to use Swedish more compared to their heritage

languages. According to research by Obied (2009), siblings contribute to shaping the linguistic environment in multilingual families and impact the balance of languages used at home. Consequently, families tend to adopt a more mixed approach gradually, using both languages at home depending on the topic and the child's needs. This reflects the findings of the current study regarding the family's mixed language use based on their younger son's needs. Therefore, inconsistencies and discrepancies in FLP are linked to parents' interpretations of their children's requirements, as suggested by Fogle (2009).

4. Conclusion

This study highlights the intricate dynamics of language beliefs, practices, and management methods within transnational families. The participant family's language policy to preserve their heritage languages could exemplify a wider acknowledgment of the cultural, educational, and economic advantages of being plurilingual. Nevertheless, the difficulties encountered in preserving heritage languages, especially in multilingual environments, emphasize the significance of elements such as the child's agency, the influence of siblings, and the function of formal schooling. These findings reveal that although family language policies are important, they are not the sole determinants of successful plurilingual development. This study reinforces the importance of having a detailed understanding of how parental ideology, environmental factors, and children's preferences shape language outcomes in multilingual families.

All in all, echoing Hua and Wei (2016), it is crucial to understand transnational families' unique experiences, histories, emotions, and behaviors to create effective social policies and professional practices for their families. Furthermore, it is noteworthy that as only one family was interviewed in this study, the results presented here might not apply to all Turkish-Greek transnational families residing in the UK. Therefore, further studies are recommended to include a mixed methods research design to reach more sample families in the quantitative part. In addition, it may be beneficial for prospective studies to use a longitudinal design to create a full and precise representation of the lives of participants by identifying any changes that might take place over time. Last but not least, it is important to consider that variables such as the number of children in the family and alterations in the heritage languages spoken will also impact the processes that result in children acquiring or losing their heritage languages and, consequently, growing up multilingual upbringing. Therefore, prospective studies are advised to be carried out with families that have varying numbers of children and where one parent has Turkish and the other has a different heritage language.

References

- BRIDGES, Kelly; HOFF, Erika (2014). "Older Sibling Influences on the Language Environment and Language Development of Toddlers in Bilingual Homes". *Applied Psycholinguistics*, 35/2: 225-241.
- BRYCESON, Deborah Fahy; VUORELA, Ulla (2002on). "Transnational Families in the 21st Century". *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks* (Eds. Deborah Fahy BRYCESON; Ulla VUORELA). Oxford: Berg Press: 3-30.
- CLARKE, Victoria; BRAUN, Virginia (2017). "Thematic Analysis". *The Journal of Positive Psychology*, 12/3, 297-298.
- CRESWELL, John Ward (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. (3. Basım). SAGE Publications.
- CUNNINGHAM, Clare (2020). "When 'Home Languages' Become 'Holiday Languages': Teachers' Discourses about Responsibility for Maintaining Languages Beyond English". *Language, Culture and Curriculum*, 33/3, 213-227.
- CURDT-CHRISTIANSEN, Xiao Lan (2009). "Invisible and Visible Language Planning: Ideological Factors in the Family Language Policy of Chinese Immigrant Families in Quebec". *Language Policy*, 8, 351-375.
- CURDT-CHRISTIANSEN, Xiao Lan (2018). "Family Language Policy". *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*, 420-441.
- CURDT-CHRISTIANSEN, Xiao Lan; WEI, Li; HUA, Zhu (2023). "Pride, Prejudice and Pragmatism: family language policies in the UK". *Language Policy*, 1-21.
- DUFF, Patricia A. (2015). "Transnationalism, Multilingualism, and Identity". *Annual Review of Applied Linguistics*, 35, 57-80.
- FOGLE, Evelyn Wright (2009). *Language Socialization in the Internationally Adoptive Family: Identities, Second Languages, and Learning*. Doctoral Dissertation. Washington: Georgetown University.
- FOGLE, Lyn W; King, Kendall A. (2013). "Child Agency and Language Policy in Transnational Families. *Issues in Applied Linguistics*, 19.
- GAFARANGA, Joseph (2011). "Transition Space Medium Repair: Language Shift Talked Into Being". *Journal of Pragmatics*, 43/1: 118-135.
- GOGONAS, Nikos; MALIGKOU, Christina. (2022). "Mothers have the power!: Czech Mothers' Language Ideologies and Management Practices in the Context of a Czech Complementary School in Greece". *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 25/5: 1782-1793.
- HIRSCH, Tijana; LEE, Jin Soak (2018). "Understanding the Complexities of Transnational Family Language Policy". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 39/10; 882-894.
- HOLLEBEKE, Illy; STRUYS, Esli; AĞIRDAĞ, Orhan (2020). "Can Family Language Policy Predict Linguistic, Socio-Emotional and Cognitive Child and Family Outcomes? A systematic review". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1-32.
- HUA, Zhu; WEI, Li. (2016). "Transnational Experience, Aspiration, and Family Language Policy". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 37/7: 655-666.
- KHEIRKHAH, Mina; CEKAITE, Asta (2015). "Language Maintenance in a Multilingual Family: Informal Heritage Language Lessons in Parent-Child Interactions". *Multilingua*, 34/3: 319-346.
- KHEIRKHAH, Mina; CEKAITE, Asta (2018). "Siblings as Language Socialization Agents in Bilingual Families". *International Multilingual Research Journal*, 12/4: 255-272.
- KWON, Jungmin (2017). "Immigrant Mothers' Beliefs and Transnational Strategies for Their Children's Heritage Language Maintenance". *Language and Education*, 31/6, 495-508.

- LAM, Wan Shun Eva (2008). "Language socialization in online communities". *Encyclopedia of Language and Education: Vol. 8*. (Eds. Duff - N. H. Hornberger). New York, NY: Springer, 301-311.
- MIRVAHEDI, Seyed Hadi; HOSSEINI, Mona (2023). "Family Language Policy in Retrospect: Narratives of Success and Failure in an Indian-Iranian Transnational Family". *Language Policy*, 1-22.
- MOUSTAOUİ SRHIR, Adil (2020). "Making Children Multilingual: Language Policy and Parental Agency in Transnational and Multilingual Moroccan Families in Spain". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 41/1, 108-120.
- NTETSIKA, Ioanna Spyrou; KNAPPIK, Magdalena; THOMA, Nadja (2022). "Living Transnational Lives: Languages, Education and Senses of Belonging Across Three Generations of A Greek-German Bilingual Family". *Linguistics and Education*, 101143.
- OBIED, Vicky Macleroy (2009). "How do Siblings Shape the Language Environment in Bilingual Families?" *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 12/6: 705-720. doi:10.1080/13670050802699485
- Office of National Statistics, (2023): [The changing picture of long-term international migration, England and Wales - Office for National Statistics \(ons.gov.uk\) \(e-ONS 11.11.2023\)](https://ons.gov.uk/e-ONS/11.11.2023)
- Office of National Statistics: [Language, England and Wales - Office for National Statistics \(ons.gov.uk\) \(11.11.2023\)](https://ons.gov.uk/11.11.2023)
- OJHA, Laxmi Prasad (2020). *Family Language Policy and Heritage Language Development of Children in Transnational Immigrant Families: A Case of Two Nepali Families in the US*. Doctoral dissertation. Mankato: Minnesota State University.
- PARK, Seong Man; SARKAR, Mela (2007). "Parents' Attitudes toward Heritage Language Maintenance for Their Children and Their Efforts to Help Their Children Maintain the Heritage Language: A Case Study of Korean-Canadian Immigrants". *Language, Culture and Curriculum*, 20/3: 223-235.
- SCHWARTZ, Mila; VERSCHIK, Anna. (2013). "Achieving success in family language policy: parents, children and educators in interaction". *Successful Family Language Policy: Parents, Children and Educators in Interaction*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1-20.
- SCHMALZBAUER, Leah. (2004). "Searching for Wages and Mothering from Afar: The Case of Honduran Transnational Families". *Journal of Marriage and Family*, 66/5: 1317-1331.
- SPOLSKY, Bernard (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WILSON, Sonia. (2020). *Family Language Policy: Children's Perspectives*. Palgrave Macmillan.
- YIN, Robert (2009). *Case Study Research: Design And Methods* (Vol. 5). SAGE.

Aynı Sözcüğün Teklik ve Çokluğu ile Yapılan İkileme Türü

Type of Hendiadyoin Made with Singular and Plural Forms of the Same Word

Ünal Kalaycı

Dr. Öğr. Ü., Batman Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Batman / Türkiye

e-posta ukalayci@gmail.com

orcid 0000-0002-0076-2916

doi 10.54316/dilarastirmalari.1525225

Atıf

Citation

Kalaycı, Ünal (2025).

Aynı Sözcüğün Teklik ve

Çokluğu ile Yapılan İkileme

Türü. *Dil Araştırmaları*, 36:

107-120.

Başvuru

Submitted

31.07.2024

Revizyon

Revised

23.10.2024

Kabul

Accepted

21.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Her dilin söz varlığının kendine has özellikleri vardır. Türkçenin akrabalık adları, renk adları ve ikilemelerdeki zenginliği de bu özellikler arasındadır. Bazı araştırmacılar ikileme varlığı bakımından dünyanın en zengin dilinin Türkçe olduğunu dile getirmiştir.

Söz varlığı yönünden ikilemelerdeki bu zenginlik aynı zamanda ikileme yapısı bakımından da zenginliği beraberinde getirmiştir. İkilemeleri hem yapıları hem de diğer yönlerden ele alan onlarca çalışma yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Bu çalışmalarda daha çok bir dönem ya da eserdeki ikilemeler ele alınmış, tespit edilen ikilemeler sınıflandırılmış ve kullanım yoğunluğu hakkında çıkarımlar yapılmıştır. Bu çalışmalarda dikkat çeken yönlerden biri de Türkçenin sözcükler arasında her tür ilgiden yararlanan ikileme yapma özelliğidir. Bununla birlikte ikilemelerin hâlâ çözilemeyen yönleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada daha önce konu edilmeyen Arapçadan ödünçlenmiş bir sözcük ve o sözcüğün çokluğuyla yapılan ikilemeler konu edilecektir. Türkçe mantıkla yapılan bu ikilemeler Türkçenin her yolu denenerek ikileme yapma yeteneğini gösteren ilginç örneklerdir. Bu tarzda oluşan *hak hukuk*, *fakir fukara*, *cahil cühela* gibi ikilemelerin özellikleri, sınıflandırılması ve kuruluşlarıyla ilgili diğer hususlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözcük Öbekleri, İkilemeler, Arapça Kökenli Sözcükler, Aynı Sözcükle İkilemeler.

ABSTRACT

Each language has its own unique vocabulary. Turkish's richness in kinship names, color names and hendiadyoins are among these features. Some researchers have stated that Turkish is the richest language in the world in terms of hendiadyoins.

This richness in hendiadyoins in terms of vocabulary has also brought about richness in terms of hendiadyoin structure. Dozens of studies have been conducted and continue to be conducted on hendiadyoins both in terms of their construction and other aspects. In these studies, hendiadyoins in a period or work have been mostly addressed; the detected hendiadyoins have been classified and determinations have been made on the intensity of use. One of the striking aspects of these studies is the feature of Turkish that benefits from all kinds of relations between words and hendiadyoins. However, there are still unresolved aspects of hendiadyoins.

In this study, a word borrowed from Arabic that has not been discussed before and hendiadyoins made with the plural of that word will be discussed. These hendiadyoins made with Turkish logic are interesting examples that show Turkish's ability to make hendiadyoins by trying every possible way. The characteristics, classification and other issues related to the establishment of such dichotomies such as *hak hukuk*, *fakir fukara*, *cahil cühela* will be discussed.

Keywords: Word Phrases, Hendiadyoins, Words of Arabic Origin, Hendiadyoins with the Same Word.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Hendiadyoins are word groups that draw attention with their density in Turkish vocabulary. This situation is also seen as a feature that distinguishes Turkish from other languages. Numerous studies have been conducted on the hendiadyoins that occur in the texts of every period from the first written works of Turkish to the present day. In these studies, definition, term, literature review and classification of hendiadyoins are among the common subjects. In addition, the characteristics of the hendiadyoins in the period or work examined may differ in each work. In addition, studies have been conducted that examine hendiadyoins from various aspects, independent of a period or work, and compare them with reduplications in other languages.

Hendiadyoins in Turkish are numerous and diverse beyond all expectations. In this respect, they are also the subject of much research. As research on hendiadyoins increases, new aspects of hendiadyoins also emerge. However, the formation of reduplications has not been determined in all its details.

Research Purpose: This study focuses on the hendiadyoins made with two words that borrowed from Arabic to Turkish, as in the *hat hudut* hendiadyoin. These hendiadyoins differ from other hendiadyoins formed with words that borrowed from Arabic to Turkish in one respect. In this hendiadyoin, the second word is the plural of the first word following Arabic grammatical rules. The aim of the study is to contribute to the correct understanding of hendiadyoins made in this type by examining these hendiadyoins, which show the power of Turkish to make hendiadyoins, in terms of their formations and characteristics.

Background: In order to increase the comprehensibility of the data obtained in studies on hendiadyoins in various works, hendiadyoins have been classified in terms of word types, meanings, functions in syntax, structures and forms, formations, origins of the words that provide their formation, semantic relations of the words that make up the hendiadyoin, etc. Since the hendiadyoin consisting of a word of Arabic origin and the plural form of the word is included in the classification studies, it will be examined how this structure is handled in the classifications.

Research Problem and Research Questions: Are reduplications formed with an Arabic-origin word and its plural form considered a distinct group among hendiadyoins in Turkish? The study was conducted to find an answer to this question.

Scope and Limitations: The study based on the literature review method was limited to the texts and studies of the contemporary Turkey Turkish period. Even if the primary sources belong to previous periods, the studies conducted on those sources in the contemporary Turkey Turkish period were taken into consideration. In this respect, in a sense, the hendiadyoins that were not used in the contemporary Turkey Turkish period or at least were not mentioned were not included among the examples.

Literature Review: A literature review was conducted in the study. Printed and online resources related to the field were accessed. These were mainly sources focusing on hendiadyoins.

Methodology: A quantitative research design was used in the study. The data were collected through source scanning. Twenty reduplications that would be examples to explain the subject were first listed alphabetically, then the meanings of the hendiadyoins were given and their usage was exemplified.

Findings: Twenty examples of reduplications formed with the singular and plural forms of a word borrowed from Arabic into Turkish were identified by reviewing the literature related to the field. These are: alim ulema, cahil cühela, edip üdeba, din edyan, fakir fukara, garip gureba, had hudut, hak hukuk, hal ahval, hayır hayrat, kebir kübera, nebi enbiya, sabi sübyan, sefir süfera, şair şuara, şehit şüheda, tacir tüccar, veli evliya, vekil vükela, vezir vüzera

Results: The words that make up the reduplication have a rule of order. In the type of hendiadyoin considered, the singular word comes first and the plural word comes after is a rule of order. This order gives rise to a second rule. That is, the rule of the short word coming first and the long word coming after. In fact, this is related to the first rule of order. Because words naturally acquire new sounds as they transform into regular or irregular plural forms.

Harmony is achieved with similar sounds at the beginning, end and middle of the words that make up the hendiadyoin. There is harmony in the internal sounds of the hendiadyoins formed by combining the singular and plural forms of a word that borrowed from Arabic to Turkish, resulting from at least three similar sounds. This is because in Arabic, when a word is pluralized with or without rules, at least three sounds continue to exist without changing.

Hendiadyoins made with a word itself and its plural form are not in any way contrary to the structure of Turkish. This cannot be called a linguistic exception because it is not an exception, but has formed and spread like a rule. The fact that such a hendiadyoin has emerged in Turkish is an example that shows the power of Turkish to make hendiadyoins. Turkish has made hendiadyoins with almost every type of word it has formed a bond with. The relationship it establishes with synonymous, closely related, or antonymous words is also evident in its use with the singular and plural forms of an Arabic-origin word.

0. Giriş

İkilemeler, Türkçe söz varlığı içerisinde yoğunluğu ile dikkat çeken sözcük öbeğidir. Bu durum Türkçeyi diğer dillerden ayıran bir özellik olarak da görülmektedir. Türkçenin ilk yazılı eserlerinden günümüze kadar her dönem metinlerinde geçen ikilemeler üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda tanım, terim, literatür çalışması ile ikilemelerin sınıflandırılması ortak konular arasındadır. Buna ilaveten ele alınan dönem ya da eserdeki ikilemelerin özellikleri ise her eserde farklılıklar gösterebilmektedir. Ayrıca bir

dönem ya da eserden bağımsız olarak ikilemeleri çeşitli yönlerden ele alan, başka dillerdeki ikilemelerle karşılaştıran çalışmalar da yapılmıştır.

Türkçedeki ikilemeler her türlü tahmini aşacak derecede çok ve çeşitlidir (Ağakay 1954: 97). Bu yönüyle de çokça araştırma konusu olmaktadır. İkilemeler üzerine araştırmalar çoğaldıkça ikilemelerin yeni yeni yönleri de ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ikilemelerin oluşumu tüm ayrıntılarıyla tespit edilebilmiş değildir.

Bu çalışmada, *had hudud* ikilemesinde olduğu gibi Arapçadan Türkçeye geçen iki sözcükle yapılan ikilemeler konu edilecektir. Bu ikilemeler Arapçadan Türkçeye geçen sözcüklerle yapılan diğer ikilemelerden bir yönüyle ayrılmaktadır. Bu ikilemede ikinci sözcük Arapça kurallara göre birinci sözcüğün çokluğudur. Çalışmanın amacı Türkçenin ikileme yapma gücünü gösteren bu ikilemeleri oluşumları ve özellikleri bakımından ele alarak bu türde yapılan ikilemelerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Kaynak tarama yöntemine dayanan çalışma, çağdaş Türkiye Türkçesi dönemi metinleri ve çalışmalarıyla sınırlandırılmıştır. Birincil kaynaklar önceki dönemlere ait olsa bile o kaynaklar üzerine çağdaş Türkiye Türkçesi döneminde yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır. Bu yönüyle bir anlamda çağdaş Türkiye Türkçesi döneminde kullanım alanı olmayan ya da en azından üzerinde söz söylenmeyen ikilemelere örnekler arasında yer verilmemiştir.

1. İkilemeler ve Özellikleri

İkilemeler, en az iki sözcüğün çeşitli anlam ilgileriyle bir araya getirilerek bir kavramın karşılatılmasıyla oluşur. Sözcükler ikileme oluşturmak için bir araya getirilirken birtakım kurallara uyulur. Bu kurallar arasında ahenk unsuru da vardır: “İkileme, Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu, kavram inceliğini karşılamak üzere, sözcük kurar gibi, türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır.” (Hatiboğlu 1981: 9).

İkilemeler, “Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi” (Korkmaz 1992: 82) ile oluşan sözcük grubu olarak da tanımlanmıştır.

İki sözcüğün birlikte bir kavramı karşılayabilmesi için sözcükler arasında anlam yönünden bir bağ kurulmalıdır. Araştırmacılara göre sözcükler arasındaki bu anlam ilişkisi; aynı kelimeyle, eş veya yakın anlamlı kelimeler ve zıt anlamlı kelimeler tekrar edilerek ya da aynı kelimenin ön sesi değiştirilerek kurulabilir (Korkmaz 1992: 82-83); eş, yakın, karşıt anlamlı sözcüklerle; biri ya da ikisi anlamsız sözcüklerle ve anlamca ilişkili ya da anlamca ilişkisiz sözcüklerle kurulabilir (Ağakay 1954: 103); bir kelimenin tekrarıyla, iki benzer anlamlı ya da zıt anlamlı kelimeyle, iki anlamsız ya da biri anlamlı biri anlamsız kelimeyle de anlam ilişkisi kurulabilir (Şahin 1997: 125). İkilemeler arasındaki anlam ilişkisi aynı kelimelerle, biri anlamlı biri anlamsız iki kelimeyle, ünlemlerle, yansıma

sözcüklerle, eş ya da yakın anlamlı kelimelerle, zıt anlamlı kelimelerle ve ikilemeyi oluşturan sözcüklerin aralıklı tekrarıyla da oluşabilir (Özkan 2013). Yapılışı bakımından ikilemelerin sınıflandırıldığı bir çalışmada ikilemeyi oluşturan sözcükler arasındaki anlam ilişkilerine de yer verilmiştir: Aynı sözcüğün tekrarıyla, eş anlamlı sözcüklerle, zıt anlamlı sözcüklerle, yakın anlamlı sözcüklerle, yansıma sözcüklerle, biri anlamlı diğeri anlamsız iki sözcüğün tekrarıyla, her ikisi de anlamsız sözcükle, sözcüklerin olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla, sayılarla, ses değişimine uğrayan sözcüklerle, iki unsurun arasına bağlaç girmesiyle de ikilemeler yapılır (Telli 2017).

Her sözcük ya da sözcük öbeğinin cümle içerisinde işlev ya da işlevleri vardır. İkilemelerin temel işlevi, anlama güç katmaktır. Bu amaç doğrultusunda sözcükler yinelenir ya da art arda kullanılır (Vardar 2007: 119). Bunun yanında ikilemeler kalıp sözcükler olmaları nedeniyle ikilemeyi oluşturan sözcükler kullanımdan düşüp fosil sözcük olsalar bile ikilemelerde var olmaya devam etmektedirler (Şen 2005: 701). Diğer bir ifadeyle ikilemeler, dolaylı olarak fosil sözcükleri taşıma işlevi yapar.

İkilemeyi oluşturan sözcüklerin yinelenmesi ve art arda gelmesinde de bazı kuralları vardır. İkilemelerdeki öge dizilim kuralına göre ünlü ile başlayan ünsüz ile başlayandan, az heceli öge ise çok heceli ögeden önce gelir (Şahin 1997: 134). Yine **ana baba** ikilemesinde olduğu gibi dişi öge önce erkek öge sonra gelir. **Uzak yakın** ikilemesinde olduğu gibi uzak öge önce, yakın öge sonra gelir. Olayların gerçekleşme sırasına göre önce gerçekleşen olay önce, sonra gerçekleşen olay sonra gelir (Çoraklı 2005). İkilemeler; atasözleri, deyimler gibi Türkçedeki kalıplaşmış sözcük öbekleri arasında yer alır. Dolayısıyla ikilemeyi meydana getiren sözcüklerin yeri bellidir. Yani **karı koca** ikilemesi **koca karı** şeklinde kullanılmaz (Çoraklı 2001: 54). İkileme, Türkçe kökenli bir sözcükle yabancı kökenli bir sözcükten oluşuyorsa Türkçe kökenli sözcük yabancı kökenli sözcükten önce gelir (Hatiboğlu, 1981: 16-18).

İkilemelerde çeşitli ahenk unsurları vardır. Bu unsurların zaman zaman sözü, müziğe yaklaştırdığı düşünülmektedir. İkilemeler, ses ve söz benzerliğinden ve tekrarlardan yararlanan, anlamı güçlendiren bir psikoloji ve müzik olayıdır (Hatiboğlu 1981: 11). İkilemelerdeki müzikaliteyi sağlayan ses benzerlikleri üç başlıkta ele alınmıştır. Birincisi **toz toprak, yatak yorgan** gibi ikilemelerde görülen ilk sesteki benzerliktir; ikincisi **abur cubur, çarpuk çarpuk** sözcüklerinde de görülen iç sesteki benzerlik ve üçüncüsü de **ıvır zıvır, estek köstek** örneklerinde de görülen son sesteki benzerliktir (Çoraklı 2001: 56-57). Müzikalite değeri olan bir diğer ikileme türü de ikinci sözcüğü m'li başlayan ikilemelerdir. Bu ikileme tarzının Türkçeden başka dillere de geçtiği ifade edilmiştir (Çoraklı 2001: 58-59). Aynı sözcüğün tekrarıyla yapılan ikilemelerde de ahenk vardır.

İkilemeler; oluşumları, işlevleri, ahenk gibi özellikleri de dikkate alınarak şu şekilde tanımlanabilir: Aralarında ilgi kurulan en az iki sözcüğün cümlede anlamı güçlendirmek için çeşitli ahenk unsurları dikkate alınarak birlikte kullanılmasıyla oluşan sözcük öbeğidir.

2. İkilemelerin Sınıflandırılması

Çeşitli eserlerdeki ikilemeler üzerine yapılan çalışmalarda elde edilen verilerin anlaşılabilirliğini artırmak için ikilemeler; sözcük türleri (isim, sıfat, zarf...), anlamları (eş, zıt, yakın...) söz dizimindeki işlevleri (özne, tümleç, yüklem), yapı ve kuruluşları (isim veya fiil kök ve gövdesi), oluşumları, oluşumlarını sağlayan sözcüklerin kökenleri (T.+T., Ar.+T., Far.+T....), ikilemeyi oluşturan sözcüklerin anlam ilişkileri bakımından vb. yönlerden sınıflandırılmıştır. Ele alınmakta olan Arapça kökenli bir sözcük ve onun çokluğunun tekrarından oluşan ikileme, sınıflandırma çalışmalarında Arapça+Arapça yapısındaki ikilemeler içerisinde yer aldığından bu yapının sınıflandırmalarda nasıl ele alındığına bakılacaktır.

Toprak, Harezmi Türkçesi eserlerindeki ikilemeler üzerine yaptığı çalışmada ikilemeleri fonetik açıdan, aliterasyon ahengi açısından, şekil açısından, fiil ikilemeleri bakımından, anlam açısından ve ikilemelerde kullanılan dil açısından sınıflandırmıştır. Son başlıkta Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanılan ikilemeleri oluşturan sözcüklerin Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli olduğu düşüncesinden hareketle dokuz ayrı yapı tespit etmiştir: Türkçe+Türkçe, Arapça+Arapça, Farsça+Farsça, Türkçe+Arapça, Arapça+Türkçe, Türkçe+Farsça, Farsça+Türkçe, Arapça+Farsça, Farsça+Arapça (2005: 284-291). İkilemeler, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin kökenine göre farklı özellikler gösterdiğinden ikilemelerle ilgili sınıflandırmalarda önce ikilemeyi oluşturan sözcüklerin kökenine bakılmalıdır.

Toprak, Harezmi Dönemi eserlerinde yer alan Arapça+Arapça yapısındaki ikilemelerin kuruluşunda bağlaç ve izafete rastlandığını ifade etmiştir. Bunun Harezmi Türkçesi eserlerinin bir yazım geleneği olduğunu ve aynı anlamı karşılayan Arapça ikilemelerin bağlaçlı kullanıldığını dile getirmiştir. Bağlaç ve izafetin anlama bir farklılık katmayıp sadece pekiştirme aracı olarak kullanıldığı düşüncesinden hareketle bu tarz örneklerin de ikileme olarak incelenmesi gerektiğini öne sürmüştür (2005: 290).

Beyitoğlu, “Behcetü'l-Hadâik'ta İkilemeler” adlı çalışmasında ikilemeleri, ikilemeyi oluşturan sözcükleri anlam ilgilerine göre; ardından da *Behcetü'l-Hadâik*'ta geçen ikilemeleri kelime türlerine ve farklı kuruluş yapılarına göre sınıflandırmıştır. Bu başlık altında *'ahd u peyman, hamr u zemr, hayr u şer* gibi bağlaçlı ikilemelere de yer verilmiştir. Eserde tespit edilen toplam 95 ikilemenin 22 tanesinin “Arapça+Arapça” yapısında olduğu dile getirilmiştir (2021: 485-499).

Tokay, Seyahatname'deki ikilemeleri, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin türüne göre sınıflandırmıştır. Temelde isim ya da isim soylu ve fiil ve ya fiil soylu sözcükler şeklinde ikiye ayırmış, isim+isim yapısındaki ikilemeler içerisinde de “Yabancı Kökenli Adlarla Kurulan İkilemeler” başlığına yer vermiştir (2013: 2405).

Yunus Emre'nin Divân'ındaki ikilemeler üzerine yapılan bir çalışmada iki farklı dilden sözcüklerle oluşan ikilemeler yanında her iki ögesinin de Arapça olduğu 61 ikileme tespit edilmiştir (Özer ve Demirtaş 2018: 167-168).

“Kerb-nâme’de Geçen ikilemeler Üzerine” adlı çalışmada ikilemeler; sözcük yapısı, anlamları ve kökenleri bakımından sınıflandırılmıştır. İkilemeyi oluşturan sözcükler kökenleri bakımından incelenirken Arapça+Arapça yapısındaki ikilemelere de yer verilmiştir. İkilemelerin büyük kısmının aynı dilden Türkçe+Türkçe, Arapça+Arapça, Farsça+Farsça sözcüklerle kurulduğu ve eserde kullanılan ikilemelerin kuruluşlarını ait oldukları dil içerisinde tamamladıkları tespiti yapılmıştır (Tuğluk 2021: 126).

“Memluk Kıpçak Türkçesinde İkilemeler” adlı çalışmada Güngör, ikilemeleri; anlam açısından, fonetik açıdan, hecelerin durumuna göre, ikilemeyi oluşturan unsurların kökeni bakımından ve yapılarına göre sınıflandırmıştır. “Unsurların Kökenine Göre İkilemeler” başlığı altında Arapça+Arapça oluşumundaki ikilemelere de örnekler verilmiştir (2018: 111).

Hatiboğlu, “Sözcük Yapısı Bakımından İkileme Türleri” başlığı altında “Türkçe kökenli, Türkçe ve yabancı kökenli, yabancı kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler; sayılardan ikileme, tamlamadan ikileme ve m-li ikileme” türlerine yer vermiştir (1981: 18-22).

Ölçünlü Türkiye Türkçesi yanında Türkiye Türkçesi ağızları da ikileme varlığı bakımından zengindir. Bu konuda hazırlanan tezde Sivri; Türkçe, Arapça ve Farsça Kökenli sözcüklerden oluşan ikilemeler yanında başka dillerden Türkçeye geçen sözcüklerle de ikilemeler kurulduğunu şu başlıklar altında göstermiştir: İlk Kelimesi Rumca İkinci Kelimesi Türkçe Olan İkilemeler, İlk Kelimesi İspanyolca İkinci Kelimesi Türkçe Olan İkilemeler, Arapça ve Rumca Kelimelerle Kurulan İkilemeler, Farsça-Fransızca Kelimelerle Kurulan İkilemeler, Fransızca Kelimelerle Kurulan İkilemeler, Fransızca-Rumca Kelimelerle Kurulan İkilemeler, Fransızca-Farsça Kelimelerle Kurulan İkilemeler, İtalyanca Kelimelerle Kurulan İkilemeler, Rumca Kelimelerle Kurulan İkilemeler, Çince-Arapça Kelimelerle Kurulan İkilemeler, İngilizce Kelimelerle Kurulan İkilemeler (2020).

Foy ile başlayan Türkçedeki ikilemelerle ilgili çalışmalar yüzlerle ifade edilmektedir (1899). İkilemeler hakkında yapılan çalışmaların bibliyografyası da yayımlanmıştır (Çimen 2021). Yukarıda, ele alınan konu ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir.

Arapça+Arapça yapısındaki ikilemeler, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin anlam ilişkilerine göre yukarıda da yer verilen başlıklara benzer şekilde sınıflandırılabilir: Aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemeler (cins cins), yakın anlamlı sözcüklerle yapılan ikilemeler (akıl fikir), zıt anlamlı sözcüklerle yapılan ikilemeler (dünya ahiret), eş anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan ikilemeler (kadir kıymet)... Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda ele alınmayan bir ikileme türü daha vardır. Dolayısıyla çalışmanın konusu bahsi geçen “aynı sözcüğün teklik ve çokluğuyla yapılan ikilemelerdir.” Anadolu ve çevresinde oluşan Batı Türkçesinde yukarıdaki sınıflandırmalarda geçen ifadelerde de görüldüğü gibi ikilemeyi oluşturan sözcükler bakımından iki ögesi de Arapça olan yüzlerce ikileme kullanılmıştır. Bu ikilemelerin çoğu Türkçedeki genel anlam ilgileriyle kurulan ikileme yapısındadır. Bunun yanında bazı ikilemeler Arapçadaki anlam

İlgileriyle oluşturulmuş ikilemelerdir. Aşağıda ele alınan ikilemeler de onlardan biridir.

3. Aynı Kelimenin Teklik ve Çokluğuyla Yapılan İkilemeler

Bir sözcüğün tekliğinin birinci öge, aynı sözcüğün çokluğunun ikinci öge olduğu yapıdaki ikilemeyi oluşturan sözcükler Arapça kökenlidir. Bu tür ikilemelerin Arapça ikilemeleri konu edinen çalışmalarda kullanıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır (Suçin 2006; Bağmancı 2012). Dolayısıyla Türkçe mantıkla ve Türkçe içerisinde oluşturulan bu ikilemeler, Türkçe ikilemelerdir. Alan yazını taramasıyla tespit edilen bahsi geçen yapıdaki yirmi ikileme, aynı sözcüğün teklik ve çokluğuyla kurulan ikilemeleri farklı yönlerden açıklayabilmek için kullanımlarıyla birlikte aşağıda ele alınmıştır:

3.1 Alim Ulema<Âlim Ulemâ

Bilgin anlamındaki sözcükle o sözcüğün çokluğundan oluşan ikilemedir: “Ancak bu kişiler, sıradan kimseler olmamanın yanı sıra, *âlim-ulema* sınıfından seçilen ve döneminde bilim adına rüştünü ispatlamış kimselerdir.” (Şahin 2015: 19).

3.2 Cahil Cühela<Câhil Cühelâ

Bilgisiz ve bilgisizler sözcüklerinden oluşan ikilemedir. Bu yapıdaki ikilemelerin çoğunda olduğu gibi burada da ikinci sözcük çokluk anlamından uzaklaşarak birinci sözcüğün anlamını güçlendirme işlevi üstlenmiştir: “...*cahil cühela* önyargısına indirgenmeyecek kadar derin...” (Küçük 2015: 67).

3.3 Edip Üdeba<Edîb Üdebâ

Edebî yazılar yazan kimse anlamındaki sözcük ile o sözcüğün çokluğuyla yapılmış ikilemedir: “Allahtan, biri çıksa, şöyle kallavî bir kavram kılavuzu hazırlasa da dilin edebinden sorumlu olması gereken *edip üdeba* özellikle okusa.” (Kaya 2024).

3.4 Din Edyan<Dîn Edyân

İnanç anlamındaki sözcük ve onun çokluğundan oluşmuş ikilemedir. “Ferah-Name'de Geçen İkilemeler Üzerine” adlı çalışmada, iki Arapça kökenli sözcükten oluşan ikilemeler arasında *din edyan* ikilemesi de yer almıştır (Şahin 1997:127).

3.5 Fakir Fukara<Fakîr Fukarâ

Yoksul ve yoksullar sözcükleriyle yapılan ikilemedir. 1990’larda sosyal yardımlaşma için kurulan bir fonun adında da yer almıştır. Kısaltılmış şekli “Fak-Fuk Fonu” olarak bilinen fonun adı “Fakir Fukara Fonu” biçimindedir. İkileme “Fakir fukara anası olmak” deyiminde de kullanılmaktadır (Yastı 2007: 57). İkilemenin *fakir fıkara* biçiminde de kullanımı vardır (Coşkun 2020: 123).

3.6 Garip Gureba<Garîb Gurebâ

Kimse ve *çaresiz* anlamındaki *garip* sözcüğü ile onun çokluğunda oluşan ikilemedir. İkilemenin “garip ve gureba, garip-gureba ve garip/gureba” yazılışlarına da rastlanmaktadır: “... ‘fakir fukara’ veya ‘garip gureba’ gibi ikincil ve küçümseyici sıfatlarla halkı tanımlamıştır.” (Şen ve Cengiz, 2018: 136).

3.7 Hat Hudut<Had Hudûd

Sınır ve *sınırlar* sözcüklerinden oluşan ikilemedir. Sözcüğün *had* ve *hudut*, *had-hudut* biçimlerinde de kullanımı vardır: “... *had hudut* tanımaz biçiminde bir intikam duygusu söz konusudur.” (Demir 2020: 3474).

3.8 Hak Hukuk<Hak Hukûk

Adaletli davranma anlamındaki sözcük ve onun çokluğuyla yapılmış ikilemedir. Kayalar, Latince ‘-um’ ekinden yapılan çok sayıda ikileme olduğundan bahsederken Türkçe ve İngilizcedekileri sırayla vermiştir: “Bunlar: Türkçede; ‘hak hukuk’, ‘hısım akraba’”, ‘rica minnet’ İngilizcede; ‘binkum-bankum’, ‘crinkum-crankum’, ‘scrimpum-scrampum’ gibi sözcüklerdir.” (2017: 323).

Yapısı bakımından ikilemeler incelenirken yabancı sözcüklerden ikileme alt başlığında iki ögesi de Arapça olan ikilemeler içerisinde “hak hukuk” ikilemesine de yer verilmiştir (Hatiboğlu 1981: 20).

3.9 Hâl Ahval<Hâl Ahvâl

Durum ve onun çoğulundan oluşan ikilemedir. Yalın hâli yanında bir şeyin hâli ahvâlî gibi ekle kullanımları da vardır: “Memleketin *Hali Ahvali*” (Alphan 2016).

3.10 Hayır Hayrat<Hayır Hayrât

Bu ikilemenin çokluk yapılaşına kurallı çokluk denilmektedir. Arapçada bu tarz eril sözcüklerin çokluğu “+ât” eki getirilerek yapılır: “... *hayır hayrat* gibi erdemli işler yapan efeler ve zeybekler...” (Nahya 2014: 71).

3.11 Kebir Kübera<Kebîr Küberâ

Ulu anlamındaki *kebîr* sözcüğü ve onun çokluğundan oluşan ikilemedir. İkileme “kebîr-i kübera, kebîr-ü’l-kübera” biçimlerinde tamlama olarak da kullanılmaktadır. Köprülü Mehmed Paşa Vakfıyesi’nden yapılan bir nakilde ikileme şu şekilde geçmektedir: “Âmme-i evkâfıma ekber ve erşed evlâdımdan mefharu’l vüzerâ-yı kirâm *kebîr-i küberâ-yı* fi hâm oğlum Ahmed Paşa mütevellî olup... Ve kendiden sonra tevliyyet-i mezbûre batn-ı evvelde olan ebna’nın ekber ve eslah ve erşedi batnen ba’de batnın minvâl-i muharrer üzere mütevellî ola.” (Saykal 2018: 734).

3.12 Nebi Enbiya<Nebî Enbiyâ

Peygamber ve peygamberler sözcüklerinden oluşmuş ikilemedir: “Üce *nebi enbiyâ* cem’i vü rahmet du’â.” (Gülhan 2010: 220).

3.13 Sabi Sübyan<Sabî Sübyân

Sabi sözcüğü *çocuk*, sübyan sözcüğü *çocuklar* anlamındadır (Akyalçın ve Gürcü 2017: 62). Bu ikileme Türkçede “çoluk çocuk” anlamında kullanılmaktadır: “*sabî sübyan* (Arapça [erkek çocuk; çirak] + Arapça [çocuklar; çiraklar])” (Suçin 2006: 288).

3.14 Sefir Süfera<Sefîr Süferâ

Elçi sözcüğü ile onun çokluğundan oluşmuş ikilemedir. Osmanlı Devleti’nde yabancı elçi eşlerine verilen bir balodan bahsederken ikileme elçi (ve elçilik görevlileri) anlamında kullanılmıştır: “Hatta Talat Paşa ve zevcesinin de bulunduğu bir baloda hanımlar önce eşleriyle dans etti, daha sonra da etraftaki *sefir süfera* eşlerine hâl hatır sorarak geceyi geçirdi.” (Ak ve Öztunç 2023: 7).

3.15 Şair Şuara<Şâir Şuarâ

Şair ve *şairler* anlamındaki kelimelerinden oluşan ikilemedir. İkilemenin “*şair/şuara, şair-i şuara, şair ve şuara*” kullanımları da vardır: “Biz dahi, *sâir şuarâ-yı divânı ihmâl edip üstâdın divânını talim ile az biraz kelâm-ı kibârını meşk ederek onun asil rûhu ile ülfet ettik...*” (Çelik 2021: 613).

3.16 Şehit Şüheda<Şehîd Şühedâ

Şehit ve *şehitler* sözcüklerinden oluşan ikilemedir. Afyonkarahisar’da Şehit Şüheda Parkı ve Şehit Şüheda Obası diye anılan yer adı da vardır.

3.17 Tacir Tüccar<Tâcir Tüccâr

Tacir, *ticaretle uğraşan kişi* demektir. Bazı sözcüklerde *tacir* sözcüğünün açıklamasına *tüccar* kelimesi yazılmıştır. Bu durum, ikilemelerdeki çokluk yapısındaki kelimelerin genel olarak Arapçadaki anlamlarından uzaklaştığını gösteren bir örnektir: “Geldiler hemen meclise, böyüh bir zadı boşaldılar, endergat endergat eyleşif, ağalar, beyler, *tacir tüccar* han havan meclisidi.” (Oymak 2018: 261).

3.18 Veli Evliya<Velî Evliyâ

Veli sözcüğü *Allah’ın sevgili kulu* anlamındadır, *evliya* sözcüğü de Arapça kurala göre *veli* sözcüğünün çokluğudur: “Allah’ı *veli evliya* edinmek ve Allah’ın velisi evliyası olmak, Allah-ı *veli* edinirsen o da size kuluna *veli* sıfatından *veli* olma yolunu eylemini açar, o yola yönlendirir.” (Sarı 2017).

3.19 Vekil Vükela<Vekîl Vükelâ

“Bakan” anlamındaki vekil sözcüğü ile onun çokluğundan oluşmaktadır: “Sonra, *vekil vükela* kızlarından birini alacaktı oğluna.” (Kemal 2019: 19).

3.20 Vezir Vüzera<Vezîr Vüzêrâ

En yüksek rütbedeki devlet memuru anlamındaki sözcükle o sözcüğün çokluğundan oluşan ikilemedir: “Andan padişah meclisine cem idüp şehzade

maiyetine *vezir vüzerasının* evlâdlarına dahi şehzadeye refik idüp, başmirahuruna emretti.” (Öztelli 1979: 90).

4. Değerlendirme ve Sonuç

1. Bu çalışmada ele alınan bir sözcüğün teklik ve çokluğuyla yapılan ikilemeler sadece, Arapçadan Türkçeye girmiş, dolayısıyla da köken olarak “Arapça+Arapça” yapısındaki ikilemelerde görülmektedir. Türkçe mantıkla bu iki kelime arasında bir bağ kurularak anlatıma güç katmak amacıyla ikilemeler oluşturulmuştur.

2. Bu tarz ikilemelerin metinlerde dört farklı yazım şekli ile karşılaşılmıştır. Arada hiçbir işaret, ek ya da yazının bulunmadığı **had hudut** yazımı yanında aynı ikilemenin **had ve hudut**, **had/hudut** ve **had-hudut** biçimleri de metinlerde görülmektedir.

3. İkilemeyi oluşturan sözcüklerin bir dizilim kuralı olduğuna yukarıda yer verilmişti. Ele alınan ikileme türünde de teklik sözcüğün önce çokluk sözcüğün sonra gelmesi bir dizilim kuralıdır. Bu dizilim, ikinci bir kuralı daha doğurmaktadır. O da kısa sözcüğün önce, uzun sözcüğün sonra gelmesi kuralıdır. Aslında bu, birinci dizilim kuralıyla bağlantılıdır. Çünkü sözcükler doğal olarak kurallı ya da kurlsız çokluğa dönüşürken yeni sesler almaktadır.

4. İkilemelerde ahenk unsurlarından bahsedilirken bu ahengin sözcüklerin başında, sonunda ve ortasındaki benzer seslerle sağlandığı ifade edilmişti. Arapçadan Türkçeye geçmiş bir sözcüğün teklik ve çokluk biçiminin bir araya getirilmesiyle kurulan ikilemelerin iç seslerinde en az üç ses benzerliğinden kaynaklanan ahenk vardır. Bunun nedeni Arapçada bir kelimenin kurallı ya da kurlsız çokluğu yapılırken en azından üç sesin değişmeden varlığını sürdürmesidir.

5. Bir sözcüğün kendisi ve çokluğuyla yapılan ikilemeler, herhangi bir şekilde Türkçenin yapısına aykırı değildir. Buna dilsel istisna da denilemez çünkü bir kural gibi oluşmuş ve yaygınlaşmıştır. Bu tarz bir ikilemenin Türkçede ortaya çıkmış olması Türkçenin ikileme yapma gücünü gösteren bir örnektir. Türkçe bağ kurduğu hemen hemen her tür sözcükle ikileme yapmıştır. Eş, yakın, zıt anlamlı sözcüklerde kurduğu bağı burada da Arapça kökenli bir sözcüğün teklik ve çokluğu arasında kurmuştur. **Hak hukuk** denildiğinde bu haktan daha genel ve daha güçlü bir ifadeyi çağrıştırmaktadır. Âdeta tekten tüme kadar sorgulayan, vurgu yapan bir yapıdır.

6. Bir sözcüğün teklik ve çokluğuyla yapılan ikilemeler bu yapıda olup Arapçadan Türkçeye giren her sözcükle yapılmamıştır. Mesela, bu tarz ikileme için potansiyel malzeme olan **hakîm hükemâ**, **halîfe hulefâ**, **garîm guremâ**, **edât edevât**, **hatîb hutebâ**, **kadîm kudemâ**, **âkil ukalâ**, **sâlih sulehâ**, **nasîr nusarâ**, **şerîk şürekâ**, **sefhî süfehâ**, **kâfir küffâr**, **kebîr küberâ**, **cebel cibâl**, **kerîm kirâm** gibi örneklerin ele alınan tarzda ikileme olarak kullanıldığına rastlanmamıştır. Buradan hareketle denilebilir ki Türkçe ikileme yaparken seçici davranmıştır.

Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisinin azalması ve diğer nedenlerle günümüzde bir sözcüğün tekliği ve çokluğuyla yapılan ikilemelere yeni örnekler türetilmemektedir. Bir anlamda bu yol kapanmıştır. Tarihî metinlerde sayılarının fazla olmasına rağmen çağdaş Türkiye Türkçesinde sınırlı sayıdaki bu tarz ikileme varlığını sürdürmektedir.

7. *Er erat, mal mülk, din diyanet* ikilemeleri aynı sözcüğün teklik ve çokluğuyla yapılmış ikileme gibi görünse de ikinci sözcükler birinci sözcüğün çokluğu değildir. Anlam olarak ikinci sözcüğün birinci sözcüğün çoğulunu çağrıştıran bu tür durumlarda köken bilgisi çalışmalarına müracaat etmek en doğru yol görünmektedir.

8. İkilemeler Türkçede o kadar geniş yer kaplamaktadır ki genelleme yapmadan ikilemeleri tanımlamak mümkün değildir. Türkçede anlam ilgisi kurulabilecek tüm kelimelerle ikileme, üçleme, dörtleme yapılmıştır. Dolayısıyla ikilemeler tanımlanırken yoğun kullanılan ikileme biçimlerinden hareketle, eş, yakın, zıt anlamlı gibi birkaç türü sayılarak sözcüklerin bu şekilde yan yana gelerek ikilemeleri oluşturduğu tanımları ikilemeleri ifade etmekte yetersiz olacaktır. Ele alınan ikileme türünde de görüldüğü gibi sözcükler arasında herhangi bir ilgi ya da ahenk bulunduğu ondan hemen ikileme oluşturulmuştur. O nedenle ikilemelerle ilgili yapılacak tanımlarda tespit edilen anlam ilgileri sıralandıktan sonra “Bunların yanında sözcükler arasında farklı anlam ilgileri kurularak en az iki sözcüğün belli bir anlamı karşılamak üzere bir araya gelmesiyle oluşan sözcük öbeğidir.” biçimindeki bir ifadenin daha kapsayıcı olacağı düşünülmektedir.

9. Bu ikileme türünün adlandırılması için farklı sözcükler kullanılabilir. Çalışmada “aynı sözcüğün teklik ve çokluğuyla yapılan ikilemeler” ifadesi kullanılmıştır ve bu kullanım önerilmektedir.

10. Türkçe kökenli ikilemeler teklik olarak iş güç ya da çokluk olarak işler güçler biçiminde kullanılabilmektedir fakat iş işler ya da güç güçler biçiminde kullanılmamaktadır. Bununla birlikte yukarıda ele alınan tacir tüccar gibi ikilemelerin ikinci sözcüğü Arapçaya göre çokluk olduğu hâlde Türkçede ikileme olarak kullanılmıştır. Burada iki noktaya dikkat edilmelidir. Birincisi Arapça kurallara göre çokluk ifade eden “eşkâl” gibi bazı sözcükler Türkçede tekil olarak kullanılmakta ve Türkçe +IAr ekiyle çokluk yapılmaktadır. Bu ikilemelerde tacir tüccarlar gibi bir kullanıma rastlanmamıştır. İkinci husus da bu ikilemelerdeki ikinci sözcük genellikle çokluk anlamında değil de birinci sözcüğü kuvvetlendiren bir işlev görmektedir. Mesela cühela sözcüğü cahil sözcüğünün çokluğu olarak değil de onun derecesini kuvvetlendiren bir sözcük olarak ikilemede görev üstlenmektedir. Denilebilir ki bir sözcüğün teklik ve çokluğuyla yapılan ikilemelerde ikinci sözcükler kendi anlamlarından uzaklaşarak yeni anlamlar kazanmıştır.

Kaynakça

- AĞAKAY, Mehmet Ali (1954). "Türkçede Kelime Koşmaları". *Belleten*, 2: 97-104.
- AK, İlyas ve ÖZTUNÇ, H. Baha (2023). "Osmanlı Devleti'nde Balo Adabı ve Sefaret Baloları". *Tarih İncelemeleri*, XXXVIII/1: 1-31.
- AKYALÇIN, Necmi ve GÜRCÜ, Hacer (2017). "Orhan Pamuk ve Fakir Baykurt'un İki Romanında Deyim, Atasözü ve İkilemeler Bakımından Söz Varlığı". *Journal of Awareness*, 2/3: 55-68.
- BAGMANCI, Emine (2012). *Arap Dilinde İkilemeler ve Öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- BEYİTOĞLU, Yahya Kemal (2021). "Behcetü'l-Hadâik'ta İkilemeler". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları*, 6/1: 482-501.
- COŞKUN, Cevdet (2020). "Tümceye Kattığı Anlam Bağlamında İkilemeler". *Homeros*, 3: 113-128.
- ÇELİK, Ramazan (2021). "Modern Zamanlarda Bir Divan Şairi: Şahin Uçar Ve Şeydâ Dîvânı". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]*, 4/2: 595-634.
- ÇİMEN, Esmâ (2021). "İkilemeler' Hakkında Bibliyografya Çalışması". *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1: 53-80.
- ÇORAKLI, Şehbender (2001). "Türkçe'nin Yaratma Gücü: İkilemeler (I)". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17: 53-60.
- ÇORAKLI, Şehbender (2005). "Türkçe'nin Yaratma Gücü İkilemeler (II)". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı) 27: 45-66.
- DEMİR, Ata (2020). "Hangi Adalet, Kime Göre Neye Göre?" *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 7/62: 3470-3486.
- e-Alphan 2016= Alphan, Melis (11.06.2016). "Memleketin Hali Ahvalı" *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/melis-alphan/memleketin-hali-ahvali-40270348> (Erişim Tarihi: 25.06.2024).
- e-Kaya 2012=Kaya, Mehmet Akif (01.06.2012). "Hasan Aycin'la Söyleşi". *Elbistan.com*. <https://edebistan.com/soylesiler/hasan-aycin-la-soylesi-2> (Erişim Tarihi: 25.06.2024).
- e-Sarı 2017= Sarı, Memduh (27.01.2017). "Kuran'a Göre Veli ve Evliya Kimdir?" *Sultan Hanı Gazetesi*. <https://www.sultanhanigazetesi.com/yazarlar/memduh-sari/kuran-a-gore-veli-ve-evliya-kimdir/2052/> (Erişim Tarihi: 25.06.2024).
- FOY, Karl (1899). "Studien zur Osmanischen Syntax das Hendiadyoin und die Wortfolge Ana Baba". *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS)*, II: 105-136.
- GÜLHAN, Abdülkerim (2010). "Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Leâl". *ZfWT*, 2/2: 201-226.
- GÜNGÖR, Okan Celal (2018). "Memluk Kıpçak Türkçesinde İkilemeler". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65: 105-122.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAYALAR, Fethi (2017). "Türkçe ve İngilizcedeki İkilemelerin Yapısal Özelliklerinin Karşılaştırılması". *Turkish Studies*, 12/30: 311-324.
- KEMAL, Orhan (2019). *El Kızı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜK, Bülent (2015). "Yerelleşmenin ve Evrenselleşmenin Ötesinde Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek". *Mülkiye Dergisi*, 39/2: 61-84.
- NAHYA, Zeliha Nilüfer (2014). "Sözlü Anlatının Hafızasından: Sinop Cezaevinin Kahramanları ve Kahramanlaştırma". *Millî Folklor*, 26/104: 60-74.

- OYMAK, Rifat (2018). "Türkçenin Karapapak (Terekeme)/Ağzı ile Âşık Garip Hikâyesi Değişkesi (Varyantı)". *Diyelektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 19: 245-265.
- ÖZER, Hasan ve DEMİRTAŞ, Yağmur (2018). "Yunus Emre Divanında Geçen İkilemeler Üzerine". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/60: 163-171.
- ÖZKAN, Elif (2013). "Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshası'nda Yer Alan İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 3/1: 118-140.
- ÖZTELLİ, Cahit (1979). "İki Meddah Hikâyesi". *Türkoloji Dergisi*, 8/1: 87-122.
- SAYKAL, Murat Serdar (2018). "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Kurumunun Tüzel Kişiliği". *XVIII. Türk Tarih Kongresi*. 1-5 Ekim 2018. Ankara-Türkiye. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Cilt. 729-747.
- SİVRİ, Öznur (2020). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- SUÇİN, Mehmet Hakkı (2006). "Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi". *Ekev Akademi Dergisi*, 10/28: 281-294.
- ŞAHİN, Adem Ali (2015). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- ŞEN, Fulya ve CENGİZ, Tülay (2018). "Türkiye'de Siyasi Partilerin ve Liderlerin Demokrasi Söylemleri". *Intermedia International e-Journal*, 5/8: 128-144.
- ŞEN, Serkan (2005). "Standart Türkiye Türkçesinde İkilemelerle Yaşayan Tarihî Sözcükler". *Şinasi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlıya* (Haz.: Günay Kut, Fatma Büyükkarcı Yılmaz). İstanbul: Simurg, 685-702.
- ŞAHİN, Hatice (1997). "Ferahnâmede Geçen İkilemeler Üzerine". *Osmanlı Çalışmaları XVII* (Edt. Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İsmail Erünsal, Klaus Kreiser ve A. Atilla Şentürk). İstanbul: Enderun Kitabevi, 125-135.
- TELLİ, Burak (2017). "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine". *Hikmet*, 6: 133-149.
- TOKAY, Yaşar (2013). "Evliyâ Çelebi Seyahat-Nâmesi'nde İkilemeler". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/9: 2401-2416.
- TOPRAK, Funda (2005). "Harezmi Türkçesinde İkilemeler". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V/2: 277-292.
- TUĞLUK, Mehmet Emin (2021). "Kerb-nâme'de Geçen İkilemeler Üzerine". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Özel Sayı-Prof. Dr. Halil ÇEÇEN'e Armağan): 113-137.
- VARDAR, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- YASTI, Mehmet (2007). "Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21: 51-87.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında (Karabük ve Niğde Ağzı) Görülen Bazı Deyimler Üzerine

On the Some Idioms in the Turkish Dialects (Karabuk and Nigde Dialects)

Seyfettin Özdemirel

Dr. Öğr. Ü., Çag Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Mersin / Türkiye

e-posta seyfettinozdemirel@cag.edu.tr

orcid 0000-0001-9534-3601

doi 10.54316/dilarastirmalari.1511610

Atıf

Citation

Özdemirel, Seyfettin (2025). Türkiye Türkçesi Ağızlarında (Karabük ve Niğde Ağzı) Görülen Bazı Deyimler Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 36: 121-134.

Başvuru

Submitted

06.07.2024

Revizyon

Revised

21.10.2024

Kabul

Accepted

05.12.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two

ÖZ

Bir dilin söz varlığına ait unsurlar sadece o dildeki kelimelerle sınırlı değildir; atasözü, deyim, dua, beddua, terim gibi kavramlar kelime haznesinin en temel bileşenlerindendir. Deyimler; canlı, kendine özgü yapısı ve etkili anlatımları ile bu kelime hazinesi içinde önemli bir yer tutar. Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarının deyim varlığı açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da Karabük ve Niğde ağızlarında kullanılan deyimler tespit edilmiş ve incelenmiştir. Deyimlerin tespiti için yöredeki kaynak kişilerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra *Derleme Sözlüğü*, *Deyimler Sözlüğü*, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* gibi çalışmalar ele alınmış ve bu kaynaklarda yer almayan deyimler çalışmaya dâhil edilmiştir. Aynı zamanda deyimler; köken bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Ağız, Deyim, Söz varlığı, Sözlük.

ABSTRACT

The elements belonging to the vocabulary of a language are not limited to the words in that language; concepts such as proverbs, idioms, prayers, curses, terms are among the most basic components of the vocabulary. Idioms, which are included in this vocabulary, have an important place with their lively, unique structure and effective expressions. It is seen that Turkish and Turkish dialects have a very rich structure in terms of idioms. In this study, idioms used Karabük and Niğde dialects were identified and analysed. For the determination of idioms, the resource persons in the region were utilised. In addition, *Derleme*

referees and confirmed to be free of plagiarism.

Sözlüğü, Deyimler Sözlüğü and Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü were taken into consideration and the idioms not included in this resources were included in the study. At the same times, idioms were analysed in terms of etymology, morphology and syntax.

Keywords: Türkiye Turkish, Dialect, Idiom, Vocabulary, Dictionary.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: The history of dialect studies does not go back very far. When we look at the studies on idioms, it is seen that the history of the studies in this field does not go back very far. When we look at the researches on both subjects, it is understood that various studies were carried out in the XIXth century. It is clear that the vocabulary of dialects has a wide resource. There are sources in which vocabulary studies belonging to many regions have been carried out. This study is also seen as this kind of vocabulary study. Because it is aimed to record some idioms in Karabük and Niğde dialects.

Idioms were named in different ways at first. These names are seen as darbimesel, tabir and ıstılah. These concepts did not fully meet this word. When we look at the resources, the word idiom is defined in many different ways. However, its most important feature is that it has a lively expression and has a stereotyped structure that does not change.

Research Problem: Studies on dialects have been continuing for many years. However, many developments with technology, the decrease in the population living in rural areas as a result of the increase in migration from rural to urban areas, and the death of people of a certain age living in rural areas negatively affect the studies in this field. Nevertheless, when we look at the studies on dialects, it cannot be ignored that important progress has been made, but it is thought that such studies should continue to increase. For this reason, this study will make a significant contribution to the field and its vocabulary.

Literature Review: Türkiye Turkish dialects of cover a very wide area. When historical researches are analysed, it is seen that the first studies started in the XIXth century. It is known that various studies have been carried out since then. These studies were carried out in areas such as text, grammar, vocabulary and classification. In this respect, this study should also have a limit and scope. In this context, the study deals with the idioms identified in the dialects of Türkiye Turkish. Since dialects and idioms are a very wide field of study, the study was limited to the analysis of idioms in Karabük and Niğde dialects.

Methodology: The idioms identified in the study were determined as a result of interviews with resource persons in the region between 2020-2023. The idioms in this study were obtained from the cities of Karabük and Niğde. Direct contact with these cities facilitated the recording of data. The identified idioms were scanned in the Derleme Sözlüğü, Deyimler Sözlüğü, Bölge Ağzlarında Atasözleri and Deyimler Sözlüğü and the idioms not included in these dictionaries were included in the study. The idioms identified from the regions are listed according to the alphabetical system. Firstly, the meaning of the idiom is given and the person from whom it was collected is indicated in brackets. However, some explanations about idioms are given.

Conclusions: The idioms identified are not included in resources such as Derleme Sözlüğü, Deyimler Sözlüğü, Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. In this respect, the idioms identified in the study are an important contribution to the vocabulary of both dialects and the mentioned resources.

It is seen that the majority of the idioms identified are Turkish: arpalı buğdaylı olmak; ağzında bulunmak; ağzı yırtık; ayrı baş dutmak; batman olmak; bir uçlu çalışmak; dar düşmek; dillik etmek; el ayak olmak; el elde baş başta (olmak); ellerde gız kapıda gelin olmak...

In addition to Turkish idioms, it is seen that various idioms are formed with words of Turkish and foreign origin: cin (<Ar. cinn) düşürmek; çehresi (<Far. çehre) azmak; çırak (<Far. çerâğ) çıkarmak; gamsız (Ar. ğamm) gasavetsiz (Ar. kasâvet) olmak; tımar (Far. tîmâr) etmek...

0. Giriş

2013 XX. yüzyılın başlarından günümüze kadar geçen süre zarfında, Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili araştırmaların arttığını ve pek çok yöreye ait çalışmanın yapıldığını görmek mümkündür. Yerli araştırmacıların bu alana yönelmesi ile birlikte XX. yüzyılın ortalarından itibaren çalışmaların çeşitlendiği gözlemlenmektedir. Hatta Korkmaz'a göre 1940 sonrası çalışmaların en verimli olduğu yerli araştırmacılar dönemidir (1976: 143). 1932 yılında Türk Dil Kurumunun kurulması ve ağız araştırmalarıyla ilgili çalışmalar yürütmesi sonucu önemli bir söz varlığını içeren *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* ortaya konulmuştur. Sözlüğün hazırlanması uzun yıllar sürmüştür. Yapılan çalışmalar sonucunda sözlük, ilk olarak *Söz Derleme Dergisi* adıyla 6 Cilt olarak; bazı eksikliklerin giderilmesi ve çalışmanın genişletilmesi için yapılan araştırmalar sonucunda da 12 Cilt olarak basılmıştır. Sözlük, günümüzde de ağız araştırmaları için önemli bir kaynak konumundadır¹. Ayrıca çeşitli kitaplar, yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler ile bu alandaki çalışmalar devam etmiştir.

Bu çalışmada da Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen deyimlerin bazıları üzerinde durulmuş ve açıklamalar yapılmıştır. Bulgular ve yorumlara geçmeden önce deyim sözcüğü ve tanımları üzerinde durmak gerekir:

Türkiye Türkçesinde deyim sözcüğü için pek çok farklı kavram kullanılmıştır. Bunların arasında Arapça *darbimesel*, *tabir*, *ıstılah* gibi kavramların olduğu görülmektedir (Sinan 2015: 17). Bununla birlikte önemli Türk dili kaynaklarında deyim sözcüğü için farklı tanımlamalar yapılmıştır:

Güncel Türkçe Sözlük'te deyim sözcüğü, *genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlatım taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir* anlamında kullanılmaktadır (e-GTS 27.06.2024).

Korkmaz'a göre deyim, *gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime öbeği* demektir (2019: 111).

Hatiboğlu'na göre ise *anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır* (1984: 194).

Aksan ise *belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan söz* olarak açıklar (2020: 35).

¹ Derleme Sözlüğü ile ilgili yapılan çalışmalar için bk. Songül Erdoğan (2022). Türkiye'de "Derleme Sözlüğü" ile ilgili yapılan çalışmalar üzerine bir bibliyografya denemesi (1990-2021). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 27: 211-226.

Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde deyim sözcüğünü, *bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz* olarak ifade eder (1988: 74).

Bozkurt ise deyim sözcüğünü, *anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan kimi sözcükler biçiminde tanımlar* (1995: 170).

Deyimlerde çok kolay bir biçimde değişmeyen kalıplaşma eğilimi vardır. Yine en az bir kelimenin gerçek anlamının dışında kullanıldığı, anlatımda bir çekiciliğin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır (Sinan 2015: 21).

Deyimler ile ilgili çalışmaların XIX. yüzyılda başladığı ve günümüze kadar devam ettiği söylenebilir. İlk başlarda atasözü ve deyim kavramları beraber değerlendirilmiştir. Daha sonraları ise bu alanla ilgili müstakil çalışmaların yapıldığı görülür².

Bu çalışmanın amacı da Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen (Karabük ve Niğde ağızında) bazı deyimleri incelemek ve çeşitli açılardan ele almaktır. Ağızlardaki söz varlığının içeriğine bakıldığında *deyimlerin* önemli bir yer tuttuğu açıktır. Standart dilde kullanılan bir deyim, ağızlarda farklı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin *kendini ele vermek* deyimini ağızlarda *ağzyyla sırtını kaşımak*; *başının etini yemek* deyimini ise *dilden dişten yemek* biçimindedir. Yine *ayrı baş çekmek* deyimini de *ayrı baş dutmak* şeklinde kullanılır. Bununla birlikte standart dilde bulunmayan bir deyim sadece ağızlarda varlığını sürdürdüğü görülebilir.

0.1. Yöntem

Çalışmada tespit edilen *deyimler*, 2020-2023 yılları arasında yöredeki kaynak kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda tespit edilmiştir. Bu çalışmadaki deyimler, Karabük ve Niğde şehirlerinden elde edilmiştir. Bu şehirlerle doğrudan temas hâlinde olunması verilerin not edilmesi açısından kolaylık sağlamıştır. Tespit edilen deyimler; *Derleme Sözlüğü*, *Deyimler Sözlüğü*, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde taranmış ve bu sözlüklerde yer almayan deyimler çalışmaya dâhil edilmiştir. Yörelere tespit edilen deyimler alfabetik sisteme göre sıralanmıştır. İlk önce deyim anlamı verilmiş ve kimden derlendiği parantez içinde belirtilmiştir. Bununla birlikte, deyimler hakkında bazı açıklamalara yer verilmiştir.

Çalışmada *eş zamanlı* bir inceleme söz konusudur. Sözcüklerin daha çok günümüzdeki eserlerde yer alan karşılıkları veya anlamları ele alınmıştır. Bunun yanı sıra bazı durumlarda *art zamanlı* bir yaklaşıma da başvurulmuştur. Çünkü sözcüklerin tarihî kaynaklardaki biçimleri bizim için önemlidir.

² Şinasi Durub-i Emsâl-i Osmaniye; Ebuzziya Tevfik'in Şinasi'nin eserine yaptığı eklemeler; Tekezade Sait Durub-i Emsâl-i Türkiye veya Atalar Sözü; Sadi Kırımlı Atalar Sözü; Mustafa Nihat Özön Türkçe Tabirler Sözlüğü; Mehmet Ali Ağakay Türkçe Mecazlar Sözlüğü; Feridun Fazıl Tülbentçi Türk Atasözleri ve Deyimleri; Ömer Asım Aksoy Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü; Türk Dil Kurumu Deyimler Sözlüğü bahsedilen çalışmaların bazıları olarak görülebilir.

Tespit edilen deyimler, herhangi bir kaynağın taranması sonucu elde edilmemiştir. Kaynak kişilerle olan sohbetler sonucu ortaya konulmuştur. Daha çok gözlem yöntemi kullanılarak veriler toplanmış, toplanan veriler ile ilgili tanık cümle vermek yerine daha çok anlama odaklanılmıştır. Aynı zamanda ağız araştırmalarında kullanılan çeviri yazı işaretlerine bu çalışmada yer verilmemiştir.

1. Veriler

Ağzında bulunmak: Vefat eden bir kişiyi anmak. (Kıfayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Vefat eden bir kişiyi anmak için daha çok *ağzında bulunsun (babanın, dedenin, amcanın vb.)* şeklinde kullanılan bir deyimdir. Bu anma durumu, bir kişinin iyiliği üzerine de yapılmaktadır.

Ağzı yırtık: Büyük ağızlı kişi. (Kıfayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Yöre halkı tarafından ağzı büyük kişiler için kullanılır. Bazı durumlarda bir sevgi göstergesi olarak da ifade edilir.

Ağzıyla sırtını kaşımak: Kendini ele vermek. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Atasözleri ve deyimler sözlüğünde yer alan *kendini ele vermek “yaptığı bir davranış veya söylediği bir sözle kendi suçunu ortaya çıkarmak”* (e-GTS 26.06.2024) deyiminin ağızlardaki bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

Arpalı buğdaylı olmak: Erkek ve kız çocuk sahibi olmak. (Kıfayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Bu deyim, Sivas ve yöresinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Güven’in çalışmasında görülen bu ifadenin *gelinin bol çocuğa sahip olması* için söylenen bir deyim olduğu belirtilmiştir (2020: 38). Fakat bizim tespit ettiğimiz anlam ile Güven’in çalışmasında tespit edilen anlam arasında ufak farklılıklar bulunur. Niğde yöresinde bu ifade, *kız ve erkek çocuğa sahip olmak* anlamında kullanılmaktadır. Oğuzeli ağzında *arpa* sözcüğü *erkek bebek* (Güven-Yalnız 2021: 169); *buğda* sözcüğü ise *kız bebek* anlamındadır (Güven-Yalnız 2021: 170). Oğuzeli ağzında kullanılan kelimelerin anlamlarına bakıldığında, Niğde yöresinden tespit edilen anlamı desteklediği açıktır.

Avara koymak: Oyalamak. (Kıfayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

GTS’de *avare* sözcüğü, *işsiz güçsüz dolaşan (kimse)*; *avara* anlamındadır (e-GTS 01.07.2024). Burada da benzer bir anlamda kullanılarak *koy-* fiiliyle deyimleştiği tespit edilmiştir.

Ayrı baş dutmak: Ayrı gayrı davranmak, kendi başına iş yapmak. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Deyimler Sözlüğü (Aksoy 1988: 606) ve Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde (TDK 2019: 261) *ayrı baş çekmek* deyimini vardır. Bu sözcük öbeği, *topluluktan ayrılıp kendi başına iş yapmak* anlamındadır. İki deyim arasında anlamsal bir benzerlik olsa da biçimsel açıdan farklılıklar mevcuttur.

Batman olmak: Ağırbaşlı olmak, ağırbaşlı davranmak. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dünderlı Kasabası)

Batman sözcüğüne bakıldığında “eski bir ağırlık ölçüsü” olduğu kaynaklarda kayıtlıdır (Gülensoy 2007: 121). Yine sözcüğün DLT’de de *batman* biçiminde geçtiği görülür (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 578). Yöre ağızında bu ifade, sıklıkla *biraz batman ol* ya da *ağır batman ol* biçiminde kullanılır. Sözcüğün ağızlarda mecazlı bir söyleyişle yaşadığı anlaşılmaktadır.

Cin düşürmek: Yemeği çok hızlı bir şekilde bitirmek, tüketmek. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderlı Kasabası)

Burada *cin düşürmek* deyiimiyle aynı zamanda “yemeğin çok sevilmesi ve beğenilmesi sonucu tüketilmesi” ifade edilir.

Çehresi azmak: Yüzü kararmak; morali bozulmak; hastalıktan benzi sararmak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderlı Kasabası)

Farsça *çehre* ve Türkçe *az-* sözcükleriyle kurulmuş bir deyimdir. Bu ifadeyle kişinin yüzünde görülen bazı değişikliklerden bahsedilir.

Bu deyim, bazı durumlarda ölen kimsenin yüz ifadesini anlatmak için de kullanılır olmuştur.

Çırak çıkarmak: Bir kişiden sürekli olarak para isteyerek onu maddi yönden zayıflatmak. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Bu ifade DS’de *kız gelin etmek* anlamında geçmektedir (DS III 1993a: 1185). Güncel Türkçe Sözlük’te ve Deyimler Sözlüğü’nde ise “*bir kimseyi beklediğinden az bir kazançla ortaklıktan uzaklaştırmak; cariye veya odalıkların saray, konak, köşk vb. büyük yerlerde yıllarca hizmet ettikten sonra evlenmelerine veya o yerlerden ayrılmasına izin vermek*” olarak kayıtlıdır (e-GTS 21.01.2024; e-ADS 21.01.2024). Aksoy’un sözlüğünde de “*iş ortağını kazanç göstermeden ya da zarara sokarak, ortaklıktan ayırmak*” şeklindedir (1988: 693). Bununla birlikte sözcüğün Karabük yöresindeki kullanımına bakıldığında sözlüklerde karşılaşılan anlamlardan farklı bir anlama sahip olduğu anlaşılır. Kişinin çevresine para desteği sağlaması sonucu bu durumdan maddi olarak olumsuz etkilenmesi söz konusudur.

Dandilinde oynamak: Bir kişinin nazını çekmek, her istediğini yapmak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderlı Kasabası)

Dandil ifadesine bakıldığında sözcüğün, Çağbayır tarafından yansıma bir kökten türediği ileri sürülmektedir. Ona göre sözcük, *dan (yans.) > dan+dil-i* “beşik” biçiminde kurulmuştur (Çağbayır 2007: 1097). *Dandilinde oynamak* deyiimi, genellikle çocukların her istediğinin karşılandığında kullanılan bir ifadedir. Bu deyim, bazı durumlarda yetişkinler için de kullanılır olmuştur.

Dar düşmek: Bir şeye son anda yetişmek (yemeğe, tuvalete, yatağa vb.). (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderlı Kasabası)

Dar ifadesinin GTS’deki anlamlarından bir tanesi de *sıkıntılı olan* anlamıdır. Burada da sıkıntılı bir durumdan bahsedildiği ve yapılmak istenen şeye son anda ulaşıldığı belirtilmiştir.

Dilden diştten yemek: Başının etini yemek, eleştirmek. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Türkçede sıklıkla kullanılan *başının etini yemek* deyimine benzer anlama sahiptir. Burada da yoğun bir eleştiri ve konuşma söz konusudur.

Dillik etmek: İyi geçinmek, (bulunduğu ortama) uyum sağlamak. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Çağbayır, *dirlik* sözcüğünü açıklarken Clauson’a atıfta bulunarak Eski Türkçe *tir* “yem, geçim” ifadesine dayandırır ve *tir-lik* > *dir-lik* / *tirig-lik* biçiminde kurulduğunu düşünür (2007: 1240). Yine sözcüğün diğer anlamlarına bakıldığında “huzur, mutluluk” gibi anlamlara sahip olduğu açıktır. Burada da benzer bir anlamda kullanıldığı *çocukların iyi geçindiği, güzel bir biçimde oynadığı* ifade edilmektedir.

El ayak olmak: Kendi başına bir işi başarmak; hareketlenmek, hareketli olmak (çocuk için). (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Çocukların artık yavaş yavaş hareketlendiğini, ufak yaramazlıklar yaptığını, kendi başlarına bir şeyler başardığını anlatan bir deyimdir.

Ellerde kız kapıda gelin olmak: Çok çalışmak; çalışkan ve uyumlu bir tutum sergilemek. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Bu deyim, daha çok kızlar için kullanılır. Aslında bu deyim, kendi kızının çalışkanlığını gören annenin bir övgü sözüdür. Keşke “*ellerde kız da kapımda gelin olsaydınız*” biçiminde tanımlanmaktadır.

Et göt dutmak: Kilo almak, vücut olarak toparlanmak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Yöre ağzında, sözcüğün daha çok olumsuz biçiminin kullanıldığı görülür: *et göt dutmadı*. Çok hareketli olan, sürekli koşuşturan çocuklar *et göt dutmaz, et göt dutmadı* şeklinde yorumlanır.

Gamsız gasavetsiz olmak: Gamsız olmak, hiçbir şeye aldırmmamak. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Arapça *kaygı* anlamında kullanılan *gamm* (Devellioğlu 2012: 317) ile yine Arapça *sıkıntı* anlamında kullanılan *kasavet* sözcüklerine (Devellioğlu 2012: 566) getirilen *ol-* yardımcı fiili ile kurulduğu açıktır.

Garnı yememek: Kıskançlık duymak, kıskançlık etmek. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Deyim, *kıskançlık etmek* olarak tanımlanmaktadır. Bir durum veya olay karşısında kullanılacağı gibi bir kişinin kıskanılması da bu deyim ile ifade edilir.

Gettiğinden gelmek: Ağzına acı su gelmek. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Deyime bakıldığında *git-* ve *gel-* fiileri göze çarpar. Ağız ve boğaz yardımıyla midemize giden içecek ve besinlerin bazı durumlarda geri gelmesi söz konusudur. Burada da *kusmak, ağza acı suyun gelmesi* gibi durumlar *gettiğinden gelmek* kavramıyla tanımlanmıştır.

Gıldırım olmak: Yerde durmamak, sürekli hareket etmek. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Burada kast edilen durum, fiziksel bir hareketliliktir. Deyim; *sürekli hareket halinde olmak, yerinde duramamak* şeklinde tanımlanır. Bazı durumlarda insanın içinde yaşadığı durum da bu deyimle ifade edilir.

Gız yanı: Gelinin arkadaşlarıyla akraba veya komşu gezmesi. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Gelin olacak kızın, yakınları ve komşuları tarafından davet edilmesi üzerine gezintiye çıkmasıdır.

Göge merdiven gurmak: Şımarmak, yaramazlık yapmak (çocuk için). (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Aksoy'un sözlüğünde *göge merdiven kurar* deymi bulunur. Bu deyim “ulaşılması çok güç, çok yüksek yerlere çıkar” anlamındadır (1988: 797). Bölgede kullanılan anlama bakıldığında *çocukların şımarması veya yaramazlık yapması* gibi bir durumun abartılı bir dille ifade edildiği anlaşılmaktadır.

Gözü kızmak: Kıskanmak. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Bu deyim, GTS ve ADS'de “gözü hiçbir şey görmeyecek ölçüde sinirlenmek” anlamında kullanılır (e-GTS 21.01.2024; e-ADS 21.01.2024). Sözcüğün yöreden tespit ettiğimiz anlamı ise *kıskanmak* şeklindedir.

Halva yemek: Söz tatlısı yemek. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Deyim, söz merasimini anlatmak için kullanılır. Söz merasiminden sonra gerçekleştirilen tatlı olarak helva yeme âdeti: *Emine gızın halvasını yidik*.

İki cininin biri: Hiddetlenmek, çok sinirlenmek. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Bu deyim, daha çok *sinir* anında kullanılmaktadır. Buradaki sözcük, çok fazla sinirlenildiğini ifade eder.

İki emekli etmek: Bir işi iki defa görmek. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Yapılan bir işin tek seferde bitirilemediğini ve bu işi yapan kişilerin birden fazla kez uğraştıklarını ifade eden bir deyimdir.

İt daşlamak: Boş gezmek. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Boş işlerle uğraşmak, âvâre âvâre dolaşmak anlamında kullanılan bir ifade olarak karşımıza çıkar.

Kapı malı olmak: Sahiplenmek; kendi malı gibi davranmak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Kapı malı olmak deymiyle ilgili ilk bakışta olumsuz bir görünüm veya anlam düşünülebilir. Örneğin *kapı dışarı etmek, kovmak* anlamında *kapı malı* yani *dışarısının malı* gibi bir anlam gözlemlenebilir. Bunun aksine, burada daha çok *sahiplenme; kendi malı gibi davranma* durumu söz konusudur.

Kaşığımıza çıkmak: Kötü bir durum veya kişi ile karşılaşmak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dündarlı Kasabası)

Bu ifade, yöre halkı tarafından daha çok istenmeyen bir durumla karşılaşıldığında kullanılır.

Kız oğlan: Eli her işe yatkın olan. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Çok yetenekli, elinden her iş gelen erkekler için kullanılan bir deyimdir. Yöre halkına göre bu tür erkekler adeta kız gibi çalışkandır ve iyi iş görmektedir.

Kirden kip demek: Çok kirli olmak, çok fazla kirlenmek. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Çocuğun çok fazla kirlenmesini; evin çok fazla dağınık ve kirli olmasını anlatmak için kullanılan bir deyimdir.

BAAD’da *kirinden kit demiş* ifadesi ile karşılaştırılmalıdır (TDK 2019: 373).

Kundak kapmak: Görgüsüzce bebek sevmek. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Bebek sevmenin abartılması sonucu böyle bir deyim kullanıldığı görülür.

Nohut ağacı: Çocuk. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Bir sevgi sözcüğü olarak kullanılır. Bu tür tanımlamalar ile ağızlarda sıklıkla karşılaşılr.

Öldürdüğümüz ortada mı yatıyor: Gereksiz yere birbirini kırmak, küs olmak. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Basit sebeplerden dolayı insanların birbirine küsmesi sırasında kullanılan bir deyimdir.

Özünü doğrultmak (özü doğrulmamak): İçi ısınmak, sevmek. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Bu deyim, sıklıkla olumsuz biçimde kullanıldığı görülmüştür. Kişinin kendisine yapılan hata sonucunda karşısındakine bir türlü *içinin ısınmaması* ifade edilmektedir: *Bu gelin gıza bir türlü özüm doğrulmadı.*

Sineği dağılmak: Derdi, sıkıntısı gitmek, dağılmak; rahatlamak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Bir kimsenin sıkıntılı hâlden kurtulup *kafasının rahatlamasını, boşalmasını ve dingin bir hâl almasını* ifade etmek için kullanılan bir deyimdir.

Sopayı sırtında gezdirmek: Sürekli yaramazlık yaparak dayak yiyecek duruma gelmek (çocuklar için); sürekli olumsuz işler yaparak bir ceza alma durumuna gelmek. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Olumsuz durumlarda kullanılan bir deyim olarak karşımıza çıkar. Genellikle çocuklar ve gençler için kullanılırken bazı durumlarda yetişkinler için de kullanılır olmuştur.

Tat sökmek: Uyumlu olmak, geçinmek (evlilik, arkadaşlık vb. durumlarda). (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Bir arkadaş grubunun arasının iyi olmasını ya da evli bir çiftin mutlu bir şekilde yaşamasını ifade etmek için kullanılan bir deyimdir.

Tımar etmek: Tokat atmak, dövmek. (Cemile Akpınar-Karabük/Merkez)

Tımar etmek kavramı GTS’de “yaralara bakmak, iyileştirmek, tımarlamak; binek hayvanlarının kıllarını, derisini temizlemek, tımarlamak” olarak geçer (e-GTS 21.01.2024). DS’de de “yıkamak, silmek, temizlemek” anlamındadır (DS X 1993b:

3913). Yöre ağzında ise *dövmek* anlamında kullanıldığı görülür. Bu deyim, aynı zamanda *tımarla-* biçiminde yapım eki almış şekliyle de kullanılmıştır.

Udundan yarılmak: Çok utanmak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Ud sözcüğü, Eski Türkçede “utanmak” anlamındadır. Burada da *yarıl-* fiiliyle kullanılmış ve *çok fazla utanmayı* ifade eder.

Yarımcan kalkmak: Bir işi yarım bırakmak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Herhangi bir işin yarım bırakılması sonucu söylenen bir deyimdir.

Yerde gökte durmamak: Çok hareketli olmak, yerinde durmamak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Genellikle çok hareketli çocuklar için kullanılan bir deyimdir. Bazı durumlarda diğer kişiler için de kullanılır olmuştur.

Yer garibi: Elinden bir iş gelmeyen (kişi). (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Elinden herhangi bir iş gelmeyen kişiler için kullanılır.

Yinge çıktı: Erkek evinden kız evine kalabalık bir şekilde çalgı çalarak gitmek. (Ali Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Kına günü, damat tarafının toplanarak gelinin evine gelmesini ifade etmek için kullanılan bir deyimdir. Burada kına sonunda gelin dayı veya yenge evine götürülmektedir.

Zehre boyamak: Çok üzme, kırmak. (Kifayet Uzuntaş-Niğde/Dünderli Kasabası)

Kişilerin çok üzüldüğü zaman kullandığı bir deyimdir.

2. Deyimlerin Söz Dizimi Bakımından İncelenmesi

2.1. Birleşik Fiil Grubu Şeklindeki Deyimler

2.1.1. Yardımcı Fiillerle Kurulanlar

et- yardımcı fiili ile kurulan deyimler:

Dillik etmek: İyi geçinmek, (bulunduğu ortama) uyum sağlamak.

İki emekli etmek: Bir işi iki defa görmek.

Tımar etmek: Tokat atmak, dövmek.

ol- yardımcı fiili ile kurulan deyimler:

Arpalı buğdaylı olmak: Erkek ve kız çocuk sahibi olmak.

Batman olmak: Ağırbaşlı olmak, ağırbaşlı davranmak.

El ayak olmak: Çok hareketli olmak (çocuk için).

Ellerde kız kapıda gelin olmak: Çok çalışmak; çalışkan ve uyumlu bir tutum sergilemek.

Gamsız gasavetsiz olmak: Gamsız olmak, hiçbir şeyi aldırmmamak.

Gıldırım olmak: Yerinde duramamak, sürekli hareket etmek.

Kapı malı olmak: Sahiplenmek; kendi malı gibi davranmak.

2.1.2. Diğer Fiillerle Kurulanlar

Ağzında bulunmak: Vefat eden bir kişiyi anmak.

Ağzıyla sırtını kaşımak: Kendini ele vermek.

Avara koymak: Oyalamak.

Ayrı baş dutmak: Ayrı gayrı davranmak, kendi başına iş yapmak.

Cin düşürmek: Yemeği çok hızlı bir şekilde bitirmek, tüketmek.

Çehresi azmak: Yüzü kararmak; morali bozulmak; hastalıktan benzi sararmak.

Çırak çıkarmak: Bir kişiden sürekli olarak para isteyerek onu maddi yönden zayıflatmak.

Dandilinde oynamak: Bir kişinin nazını çekmek, her istediğini yapmak.

Dar düşmek: Bir şeye son anda yetişmek (yemeğe, tualete, yatağa vb.).

Dilden diştten yemek: Başının etini yemek, eleştirmek.

Et göt dutmak: Kilo almak, vücut olarak toparlanmak.

Garnı yememek: Kıskançlık duymak, kıskançlık etmek.

Gettiğinden gelmek: Ağzına acı su gelmek.

Göge merdiven gurmak: Şımarmak, yaramazlık yapmak (çocuk için).

Gözü kızmak: Kıskanmak.

Halva yimek: Söz tatlısı yemek.

İt daşlamak: Boş gezmek.

Kaşığımıza çıkmak: Kötü bir durum veya kişi ile karşılaşmak.

Kirden kip demek: Çok kirli olmak, çok fazla kirlenmek.

Kundak kapmak: Görgüsüzce bebek sevmek.

Özünü doğrultmak (özü doğrulmamak): İçi ısınmak, sevmek.

Sineği dağılmak: Derdi, sıkıntısı gitmek, dağılmak; rahatlamak.

Sopayı sırtında gezdirmek: Sürekli yaramazlık yaparak dayak yiyecek duruma gelmek (çocuklar için); sürekli olumsuz işler yaparak bir ceza alma durumuna gelmek.

Tat sökmek: Uyumlu olmak, geçinmek (evlilik, arkadaşlık vb. durumlarda).

Udundan yarılmak: Çok utanmak.

Yarımcan kalkmak: Bir işi yarım bırakmak.

Yerde gökte durmamak: Çok hareketli olmak, yerinde duramamak.

Zehre boyamak: Çok üzme, kırmak.

2.2. Cümle Biçiminde Olan Deyimler

Öldürdüğümüz ortada mı yatıyor: Gereksiz yere birbirini kırmak, küs olmak.

Yinge çıktı: Erkek evinden kız evine kalabalık bir şekilde çalgı çalarak gitmek.

2.3. İsim Tamlaması Biçimindekiler

Gız yanı: Gelinin arkadaşlarıyla akraba veya komşu gezmesi.

İki cininin biri: Hiddetlenmek, çok sinirlenmek.

Nohut ağacı: Çocuk.

Yer garibi: Elinden bir iş gelmeyen (kişi).

2.4. Sıfat Tamlaması Biçimindekiler

Kız oğlan: Eli her işe yatkın olan.

2.5. Kısaltma Grubu Biçimindekiler

2.5.1. İsnat Grubu

Ağzı yırtık: Büyük ağızlı kişi.

3. Sonuç

Çalışmada değinilen deyimlerin hiçbiri yukarıda bahsedilen sözlüklerde (Derleme Sözlüğü, Atasözü ve Deyimler Sözlüğü, Bölge Ağızlarında Atasözü ve Deyimler Sözlüğü) bulunmamaktadır. Bu bakımdan bunların tespit edilmesi ve çeşitli açıklamaların yapılması bu sözlüklere önemli bir katkı sağlayacaktır.

Tespit edilen deyimlerin çoğunluğunun Türkçe olduğu görülmektedir: *ağzında bulunmak*; *ağzı yırtık*; *ağzıyla sırtını kaşımak*; *arpalı buğdaylı olmak*; *ayrı baş dutmak*; *batman olmak*; *dar düşmek*; *dillik etmek*; *el ayak olmak*; *ellerde gız kapıda gelin olmak*; *et göt dutmak*; *garnı yememek*; *gettiğinden gelmek*; *gıldırım olmak*; *gız yanı*; *gözü kızmak*; *iki emekli etmek*; *it daşlamak*; *kapı malı olmak*; *kaşığımıza çıkmak*; *kız oğlan*; *kundak kapmak*; *olmaz ağrısına yatmak*; *öldürdüğümüz ortada mı yatıyor*; *özünü doğrultmak*; *sineği dağılmak*; *sopayı sırtında gezdirmek*; *tat sökmek*; *udundan yarılmak*; *yerde gökte durmamak*, *yinge çıktı*.

Türkçe deyimlerin yanı sıra Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerle de çeşitli deyimlerin kurulduğu görülmektedir: *avara* (<Far. âvâre) *koymak*; *cin* (<Ar. cinn) *düşürmek*; *çehresi* (<Far. çehre) *azmak*; *çırak* (<Far. çerâğ) *çıkarmak*; *gamsız* (Ar. ġamm) *gasavetsiz* (Ar. kasâvet) *olmak*; *helva* (<Ar. halvâ) *yimek*; *iki cininin* (<Ar. cinn) *biri*; *göge merdiven* (<Far. nerd-bân) *gurmak*; *nohut* (<Far. nohûd) *ağacı*; *tumar* (Far. tûmâr) *etmek*, *yarım can* (<Far. can) *kalkmak*; *yer garibi* (<Ar. ġarîb), *zehre* (<Far. zehr) *boyamak*.

Gız yanı; *halva yimek*; *yinge çıktı* deyimleri, düğün ve nişan gibi kültürel öğelere ait bilgiler içerir. *El ayak olmak*; *et göt dutmak*; *göge merdiven gurmak*; *nohut*

ağacı; yerde gökte durmamak gibi deyimler ise *çocuklar ve onların özelliklerini* belirtmek için kurulmuştur. Bununla birlikte tespit edilen deyimlere bakıldığında genellikle gündelik yaşama ait bilgiler verir. İnsan ilişkilerinde sıklıkla karşılaşılan *kıskançlık, eleştiri, kırgınlık (dilden dışten yemek; garnı yememek; gözü kızmak; iki cininin biri; zehre boyamak)* gibi kavramların da deyimlerde yer aldığı görülür.

Deyimlerin oluşturulması sırasında *ağız, ayak, baş, çehre, dil, diş, göt, göz, karın* gibi organ adlarının ve vücudun bölümlerine ait adların kullanıldığı görülmektedir: *Ağzında bulunmak, ağız yırtık, ağzıyla sırtını kaşımak, ayrı baş dutmak, çehresi azmak, dilden dışten yemek, el ayak olmak, et göt dutmak, garnı yememek, gözü kızmak.*

Yabancı kökenli kelimelerle oluşturulan deyimler, genellikle Arapça ve Farsça sözcüklerle kurulmuştur.

Tespit edilen deyimlerin daha çok yardımcı fiillerle kurulduğu anlaşılmaktadır.

İnsana ait unsurların, hayvan ve bitki adlarının kullanılması sonucu çeşitli deyimlerin kurulduğu tespit edilmiştir.

Udundan yarılmak, batman olmak gibi deyimlerdeki “*ud ve batman*” sözcüklerinin arkaik özellikte olduğu anlaşılmaktadır.

Kısaltmalar

ADS	Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
Ar.	Arapça
BADS	Bölge Ağızlarında Atasözü ve Deyimler Sözlüğü
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
Far.	Farsça
GTS	Güncel Türkçe Sözlük
yans.	Yansıma

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2020). *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim- III*. Ankara: TDK Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2-Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- BOZKURT, Fuat (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı- Ötüken Türkçe Sözlük*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: TDK Yayınları.

- ERDOĞAN, Songül (2022). Türkiye’de “Derleme Sözlüğü” ile İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (1990-2021). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 27: 211-226.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜVEN, Ömer (2016). Sivas İli Zara İlçesi Ağızlarında Kullanılan Deyimler Üzerine Bir İnceleme. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 55/55: 35-50.
- GÜVEN, Ömer; YALNIZ, Asena (2021). Oğuzeli (Gaziantep) Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6: 156-173.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1984). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1976). Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 22: 143-172.
- KORKMAZ, Zeynep (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- SİNAN, Ahmet Turan (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (1993a). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III*. Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (1993b). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü X*. Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (2019). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- VARDAR, Berke (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: abc kitabevi.

Elektronik Kaynaklar

- e-ADS= Türk Dil Kurumu (2024). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 21.01.2024)
- e-GTS= Türk Dil Kurumu (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 21.01.2024; 26.06.2024; 27.06.2024; 01.07.2024;)

Oğuz Türkçesinde Deyimleşen Kelimeler: ‘Yalan Dünya, Yalancı Dünya, Yalancı’ Örneği Üzerine Düşünceler

Idiomatic Words in the Oğuz Turkish: Thoughts on the Case of 'Lying World, This Transitory Life, Liar'

Ali Kök

Dr. Öğr. Ü., Kafkas Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Kars / Türkiye

e-posta alikok2703@gmail.com

orcid 0000-0002-1018-3600

doi 10.54316/dilarastirmalari.1579297

Atıf

Citation

Kök, Ali (2025).

Oğuz Türkçesinde

Deyimleşen Kelimeler:

‘Yalan Dünya, Yalancı

Dünya, Yalancı’ Örneği

Üzerine Düşünceler. *Dil*

Araştırmaları, 36: 135-155.

Başvuru

Submitted

04.11.2024

Revizyon

Revised

04.02.2025

Kabul

Accepted

24.04.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve

Öz

Deyimler anlatımı belirgin, çarpıcı, etkili ve özlü kılmak için genellikle temel anlamlarının dışında kullanılıp anlatının akışı içerisinde çekime girebilen kalıplaşmış sözlerdir. Karşıladığı olguyu en özlü şekliyle somutlaştırarak yansıttığı için dilin tarihi seyrinde pek çok kelimenin deyimle dönüşüştüğü bilinmektedir. Türk dilinde deyimleşen kelimelerden ikisi de *yalancı* ve *dünya* kelimeleridir. Metinlerde sıfat tamlaması şeklinde tanıklanan bu deyim, Kıpçak ve Oğuz Türkçesinin bazı yazı dillerinde *yalancı* deyiminin içinde aynı anlam çatısı altında birleşip deyimleştiği tespit edilmiştir. İçinde yaşanan âlem, yer yuvarlağı anlamına gelen, Arapça “dunyâ” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan bu deyim, dünya hayatının olumsuz yanlarını ifade etmede kullanılmıştır.

Bu çalışmada Türklerin İslamiyeti kabulleriyle birlikte verilen eserlerde Türklerin yaşamı etrafında şekillenen sözlü anlatılarıyla yazılı metinlerinde ciddi bir biçimde yansımaları bulan bu ve öteki dünya hayatı ve inanışları ile bunun dillerine yansımalarının ürünü olan *yalan dünya*, *yalancı dünya* ve *yalancı* deyimleri üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken Türk sosyal tarihi ve inanç sisteminin yansımaları olup kimi zaman doğrudan kimi zaman ise dolaylı olarak dünya hayatını ifade etmek için kullanılan söz konusu deyimlerin tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki serüvenleri, nasıl anlaşılıp yorumlandıkları, hangi ifadelere karşılık olarak kullanıldıkları, kendi aralarında anlamsal farklılıklar taşıyıp taşımadıkları ve bu deyimlerin Türk kültür

makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

sahasının hangi alanlarında tanıklandıkları gibi hususlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Dünya,  l m, Ahiret, Yalan Dünya, Yalancı Dünya, Yalancı.

ABSTRACT

Idioms are stereotyped words that are often used outside of their basic meaning to make the narrative distinct, striking, effective and concise, and can be inflected in the flow of the narrative. It is known that many words have turned into idioms in the historical course of the language, as it reflects the phenomenon it meets by embodying it in its most concise form. Two of the words that have become idioms in the Turkish language are *yalancı* and *dünya* words. It has been determined that this idiom, which is witnessed in the form of an adjective phrase in the texts, is united under the same meaning in the idiom of liar in some written languages of Kipchak and Oghuz Turkish. This idiom, which is used as the equivalent of the Arabic word *duny *, which means the world in which the world is lived, the circle of the earth, has been used to express the negative aspects of the world's life.

In this study, the life and beliefs of this and the other world, which are seriously reflected in their written texts with their oral narratives shaped around the life of the Turks in the works given with the acceptance of Islam by the Turks, and the false world, the *yalan dünya*, the *yalancı dünya* and *yalancı* idioms, which are the products of its reflections on their languages, are emphasized. While doing this, the adventures of these idioms, which are a reflection of the Turkish social history and belief system and are sometimes used directly and sometimes indirectly to express world life, in historical and contemporary Turkish written languages, how they are understood and interpreted, which expressions they are used in response to, whether they have semantic differences among themselves, and in which areas of the Turkish cultural field these idioms are witnessed, are mentioned.

Keywords: Idiom, World, Death, Hereafter, Lying World, This Transitory Life, Liar.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Vocabulary, fillers, dichotomies, terms, phrases, sayings and ancestral words in a language are the vocabulary elements of that language. One of the elements that make up the vocabulary of the language is idioms. Idioms in the Turkish language are important elements that reveal the success and power of these language speakers in expression and their tendency to simile. One of the words that turns into an idiom through analogy in the Turkish language is a *yalan dünya*, a *yalancı dünya* and a *yalancı*, which is an idiom related to faith.

Aims: In this study, the oral narratives and beliefs shaped around the life of the Turks in the works given together with the acceptance of Islam by the Turks, and the adventures of the *yalan dünya*, the *yalancı dünya* and the *yalancı* world, which are the products of its reflections on their languages, in historical and contemporary Turkish written languages, how they are understood and interpreted, and which expressions they are used in response to, It is aimed to clarify issues such as whether they have semantic differences among themselves and in which areas of the Turkish cultural field these idioms are witnessed.

Research Problems: The terms *yalan dünya*, *yalancı dünya* and *yalancı* emerged as an expression of the attitudes and attitudes of the Turks towards which concepts? What is intended to be explained in a short and concise way with the idioms that are the basis of the examination? Do these expressions have anything to do with Islam's belief in the afterlife and Sufism? Are there any effects of metonymous and metaphorical usages, which are widely used among Turks, in the formation of these idioms, which always evoke negativity? Which metaphorical uses do these idioms correspond to in historical Turkish written languages? In which of the contemporary written languages of the Turkish language are the aforementioned idioms witnessed?

Methodology: Since the subject of our study is idioms, the article started with the definition and characteristics of this term. Then, the false world, the lying world and the lying world idioms, which are the basis for examination; These concepts are emphasized because they reflect the attitudes, attitudes and expressions of the Turks towards the concepts of death, the world and the hereafter. Since the information about these concepts indicates that we should look for the roots of negative qualities such as lies and liars attributed to the world in the works given in the Islamic environment, it has been tried to explain how the concepts of the world and the hereafter were understood in the first works of the Islamic Period Turkish Literature. Then, the meaning of these idioms in dictionaries and the relevance of these meanings to metaphor and mysticism are explained through examples from the period and field. The abbreviations of the works from which the examples are taken are written in parentheses right next to it. Again, in parentheses, the capital letter after the abbreviation of the work indicates the verse form of the poem, the number after it indicates the poem, and the number after the slash indicates the couplet number.

Conclusions: In Turkish culture, the expressions of *yalan dünya*, *yalancı dünya* and *yalancı*, which are a product of negative evaluations of deception, worthlessness, temporariness, shortness and eyewashing, of world life; These are idioms that emerged with the acceptance of Islam by the Turks. In order to express the life of the world, which is symbolized by many different elements in the literary texts of the Turkish language, expressions such as *bu ajun*, *bu dünya*, *keçer dünya*, *bekâsuz dünye*, *cihân-ı fânî*, *dâr-ı fenâ*, *dârul-fenâ*, *dehr-i denî*, *dunya ribâtî*, *fenâ mulku*, *sarây-ı fânî* were used instead of these idioms. The use of metonyms and metaphors, which are widely used among Turks, had a great impact on the formation of the idioms *yalan dünya* and *yalancı dünya*. Because these expressions are metaphorical uses that are said by perceiving the physical world, which is the material world, and the life of the world as lies compared to the other world, which is the metaphysical world.

When compared to the other world, which is real and eternal, the term *yalancı* has emerged with the connection and aspects of being temporary and a small miniature of it, deceiving and deceiving people with the perception that it will be eternal, and embodied with the concept of untrue lies. At the same time, it has been understood that the phrase in question is a noun discourse, which is the expression that the place where human life takes place in a part of the world before passing to the hereafter, which is the main homeland, is mortal and the life here is temporary. In the examinations made on the subject, it has been understood that this term has a widespread use among the Kipchak Turks as well as the Turks of Turkmenistan. It has been observed that the use or frequency of the idiom alone among these Turkic peoples is higher than in other parts of Turkishness.

The fact that the term *yalancı*, which draws attention to the fact that real life begins after death, corresponds to the last palace, which means the hereafter, and *mengü ajun* in the KB in the first translations of the Qur'an in Turkish, has led us to conclude that these concepts are complementary and complementary to each other. It has also been determined that these idioms can also be evaluated within the class of complementary associations with opposite meanings related to space and time, such as *çın ajun* in historical Turkish dialects and *çındık cer* in contemporary Turkish dialects.

Considering the use of the words world and hereafter with excuse and metaphor, it is noteworthy that the difference between them is for the qualities of priority-posteriority,

mortality-eternity, reality-falsehood. It has been determined that the most decisive factor to be taken as a criterion from such comparisons is the understandings of the two belief areas regarding 'death' and 'afterlife' and the concepts of 'mortal, falsehood' and 'eternal' and what and how they understand it.

0. Giriş

Bir dildeki söz birimleri, doldurma sözler, ikilemeler, terimler, kalıp sözler, vecizeler ve atasözleri o dilin söz varlığı unsurlarıdır. Dilin söz varlığını meydana getiren unsurlardan biri de deyimlerdir. Bu terim için TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlüğü*'nde “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir” açıklaması bulunur. Yapılan bu açıklamaya ilaveten deyimler için ait olduğu toplumun ahlâk, değer, geçmiş, gelenek, görenek, inanç, kültürel değerleri ile yaşam tarzını yansıtan ve kendine özgü bir anlatım yolu gösteren sözler de denebilir. Meseleye Türk toplumu açısından bakıldığında Türk dilindeki deyimlerin, bu dil konuşurlarının anlatımdaki başarı ve gücünü, benzetmeye olan eğilimini ortaya koyan önemli unsurlar olduğu görülmektedir (Erdem 2009: 97). Türk dilinde benzetme yoluyla deyim dönüşen kelimelerden biri de inançla ilgili bir deyim olan *yalan dünya*, *yalancı dünya* ve *yalancı*'dır. Öteki dünya inancı ve onunla ilgili nitelemeleri gayet kısa ve özlü bir biçimde ortaya koyan bu deyim, yüzyıllar boyunca kelimelerde kendini yenileyerek tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde karşımıza çıkar. Burada zikredilen deyimler, Türklerin ölüm, dünya ve ahiret kavramlarına karşı takındığı tavır, tutum ve ifadeleri yansıttığı için bu kavramlar üzerinde durmakta yarar vardır.

1. Dünya, Ahiret ve Ölüm Kavramlarını Karşılayan Kelimeler

1.1. Dünya

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde *ajun*, *âlem*, *cihân*, *dehr*, *dünyâ* ve *yer* kelimeleri dünya anlamında kullanılmıştır. Adı geçen kelimelerden “dünya, cihan” anlamındaki *âlem*, “dünya” anlamındaki *dehr* ile “içinde yaşadığımız âlem, yer yuvarlağı” anlamlarına gelen *dünyâ* kelimeleri Arapça kökenlidir. “Dünya, âlem” anlamındaki *cihân* ise Farsçadır. Arapça ve Farsça bu kelimeleri karşılamak için kullanılan *ajun* ise Sogdcadır (Ufuk 2020: 496). “Yer, toprak, arazi, yeryüzü” anlamlarına gelen *yer* ise Türkçedir. Söz konusu kelimelerin yanı sıra Arapça felek ile Farsça *çarh* ve *dâr* kelimesi de bir arada ve/veya birbirlerinin yerine yaşanan âleme karşılık olarak kullanılmıştır. Canlıların ebedî hayat sürecekleri yerden önce yaşadıkları yer olan dünya, Türk dilinin İslam sonrası eserlerinde *bekâsuz dünye*, *bu ajun*, *bu dünya*, *çarh-ı denî*, *çarh-ı felek*, *dâr-ı fenâ*, *dâr-ı gurûr*, *dâr-ı fenâ-yı gurûr*, *dâru'l-fenâ*, *dehr-i dîn*, *dehr-i dil-rubâ*, *dünyâ sarâyı*, *fânî cihân*, *fânî dehr*, *fânî dünya*, *felek-i süfle*, *mülk-i fânî*, *sarây-ı âriyet*, *sarây-ı fânî*, *sarây-ı tezvir*, *uş dünya* (İsen 1993: XXXIVXXXVI; Mermer 2016: 104) gibi niteliklerle vasfedilmiştir.

1.2. Ahiret

Öbür dünya, öteki dünya, ölümden sonraki hayat anlamlarına karşılık gelen *âhiret* kelimesi Arapçadır. Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere dünya hayatından sonra başlayıp sonsuza kadar süreceğine inanılan ikinci hayat, yer anlamındaki bu kelimenin dünya kavramı ile sıkı bir bağlantısı olduğu görülmektedir. Zira öbür dünya, öteki dünya, son âlem anlamlarına gelen ahiret, literatürde bu dünya, evvelki âlem olarak adlandırılan dünya kelimesinin karşıtıdır. Ayrıca ahiret kelimesi, evvel kelimesinin karşıtı olup nihaî, son, sonuncu anlamındaki, Arapça âhir kelimesinin de müennes şeklidir. Bu ifadelerden ahiret ve dünya kavramlarının birbirlerinin bütünüleyicisi ve tamamlayıcısı olan iki kavram olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ölümle başlayan, sonsuz ve yeni bir hayatın devam edeceği bu başka âlem için Türk dilinin İslam sonrası eserlerinde *ahiret*, *bâkî evi*, *bâkî saray*, *çındık cer*, *dâr-ı bekâ-yı sürûr*, *gerçek evi*, *gölşen-i bekâ*, *mengü ajun*, *mülk-i bekâ*, *ol ajun*, *ol cihân*, *sarây-ı bekâ*, *sarây-ı cezâ*, *sarây-ı diğer*, *song sarây*, *ukbî* (İsen 1993: XXXVII; Ata 2005: 80; Güner Dilek 2007: 181) gibi adlar vermişlerdir. Dünya kelimesinin karşıt anlamlısı olan bu kelimeye karşılık olarak Türk topluluklarından biri olan Altaylarda *ak carık*, *alış cer*, *aylu-kündü Altay*, *ada-öbökönig ceri*, *başka cer*, *çındık cer*, *ol cer*, *öskö Altay*, *ürgülcik cürüm* (Güner Dilek 2007: 181), Kazaklarda *aqıyret*, *aqıret*, *aqırettik ömir*, *o dünyâ*, *maşşar* (Biray 2013: 357), Kırgızlarda *a düynö*, *tigi düynö* (Saliev 2020: 112) gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir.

1.3. Ölüm

TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlüğü*'nde *ölüm* için “bir insan hayatının tam ve kesin olarak sona ermesi; ahiret yolculuğu, son, ebedî uyku, son yolculuk, emrihak, irtihal, memat, mevt, vefat; bir hayvanda veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi” açıklamaları yer alır. Türk dilinde ölüm kavramı bazen doğrudan onunla ilgili kelimeler bazen de onu örtülü olarak karşılayan pek çok deyim ve mazmunlar ile ifade edilip örtülmüştür (Ergun 2013: 136-137; Biray 2013: 364-365; Tosun 2017: 174-180; Sağlık Şahin 2018: 289-290; Seçkin 2016: 239-240). Türk dilinde ölümle ilgili kelime, deyim ve örtmeceleri bir araya toplayan Sağol Yüksekaya, Türk kültüründe ölümün öteki dünyaya gitme, dünyadaki konukluğun son bulması, başka bir yerde yaşama, dünya ile ahiret hayatı arasında bir geçiş, Yaradan'a kavuşma, yaşamın gökte devam ettiğine olan inancın tezahürü olan uçmak gibi yedi alt başlık altında topladığı başka bir âlemde yaşama, bedenden ruhun ayrılması ve soluk alıp vermenin kesilmesi şeklinde iki alt başlık altında topladığı ruhun bedeni terk etmesi, kader, mezara girme, toprak olma, aydınlıktan karanlık bir yere gitme ve doğrudan bir yok oluş olarak algılanması olarak dört alt başlık altında topladığı yok oluş, istirahat çekilme ve gözlerini yumma gibi iki alt başlık altında değerlendirdiği uyku, cezalandırma, argo şeklinde ve olumlu veya olumsuz olarak algılandığı bilgisini verir (2010: 5-34). Ölümle ilgili bu doğrudan veya dolaylı ifadelerin derinlerine inildiğinde ise merkezinde Türklerin inanç sistemlerinin yattığı görülmektedir. Çünkü Türkler hangi dini kabul etmişlerse yaşamlarını da o dinin ekseninde şekillendirmişlerdir. Bağlamdan hareketle Türk halklarının İslam dinine girmeleri ile bu dinin etkisi

onların sadece inanç sistemlerini değil dilsel, edebî, siyasî ve toplumsal yaşamlarını da değiştirmiştir. Bu değişimin etkisinin hissedildiği alanlardan biri de ölümdür. İslam inancına göre ölüm bütün canlılar için tamamen bir yok oluşu değil de bu dünyadan öteki dünyaya geçişi temsil eden bir kavramdır. Ölümlü olan, sonsuz hayata geçişten önce yaşanan maddi âlemdir. Bu nedenle dünyaya yüklenen *yalan* ve *yalancı* gibi olumsuz vasıfların kökünü de İslami muhitte verilen eserlerde aramak gerekir.

2. İslami Dönem Türk Edebiyatının İlk Eserlerinde Dünya ve Ahiret Kavramı

İslami dönem Türk edebiyatının ilk ürünü kabul edilen *Kutadgu Bilig*'de (=KB) *ajun*, *cihan* ve *dünya* birlikte kullanılmıştır. Eserdeki *Ajun tuttu Tavgaç Uluğ Bugra Han/ Kutadsu atı birsü iki cihan* “Tavgaç Ulu Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihânda da aziz etsin” (KB 88), *Sözüm sözledim men bitidim bitig/ Sunup iki ajunnu tutgu elig* “Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı da tutan bir eldir.” (KB 351), *Kişi iki ajunnu tutsa kutun/ Kutadmuş bolur bu sözüm çın bütün* “Kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür.” (KB 352) beyitleri, iki dünyanın varlığından bahseder. KB'nin devamındaki *Yidi bu ajunug yigey ol ajun/ Tirilgey kutun tutçı mengü uzun* “O bu dünyanın mutluluğunu elde ettiği gibi, öbür dünyanın mutluluğuna da ulaşır; uzun süre devlet ve ikbal içinde yaşar.” (KB 2264), *Keçer bu dünya kodgıl ukbini/ Kodu birmese dünya kodgay sini* “Bu fâni dünyayı bırak, ahreti dile; sen dünyayı bırakmazsan o seni bırakır.” (KB 3087) beyitleri, bahsi geçen iki dünyadan kastın ne olduğunu izah eder. Eserin yazarına mekân ve zaman olarak daha yakın olan için *bu ajun*, *keçer dünya*, *bu dünya*; uzak olanına ise *ol ajun*, *ukbî*, *bir ajun*, *çın ajun*, *mengü ajun* ifadeleri kullanılmıştır. Ancak bu dünya ve öteki dünyanın bir bütünü iki yarısı olduğunu ortaya koyan *Ol ajunka ornung bu ajun turur/ Muni kodmagaınça anı kim bulur* “Senin o dünyadaki yerin bu dünyaya bağlıdır; bu dünyanın heva ve heveslerinden vazgeçmeden o dünyayı kim kazanabilir? (KB 4798) beyiti, dünya/yalan ile ahiret/hakikat arasındaki süreçte insana tercih ve yönelişinin hakikatten yana olması gerektiği, bununla birlikte ahiretteki yerinin de dünyadaki amelleriyle tayin olacağını hatırlatır. Bu hatırlatma ayrıca bütüncül hayat anlayışının yanlış anlaşılmasıyla ortaya çıkan parçalanmış hayat telakkilerinden söz edip insan hayatını bir bütün olarak gören İslami inanışın tezahürleridir. Zira söz konusu beyit hakikate yönelen insanın hayat gerçekliğinin, onun varlığa geldiği dünya boyutuyla son bulmayıp ölüm sonrasında, ahiret hayat boyutunda da süreceğine işaret eder.

Aynı eserdeki *Törüttü Bayat bu ikigün ajun* “Bu her iki dünyayı da Tanrı yarattı” (KB 3662) mısrasıyla iki dünyanın da aynı Yaradan'ın elinden çıktığı belirtilir. KB'nin devamında Yaradan'ı aynı olan bu mekânlar arası geçiş sürecinde ilk durak olan dünyanın bir konak/ menzil, insanların ise bir kervan olduğu benzetme ve metafor yoluyla anlatılır: *Ajun bir tüşün ol gürüng bir tüşün/ Bu tüşün kopursa*

tüşün ol ajun “Bu dünya bir konak, mezarın ikinci konaktır; bundan sonraki ilk konak öteki dünyadır.” (KB 1390), *Bu ajun düşün ol sen arkış sanı/ Tüşünde neçe bolga arkış küni* “Bu dünya bir konaktır, sen kendini kervan say; bir kervan konakta ne kadar kalabilir?” (KB 1443). *Keçigli turur bu ajun kalgusuz/ Bu kalmış tiriglik yime belgüsüz* “Bu dünya geçicidir kalmaz; bu kalan hayatın da ne kadar süreceği belli değildir.” (KB 4905), *Siziksiz kelir utru mengü ajun/ Erej erse emgek uzalmaz uzun* “Hiç şüphe yok ebedî dünya bize doğru yaklaşmakta; bize ister huzur, ister zahmet getirsin, gelmesi uzun sürmez.” (KB 4906) beyitleri ile buradaki konukluğu nihayete erdirecek ölümle ortaya çıkan bedenin cansız kalması gerçekliği ile insanın yaşadığı hayatın boyut değiştireceği ifade edilir.

İnsanın ilk varlığa geldiği ve kendisini kuşatan ölüm öncesi hayatı ile ilgili olarak *Keçigli turur dünya geçti sakın/ Keligli ölüm utru keldi sakın* “Bu dünya geçicidir, onu şimdiden geçti bil; ölüm mutlaka gelecektir, onu artık karşına geldi bil.” (KB 1465), *Konuk sen bu dünya sanga bir düşün/ Tüşünde sakınç tutma artuk uzun* “Sen misafirsin, bu dünya sana misafirhanedir; misafirhanede çok fazla şey aranmaz.” (KB 3561), *Keçigli turur bu ajun kalgusuz/ Ölügli turur öz küni belgüsüz* “Bu dünya kalmaz, geçicidir; insan ölecektir, günü belli değildir.” (KB 6115) beyitlerinin açıklanmasında *keçigli* sözcüğü ile bu dünyadaki hayatın “geçici, sonsuz olmayan, suni” olduğu belirtilir. Bu kelime o dönemde “ebedî olmayan, fânî, ölümlü” anlamında da kullanılmaktadır; zira geçici, yani fânî olan şey, ölümlüdür. Nitekim aynı dönemde yazılan *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te (=DLT) *er geçti* (DLT 234) “Adam geçti = öldü” ve *anın işin keçürdüm* “onu öldürerek işini bitirdim” (DLT 22) örneklerinde *keçmek* “geçmek” sözcüğünün bu dünya anlamına gelen *bu ajun*’dan (DLT 36) öbür dünya anlamına gelen *ol ajun* (DLT 36), *mengü ajun*’a (DLT 502) bir geçişe göndermede bulunmak için kullanıldığı görülmektedir. Ölüm gibi can sıkıcı bir olay, “bir yerden başka bir yere gitmek” anlamının yanı sıra “ölmek” anlamını da kazanan bu fiille benzerlik yönüyle ilişkilendirilirken bu dünyadan ahirete geçişin de ölümün bir parçası olduğu metaforik yolla anlatılır. Bu metaforik ifadenin nedeni Türklerin dünyayı algılama ve karşılaştırmadan yararlanmalarıdır. Oluşumunda inanç sisteminin etkisinin olduğu ve öteki dünya inancı olmayan bir toplumda bu tür bir metaforik ifadenin olmayacağı (Yaylagül 2006: 82-83) anlaşılmaktadır. Önceleri “geçici” olarak nitelendirilen *dünya*, sonraları metafor yoluyla “ölümlü” anlamı da kazanmıştır. Böylece yukarıda isimleri zikredilen metinlerde dünya hakkındaki sonu ölümle biten yaşam ve her şeyin gelip geçici yani yalan olduğu yer ifadelerinin Türkler arasında kullanılan ilk biçimleri olduğu söylenebilir. İslami muhite ait ilk dönem eserlerinde dünya ve onunla ilgili verilen diğer metafor ve sıfatlardan da bahsetmekte yarar vardır.

Türkler İslam dinini kabul edince bu yeni medeniyet dairesinin dünya görüşü çerçevesi içinde Burkan nazariyesinin ve onun doğmalarının ihtiva ettiği kelimelerden biri olup “varlık biçimi, hayat” anlamında kullanılan *ajun* kelimesinin ifade ettiği anlam da anlam genişlemesine uğrayarak dünya ve ahiret mefhumları yerine kullanılmıştır. Daha sonraları ise *ajun*’un yerini dünya/ dünya kelimeleri almıştır (Clauson 1972: 28). Döneme ait Atabetü’l-Hakâyık’ta (=AH) *Bu ajun rîbat ol tüşüp köçgülüğ/ Rîbatka tüşügli tosar küçküliğ/ Öng arkış uzadı*

kopup yol tutup/ Öngi kopmuş arkış nece küçkülüg “Bu dünya inip göçülecek bir ribattır. Ribata düşen güçlüğe tahammül eder. Kervanın önü kopup yol tutup uzadı. Önü kopmuş kervanda nice güçlük [var.]” (AH 177-180) sözleriyle insanın misafir olduğu yani kalıcı olmadığı, dünyanın ise kervansaray, yani bir süreliğine durulan bir durak olduğu vurgulanır. Kervansaray olarak vasfedilen dünyadaki ömrün kendisi, dünya mal, zevk ve tatlarının peşinden koşarken tükendiği bir yolculuktur. Bu yolculuk, ribât (dünya)ya konan (dünyaya gelen) ve göçenleriyle (dünyaya veda eden) devam eden kervan kelimeleri üzerinden ibretlik bir portre olarak anlatılmıştır. Bu sayede yaratılmışların sürekli hareket durumunda olmalarının delili olan devir nazariyesinin gereği insanın fonksiyonunu gerçekleştirdiğine işaret edilir. *Bekâsuz erür bu ajun lezzeti/ Keçer yıl keçer teg meze müddeti* “Bu dünya lezzeti bekasızdır. Onun mezesinin müddeti yel geçer gibi geçer.” (AH 193-194) sözleriyle dünya hayatının aldaticılık, geçicilik ve kısalık yönlerine dikkat çekilmektedir. Bu özellikler aynı zamanda dünyanın zahir ve bâtın yönleridir. Kâfirlerin bakıp aldandıkları cazibe, süs ve ziynet tarafı onun zahir yönünü; inananların, hâlden hâle sürüklendiğini görüp sonlu olduğu anlamını çıkarıp ibret aldıkları tarafı ise bâtın yönünü meydana getirir.

Harezmi Türkçesi döneminin önemli dil yadigârlarından *Nehcü'l-Ferâdis*'te (=NF) dünya için “ölümlü, geçici” anlamlarına gelen “fena, fâni” sıfatıyla birlikte *dâr-ı fenâ, dâru fenâ, dâru'l-fenâ* terkiplerinin kullanıldığı görülmektedir: ... *Ya Resûlallâh bu sûra içinde sizing dâr-i fenâdın dâr-i bekâga rihlat kılmakingız* “Ya Resulullah! Bu sure içinde sizin bu dünyadan öteki dünyaya göçmeniz” (NF 84/4), *Takı bu kitabning musannifi mezkûr yekşenbe kün dâru'l-fenâdın dâru'l-bekâga rihlat kıldı* “Ve bu kitabın yazarı, zikredilen pazar günü bu dünyadan öteki dünyaya göçtü.” (NF 443/16-17). Bununla birlikte yukarıdaki cümleler ve *Ey nefis, uş dünyâ keçti takı âhirat keldi* “Ey nefis! Bu dünya [hayatı] geçti ve ahiret [hayatı] geldi” (NF 147/4) cümlesi, bu dünya hayatından sonra kesinlikle başka bir hayatın daha var olduğunu anlatan ifadelerdir. Ahirete intikal etmeden ve ölüm gelmeden önce yaşanan bu dünyanın inananlar için bir zindan olduğu, zindandaki insanın ise asla özgür olamayacağı ve rahat edemeyeceği *takı bu dünyâ mu'minlerning zindânı turur; zindân içinde râhat istemek râhat bolmas velikîn kâfirlarning uçtmahı bu dünyâ turur, anlarka râhat bar, âhiratta azâb takı bar* “Ve bu dünya, müminlerin zindanıdır; zindan içinde rahat aramak rahatsızlıktır. Ama kâfirlerin cenneti bu dünyadır, onlara [bu dünyada rahat] vardır; ama] ahirette azap var” (NF 164/11-12) hadisi (Yılmaz 2013: 90) ile zindan metaforu üzerinden anlatılır. Bu anlatım ile mümin için dünya ile zindanın bir olduğu, mümine düşen görevin sonsuz huzur, özgürlük ve rahatın ahirette olacağını bilip dünyevi şeylere takılıp kendini bir tutsağa dönüştürmemesi yani aldanmaması gerektiği mesajı verilir. Bu mesajı NF'nin ilerleyen bölümlerindeki *Diningni bu fâni dünyâke satar-sen? tep va 'z u nasîhat kıldı erse* “Dinini bu fâni dünyaya [mı] satarsın? diyerek vaaz ve nasihat ettiyse” (NF 246/11) şeklindeki ikaz ve öğüt takip eder. Bu mesajdaki ikaz ve öğüt; zahirde gördüklerini bâtında göremediklerine değişmeme yani değerli olanın daha değersiz, suni, geçici, aldatici olana tercih edilmemesidir.

Harezmi Türkçesinin bir diğer eseri *Kısâsü'l-Enbiyâ*'da (=KE) ise dünya, doğumla bir kapısından girilip ölümle diğer kapısından çıkılan iki kapılı bir saraya benzetilir. "Hükümdarların veya devlet başkanlarının oturdukları büyük yapı ya da görkemli ve gösterişli yapıları" ifade için kullanılan sarayın ne kadar şatafatlı olsa da insanın varoluş yolculuğundaki kısa zamanlı bir yer olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Kısıtlılığını ifade için de "bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı" anlamındaki kapı kelimesi kullanılır. Yapılan bu benzetme sayesinde dünya kelimesi bir yerden ayrılıp başka bir yere gitmek, geçiş yapmak orada yaşamaya başlamak anlamlarını da ihtiva eder olmuştur: *Bir kün Cebrâ'il keldi Nuh ömri âhir bolmışda aydı: Ey Nuh peygâmblerlerin senin ömrün uzunrak boldı dünyânı neteg buldun? Nuh aydı: dünyânı bir eki kapuglug sarây teg buldum, bir kapugdın kirdim bir kapugdın çıkaturur-men tedi.* "Bir gün Cebrail geldi. Nuh [peygamberin] ömrü son bulduğu zaman [ona]: Ey Nuh! [Bütün] peygamberlerden senin ömrün daha uzun oldu, [bu uzun hayatında] dünyayı nasıl buldun? dedi. Nuh cevap verdi: Dünyayı iki kapılı bir saray gibi buldum, bir kapıdan girdim, bir kapıdan çıkmaktayım, dedi." (KE 28r/1-3). Bu nedenle dünya hayatının iki kapılı bir han veya saraya benzetilip burada geçen sürenin bir kapıdan girip ötekinden çıkmak kadar kısa süren bir göç ve yolculuk olarak zikredilmesi metaforik bir kullanımdır. Zira Hz. Nuh'un Cebrail ile diyalogunda onun dünyaya gelmesi -doğumu- ve dünyadan gitmesi -ölümü- kapı metaforu ile anlatılmıştır. Dolayısıyla sevgili olan Allah'a kavuşmak için bir vasıta niteliğindeki ölümle öteki kapısından çıkılan bu yer, fânidir. Nitekim aynı metindeki *Cevâb aymışlar: andag temek bolur; ey Mûsî nefsin fânî, közün fânî, dünyâ fânî. Fânî nefis birle, fânî köz birle fânî dünyâda bâkî Mevlî didârın neteg körer-sen, sabr kılğıl nefsinî bâkî kılâyın anda kedin bâkî sarâyda bâkî didârın körgey-sen.* "Cevap vermişler: öyle demek olur; Ey Musa! Nefsin fânî, gözün fânî, dünya fânî. Fânî nefis ve fânî göz ile fânî dünyada ebedî Tanrı'nın yüzünü nasıl görürsün? Sabret, nefsini sonsuz kılalım, ondan sonra öteki dünyada ebedî yüzünü göreceksin." (KE 122r/1-3) ifadeleri ile Hz. Musa'ya bir hitap söz konusudur. O da dünya ve dünyadaki nimetlerin bu dünya için değil de öteki dünyayı anlamak için olduğudur. Bu mesaj Musa Peygamber'in nezdinde Yaradan'dan bütün yaratılmışlardır. Tanrı ve öteki dünyanın varlığının kuvvetli delili olarak gösterilebilecek bu ifadeler aynı zamanda insanoğlunun ölümüyle ayrıldığı, sonsuz olmayan bu hayatın öteki bir dünyada sonsuza kadar devam edeceği anlamlarını da ihtiva eder. Bu yapılırken de dünya ve onunla ilgili olan her şeyin fânî olduğu, buna karşın fânilikten ebediyete geçiş olan ahiret ve oradakilerin ise hakiki, kalıcı ve sonsuz olduğu örnekleriyle açıklanır. Tıpkı aşağıda Hz. İsmail'in, babası Hz. İbrahim tarafından Allah yolunda kurban edilmesi kıssasında değinildiği gibi, ölümle çıkılıp gidilen bu yer nasıl fânî ise buradakiler de fânî, gidilen yer ve oradakiler ise bakidir. *Baki dost* ifadesi ile aslında öteki dünya ve oradakilerin hakiki ve kalıcı; *fânî dost*'un ise geçici ve yalan olduğu sezdirilir: *Su'âl: bıçak İsmâ'ılga erdi İbrâhîm nelük yıgladı? Cevâb: İbrâhîm fânî dostdın adrılır erdi, İsmâ'ıl fânî dostdın adrılıp bâkî dostga ulanur erdi.* "Soru: Bıçak, İsmail'e değdi[ğinde] İsmail nasıl ağladı? Cevap: İbrahim, fânî dosttan ayrılır idi. İsmail fânî dosttan ayrılıp ebedî dosta kavuşur idi." (KE 52r/14-15).

Eski Anadolu/Türkiye Türkçesinin Selçuklu Dönemi Türkçesi şairlerinden Yunus, konuyu *dünya, ahiret, iki dünya, bâkî ev, ev, sarây, yalancı davası, yarın* gibi kelime ve terkiplerle ele alır. Söz konusu kelimelerin yanına getirdiği sıfatlarla oluşturduğu terkiplerde Yunus, dünya yaşamına genellikle olumsuz bir anlam yükler. Ahireti *baki* olarak anlattığı şiirlerinde -Yûnus Emre Dîvânı (=YED)- dünyayı ruhun göçeceği ahiret için hazırlık görülecek, gelip geçici bir yer, kahr evi, bekâya ulaşmak için terk edilmesi gerekli bir makam olarak tasvir ederken tez zamanda ebedî sevgiliye kavuşmayı arzular: *Fâni dünyayı n'idelüm bâkî evine gidelim/ Armağan gerek dostumdan bunda yükin dutsun dimiş* “Fâni dünyayı ne edelim? Baki evine gidelim. Yükünü tutsun diye dostumdan [bu dünya]/Yaradan’dan armağan [olsa] gerek.” (YED 122/3), *Çün ahrete kavîsin ko bu yalancı da vîsin/ Bu mâl u hazne sevisin ‘âşıkısan nendür senün* “Ahirete muktedir olduğun için bu yalancı davası [olan] mal ve hazine sevgisini bırak. [Allah] aşığı isen [bunlar] senin neyindir?” (YED 148/7), *Bu dünya kahr evidür hem bâkî degül fânîdür/ Aldanuban kalma buna tîz tevbye gelmek gerek* “Bu dünya, kahr evidir, üstelik baki değil fânidir. Buna aldanıp kalma. Derhal tövbe etmeli.” (YED 137/2), *Dünyâ halkun düşmanıdır maksûd ol cânlar cânıdır/ Bilin ki dünyâ fânîdür dünyâyı terk itsen gönül* “Dünya, halkın düşmanıdır. Amaç, o canlar canı olan [Yaradan]’dır. Dünyanın fâni olduğunu bilin. Ey gönül, dünyayı terk et!” (YED 161/4). Yunus’un bu beyitlerinden anlaşılmaktadır ki dünyanın bütün çağrışımları elem yurdu ve geçici olma üzerine kurulu olumsuz algılamalardır. Bu nedenle Yunus, sürekli devir hâlinde olan dünyayı bir gezinti yeri olarak nitelendirir. Ebedî vatanı ruhlar âlemi olan insana da bu gezinti yeri ancak gelip geçerken konuk olduğu bir misafirhane veya ahirete geçişte kullandığı bir köprü olabilir: *Dünyâya gelen göçer bir bir şerbetin içer/ Bu bir köprüdür geçer câhiller anı bilmez* “Dünyaya gelen, [vakti geldiğinde ecel] şerbetini içer[ek bu dünyadan] bir bir göçer” (YED 103/4), *Bu dünyâya gelen kişi âhir yine gitse gerek/ Müsâfirdür vatânına bir gün sefer itse gerek* “Bu dünyaya gelen kimse eninde sonunda tekrar gidecek; [çünkü bu dünyada] misafirdir. Bir gün [mutlaka] vatanına sefer etse gerektir.” (YED 139/1). O hâlde bir gurbet diyarı olan bu dünyada bir konuk olan insan bir an önce gurbetten asıl evine yani evvel dost diye tasvir ettiği Tanrı’ya kavuşmalıdır. Bu da ancak insanın aslına dönüşü, Allah’a kavuşması, gerçek hayatı ve ebediyeti kazanması anlamına gelen ölüm ile yani canından vazgeçmekle mümkündür, bu sebeple ölüm bir yok oluş değil Allah’ın cemal müşahedesine bir yöneliştir. Yani fâni dünyadan ebedî dünyaya doğru bir yöneliş, yolculuk, gidiş ve göçtür (Kalafat 2011: 83; Çıblak 2002: 606): *Bu dünyâda kalmayalım fânîdür aldanmayalım/ Bir iken ayrılmayalım gel dosta gidelim gönül* “Ey gönül! Gel [birlikte] bu dünyada kalmayalım, [bu dünya] fanidir, [ona] aldanmayalım, bir iken ayrılmayalım, dosta gidelim.” (YED 160/5), *Biz bu cihândan göçelim ol dost iline uçalım/ Arzû hevâdan geçelim gel dosta gidelim gönül* “Ey gönül! Gel, biz [birlikte her türlü] arzu ve isteklerden geçip bu dünyadan göçerek o dost yurduna uçup gidelim.” (YED 160/6).

Yunus gibi Nesîmî de -Nesîmî Dîvânı (=ND)- sevgisinin cehennem ateşi, şerbetinin zehir, âdetinin hilekârlık, vefasızlık, alçaklık olduğu bu fâni âlem duracak yer olmadığı için yolculuğun hedefe ulaşana kadar sürmesi gerektiğine

inanır. Ona göre, dünyaya gelen herkes mutlaka bir gün bu sefere çıkar ve öteki dünyaya göç eder. Yalnız bu yolculuk yapılan yer her şeyin son bulduğı bir yer değıl de hayatın sonsuza kadar süreceğı bir yerdir: *Dünyâ turacak yir değıl iy cân sefer eyle/ Aldanma anun âline andan hazer eyle* “Ey can! Dünya duracak bir yer olmadığı için sefer et. Onun hilesine aldanma, kendini sakın.” (ND 357/1), *Fânî cihânun sevgüsü tamu odıdır yandurur/ Geç iy gönül şol karıdan aldanma zülf ü hâline* “Ey gönül, fânî cihanın sevgisi cehennem ateş i olduğı için [insanı] yakar. Zülf üyle benine aldanmayı bırakıp o koca karı[ya benzeyen dünyadan] vazgeç.” (ND 363/5), *Aslı denîdür dünyenün içinde yohdur bir elif/ Terkîbini gör bah anun yî vü nun ü dâline* “Dünyanın aslı alçak olduğı için içinde bir tek doğru yoktur. [İstersen dünya kelimesini] meydana getiren yâ, nûn ve dâl harflerine bir bak.” (ND 363/7), *Varlığı fânîdür anun iy gâfîl bekâsuz dünyenün/ Şol bekâsuzdan bekâ mümkün değıl var isteme* “Ey gafil! Baki olmayan dünya ve ondaki varlıklar fânîdir. Baki olmayandan baki olmak imkânsız olduğı için [çek] git, [ondan bir şey] isteme.” (ND 386/12), *Bu fânî dünyede bâkî kalan diyü gümân itme/ Yakîn bilgil fenâ yili irür ömrün çıragına* “Bu fânî dünyada baki kalan diye şüphe etme. [Şunu] iyi bil: [bir gün senin de] ömrünün çirasına fena yeli dokunur.” (ND 394/4) beyitleri ile dünyaya ilişkin ihtiras, emel ve arzuların gerçek hayatın önünde engel oluşturup dünya hayatının bu etkileyici, geçici ve acı sonunu gözler önüne koyan varlıklar olduğunu anlatır. Bekası olmayan bu dünya fânî olduğı için buradaki hayatı sona erdiren ve can kuş u olarak adlandıran ruhun, kafes olarak adlandırılan bedenden ayrılması şeklinde nitelendirilen ölüm de bâkî değıl, ebedî hayatın başlangıcıdır: *Fenâ vefât ile nefsün bu üç i bir gicedür/ Bekâ hayât ile gündüz bu ‘akl ile mir ‘ât* “Yokluk, ölüm ve nefsin bu üç i bir gecedir. Sonsuzluk, yaşam ve gündüz bunlar akıl ve aynadır.” (ND 20/8). Dolayısıyla bu dünya da, buradaki hayat da geçici olduğı için dünya yalancıdır. Bunu idrak eden Nesîmî; ölümle her şeyin bitmediğıne, tam tersine yalan dünyadan bâkî dünyaya geçildiğıne inanmıştır: *Çün bu yalancı dünyenün âkıbeti fenâyimiş / Geç hamudan Nesîmî tek bahma anun bekâsına* “Bu yalancı dünyanın sonu yokluk olduğı için Nesîmî gibi her şeyden geç, onun bekasına bakma.” (ND 382/10).

Kitab-ı Gunya’da (=KG) dünya hayatı *dünyâ sarâyı, bu cihân*; ahiret ise *ol cihân* olarak adlandırılıp ölümün kaçınılmaz son; ama yok oluş değıl de yeni bir dünyada yaşama devam etme şeklinde algılandığı görülür. Çünkü hayat; birinin yakın boyutta olduğı dünya süreci, diğ erinin ise uzak boyutta olduğı ahiret süreci olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Ebedî hayatı kazanmanın yolu bu yani yalan dünyadan geçer. Ancak insanoğ lu bu dünyada yaşamadan öteki dünyada var olamayacağı için ahiret hayatı, dünya hayatının devamı niteliğindedir. 14. yüzyıl ortasına ait bir metin olan KG’den alınan ve ustanın kiş i üzerindeki hakkının gözetilmesine vurgunun yapıldığı ş u örnekte dünya ve ahiret için *cihân* kelimesi tercih edilir: *Her ki üstâzına nâ-sipâslık kılsa ve anun hakkın bilmese ve anı ‘aziz dutmasa Hak-sübhânehü ve ta ‘âlâ anun iş in hiç hayra getirmeye ve ana bereket vermeye ne bu cihânda ne ol cihânda ne ‘uzübillâh* “Her kim ki üstadına teşekkür etmez, onun hakkını bilmez ve onu aziz tutmazsa her türlü kusurdan münezzeh olan Allah, onun iş lerini rast getirmeye ve ona ne bu dünyada ne de öteki dünyada bereket vermeye. Allah korusun!” (KG 168b/6-9). KG; bâkî dünya olarak vasfedilen ahiretin beka, fânî dünya olarak nitelendirilen dünyanın ise fenâ

olarak ifade edilmesi yönüyle diğer metinlerden ayrılmaktadır: *Peygâamber ‘aleyhi’s-selâm kaçan fenâdan bekâyâ rihlet itdükde tokuz avratı kaldı-y-dı* “Peygamber a.s. bu dünyadan öteki dünyaya göçüp gittiğinde dokuz hanımı kalmıştır.” (KG 66b/9-10). Aynı ifadeler bugün Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *panıdan bakıya göçmek* (Sağlık Şahin 2018: 290) şeklinde bir deyim olarak yaşamaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar özetlenecek olursa Türk dilinin tarihî metinlerinde dünyanın geçiciliği kavramının başlangıçtan itibaren yabancı söz ve terkiplerin yanı sıra Türkçe metaforik yapılarla da sağlandığına müşahade edilmiştir. Bunun yanı sıra YED, ND ve KG’deki örnekler bize dünya hayatının geçici ve ölümlü olduğuna dikkat çeken metaforik kullanımların Batı Türk yazı dilinde de devam ettiğini göstermektedir. Söz konusu bu kullanımlara bir örnek de *yalan dünya*, *yalancı dünya* ve *yalancı* deyimleridir.

3. Yalan Dünya/ Yalancı Dünya/ Yalancı

Sözlüklerde *yalan dünya*, *yalancı* kavramları “geçici ölümlü dünya” (ÖTS 3112), “geçici, fânî yer” (Cebecioğlu 2005: 174), “dünyada her şeyin gelip geçici olduğunu hiçbir şeyin kalıcı olmadığını anlatmak için kullanılan kötümser bir deyim” (Devellioğlu-Kılıçkını 1975: 1261), “sonu ölüm olan yaşam” (Demiray 1982: 990), “İnsanı Allah’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret” (Uludağ 2002: 111-112), “geçici dünya, ölümlü yaşam” (Yurtbaşı 2013:691) olarak izah edilmektedir. Bu deyimünin çağdaş Türk yazı dillerinden Azerbaycan Türkçesinde *yalancı dünya* “yalan dünya, öbür dünyaya göre geçici olan hayat” (Altaylı 2005: 546), Karaçay-Malkar Türkçesinde *calgan* “yalan, boş, fânî”, *calgan çaşav* “fânî hayat”, *calgan duniya* “fânî dünya” (Tavkul 2000: 136), Kazak Türkçesinde *calğan* “dünya”, *calğandın calcagınan basıp ötüp, casarıp kayta tuyıp aldım bekip* “Yalan dünyayı çiğneyip geçtim. Yeniden doğmuş gibi sağlamlaştım.” (Kenesbayoğlu vd. 1984: 88), Kırgız Türkçesinde *calgan* yahut *calgan düynö* “dönek, fânî, kararsız, yalancı dünya”, *calgançı düynö* “yalan dünya” (Yudahin 1998: 168), Özbek Türkçesinde *yâlgân* “heqiqiy emes, sâhta, yasama, qalbaki”, *yâlgân* “aldamçı”, *yâlgân dunyâ* “yalan dünya” ve *yâlgânçı dunyâ* “yalancı dünya” (Marufov 1981: 239, 256, 257) şekil ve anlamlarıyla tanıklanması bu metaforik deyimlerin altında Türk kültür ve inancının barındığını gözler önüne koymaktadır. Bununla birlikte dünya ve/veya dünya hayatının geçiciliği ile ilgili bu metaforik kullanımlarda bilhassa tasavvuf içerikli şiirlerin etkili oldukları düşünülmektedir. Zira çıplak gözün gördüğü bu dünya, tasavvuf terminolojisiyle tasvir edilecek olursa, kesret, masal âlemlerindeki gibi bir var olup yok olma yeridir. Bu geçiciliği, aldatıcılığı, görünüşteki karmaşayı aşamamak, ardındaki uyumu ve nizamı görememek manevî varlık olan ruha huzursuzluk verir. Bu rahatsızlıktan kurtulmak, kâinatın arkasındaki mükemmel nizamı görmek için maddi unsurlardan arınmak gerekir. Bu düşünceler akla kaynağı Kur’an olan tasavvufu (Selvi 2001: 22) getirmektedir.

İnsanı Allah'tan uzaklaştıran gaflete düşürdüğü, kulu ahiretten alıkoyduğu için yazılı metinlerde başlangıçta dünya için kullanılan *câfi*, *cefâci*, *fânî*, *inançsız*, *irsel*, *keçer*, *keçigli*, *kıvçak kovi*, *yayıg* gibi niteliklere daha sonraları yalan/ yalancı gibi Türkçe yeni sıfatların dâhil edilmesine Yunus Emre ile Nesîmî'nin şiirlerinde rastlanır. Daha sonra ise bu metaforik deyimlerin Türkçenin önemli dil yadigârlarından Dede Korkut Kitabı'ndaki (=DKK) Kazılık Kocaoğlu Yigenek Hikâyesi'nde *Yalan dünya başına tar oldu, düdük gibi kan şorladı* "Yalan dünya, başına dar geldi, düdük gibi kan fışkırdı." (DKK D203/8) şeklinde ve yine aynı eserdeki Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü Hikâye'de *Karıçuk aydur: Yalançı dünya yüzünde bir er kopdı* "Yalancı dünya üzerinde bir er ortaya çıktı." (DKK D221/8) biçiminde iki ayrı yerde geçtiği görülmektedir. Özellikle ikinci örnekteki *yalançı dünya* ifadesinin "yalan söylemeyi huy edinmiş olan (kimse) anlamından ziyade, tamladığı ad olan dünyanın "gerçek, hakiki olmayan, gerçeğe benzetilmiş, fânî, geçici" (Gülensoy 2011: 1042) yönlerinin kastedildiği aşîkârdır.

Konuya tekrar tasavvuf açısından bakıldığında Hakk'ın seni senden öldürmesi ve kendisiyle yaşatması, nefsinden fânî, Hak ile baki olmak (Uludağ 2002: 340) anlamlarına gelen tasavvuf, mistik bir düşünce hareketidir. Hak ile bâkî olmak için maddi hayatın alâmetlerinden kurtulmak gerekir; çünkü insanın benliği dünyalık şeylerle avunur. Bu durum insanoğluna öteki dünyayı ve Yaradan'ı unutturur. Hâlbuki insanın dünya istekleri ve birikimleri tıpkı dünya gibi boş, geçici ve yalandır. Nitekim Klasik edebiyatta üzerinde yaşanan dünya baştan başa dert ve sıkıntılarla dolu bir yer olması münasebetiyle nimetleri, arzuları ve hevesleriyle insanlara tuzaklar kurar. Klasik Türk edebiyatı şairlerinden olan Hayâlî Bey (1500?- 1557) (=HBD) aşağıdaki şiirinde şikâyetçilerin sığınak yeri, erişilmesi güç olan kapı (Sefercioğlu 2001: 237) olarak nitelendirilen övülenin eşliğinde kendisini Allah'tan uzaklaştıran bu yalan dünyanın elbiselerinden kurtulmak ister. Bu isteğiyle dünya hayatına değer vermediğini ve bu tehlikeye karşı uyanık olduğunu gösterirken kendisi için asıl önemli olanın fânî olan her şeyden vazgeçip ölümün ötesinde bir şey olduğunu anlatır: *Ey Hayâlî gerçek erler eşliğinde soyunup/ Bu yalan dünyâ libâsından ferâğat isteriz* "Ey Hayâlî! Gerçek erler[in] eşliğinde soyunduğu bu yalan elbisesinden feragat etmek isteriz." (HBD G214/ 5). Bu beyitte metaforik anlatımda dünya elbisesinden feragat etmek yani ölmek sonsuzluğa atılan ilk adım ve onun kapısının eşliğidir. Bağlamdan hareketle *yalan* kelimesiyle de dünyanın asılsız, fânî, gelip geçici, uydurma ve yalan yönleri anlatılmak istenir. Maddi varlık olan dünya elbisesi anlamındaki tenin yani vücudun ortadan kalkması ise insanın manevî yönü olan canıyla baş başa kalmasıdır. Böylece insan maddi varlığından soyunarak vahdete erişir.

16. yüzyıl divan şairlerinden Hayretî (ö. 1535) (=HD) dünyanın gerçek ve kalıcı olmayıp geçiciliğini anlatmak için dünya kelimesini yalancı sıfatı ile birlikte kullanmıştır. Bunu yaparken de dünyadaki her şeyin aldatıcı, geçici ve kandırmaca olduğu yani maddi varlıklardan ibaret olduğunu oysaki kendisinin dünyanın gelip geçici olduğunu bilen, ona gafil avlanmayan ve ölüme hazır olan yiğitlerin yolunu takip ettiğini söyler: *Uymamağdur yalancı dünyaya/ Gerçeğim gerçek erlerin töresi* "Benim gerçeğim, gerçek erlerin töresi olan bu yalancı dünyaya uymamaktır." (HD G572/4).

17. yüzyıl tekke şairlerinden Azîz Mahmud Hüdâyî aşağıdaki dörtlükte insanoğluna bu aslı olmayan, geçici dünyaya aldanmaması hususunda öğütte bulunur. Bir derneğe benzettiği dünya hayatının vakti gelince mutlaka dağılacığı ve meclisin (vadesi yeten insanların) de burada eğlenmeyerek (bu âlemden kesinlikle göçüp gideceği) terennüm edilerek insanları uyarır. Önemsiz ve değersiz olduğunu göstermek için bir virane olarak nitelendirdiği bu dünyayı, misafirliğine doğum denen kapıdan girilerek başlanan ve ölüm denen diğer kapıdan çıkılarak da nihayet bulacağı belirtilen iki kapıdan ibaret bir yer olarak görür. Burada yaşayanların, mihman; dünya hayatının, bir yolculuk; doğumun, konma, ölümün göçme; vadesi yetenin ise eğlenmeme olarak benzetmelerle somutlaştırılması ise metaforik kullanımlardır: *Yalancı dünyaya aldanma yâhû/ Bu dernek dağılır divân eğlenmez/ İki kapılı bir vîrânedir bu/ Bunda konan göçer mihmân eğlenmez* “Derneğinin [mutlaka] dağılıp divanının da eğlenmeyeceği için bu yalancı dünyaya aldanma; zira iki kapılı bir virane olan [bu dünyada] konan göçer, misafir olan eylemez.” (Uçman 1987: 32).

Azerbaycan sahasına bakıldığında Mehmed Hüseyin Şehriyar (1907-1988)’in aşağıda *Héyder Baba dünya yalan dünyadır/ Süleymandan, Nuhdan galan dünyadır/ Oğul doğan derde salan dünyadır/ Her kimsiye her ne vérîp alıpdı/ Eflatundan bir guri ad galıpdı* “Haydar Baba! Dünya, yalan dünyadır. [Hz.] Süleyman ile Nuh zamanından kalan dünyadır. Kime ne vermişse onu geri almıştır. Eflatun’dan geriye bir kuru ad kalmıştır.” (1993: 161) şiirinde hakiki âlemin aldatıp yanıltan bir yansıması olan dünya hayatının kalıcı olmayıp değersiz ve bayağı olduğu anlatılırken şair seçtiği kelimelerle konuyu renklendirip yumuşatmayı amaçlar. Şiirde kullandığı samimi ve yalın ifadelerden *yalan dünya* deyimini ile dünyaya güvenmemeyi, Süleyman ile her şeye söz geçirip güç yetirdiği hâlde ölüm karşısında çaresiz ve mağlup olmayı, Nuh ile de ömrün ne kadar uzun olursa olsun eninde sonunda öleceğini anlatır.

İncelenmeye esas alınan çalışmamızdaki metaforik deyimlerin tanıklandığı bir diğer Türk yazı dili de Türkmen Türkçesidir. Türkmen Türkçesi ve edebiyatının temsilcilerinden biri olan Mahtumkulu, divanında *-Magtımguılı Piraginiň Kâmil Diwanı* (MPKD)- dünyaya karşı olumsuz bir bakış açısı ile yaklaşırken bu deyimlere başvurmuş, onu karşıtı ve tamamlayıcısı olan ahiret kavramı ile bir arada kullanmıştır: *Yalan dünýä kime berdi wepanı/ Ahiretde olar sürer sapanı / Şemr ile ol Yezit berdi cepanı/ Ya imam Hüseyne bağışla bizi* “Yalan dünya kime verdi vefayı/ Ahirinde onlar sürer sefayı/ Şımr ile o Yezit verdi cefayı/ Ya İmam Hüseyin’e bağışla bizi.” (MPKD 465).

İnsanoğlu bu dünyada ne kadar yaşarsa yaşasın bir gün mutlaka geldiği yere dönecektir. Bu nedenle dünya da onun zevkleri de masivadır; yani maddi ve geçicidir. Türkmen şair Mahtumkulu da dünyaya tapan ve onun nimetlerini isteyen insanların ahiret saadetine nail olamayacağını, ahiret saadetini isteyenlerin dünyadan vazgeçmeleri gerektiğini iyi bilmektedir. Dünya hayatının çile ile dolu olması nedeniyle ağır zahmetlere katlanmak ve nefsin terbiye etmek gerekliliğini bilen şair onun geçiciliği ve sonlu olduğuna şu dörtlükleriyle dikkat çekmiştir: *Yalan dünýäde yanyap/ Gezersen gülüp, oynap/ Işk matbahında gaynap/ Ölen*

barmı, yaranlar? “Yalan dünyaya gelip/ Dolaştın sen şâd gülüp/ Aşk kazanında kaynayıp/ Ölen var mı, yarenler?” (MPKD 137). *Çağlan, yalan dünyâ çağlan/ Ne gülen galar, ne ağlan/ Gar-yagmırlar, burcı bağlan/ Kemerli dağlar görüner* “Sen coş, yalan dünya, coş sen/ Ne gülen kalır, ne ağlayan/ Kar yağmurlar, buz bağlayan/ Kemerli dağlar görünür” (MPKD 184).

Dünyanın sonu gelince canlı ve cansız bütün varlıklar yok olacaktır. Kıyametin kopması olarak tanımlanan o günde dünya hayatı nihayete erecek sonsuz olan ahiret hayatı başlayacaktır. Öteki hayatta maddi âleme ait olup ruhun birkaç günlüğüne misafir olduğu beden değil de cismi ayakta tutan ve metafizik âleme ait olan ruh var olacaktır. İlahi aşkla dolup taşan ruhun durumunu anlayacak unsurun gönül olduğunu bilen Mahtumkulu onu sohbet arkadaşı olarak seçtikten sonra dünya hayatını “bir gün ondan hoş bolmarsen” şeklinde tasvir ederken diğer taraftan da bu dünya gerçek değildir yani yalancıdır mesajını bu deyim ile vermiştir: *Gel könlüm, geneş edeli/ Sözlemeyin paş bolmar sen!/ Panıdır bu yalan dünyâ/ Bir gün ondan hoş bolmar sen* “Gel gönlüm, sohbet edelim/ Söylemesen faş olmazsın!/ Fânidir bu yalan dünya/ Bir gün ondan hoş olmazsın” (MPKD 337). Bu şiirinde dünyanın fâniliği üzerinde duran Mahtumkulu; aşağıdaki şiirinde *can/ruh*’u esire, canın saklandığı yer olan vücudu ise kafese müşabehe ve mukayese ederek metaforik söyleyişlerde bulunur. Bu metaforik söyleyişler, dünya ve üzerindekiilerinin gerçek olmadığına dikkat çekip benzetmeye dayalı bir söyleyiş olan *yalancı* metaforu ile desteklenir: *Kapas içre yesirdir can/ Zıban diyemez, bentdir dahan/ Bu yalançı panı-cahan/ Goymayar nurbat-amana* “Kafeste esirdir bu can/ Dil dönmez, tutsak lisan/ Bu yalancı, fâni cihan/ Bırakmaz medet amana.” (MPKD 593).

Tasavvufta “fena” kavramı önemli bir yere sahiptir. Bakî olan sâdece Allah’tır, diğer varlıklar ölümlüdür. Ölümlü ve maddi olanlardan biri de dünyadır. Mahtumkulu, fani ve yalan olan bu yerden ayrıldıktan sonra buraya geri dönenin olmadığını yani insan için bu dünyanın sonsuz olan öteki dünyaya bir geçiş yeri olduğunu söyler. Bunu yaparken de okuru ikna etmek ve ona kendi düşüncesini onaylatmak için retorik sorular sorarak istifham sanatı yapar: *Ey, yaranlar, musulmanlar/ Ağlamayın, gülen barmı?/ Yalançı-panı dünyâden/ Giden gaydıp gelen barmı?* “Ey, yarenler, müslümanlar/ Ağlamadan gülen var mı?/ Yalancı fâni dünyadan/ Gidip, geri gelen var mı?” (MPKD 450).

Mahtumkulu, bir tasavvuf şairidir. Tasavvufta kadeh anlamındaki câm, cezbe, manevî durum, ruhsal haz ve şevk; kadehin içindeki şarap, ilâhî aşk; kadeh de aşkın gönlü veya talibe kâmil mürşidin telkinde bulunduğu ismullâh anlamına gelir (Batislam 2017: 6). Tasavvufî bir dörtlük olan aşağıdaki şiirde geçen ve birbiri ile tenasüp oluşturan şarap, cam, içmek kelimeleri de bu bağlamda ele alındığında içeni sarhoş eden şeyin Allah aşkı olduğu anlaşılacaktır. Allah aşkıyla kendinden geçenler için her şey Allah’ın tecellisinden ibaret olduğundan dolayı masiva âleminin en tepesindeki mevkiyi işgal eden padişah ile en aşağı mevkide bulunan kul arasında fark yoktur; çünkü tamamı dünya gibi fanidir: *Her kim içer ol şarapdan, ol camdan/ Yürek coşar, her söz geler zibandan/ Gelen geçer bu yalancı cahandan/ Hoca, seyit, beg, patışa, gul galmaz* “Her kim içse bu şaraptan,

bu câmdan/ Yürek coşar, her söz gelir lisandan/ Gelen geçer bu yalancı cihandan/ Hoca, seyit, bey, padişah, kul kalmaz.” (MPKD 248).

Yalan dünyada umduğunu bulamayan insan, felekten şikâyetçi olur; çünkü klasik edebiyatta ihtiyar, döneke, kahpe ve kimseye yâr olmama yönleriyle tanınan felek Mahtumkulu’da bir baş belasıdır. Yalan dünya ise bir ateş olmuştur. Od metaforu, yakıcı ve yıkıcı özelliğiyle insanın neyi var neyi yoksa hepsini ateşe vermiş, en kötüsü de iman nuru koymamıştır: *Ot boldı bu yalan cahan/ Ne hıyalda köñül gümân/ Goymadı birini aman/ Pelek başa bela boldı* “Ateş oldu bu yalan cihan/ Ne hayalde, gönül, gümân/ Koymadı birini aman/ Felek başa bela oldu” (MPKD 584).

Yalan dünya metaforik deyimlerindeki dünya ile bütün olan “hayatın üzerinde geçirildiği gezegen” söylenerek parça olan “bütün bir hayat” kast edilmiştir. Böylece bütün yerine parça kullanılırken Bilgegil’in belirttiği hülul yani “durum-yer” ilgisi içinde yeri söyleyip durumu kastetme ilgisi ile metonimi gerçekleşmiş olmaktadır. Bu, diğer yandan Palmer’in çalışmasında söz ettiği “yer-alan” (place-area) ilgisidir. Çünkü hayat dünyanın bir yerinde gerçekleşir. Fakat bütün bir alan olarak “dünya”dan söz edilir (Erdem 2004: 58): *Mağtımguılı, hemme yola baş urdun/ Çohlar bilen gezdin, oturdun, turdun/ Yalançıda ne hezl etdin, ne gördün/ İndi sen otuz dört yaşa düşüp sen* “Mahtumkulu, her bir yola başvurdun/ Çoklar ile gezdin, kalktın, oturdun/ Yalancıda ne zevk aldın, ne gördün/ Şimdi sen otuz dört yaşa düşmüşsün.” (MPKD 336).

Buraya kadar, Türk edebiyatının önemli dil yadigârlarında ve Türkmen şair Mahtumkulu’nun divanında dünya için kullanılan ortak ifadelerden bahsedilmiştir. Şimdi ise Türkiye Türkçesi sözlük ve edebî eserlerinde rastlanmayan, *dünya* için kullanılan *yalan* sıfatının, Türkmen Türkçesinde hem *yalan* hem de *dünya* sözcüklerinin anlamlarını bünyesinde barındıran *yalancı* deyiminin Mahtumkulu Divanındaki kullanımı üzerinde durulacaktır. Mahtumkulu Divanı’ndaki örneklerle geçmeden önce bu deyimle ilgili Erdem şu bilgileri vermektedir: “Gelenekselleşerek birçok Türkmen şairince kullanılan ve halk arasında da bilinen, ayrıca sözlüklerde de bu anlamıyla yer alan bu deyim gerçek olmama, geçicilik, fânîlik kavramlarını anlamında toplamaktadır.” (2009: 98). Türkmenistan’ın başkenti Aşkabat’ta yayınlanan *Türkmen Dilinin Sözlüğü*’nde (=TDS) bu deyim “şu dünyâ, dünyâ” (1962: 842) şeklinde açıklanmıştır. Mahtumkulu Divanı’nın pek çok yerinde *dünya* yerine kullanıldığı görülen bu deyimle dünyanın özellikleri şöyle anlatılmaktadır: dünya sadece var olana işaret olan bir yokluktur. Yalan dünya, eğreti görüntüler, o şeye kederli benzeyiş, var olan yokluklara bir alâmettir. Sonunda erişilenin Allah olduğu bu hayatta, yaşamları süresince dünyayı yöneten, dünya saltanatı peşinde nefes tüketen kimseler Allah’ın emriyle (Azrail tarafından) canları alınıp toprağın altına girdiklerinde her şeyin boş olup yanıldıkları ve kandırıldıklarını anlarlar. Dünyanın bu aldatıcılık ve geçicilik vasfı ona bağlanacak yer olmadığı anlamlarını da kazandırarak *yalancı* deyimini ortaya çıkarmıştır: *Çoh cahan seyr etdi ömri bolınçal/ Yaradan yok edip, yere salınçal/ Yalançıda yaynap, tâki ölinçâl/ Sowulmadı yazı Döwletalinin* “Çok cihan yönetti ömrü boyunca/ Yaradan yok

edip yere koyunca/ Bu yalan dünyada ta ki ölünce/ Tükenmedi yazı Devletali'nin” (MPKD 297), *Kimi yalançada aşretde yaylap/ Kimi halal goyup, haramı saylap/ Kimi parhın etmey, bar işi eyeläp/ Gözi bağli guş dey uçup baradır* “Kimi, dünyada işrete dalıp/ Kimi, helali koyup haramı seçip/ Kimi fark etmeden türlü işler eyleyip/ Gözü bağli kuş gibi uçup gitmekte” (MPKD 198).

Tasavvufa göre, Tanrı'nın kendisinden bir parça olarak insan bedenine üflediği nefes olan ruh tekrar öz sahibi ve yurduna dönmek için büyük bir gayret sarf eder (İsen 1993: XXXVI). Bu esaret hayatından kurtulması ancak ve ancak kafes veya zindan olarak nitelendirilen bedenden ayrılması yani ölümle gerçekleşir. İnsanın maddi varlığı olan şirin canının pek değerli, sevgili vücudundan ayrılması demek olan ölüm, fâni ve geçici olan bu dünyadan baki ve sonsuz olan öteki dünyaya gitmesi yani Tanrı'ya yaklaşması anlamına gelmektedir. Ölmeden baki olunamayacağı için Mahtumkulu, en şirin ve aziz varlıklarını Tanrı tarafından bir an önce kendisinden alınarak yani dünya ile ilişkisinin kesilip maddi varlığının öldürülmesiyle ebedî hayata kavuşmayı isterken yine dünya hayatının geçici, kısa ve yalan olduğunu vurgular: *Ey yaranlar, dünya geldin gelmedin/ Bu şirin can aziz lâşden ayrılsa/ Yalançada beş gün gezdin-gezmedin/ Wagıt yetişse, kâse huşdan ayrılsa* “Ey, yarenler dünyaya geldin gelmedin/ Bu şirin can, aziz tenden ayrılma/ Dünyada beş gün gezdin gezmedin/ Vakit dolsa akıl baştan ayrılma” (MPKD 55).

Gaflet; durumdan habersiz kalma, dikkat etmeme, ileriye görememe ve uyanık olmama demektir. Kendisi bir vahdet yolu yolcusu olan Mahtumkulu; insanda maddi yaşamın izi olup kıl kadar değersiz olan canı manevî hayat uğrunda feda etmemenin, dünyayı sevmenin ve ona bağlanmanın insanı gaflete düşüreceği, bu nedenle ahiret hayatını istemenin dünya hayatını istemekten daha hayırlı olacağını nasihat ederken seçtiği *pasıl, döwrän* gibi kelimelerle dünya hayatının geçici ve kısıtlılığına vurgu yapar: *Mağtımğulı aydar, gapıl oturmañ/ Gılça canı uzun batırmañ/ Yalançıñı hasret bilen ötürmen / Bir pasıl döwrändir, ötdi, yaranlar* “Mahtumkulu der ki gafil oturma/ Kılca canı uzun gama batırma/ Dünyayı hasret ile geçirme/ Bir fasıl devrandır, geçti yarenler.” (MPKD 125).

Dünya malına rağbet etmek doğru değildir çünkü fâni olması, bina tutmaması, gurbet diyarı olması, her gelenin vakti gelince gitmesi, insanı hilelerle kendine çekerek ebedî yurdu unutturup asıl dosttan uzaklaştırması ona bir güvensizlik ve itibarsızlık vasıflarını yüklerken dünya hayatının aldatıcı ve geçici olduğu metaforunu oluşturur: *Bu dünya panidir, tutmaz binanı/ Bu dünyäğe gelen geçip baradır/ Kimdir yalançada tutan cahanı/ Tutanın ellerin açıp baradır* “Bu dünya fanidir tutmaz binayı/ Bu dünyaya gelen geçip gidiyor/ Kimdir yeryüzünde tutan cihanı/ Tutanın ellerini açıp gidiyor” (MPKD 197).

Aşağıdaki şiirde ise ölümü düşünmeden dünya arzularının peşinden gitmek, dünyanın yani büyük düşman olan nefsin tuzağına düşmektir. Bu tuzağa düşüp aklını fikrini dünya istekleriyle bozmuş insanoğlunun arzularının peşinde gitmesi durumunda başının ağrıyacağı; zira günahkâr bir biçimde ölmekle kalmayıp Tanrı'nın huzuruna da mahcup olarak çıkacağı hatırlatılarak kişiyi Tanrı'dan uzaklaştıran bir felaket olan dünya güzelliklerine kanmaması gerektiği, nefsinin

terbiye etmesi ve dünya nimetlerinden el çekmesi tavsiye edilmiştir. Zira dünya ve ona ait olan her şeyin bir sonu olduğu için yalan, ondaki bütün görünüşler ise geçici olduğundan iğreti ve aldatıcıdır: *Adam oğlu, pikrin-zikrin/ Yalançının hōwesidir/ Hâzir bu pikre gidersen/ Bir gün derde goyasıdır* “Ademoğlu! Fikrin zikrin/ Yalan dünya hevesidir/ Şimdi bu fikre gidersen/ Bir gün derde koyasıdır” (MPKD 225).

Günümüzde Türkmenler arasında *yalançı bilen hoşlaşmak* “yalan dünyaya veda etmek” şeklinde bir deyim vardır. Yalan dünyadan ayrılmak anlamına gelen söz konusu deyimın Kırgız Türkçesindeki karşılığı *carıttık menen koş aytışuu* “aydınlık ile vedalaşmak”, Başkurt Türkçesinde *donya menen huşlaşır* “dünya ile vedalaşmak”, Azerbaycan Türkçesinde ise *dünya ile halallaşıb getmek* “dünya ile helalleşip gitmek” (Kanzharbek 2018: 63)’tir. Söz konusu deyimler, zaman ve mekânın dağıttığı sanılan Türk dil ve kültür birliği ile bütünlüğünün sanılanın aksine, muhafaza edildiğini göstermektedir.

4. Sonuç

Türk kültüründe dünya hayatının aldatıcılık, asılsızlık, değersizlik, geçicilik, kısalık, yapaylık ve göz boyayıcılığına yönelik olumsuz değerlendirmelerin bir ürünü olan *yalan dünya*, *yalancı dünya* ve *yalancı* deyimleri; Türklerin İslamiyeti kabulleriyle birlikte ortaya çıkmış deyimlerdir. Türk dilinin edebî metinlerinde çok farklı unsurlarla sembolize edilen dünya hayatını ifade için başlangıçta söz konusu deyimler yerine *bu ajuun*, *bu dünya*, *keçer dünya*, *bekâsuz dünye*, *cihân-ı fâni*, *dâr-ı fenâ*, *dâru’l-fenâ*, *dehr-i denî*, *dünya ribâtı*, *fenâ mülkü*, *sarây-ı fâni* gibi ifadeler kullanılmıştır. Türklerin inançlarıyla yakından ilgili bu kullanımların muadil ve mukabili olarak daha sonraları bizim bu çalışmamızda ele aldığımız deyimler ortaya çıkmıştır. Daima olumsuzluğu çağrıştıran *yalan dünya* ve *yalancı dünya* deyimlerin oluşmasında Türkler arasında yaygın bir kullanım alanına sahip metonimli ve metaforlu kullanımların büyük etkisi olmuştur. Zira bu deyimler, maddi âlem olan fiziki dünya ve dünya hayatının metafizik âlem olan öteki dünyaya göre yalan olarak algılanmasıyla söylenmiş metaforik kullanımlardır.

Başlarda Türklerin dünyayı anlatırken kullandıkları *yalan dünya* ve *yalancı dünya* deyimleri haricinde, Oğuz Türkçesinin doğu kolunu meydana getiren Türkmen Türkçesinde *yalançı* şeklinde bir deyimın daha var olduğu tespit edilmiştir. Gerçek ve sonsuz olan öteki dünya ile mukayese edildiğinde geçici ve onun küçük bir minyatürü olması, ebedî olacağı algısıyla insanı aldatıp kandırması ve gerçek olmayan *yalan* kavramıyla somutlaştırılması bağ ve yönleriyle bu deyim ortaya çıkmıştır. Gerçeği olmayanın yalanının da olmayacağına işaret eden söz konusu deyimın ortaya çıkmasının altında yatan diğer nedenlerin ise insan hayatının en yalın ve kaçınılmaz safhalarından biri olan ölüm ile bu dünya, burada sevdikleri ve değer verdiklerine vedanın doğuracağı üzüntüyü hafifletmek, onların kaybını dünyadan bilmek ve bunlara çok bel bağlamama gerektiğini anlatmak olduğu belirlenmiştir. Söz konusu deyim aynı zamanda da dünyanın bir yerinde gerçekleşen insan hayatının asıl vatan olan ahiret hayatına geçmeden önceki kısa

bir bölümünün geçtiği yerin fâni ve buradaki hayatın geçici olduğunun ifadesi olan ad aktarmalı söylem olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte yalancı deyiminin, Türkiye’de konu ile ilgili olarak hazırlanan çalışmalardaki “iki veya daha fazla kelimeden oluşan” tanımının dışında kaldığı tespit edilmiştir. Bunda da deyimlere ait özellikler olan anlatımı çarpıcı, etkin, özlü kılıp mesajı karşısındakine en az çaba ile aktarırken mecazlı anlatımlarla konu üzerine derinlemesine düşünme yolunu açarak karşıladığı olguyu somutlaştırma ve üslûba zenginlik katmanın etkili olduğu anlaşılmıştır. Konuyla ilgili olarak yapılan incelemelerde bu deyimın Türkmenistan Türklerinin yanı sıra Kıpçak Türkleri arasında da yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmıştır. Deyimin bu Türk halkları arasında tek başına kullanımının veya sıklığının, Türklüğün diğer muhitlerine nazaran daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca bu deyimın, Türkçenin Karluk, Kıpçak ve Oğuz grubu üyelerinin bazı lehçelerinde tanıklanması söz konusu lehçelerin aynı kültürden beslenen söz varlığına sahip olduklarını gözler önüne sermektedir.

Gerçek hayatın ölümden sonra başlayacağına dikkat çeken *yalancı* deyiminin Türkçe ilk Kuran tercümelerinde ahiret anlamına gelen son saray’a ve KB’deki *menğü ajun*’a karşılık gelmesi söz konusu kavramların birbirlerinin bütünleyicisi ve tamamlayıcısı olduğu sonucuna varmamızı sağlamıştır. Bu deyimler aynı zamanda tarihî Türk lehçelerindeki *çın ajun* ile çağdaş Türk lehçelerindeki *çındık cer* gibi mekân ve zamanla ilgili zıt anlamlı tamamlayıcı birlikler sınıfı içerisinde de değerlendirilebileceği tespit edilmiştir. Çünkü ahiret, insanların ölümden sonra yaşayacakları ebedî hayat olurken dünya, ahiret öncesi insanların doğumundan ölümüne, kısaca yaşadıkları hayat ve bu sürede meydana gelen olayların gerçekleştiği mekânın adıdır. Dünya ve ahiret kelimelerinin mazmun ve metaforlu kullanımları düşünülürse aradaki farkın öncelik-sonralık, fânîlik-sonsuzluk, gerçeklik-yalancılık vasıflarına yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte dünya hayatı aldaticılık, geçicilik, sınırlılık gibi niteliklere sahipken ahiret hayatı sayılan niteliklerden uzak, kalıcı, sonsuz ve sürekli hayat boyutudur. Bu türden mukayeselerden ölçüt olarak alınacak en belirleyici unsurun iki inanç alanının ‘ölüm’ ve ‘ölüm sonrası’na ilişkin anlayışlar ile ‘fâni, yalan’ ve ‘sonsuz’a dair kavramlar ile neyi nasıl anladıkları olduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

- AKKUŞ, Muzaffer (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (=KG).
- ARAT, Reşid Rahmeti (2006). *Atabetü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (=AH).
- ARAT, Reşid Rahmeti (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabcacı. (=KB).
- ALTAYLI, Seyfeddin (2005). *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü-II*. Ankara: Prestij.
- AŞIROV, Annagurban (2014). *Mahtumkulu Bütün Eserleri I-II* (Çev. Abdurrahman Güzel vd.). Ankara: Türksoy.
- ATA, Aysu (1997). *Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kısâsü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I-II Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (=KE).
- ATA, Aysu (2005). “Son Saray”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 15: 69-83.
- AYAN, Hüseyin (2002). *Nesîmi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (=ND).

- BATİSLAM, H. Dilek (2017). “Divan şiirinde Kadeh ve Kadeh Redifli Gazeller”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 18: 1-28.
- BİRAY, Nergis (2013), “Kazak Türklerinde  l m ile İlgili Kelime, Kelime Grubu ve Deyimlerden Hareketle  l m Kavramı”. *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel Armağanı* (Edt. C. Demir-H. Parlakyıldız). Ankara: Akçağ, 353-371.
- CANKURT, Hasan (2013). “Mahtumkulu Fırakı’nın şiirlerinde Muhteva”. *Journal of Turkish Studies*, 8/9: 911-951.
- CEBECİ  LU, Ethem (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber.
- ÇIBLAK; Nilgün (2002). “Anadolu’da  l m Sonrası Mezarlıklar  evresinde Oluşan İnanç ve Pratikler”. *Türk Kültürü*, Y. XL, S. 474: 605-614.
- DEMİRAY, Kemal (1982). *Temel Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- DEMİR   URAN, Merve (2022). “Hakas Türklerinde  l m Kavramı ve ölüm ile İlgili Söz Varlığı”. *Türklük Bilimi İncelemeleri* (Edt. Sema Eynel-Esra G l Keskin). Denizli, 83-94.
- DEVELL   LU, Ferit; KILIÇKINI, Neval /1975). *En Yeni Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Rafet Zaimler Kitabevi.
- ECKMANN, J nos (2014). *Nehcü’l-Fer dis Uştmahlarının A uk Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)* (Haz. Semih Tezcan - Hamza Zülfikar; Dizin-Sözlük Aysu Ata). Ankara: Türk Dil Kurumu. (=NF).
- EK YEW-BAHARLI, O. (2014). *Magt ngulı Piragin n K mil Diwanı*. Aşgabat. (=MPKD).
- ERCİLASON, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *K şarlı Mahmud D v nu Lug ti’t-Türk Giriş-Metin- eviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (=DLT).
- ERDEM, Melek (2004). “Mağrupı’nın şiirlerinde Metonimi”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1/1: 55-63.
- ERDEM, Melek (2009). *Modern Oğuz Türkçesinin Söz Varlığı*. Ankara: Grafiker.
- ERGÜN, Muharrem (1981). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: Ebru Yayınları.
- ERGÜN, Muharrem (2011). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (=DKK).
- ERGÜN, Pervin (2013). “Türk kültüründe ölümle İlgili Bazı Terimler”. *Milli Folklor*, 13/100, 134-148.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜNER D LEK, Figen (2007). “Altay Türkçesinde  l m Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları”. *Bilig*, 42: 177-190.
- HAMZAYEW, M. Y. vd. (1962). *Türkmen Dilinin Sözlüğü*. Aşgabat: SSR İlimler Akademiyasının Neşiryatı. (=TDS).
- İSEN, Mustafa (1993). *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ.
- KALAFAT, Yaşar (2011). *Türk Kültürlü Halklarda  l m*. Ankara: Berikan.
- KANZHARBEK, Gulkaiyr (2018). * ağdaş Türk Lehçelerinde  l m Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- KENESBAYO  LU, İ. K. vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü* ( ev. Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar). İstanbul. (=KTS).
- MARUFOV, Z. M. vd. (1981). * zbek Tilining İzahlı Lugati*. Moskva.
- MERMER, Kenan (2016). “Bağdatlı R hi’de Hicvin Başka Bir Yüzü: Çarh ve Dehr”. *Journal of Turkish Studies*, 11/17: 93-114.
- MUSLUO  LU, Ferhat (2022). *Hayret  D v nu (Tenkitli Metin-Dil İçi  eviri)*.  anakkale: Paradigma Akademi. (=HD).
- (2000). * rnekleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. (= TS).
- P LTEN UFUK, şahru (2020). “Ajun Kelimesinin Kutadgu Bilig’deki Görünümleri”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17/4: 495-519.
- SA  LIK şAH N, Selcan (2018). “Türkmen Türklerinde  l m: Geleneksel Uygulamalar ve Söz Varlığı”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15/2: 285-306.

- SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gül den (2010). “Türklerde Ölümün Algılanışı ‘Ölmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle”. *Uçmağa Varmak Kitabı* (Edt. Emine Gürsoy Naskali-Gül den Sağol Yüksek kaya). İstanbul: Kitabevi, 3-40.
- SALİEV, Meder (2020). “Kırgız Türkçesinde Ölüm Kelimesi ile İlgili Kavram Alanı”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16: 109-127.
- SEÇKİN, Kuban (2016). “Şecere-i Terakime’de Ölüm Örtmece’si”. *Karadeniz Araştırmaları*, 13/50: 231-240.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2001). *Nev’î Divanı’nın Tahlili*. Ankara: Akçağ.
- SELVİ, Dilaver (2001). *Kaynaklarıyla Tasavvuf*. İstanbul: Semerkand.
- ŞEHİRİYAR, Mehmedhüseyn (1993). *Yalan Dünya*, Bakı.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Hayâlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ. (=HBD).
- TATÇI, Mustafa (1990). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı. (=YED).
- TAVKUL, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TOSUN, İlker (2017). “Tuvacada Ölümle İlgili Örtmece Sözl er”. *Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması* (Edt. İbrahim Ahmet Aydemir-Mevlüt Erdem). Ankara: Grafiker, 165-184.
- UÇMAN, Abdullah (1987). “XVII. Yüzyıl Tekke Şiiri”. *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul: Ötüken.
- ULUDAĞ, Süleyman (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet.
- YAYLAGÜL, Özen (2006). “Dîvânü Lûgâtî’t-Türkteki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/1: 77-88.
- YILMAZ, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit.
- YUDAHİN, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü* (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YURTBAŞI, Metin (2013). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

Eski Uygurca Çatıklara Ait Üç Fragman

Three Fragments Belonging to the Chatiks in Old Uyghur

Gülcan Kısınma

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Erzurum / Türkiye

e-posta gulcan.kisinma@atauni.edu.tr

orcid 0000-0002-1109-7376

doi 10.54316/dilarastirmalari.1519136

Atıf

Citation

Kısınma, Gülcan (2025).

Eski Uygurca Çatıklara Ait

Üç Fragman. *Dil*

Araştırmaları, 36: 157-174.

Başvuru

Submitted

19.07.2024

Revizyon

Revised

11.11.2024

Kabul

Accepted

05.12.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Budizm inancına göre defalarca dünyaya gelen Buddhaların ve Bodhisattvaların hayatlarının anlatıldığı hikâyelere *jātaka* ya da *avadāna* denilir. Sanskritçede *jātaka*, “Buddha’nın önceki doğumu üzerine bir hikâye” anlamına gelmektedir. Bu çalışmada Uygur dil ve edebiyat metinleri arasında özel bir yere sahip olan *çatik* (Skt. *jātaka*) türü bir metin ele alınmıştır. Makalede daha önce neşredilmemiş Eski Uygurca *çatıklara* ait olduğu düşünülen bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda U 2665 (T II D; T II D 507), U 2666 ([T] II D; T II D 508) ve U 1874 (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3) arşiv numaralarıyla korunan üç fragmanın yazı çevirimine, harf çevirisine, Türkiye Türkçesine aktarımına, metne ilişkin açıklamalara ve analitik dizin ile sözlüğüne yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Budizm, *jātaka*, Anlatı Metinleri, Metin Neşri.

ABSTRACT

According to Buddhism belief, the stories telling about the lives of Buddhas and Bodhisattvas who were born many times are called *jātaka* or *avadāna*. In Sanskrit, *jātaka* means “a story about the previous birth of the Buddha.” In this study, a text of *chatik* (Skt. *jātaka*) type, which has a special place among Uyghur language and literary texts, is discussed. In the article, U 2665 (T II D; T II D 507), U 2666 ([T] II D; T II D 508) and U 1874 (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3), which are thought to belong to Old Uyghur *chatiks* that have not been published before, are in the Berlin Turfan Collection today. The transcription and transliteration of three fragments, the translation into Turkey Turkish, explanations of the text and an analytical index and glossary will be included.

Keywords: Old Uyghur, Buddhism, *jātaka*, narratives, text edition.

EXTENDED ABSTRACT

According to the Buddhist belief, stories that tell about the lives of Buddhas or Buddha candidate Boddhisatvas who were born many times are called *jātaka* or *avadāna*. These works, called *jātaka* in Sanskrit and *chatik* in Old Uyghur, mean “the previous birth of Buddha, a story about the previous birth of Buddha”. In this study, three fragments called cracks were discussed. The cracks refer to an event in one of Buddha's earlier lives. The heroes of the story are usually a person, creature, yaksha (*nature spirits*), or animal acting like a human. In these stories, heroes are divided into good and bad. While good heroes sacrifice themselves for others, the good heroes are confronted by ambitious and spiteful creatures who try to do evil. The stories are discussed within the framework of a certain pattern. Stories are in the form of a student asking a question to his master and the master answering this question through a story. Although there is a collection of 547 stories written in the Pāli language that has survived to the present day, there is no exact information on how many of them were translated into Old Uyghur.

The main purpose of this study is to examine U 2665 (T II D; T II D 507), U 2666 ([T] II D; T II D 508) and U 1874 in the Berlin Turfan Collection, which are thought to belong to previously unpublished Old Uyghur *chatiks*. (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3) includes the transcription, transliteration, translation into Turkish of Turkey, explanations regarding the text, and an analytical index and dictionary of three fragments protected by archive numbers.

The three fragments discussed in the study consist of 55 lines, and some of these fragments are damaged at the beginning or end of the line. In the “Transcription and Transliteration of the Old Uyghur Text” section of the article, the transcription and transliteration table specified in the *Uigurisches Wörterbuch* [Uyghur Dictionary] was followed for transcription and transliteration (cf. Röhrborn 1977-1998: 9-10 and 13- 14; Röhrborn 2010: XXXIII-XXXV). In the transfer of the Old Uyghur text to Turkey Turkish, a line-by-line transfer method was followed. The dictionary and index section are prepared alphabetically, and the words preserved as a whole are handled as per article. If the headings of the articles are quoted words, the original form of the words is included. In the dictionary section, all spellings and restored forms of the words in the text are mentioned.

Although it has not been determined which text the texts discussed in the article are part of today, the results of the study can be summarized as follows: (1) A new text sample of Old Uyghur, consisting of three fragments and 55 lines in volume, is presented. (2) Even though some of the lines are preserved in their entirety, the number of lines that are too damaged to be transferred into Turkish is 7. (3) In the vocabulary of the text, there are 2 words thought to be quoted from Chinese (1.81%), 2 words directly quoted from Sogdian (1.81%), 4 words from Sanskrit (3.60%) quoted from Tocharian A or B dialect, 4 words from Sogdian There are 5 words (4.50%) in Sanskrit. Considering the overall Old Uyghur text in the study, the rate of loan words is 11.72%. With this study, a contribution has been made to Old Uyghur research in the genre of *jātaka*.

0. Giriş

Eski Uyğurların *çatik* dediği metin türü, Uyğur dil ve edebiyat metinleri arasında özel bir yere sahiptir. Bu tür eserler, Sanskritçede *jātaka* olarak adlandırılmaktadır (Monier-Williams 1899: 417b; Davids ve Stede 1921-1925: 281; Edgerton 1953: 240a) ve “Buddha’nın önceki doğumu, Buddha’nın önceki doğumu üzerine bir

hikâye” (Wilkens 2021: 224b) anlamına gelmektedir. Bu anlatılarda Buddha’nın daha önceki yaşamlarından birindeki bir olaya atıf yapılmaktadır. Daha önceki yaşamda var olan Buddha; *çatıklar*de, başkarakter, ikincil bir karakter ya da izleyici rolünü üstlenebilir (Klein 2011: 2).

Budist Uygurlardan kalan *çatıklar*, geçmişteki Buddha ve Buddha adayı olan Bodhisattvaların başından geçen konuları ele almaktadır ve Budizm’i kabul eden halk topluluklarına dinsel coşku vermek amacıyla yazılmaktadır. Cemaat toplantılarında rahiplerin okuduğu bu öyküler sūtralar içinde yer almaktadır (Tezcan 1978: 290).

Öykülerin kahramanları genellikle bir insan, yaratık, yakşa (*doğa ruhları*) ya da insan gibi davranan hayvandır. İyiler ile kötülerin kesin çizgilerle ayrıldığı bu öykülerde iyi canlılar başkaları için kendilerini feda etmektedir. Kralların, prenslerin ve varlıklı kişilerin en büyük erdemi tüm varlıklarını son kuruşuna kadar harcamaktır. İyi kahramanların karşısına kötülük etmeye çalışan, hırslı ve kinli yaratıklar çıkmaktadır (Tezcan 1978: 290-291).

*Çatıklar*de, genellikle hayvan masalları, günlük yaşam öyküleri veya tarihî anlatılar konu olarak ele alınmaktadır (Klein 2011: 2). Bu masalların en iyi bilinen özelliği, çeşitli antik öykülerin entegrasyonudur (Anālayo 2012: 76). “*Çatık* öykülerinin temel amacı eğitimidir. İnsanlara iyi ahlaki davranışın değerini öğretmeyi, Budist ahlakını ve karma yasasını örneklendirmeyi amaçlamaktadır.” (Klein 2011: 2).

Bu öyküler belli bir kalıp çerçevesinde ele alınmaktadır. Öyküler bir öğrencinin ustasına soru sorması ve ustanın da bu soruya karşılık bir öykü aracılığıyla cevap vermesi şeklindedir. Buddha’nın vaaz vereceğini duyan insanlar ve hayvanlar toplanıp geldiklerinde Buddha’nın yakın öğrencilerinden biri soru sormaktadır ve Buddha bu soruya öykü ile cevap vermektedir (Demir ve Yılmaz 2007: 162).

Çatıklar, dört bölüme ayrılır: Bir giriş, Buddha’nın şimdiki zamanında geçen bir öykü, anlatının nedeninin açıklandığı bölüm ve sonuç (Klein 2011: 2).

Pālî diliyle yazılmış *çatıklar*den günümüze ulaşmış ve 547 öyküden oluşan bir koleksiyon olmasına rağmen (Rudolf 2001: 193) bunlardan kaç tanesinin Eski Uygur Türkçesine tercüme edildiğine dair kesin bir bilgi yoktur fakat Tezcan, *avadāna* ve *jātaka* öykülerinden birkaçının hangi yayınlarda yer aldığını belirtmiştir (1978: 291-292).

Bu çalışmada daha önce neşredilmemiş Eski Uygurca *çatıklara* ait olduğu düşünülen üç fragmanın filolojik neşrine yer verilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen fragmanların tamamı Berlin Turfan Koleksiyonu’nda şu arşiv numaralarıyla mevcuttur: U 2665 (T II D; T II D 507), U 2666 ([T] II D; T II D 508), U 1874 (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3).

Makalede ele alınan ilk fragman U 2665 arşiv numarasını ve T II D ile T II D 507 buluntu işaretlerini taşımaktadır. Yazmanın her iki sayfasında da 8 satır mevcuttur ve yazma 16 satırdan oluşmaktadır. Ön sayfasının son iki satırı ile arka sayfasının ilk iki satırı yoğun biçimde tahrip olmuştur. Fragmanın fiziki bilgileri Raschmann

tarafından paylaşılmıştır (URL-01). Raschmann, fragmanın U 2665 ve U 2666'nın birlikte birbirini tamamlayacak fragmanlar olduğunu belirtir. U 2665'in ön sayfası, U 2666'nın ön sayfasıyla birlikte devam etmektedir. Fragman, bir *çatık* metnine aittir ve bu çalışmanın 01-16. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada ele alınan ikinci fragman U 2666 arşiv numarasını ve [T] II D ile T II D 508 buluntu işaretlerini taşımaktadır. Fragmanın her iki sayfasında da 8 satır bulunmaktadır ve 16 satırdan oluşmaktadır. Kimi satırları, satır başından ve satır sonundan kısmen hasarlıdır. Fragmana ait fiziki bilgiler Raschmann tarafından hazırlanmıştır (URL-02). Fragman, bir *çatık* metnine aittir ve çalışmanın yazı çevrimi kısmının 17-32. satırlarını kapsamaktadır.

Makaleye dâhil edilen üçüncü ve son fragman U 1874 arşiv numarasına ve T II Y 59 ile T II Y 59 – 3 buluntu işaretlerine sahiptir. Fragmanın bir yüzünde (A) 12 satır, diğer yüzünde (B) 11 satır bulunmaktadır. Fragman, toplam 23 satırdan oluşmaktadır. Özellikle metnin A sayfasının ilk satırı ile B sayfasının son iki satırı yoğun şekilde tahrip olmuştur. Kimi satırları, satır başından ve satır sonundan kısmen hasarlıdır. Wilkens, *Altürkische Handschriften Teil 10: Buddhistische Erzähltexte* [Eski Türkçe El Yazmaları Cilt: 10 Budist Anlatı Metinleri] kataloğunda fragmanın fiziki özelliklerine yer vermiştir (2010: 328, #447). Bu fragman da konu anlatı metinlerine ilişkindir ve çalışmanın 33-55. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada *çatık*lere ait Eski Uygurca üç fragmanın yazı çeviriminin, harf çevirisinin, Türkiye Türkçesine aktarımının, metne ilişkin açıklamalarının ve analitik dizin ile sözlüğünün sunulması amaçlanmıştır. Metinlerin yazı çevirimi ve harf çevirisi bölümünde *Uigurisches Wörterbuch*'da [Uygurca Sözlük] belirlenen yazı çevirimi ve harf çevirisi tablosu takip edilmiştir (krş. Röhrborn 1977-1998: 9-10 ve 13-14; Röhrborn 2010: XXXIII-XXXV). Makalede sunulan Eski Uygurca metin 55 satırdan oluşmaktadır ancak bazı satırlarda kelime ve harf düzeyinde hasarlar mevcuttur. Bunlar metindeki koştur ifadelerden yola çıkılarak mümkün olduğunca tamamlanmıştır. Eski Uygurca metnin Türkiye Türkçesine aktarımında satır satır aktarım yolu izlenilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen fragmanların hangi metne ait olduğu tespit edilemediğinden orijinal metinle karşılaştırılmalı bir inceleme yapılamamıştır ancak metinde geçen kavramlar üzerine birtakım açıklamalar getirilmiştir. Makalenin sözlük ve dizin kısmı alfabetik olarak hazırlanmıştır ve bütünlüklü olarak korunan sözcükler madde başı olarak kabul edilmiştir. Madde başlarının alıntı sözcük olması durumunda kaynak dillerdeki orijinal biçimlerine de yer verilmiştir. Sözlük kısmında metinde yer alan sözcüklerin bütün yazım şekillerine ve restore edilmiş biçimlerine değinilmiş ve ilgili sözcüğün alıntılanma seyrine de ışık tutulmuştur.

1. Eski Uygurca Metnin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

U 2665 (T II D; T II D 507)

ön sayfa

- (01) 01 tınl(ı)glarıg nirvanlıg kök kalıkta ornag ... [y(a)rılı]-
tynlq l'ryq nyrv'n lyq kwyk q'lyq t' 'wrn'q ...wp ///

- (02) 02 kadı ,, yänä y(a)rılıkamakı bir ,, kimlär birök bir
q̇dy ,, y'n' yrlyq̇'m'qy pyr ,, kym l'r pyrkw pyr py/w /...
- (03) 03 ... ,, yänä el ok użık avara v(i)rhar säñräm
l'r ,, y'n' 'yl 'wq̇ 'wž yk ''v'r' vrq'r s'nr'm' /... ..
- (04) 04 nomlug yol oruk bilgä biliglig kemi
nwmlwq ywl 'wrwq̇ (P) pylk' pylyklyk kymy
- (05) 05 burhanlıg kün t(ä)ñri nirvanlıg
pwrq'nlyq kwyn (P) tnkry nyrv'n lyq 'w/...
- (06) 06 ö[t]gürü savkatägi kim ... kutrul... ..
'wy/kwrw s'v q̇'t'ky kym //yw q̇wtrwl//... ..
- (07) 07 tok
... .. p'kym ///...y twq̇ /
- (08) 08 yänä
... .. y'n' p... .. /... ..

U 2665 (T II D; T II D 507)

arka sayfa

çatik yeti yetmiş

ç'dyk yyty yytmyş

- (09) 01 [niz]vani kılınç]
... .. ///v'ny q̇y///... ..
- (10) 02 kim
... .. ///... /// ... lyq kym
- (11) 03 yeg agtinguluk antakı tapınız s[äviginiz]
///... ..yyk ''qtynq̇wlvq̇ ''nt'qy t'pynkyz s////////
- (12) 04 orukı tetir ,, bodis(a)t(a)vlar yolın...
'wrwq̇y tytyr ,, (P) pwdystv l'r ywlyn//...
- (13) 05 sı ärür ,, on oronlarda katıgland[acı]
sy 'rwr ,, 'wn (P) 'wrwn l'rd' q̇'tyql'nd///
- (14) 06 m(ä)ñüsi tetir ,, üç üdki bügü biligl(i)g bur[han]
mnkw sy tytyr ,, 'wyç '//dky pwykw pylyklyk pwr//
- (15) 07 ögi anası ärür ,, anın biz kutrulmak küsüşlög [sakınç]-
'wky ''n'sy 'rwr ,, ''nyn pyz q̇wtrwlm'q̇ kwyswşlwk /////
- (16) 08 lğ küsüşkä bodulmuş köñüll(ü)g el
lyq kwyswş k' pwdwlmyş kwnkw l'k 'yl q̇wlm dmy/...

U 2666 ([T] II D; T II D 508)

ön sayfa

- (17) 01 ençgü mäñi berü y(a)rılı-
... ..ky 'nçkw m'nky pyrwr yrly
- (18) 02 [kadı] ... bititsärlär bitisär

- //// ...y pytyts'r l'r pytys'r
 (19) 03 alır tep munçulayu
 'n 'lyr typ mwnçwl'yw
 (20) 04 y(a)rlıkadı ,, kayu üdün
 yrlyq'dy ,, q'yw 'wydwn
 (21) 05 ,, ol üdtin
 //s'r ,, 'wl 'wydtyñ
 (22) 06 [y(a)rlı]kadılar bititdilär
 ///q'dy l'r pytytdy l'r
 (23) 07
 /qnynty l'r 't//wrt
 (24) 08 çatık munça
 ç'dyk (P) mwnç'

U 2666 ([T] II D; T II D 508)

arka sayfa

- (25) 01ärür alku
 /y 'rwr (P) 'lqw
 (26) 02 [ar]tok tetir ,,
 //twq tytyr ,, 'y/syn
 (27) 03 barguluk yolu
 p'rqwlwq ywly
 (28) 04 [kara]ngu takı viçin yula
 ///nkq̄w t'q̄y vyçyn ywl'
 (29) 05 tutguluk y(a)ruk kün
 twtq̄wlwq yrwq̄ kwyn
 (30) 06 b(ä)lgürtdäçi ugrayu
 plkwrt'd'çy 'wqr'yw
 (31) 07 täginmiş burhan kutı
 t'kynmyş pwrq'n q̄wty
 (32) 08 ärsär bo sansarlıg
 //r 'rs'r pw s'ns'r lyq

U 1874 (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3)

A sayfası

- (33) 01
 /
 (34) 02 ymä meni ...
 nk ym' myny m..
 (35) 03 ,, anın muntag
 l'r ,, 'nyn mwnt'q s'm/ ...

- (36) 04 m(ä)n tep „ äşgäk sözl[ä]-
... .. mn typ „ 'şk'k s/...yz l/-
- (37) 05 ot yer m(ä)n „ ol
... .. 'wt yyr mn „ 'wl 'w/ ...
- (38) 06 ymä münmäzlär
... .. /ny ym' mwynm'z l'r
- (39) 07 ymä yüdürmäz[lär]
... .. y ym' ywtwrm'z ///
- (40) 08 sämiz ärmäz m(ä)n tep „ bokı
... .. s'myz 'rm'z mn typ „ pwqy
- (41) 09 s(ä)n ku[m]utug bilmäz
... .. sn qw/wtwq pylm'z
- (42) 10 tep sämrisär
... .. typ s'mrys'r
- (43) 11
... .. '//y p...p/... ..
- (44) 12
... .. Z... ..

U 1874 (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3)

B sayfası

- (45) 01 bukası bir
... .. y pwq'sy pyr /... ..
- (46) 02 [s]ämritür ärti
... .. .yrv /'mrytwr 'rty
- (47) 03 ot ... berür
... .. .ky 'wt s'm pyrw //... ..
- (48) 04 yük yüd[ürür ärti]
... .. lm'dyn ywk ywyd//// ////
- (49) 05 yorır ärti „ nä
... .. şyn ywryr 'rty „ n'
- (50) 06 ornı
... .. /...wylyr 'wrny yt
- (51) 07 näçädä yorınçalıg
... .. n'ç'd' ywrynçq'lyq /... ..
- (52) 08
... .. 'r'l'r nynk tynq... ..
- (53) 09 aş suvsuş
... .. 'ş swvswş y/... ..
- (54) 10
... .. //s'r

(55) 11
... .. /

2. Eski Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı

U 2665 (T II D; T II D 507) (ön sayfa)

(01) Canlıları *nirvāṇaya* ait gökyüzünde₂ yer [buyur]du (02) yine buyurması bir(dır). Eğer birileri bir (03) ... yine hükümdar *ok* hece(sini) Avara manastır₂ (04) öğretili (Skt. *dharma*) yol₂ bilgeliğe ait gemi (05) Buddha güneşi *nirvāṇaya* ait (06) nüfuz ederek söze kadar ki ... kurtul- (07) tok (08) yine

U 2665 (T II D; T II D 507) (arka sayfa)

Jātaka, 67. (yaprak)

(09) [ihti]ras (Skt. *kleśa*) iş[i] (10) ki (11) daha iyi yükselmek için oradaki arzunuzun₂ (12) yolu denilir. Bodhisattvalar yolunu... (13) -sıdır. On yerde çabalay[acak] (14) ebediliği denilir. Üç zamandaki büyüye vâkıf Buddha (15) annesidir₂. Bu sebeple biz(im) kurtuluş isteği(miz), (16) istek(te) oluşan leke bilinçli hükümdar

U 2666 ([T] II D; T II D 508) (ön sayfa)

(17) huzur ve sevinç bağışlama lütfunda bulun[du] (18) ... yazdırsalar yazsa (19) alır diyerek böylece (20) buyurdu. Ne zaman (21) O zamandan (22) buyurdular yazdırdılar (23) (24) jātaka bunun gibi

U 2666 ([T] II D; T II D 508) (arka sayfa)

(25) -dır hepsi (26) fazladır. (27) gidilecek yolu (28) kara[nlık] ve meşale₂ (29) tutulacak parlak gün (30) belirtecek bilhassa (31) dinî emirlere uymuş Buddha kutsallığı (32) ise bu *samsāraya* ait

U 1874 (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3) (A sayfası)

(33) (34) ve beni (35) bu sebeple bunun gibi (36) de diye eşek söyl[e]- (37) (ben) ot yerim o (38) de binmezler. (39) de yüklemeszler. (40) semiz değilim diye dışkısı (41) sen lo[t]usu bilmez (42) diye şişmanlasa (43) (44)

U 1874 (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3) (B sayfası)

(45) boğası bir (46) şişmanlatır idi. (47) ot ... verir. (48) yine yükler[r] idi (49) yürür idi. Ne

(50) ... yerini ... (51) ... bu konuda yoncalık ... (52)
 ... (53) ... yiyecek içecek₂ ... (54) ...
 ... (55) ...

3. Eski Uygurca Metne İlişkin Açıklamalar

(01) nirvan+lıg: EUyg. bu sözcük Toharcanın A diyalektinde *nervām* “nirvāṇa, yok olma” (Poucha 1955: 155; Carling ve Pinault 2023: 255a), Toharcanın B diyalektinde *nervām* “nirvana, nirvanaya ait” (Adams 2013: 364), Soğdcada *nyrβ'n* “nirvana” (Gharib 1995: 252a, #6286) biçiminde geçmektedir ve Skt. *nirvāṇa*’ya (Monier-Williams 1899: 557c) dayanmaktadır.

(01) kök kalık+ta: EUyg. bu ikileme “gökyüzü₂” (Şen 2002: 168; Ağca 2015: 216; Ölmez 2017: 274; Karaman 2021: 284) anlamındadır.

(01) [y(a)r]lıkadı: Bu tamamlama için krş. 02. satır: y(a)rılıkamakı.

(03) użik: EUyg. bu sözcük Soğdcada *’wj’k* şeklinde tespit edilmiştir ve “harf” (Gharib 1995: 74b, #1893) anlamındadır. Clauson, sözcüğü “yazılı karakter, harf, hece” olarak anlamlandırmıştır ve sözcüğün Soğdca bir görünüşe sahip olduğunu, bu dil vasıtasıyla Türkçeye geçmiş olacağını sonuç itibarıyla aynı anlamdaki Çin. 字 *zi*’ye (Giles 1912: 1525c, #12324) kadar uzanacağını belirtmiştir (Clauson 1972: 24a).

(03) avara: EUyg. bu sözcük bir manastır adıdır. Wilkens’in sözlüğünde bu manastır adı *avaraşailak* (<< Skt. **avaraśailaka*) “Hindistan’daki bir manastırın adı” (2021: 83a) olarak tanıklanmıştır.

(03) v(i)rhar sāṅrām: Bu EUyg. ikileme “manastır₂” (Şen 2002: 336; Ölmez 2017: 301; Karaman 2021: 505) anlamındadır. İkilemenin ilk sözcüğü olan *v(i)rhar*, Skt. *vihāra* “manastır” (Monier-Williams 1899: 1003c; Davids ve Stede 1921-25: 640; Edgerton 1953: 505a) karşılığındadır, ayrıca krş. Soğd. *βry’r* “tapınak” (Gharib 1995: 108b, #2741). İkilemenin ikinci sözcüğü *sāṅrām*, Soğdcada *snkr’m* “manastır” (Gharib 1995: 357b, #8865) anlamındadır. Toharcanın A diyalektinde *saṅkrām* ~ *saṃkrām* ~ *saṅgrām* “monasterium, coenobium” (Poucha 1955: 358), Toharcanın B diyalektinde *saṅkrām* “manastır” (Adams 2013: 735-736) şekillerinde tanıklanmıştır ve Skt. *saṅghārāma*’ya “manastır” (Wilkens 2021: 598a) dayanmaktadır.

(04) nom+lug: EUyg. bu sözcük Soğdcada *nwm(h)* şeklinde tespit edilmiştir ve “kanun, yasa” (Gharib 1995: 246a, #6138) anlamındadır. Toharcanın A diyalektinde *ñom* “nomen” (Poucha 1995: 112), *dharm* “erdem, ahlak, Dharma” (Carling ve Pinault 2023: 236b) şekillerinde tanıklanmıştır ve Skt. *dharmā*’ya (Monier-Williams 1899: 513a; Edgerton 1953: 276a) dayanmaktadır.

(04) yol oruk: Bu EUyg. ikileme “yol₂” (Şen 2002: 369; Ölmez 2017: 306; Karaman 2021: 548) anlamındadır.

(09) [niz]vani: EUyg. bu sözcük Soğdcada *nyzβ'ny(y) ~ nyzβ'n'k* şekillerinde tespit edilmiştir ve “lekeleme, kirletme, ihtiras” (Gharib 1995: 255b, #6373) anlamlarındadır. Skt. *kleśa* “ihtiras” (Monier-Williams 1899: 323c; Edgerton 1953: 198a) karşılığındadır. Toharcanın A diyalektinde *kles* “sıkıntı, mahrumiyet” (Poucha 1995: 95; Carling ve Pinault 2023: 169a), Toharcanın B diyalektinde *kles* (Adams 2013: 246) şeklinde tanıklanmıştır.

(11) tapıñız s[äviginiz]: Bu EUyg. ikileme “arzu₂, istek₂” (Şen 2002: 266; Ölmez 2017: 285; Karaman 2021: 391) anlamındadır.

(12) bodis(a)t(a)v+lar: EUyg. bu sözcük Soğdcada *pwδystβ* (Gharib 1995: 329a, #8166) *~ pwtystβ* (Gharib 1995: 331a, #8226), Skt.de *bodhisattva* (Monier-Williams 1899: 734c; Edgerton 1953: 403a) şeklinde tanıklanmıştır. Toharcanın A diyalektinde *bodhisattu* (Poucha 1995: 207), *bodhisattu ~ bodhisatvem* “Bodhisattva” (Carling ve Pinault 2023: 322a), Toharcanın B diyalektinde *bodhisātve ~ bodhisātve ~ bodhisātventse ~ bodhisātve ~ bodhisātvi ~ bodhisātve ~ bodhisātve* “Buddha” (Adams 2013: 465) şekillerinde tanıklanmıştır ve “gelecekteki Buddha” (Wilkens 2021: 184a) anlamındadır.

(15) ög+i ana+sı: Bu EUyg. ikileme “anne₂” (Şen 2002: 213; Ölmez 2017: 281; Karaman 2021: 347) anlamındadır.

(15) küsüş+lüg [sakınç]+lg: Bu EUyg. ikileme “dilek₂, istek₂” (Şen 2002: 188; Ölmez 2017: 277; Karaman 2021: 314) anlamındadır.

(24) çatık: EUyg. bu sözcük Skt.de *jātaka* şeklinde tespit edilmiştir (Monier-Williams 1899: 417b; Davids ve Stede 1921-1925: 281; Edgerton 1953: 240a) ve “Buddha’nın önceki doğumu, Buddha’nın önceki doğumu üzerine bir hikâye” (Wilkens 2021: 224b) anlamındadır. Toharcanın A diyalektinde *jātak ~ jātak-ši ~ jātakäs* (Poucha 1995: 108; Carling ve Pinault 2023: 192a), Toharcanın B diyalektinde *jātak ~ jātakäşše* (Adams 2013: 279) şekillerinde tespit edilmiştir.

(28) viçin yula: Daha önce EUyg. metinlerde tanıklanmamış bu ikileme “meşale₂” anlamındadır. İkilemenin birinci unsuru *viçin* “meşale” (Wilkens 2021: 851a) anlamındadır. Bu sözcüğün okunuşu ve etimolojisi hakkında birkaç farklı görüş vardır. Röhrborn ve Róna-Tas, “viçin” şeklinde okumuş ve bu sözcüğün çokça tartışıldığını ve anlamının “meşale, kıvılcım” olabileceğini söylemiştir (2005: 295, not 190). Clauson, “için” şeklinde ele almış ve bu sözcüğe “meşale” anlamını vermiştir. Çince kökenli olarak düşündüğü bu sözcüğü *hapax legomenon* (tek örnek) olarak göstermiştir (1972: 28a). Aydemir, “viçin” şeklinde okumuş ve bu sözcüğün etimolojisinin belirsiz olmasına rağmen Çince’den alınan bir sözcükten geldiğini dile getirmiştir (2013: 326, not 625). Çin.de 矩 *ju* şeklinde tanıklanmıştır ve “meşale” (Giles 1912: 373b, #3008) anlamındadır. Kılıç Cengiz, “yıçın” şeklinde okumuştur ve “ani bir parıltı, yıldırım / meteor (?)” anlamında kullanmıştır. Bu sözcüğün kökeninin Skt. *vidyut* (?) ya da Skt. *ulkāpāta* (?) olabileceğini söylemiştir (2021: 233, not 192).

(32) sansar+lg: EUyg. bu sözcük Toharcanın A diyalektinde *samsār* (Poucha 1995: 357; Carling ve Pinault 2023: 505b), Toharcanın B diyalektinde *samsār ~*

saṃsārṣṣe ~ saṃsārāntse ~ saṃsārantse ~ saṃsār “yeniden doğum çemberi” (Adams 2013: 734), Skt. *saṃsāra* (Monier-Williams 1899: 1119b; Edgerton 1953: 542b), *saṃsara* “saṃsāra’ya ait, varlığın dönüşümü” (Davids ve Stede 1921-25: 659) şekillerinde tanıklanmıştır ve “varlığın dönüşümü, doğum ölüm” (Wilkens 2021: 581b) anlamındadır.

(41) ku[m]ut+ug: Metinde geçen bu sözcüğün yazı çevirimi kesin değildir. Sözcüğün *ku[m]ut* şeklinde okunabilmesi için harfler ölçülmüş ve ölçülen harflerden en uygunun “m” harfi olduğu düşünülmüştür. Bundan dolayı *ku[m]ut* şeklinde bir okuma önerilmiştir. EUyg. bu sözcük, Skt. *kumuda* (Monier-Williams 1899: 292c; Davids ve Stede 1921-25: 221), Toharcanın A diyalektinde *kumut* (Carling ve Pinault 2023: 141a), Toharcanın B diyalektinde *kmüt* (Adams 2013: 229) şekillerinde tanıklanmıştır ve “lotus, beyaz gece nilüferi” (Wilkens 2021: 423a) anlamındadır.

(51) yorınçga+lg: EUyg. bu sözcüğün Skt. eş değeri *punarnavā*’dır (Monier-Williams 1899: 633b) ve “yonca, kaba yonca” (Wilkens 2021: 914b) anlamına gelmektedir.

(53) aṣ suvsuṣ: EUyg. bu ikileme “yiyecek içecek” (Şen 2002: 39; Ölmez 2017: 253; Wilkens 2021: 75a) anlamındadır.

4. Sözlük ve Dizin

agtın- “yükselmek, yukarıya çıkmak” *a.-guluk* 11

al- “almak” *a.-ır* 19

alku “hepsi, bütün” *a.* 25

ana “anne” *ögi a.+sı ärür* 15

anın “bu sebeple, bundan dolayı” *a.* 15, 35

anta “orada” *a.+kı* 11

[ar]tok “fazla” *[a.]* 26

aṣ “yiyecek” *a. suvsuṣ* 53

avara “*avaraṣailak* (<< Skt. **avaraṣailaka*) ‘Hindistan’daki bir manastırın adı’” *a.* 03

bar- “gitmek, varmak” *b.-guluk* 27

b(ä)lgürt- “belirtmek” *b.-däçi* 30

bil- “bilmek” *b.-māz* b. 41

bilgä “bilge” *b. biliglig* 04

biliglig, biligl(i)g “bilgelik, bilgi” *bilgä b. 04, bügü b. bur[han]* 14

bir, bir “bir” *b. 02, 02, 45*

birök “eğer, şayet” *b.* 02

biti- “yazmak” *b.-sär* 18

bitüt- “yazdırmak” *b.-dilär* 22, *b.-särlär* 18

biz “biz” *b.* 15

ber- “vermek” *b.-ür* 47

berü “beri” *b.* 17

bo “bu” *b.* 32

bodis(a)t(a)v < Soğd. *pwδystß ~ pwtystß* < Skt. *bodhisattva* “Bodhisattva, Buddha adayı, Buddha olacak kimse” *b.+lar* 12

bodul- “lekelenmek” *b.-mıš* 16

bok “dışkı” *b.+ı* 40

buka “boğa” *b.+sı* 45

burhan, bur[han] “Buddha” *b.+lıg kün t(ä)ñri* 05, *b. biligl(i)g bur[han]* 14, *b. kutı* 31

bügü “büyü” *b. biligl(i)g bur[han]* 14

çañık Toh. A/B *jātak* < Skt. *jātaka* “Buddha’nın önceki doğumu, Buddha’nın önceki doğumu üzerine bir hikâye” *ç.* 24

är- “yardımcı fiil, i-” *ä.-māz* 40, *ä.-sär* 32, *ä.-ür* 13, 25 *ögi anası ä.-ür* 15, *(s)ämritür ä.-ti* 46, *yorır ä.-ti* 49, *yük yüd[ürür ä.-ti]* 48

äşgäk “eşek” *ä.* 36

eñçgü “huzur” *e. māñi* 17

el “hükümdar” *e.* 03, 16

kalık “kat, kule” *kök k.+ta ornag* 01

[kara]ngu “karanlık” *[k].* 28

katıglan- “çabalamak, gayret etmek” *k.-d[açı]* 13

kayu “hangi” *k.* 20

kemi “gemi” *k.* 04

kı[lınç] “iş” (*~* Skt. *saṃskāra*) *[niz]vani k.* 09

kim “kim” *k.* 06, 10, *k.+lär* 02

kök “gök, gökyüzü” *k. kalıkta ornag* 01

köñüll(ü)g “bilinçli” *k.* 16

ku[m]ut < Toh. B *kmut* < Skt. *kumuda* “lotus, nilüfer çiçeği” *k.+ug* 41

kut “kutsallık” *burhan k. +ı* 31

kuṭrul- “kurtulmak” *k.* 06

kuṭrulmak “kurtuluş” *k.* 15

kün “gün, güneş” *burhanlıg k. t(ä)ḡri* 05, *y(a)ruk k.* 29

küsüş “istek, arzu” *k. +kä* 16, *k. +lüg [sakinç]lıg* 15

män “ben” *m.* 40

mäḡi “sevinç” *ençgü m.* 17

m(ä)ḡü “ebedi, sonsuz” *m. +si* 14

meni “beni” *m.* 34

munça “böyle, bunun gibi” *m.* 24

munçulayu “bu şekilde, böylece” *m.* 19

muntag “böyle, bunun gibi” *m.* 35

mün- “binmek” *m.-mäzlär* 38

nä “ne” *n.* 49

näçädä “bu konuda, bu noktada” *n.* 51

nirvan < Soğd. *nyrβ'n* < Toh. A/B *nervām* < Skt. *nirvāṇa* “nirvāṇaya ait” *n. +līg* 01, 05

[niz]vani < Soğd. *nyzβ'nyy ~ nyzβ'n'kn* “ihtiras” *n. k[linç]* 09

nom < Soğd. *nwm* < Grek. *nomos* “öğretili” (~ Skt. *dharma*) *n. +lug yol oruk* 04

ok “ok” *o.* 03

ol “o, işaret sıfatı” *o.* 21, 37

on “on” *o. oronlarda* 13

ornag “yer” *kök kalıkta o.* 01

oron “yer” *on o. +larda* 13, *o. +ı* 50

oruk “yol” *nomlug yol o.* 04, *o. +ı* 12

ot “ot” *o.* 37, 47

ög “anne” *ö. +i anası ärür* 15

ö[t]gür- “nüfuz etmek” *ö.-ü* 06

[sakinç] “istek, arzu” *küsüşlüg [s.] +līg* 15

sansarlıg “samsāra’ya ait, varlığın dönüşümü” *s.* 32

sav “söz” *s. +katägi* 06

sämiz “semiz” s. 40

sämri- “semirmek, şişmanlamak” s.-sär 42, s.-tür ärti 47

(s)ämrit- “semirtmek, şişmanlatmak” s.-ür ärti 46

sän “sen” s. 41

säṅrām Toh. A/B *saṅkrām* ~ Toh. A *saṅkrām* ~ *saṅgrām* < Soğd. *snkr'm* < Skt. *saṅghārāma* “manastır” v(i)rhar s. 03

s[ävig] “arzu, istek” *tapıyız s.[iñiz]* 11

sözl[ä]- “söylemek” s. 36

suvsuş “içecek” aş. s. 53

takı “ve” t. 28

tap “arzu, istek” *t.+ıyız s[ävigiñiz]* 11

tägin- “ulaşmak” t. -miş 31

t(ä)ṅri “Tanrı” *burhanlıg kün t.* 05

te- “demek” t.-p 19, 36, 40, 42

tet- “denilmek, olmak” t.-ir 12, 14, 26

tınl(i)g “canlı” t. +larıg 01

tok “tok” t. 07

tut- “tutmak” t.-guluk 29

ugrayu “bilhassa, özellikle” u. 30

užik < Soğd. *ʾwǰ'k* “hece” u. 03

üç “üç” ü. *üdkı* 14

üd, üd “zaman” üç *ü.+ki* 14, *ü.+tin* 21

üdün “zaman” ü. 20

viçin “meşale” v. *yula* 28

v(i)rhar < Soğd. *βry'r* < Skt. *viḥāra* “manastır” v. *säṅrām* 03

[y(a)rılı]ka-, y(a)rılı[ka-], y(a)rılıka- “buyurmak” *[y.]-dı* 01, *y.[-dı]* 17, *y.-dı* 20

y(a)rılıkamak “buyurma” *y.+ı* 02

y(a)ruk “parlak” *y. kün* 29

yänä “yine, tekrar” *y.* 02, 03, 08

ye- “yemek” *y. -r m(ä)n* 37

yeg “daha iyi” *y.* 11

ymä “da, dahi, ve” y. 34, 38, 39

yol, yol, yol “yol” *nomlug* y. *oruk* 04, y. +*ın* 12, y. +*t* 27

yori- “yürümek” y. -*r ärti* 49

yorınça “yonca, kaba yonca” (~ Skt. *punarnavā*) y. +*lıg* 51

yula “meşale” *viçin* y. 28

yüdü-, yüd[ür]- “yüklemek” y. -*máz[lär]* 39, *yük* y. [-*ür ärti*] 48

yük “yük” y. *yüd[ür ärti]* 48

5. Sonuç

Sanskritçede *jātaka* ismiyle ve “Buddha’nın önceki doğumu, Buddha’nın önceki doğumu üzerine bir hikâye” anlamıyla bilinen *çatıklar*, Budist Uygur edebiyatında özel bir yere sahiptir ve sūtralar içerisinde yer alır. Bununla birlikte sūtralarından ayrı müstakil eserler hâlinde de yazılmıştır. Pāli diliyle yazılmış *çatıklar*den günümüze ulaşmış ve 547 öyküden oluşan bir koleksiyon olmasına rağmen bunlardan kaç tanesinin Eski Uygur Türkçesine tercüme edildiğine dair kesin bilgi yoktur fakat *avadāna* ve *jātaka* öykülerinin birkaç tanesinin hangi yayınlarda yer aldığı önceki çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu yazı ile Berlin Turfan Koleksiyonu’nda korunan ve daha evvel neşredilmemiş U 2665 (T II D; T II D 507), U 2666 ([T] II D; T II D 508) ve U 1874 (T II Y 59; Glas: T II Y 59 - 3) arşiv numaralarına sahip üç fragmanın yazı çevirimi, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarımı, metne ilişkin açıklamaları ve dizin/sözlüğü ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ele alınan metinlerin bugün hangi metnin parçası olduğu tespit edilememiş olsa da çalışmanın sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

1. Burada üç fragmandan oluşan ve 55 satır hacminde Eski Uygurcaya ilişkin yeni metin örneği sunulmuştur.
2. Satırların bir kısmı bütün olarak korunmuş olsa da Türkiye Türkçesine aktarılmayacak kadar hasarlı satır sayısı 7’dir.
3. Metnin söz varlığı 111 madde başından oluşmaktadır. Bu madde başlarından 25’i (% 22,53) fiil kök veya gövdesini, 86’sı (% 77,47) ise isim kök veya gövdesini oluşturmaktadır.
4. Metnin söz varlığında Çince’den alıntılandığı düşünülen 2 sözcük (% 1,81), doğrudan Soğdca’dan alıntılanmış 2 sözcük (% 1,81), Toharcanın A veya B diyalekti üzerinden alıntılanmış Sanskritçe 4 sözcük (% 3,60), Soğdca üzerinden alıntılanmış Sanskritçe 5 sözcük (% 4,50) mevcuttur. Çalışmada Eski Uygurca metnin geneli düşünüldüğünde alıntı sözcüklerin oranı % 11,72’dir. Bu çalışmayla Eski Uygur araştırmalarına *jātaka* türünde katkı sunulmuştur.

İşaretler ve Kısaltmalar

...	İfadenin fragmanda okunmadığını gösterir.
...2	İkileme.
<	Bir sözcüğün köken bilgisine ya da alıntılındığı dile işaret eder.
<<	Kelimenin hangi dilden Sanskritçeye geçtiğinin bilinmemesi.
*	Asteriks işareti: Sözcüğün kökeninden emin olunmadığını gösterir.
~	Alternasyon işareti: Kelimenin başka biçiminin de var olduğunu gösterir.
#	Madde başı.
+	Bir sözcüğün isim olduğunu veya ekle isimleştiğini gösterir.
-	Bir sözcüğün fiil olduğunu veya ekle fiilleştiğini gösterir.
()	Kelimeleri tamamlamada kullanılır.
[]	Alıntıda eksik yazıldığı düşünülen ve tamamlanan kısımları gösterir.
/	veya, ya da.
Çin.	Çince.
DDB	Digital Dictionary of Buddhism.
EUyg.	Eski Uygurca.
Grek.	Grekçe.
JEBD	Japanese-English Buddhist Dictionary.
krş.	Karşılaştırınız.
P	Poṭhī deliği.
Skt.	Sanskritçe.
Soğd.	Soğdca.
Toh. A	Toharcanın A diyalekti.
Toh. B	Toharcanın B diyalekti.

Kaynakça

- ADAMS, Douglas Quentin (2013). *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged Vol. 1-2. Amsterdam*. New York: Rodopi.
- AĞCA, Ferruh (2015). “Eski Türkçe kö:k teqrri ve kö:k kalık İkilemeleri Üzerine”, *Türkbilig*, 30:201-221.
- ANĀLAYO, Bhikkhu (2012). “Canonical *Jātaka* Tales in Comparative Perspective- The Evolution of Tales of the Buddha’s Past Lives”, *Fuyan Buddhist Studies*, 7:75-100.
- AYDEMİR, Hakan (2013). *Die Alttürkische Xuanzang-Biographie IX. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert. Cilt I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- CARLING, Gerd; Pinault, Georges-Jean (2023). *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford at the Clarendon.
- DAVIDS, Thomas William Rhys; Stede, William (1921-1925). *The Pali Text Society’s Pali-English Dictionary*. Oxford: Pali Text Society.
- DEMİR, Nurettin; Yılmaz, Emine (2007). “Uygur Edebiyatı: Nesir”, *Türk Edebiyatı Tarihi I* (Edt. Talât Sait Halman). İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, 154-16.
- e-Brill Online = Kleine, Christoph (2011). “Jātaka”, *In Religion Past and Present Online*. https://doi.org/10.1163/1877-5888_rpp_SIM_10765 (Erişim tarihi: 27.09.2024)
- e-DDB= Digital Dictionary of Buddhism www.buddhism-dict.net (Erişim tarihi: 12.03.2024)

- Edgerton, Franklin (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*. Vol. II: *Dictionary*. New Haven: Yale University.
- e-DTA = Digital Turfan-Arşivi U 2665 ön
<https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2665seite2.jpg> (Erişim tarihi: 13.03.2024)
- e-DTA= Digital Turfan-Arşivi U 2665 arka
<https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2665seite1.jpg> (Erişim tarihi: 13.03.2024)
- e-DTA = Digital Turfan-Arşivi U 2666 ön
<https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2666seite2.jpg>
 (Erişim tarihi: 13.03.2024)
- e-DTA = Digital Turfan-Arşivi U 2666 arka
<https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2666seite1.jpg> (Erişim tarihi: 13.03.2024)
- e-DTA = Digital Turfan-Arşivi U 1874 A <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1874seite1.jpg>
 (Erişim tarihi 13.03.2024)
- e-DTA = Digital Turfan-Arşivi U 1874 B <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1874seite2.jpg>
 (Erişim tarihi: 13.03.2024)
- e-KOHD = des Forschungsprojekts Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland URL-01:
https://orient-kohd.dl.uni-leipzig.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001055
 (Erişim tarihi: 14.03.2024)
- e-KOHD = des Forschungsprojekts Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland URL-02:
https://orient-kohd.dl.uni-leipzig.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001054
 (Erişim tarihi: 14.03.2024)
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- GHARIB, Badrazzaman (1995). *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*. Tehran: Farhangian
- GILES, Herbert Allen (1912). *A Chinese-English Dictionary Part I-II*. Shanghai & London: Kelly and Walsh.
- HİRAKAWA, Akira (1997). *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. Tōkyō: Reiyūkai.
- JEBD = *Japanese-English Buddhist Dictionary*. (1979). Tōkyō: Daitō Shuppansha.
- KARAMAN, Ahmet (2021). *Eski Türkçede (VIII.-XII. yüzyıl) İnkilemeler*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- KILIÇ CENGİZ, Ayşe (2021). *Eski Uygur Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhāraṇī*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MONIER WILLIAMS, Sir Monier (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Oxford University.
- ÖLMEZ, Mehmet (1997). “Kurzer Überblick über die Buddhistische Übersetzungsliteratur in Alt türkisch (Eski Türkçe Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış)”, *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış Nevin Önerik Armağanı* (Edt. Mehmet Ölmez), Ankara: Simurg, 225-256.
- ÖLMEZ, Mehmet (2017). “Eski Uygurca İnkilemeler Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 65(2): 243-311.
- POUCHA, Pavel (1955). *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství.
- RÖHRBORN, Klaus (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien I-6*. Wiesbaden: Steiner.

- RÖHRBORN Klaus; Róna-Tas, András (2005). *Spätformen Des Zentralasiatischen Buddhismus Die Altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen
- RÖHRBORN, Klaus (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien, Neubearbeitung. I. Verben. Vol. 1: ab- - äzüglä*. Stuttgart: Steiner.
- RUDOLF, Helga (2001). “Once Upon a Time when Brahmadata Reigned in Benares’ Reflections on the Jataka Tales with Special Attention to the Portrayal of Women”. *Religiologiques*, 23: 193-202.
- SOOTHILL, William Edward; Hodous Lewis (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and A Sanskrit-Pali Index*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- ŞEN, Serkan (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- TEZCAN, Semih (1978). “En Eski Türk Dili ve Yazını”. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, 3: 271-323.
- WILKENS, Jens (2010). *Alttürkische Handschriften Teil 10: Buddhistische Erzähltexte*. Stuttgart: Franz Steiner.
- WILKENS, Jens (2016). *Buddhistische Erzählung aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadāna-mālā Teil 1-3*, Berliner Turfantexte XXXVII (1). Turnhout: Brepols.
- WILKENS, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Yeni Uygurcada Taksis Kategorisi Kodlayıcıları: -GAn ve -vatkan Sıfat Fiilleri

Taxis Category Codifiers in Modern Uyghur: -GAn and -vatkan Participles

Bahar Türkyılmaz

Dr. Arş. Gör., FıratÜniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Elazığ / Türkiye

e-posta bturkyilmaz@firat.edu.tr

orcid 0000-0001-6620-2420

doi 10.54316/dilarastirmalari.1572347

Atıf

Citation

Türkyılmaz, Bahar (2025).
Yeni Uygurcada Taksis
Kategorisi Kodlayıcıları: -
GAn ve -vatkan Sıfat Fiilleri.
Dil Araştırmaları, 36: 175-
191.

Başvuru

Submitted

23.10.2024

Revizyon

Revised

27.03.2025

Kabul

Accepted

22.04.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Bu çalışmanın temel konusunu Yeni Uygurcanın -GAn ve -vatkan sıfat fiillerinin taksis işlevleri oluşturmaktadır. Zamansal sıralayıcılık ya da zamansal bağlayıcılık şeklinde aktarılabilen taksis kategorisi, bir temel cümle içerisindeki olayların birbirine karşı kurmuş olduğu zamansal ilişkileri konu edinen dil bilim kategorisidir. Çıkış noktası Rusçada bağımlı ve bağımsız taksis şeklinde ayrılan ve olay sıralamasını önceleyen bu kategori, Batı literatüründe parataksis ve hypotaksis sınıflandırmasıyla cümlecik ekseninde ele alınarak daha semantik bir boyut kazanmıştır. Bu çalışmada ise Yeni Uygurcanın sıfat fiilleri üzerinde taksis kategorisinin işlev alanı belirlenmeye çalışılmıştır. İncelemenin yönteminde hem kategorinin temelini oluşturan olay sıralaması (önceklik, eş zamanlılık, ardışıklık) şeklindeki kronolojik zamansal ilişki hem de olayların yer aldığı cümleciklerin söz dizimsel konumları esas alınmıştır. Yanı sıra verilerin elde edilmesi sırasında doküman incelemesi tekniğinden istifade edilmiştir. Çalışmanın verilerine Yeni Uygurcada destan ve roman edebî türleri arasından seçilen dört eser üzerinden ulaşılmıştır. Yapılan incelemede ise -GAn sıfat fiilinin semantik yapısı neticesinde ‘-mİş, -An, -DIK ve -mAktA olan’ şeklindeki aktarımlarında hem sonuç algısından gelişen önceliklik hem de süreç vurgulu eş zamanlılık ilişkisi kurabildiği görülmüş; bunun yanında olay sıralaması yapan cümlecğin bağlı olduğu olaya karşı özne, nesne ve tümleç konumlarında bağlanabildiği tespit edilmiştir. -vatkan sıfat fiilinin ise -GAn sıfat fiilinin aksine arkaik gelişiminin süreç odaklı olması sebebiyle eş zamanlılık ilişkisinde kararlılık gösterdiği ve işlevsel semantik alanının -

GAn kadar geniş olmadığı örnekler üzerinden ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zamansal sıralama, olay, süreç, Yeni Uygurca, sıfat fiiller.

ABSTRACT

The main subject of this study is the taxis functions of the participles -GAn and -vatkan in Modern Uyghur. The category of taxis, which can be transferred as temporal sequencing or temporal binding, is a linguistic category that deals with the temporal relations established by the events in a basic sentence against each other. This category, which is divided into dependent and independent taxis in Russian and prioritises event ordering, has gained a more semantic dimension in the Western literature with the classification of parataxis and hypotaxis on the axis of clause. In this study, it is attempted to determine the function of the category of taxis on the participles of Modern Uyghur. The analysis method is based on both the chronological temporal relationship in the form of the order of events (precedence, simultaneity, succession) that forms the basis of the category and the syntactic positions of the clauses in which the events take place. In addition, the document review technique was utilized during the data collection process. The study's data were obtained from four works selected from the epic and novel literary genres in Modern Uyghur. In the analysis, as a result of the semantic structure of the participle -GAn, '-mİş, -An, -DIK and -mAktA olan', the precedence developed from the perception of the result and it was also observed that process could establish an emphasised synchronicity relation; also it was determined that the event-ordering clause could be connected to the event to which it was connected in subject, object and complement positions. Unlike the participle -GAn, the participle -vatkan shows stability in the synchronicity relation due to its process-oriented archaic development and its functional semantic field is not as wide as -GAn.

Keywords: Temporal sequencing, event, process, Modern Uyghur, participles

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Taxis is essentially a linguistic category specific to Russian and is frequently discussed in the literature alongside categories like aspect, tense, and modality, from the perspective of certain semantic commonalities. Among these categories, aspect concerns the state of events occurring before or after their boundaries, while tense involves positioning events across three absolute points in time. Taxis, on the other hand, is a linguistic category that, while not directly involved in placing as much as the tense category, establishes temporal relationships within a sentence between the main event in the predicate and other events in the sentence, organizing these temporal relationships in specific sequences relative to one another. In Russian, the language to which taxis belongs, it is a morphological category directly found at the verb level and is evaluated within the dependent-independent taxis opposition. In Western-centric studies, this morphological aspect has shifted more towards a semantic domain. The function of temporal sequencing between the event in the main predicate and other events in the sentence has evolved into the ways clauses connect with each other in sentence complexes, examined under topics such as parataxis-hypotaxis

opposition, as well as logical-semantic relationships. In Turcology literature, the taxis category has been analyzed and studied on different syntactic elements by Nevskaya (2009), Johanson (1995, 1996), Aydemir (2014, 2019), Bacanlı (2007), and Türkyılmaz (2022a).

Research Problem: The problem of this study is the presence of the taxis category in Modern Uyghur Turkish. In Modern Uyghur Turkish, the taxis category has been analyzed and examined based on participles selected as the study's data source. Within this scope, the following questions are addressed:

- a) To what extent do participles in Modern Uyghur establish temporal connections such as simultaneity, succession, and precedence within the framework of taxis functions?
- b) What is the role of verbs in achieving temporal sequencing?
- c) Is the structure of Modern Uyghur suitable for demonstrating the connection between events carried by clauses in practice, in accordance with the Western understanding of semantic taxis?
- d) Within the framework of logical-semantic relationships, which type of functions do participles in Modern Uyghur fall into? This study aims to answer these questions.

Methodology: In the methodology of this study, both the three types of temporal sequencing functions established in the language to which the category belongs, Russian, and the logical-semantic relationships emphasized in Western taxis studies have been applied. In addition, the document review technique was utilized. As a sampling for the study, the epic and novel literary genres in Modern Uyghur were selected.

Limitations: Taxis, or in other words, the temporal sequencing function, in this study is limited to the non-finite usages of the participles -GAn and -vatkan. Taxis functions, in terms of causality, condition, purpose, and other semantic aspects, also fall under the domain of modality, but modality functions are outside the scope of this study. The analysis is confined to temporal sequencing with the functions of precedence, succession, and simultaneity; and logical-semantic relationships with the types of elaboration, extending, and enhancing. Additionally, the study covers how secondary events conveyed by participles are syntactically connected to the main event in the sentence. Moreover, identifying the aspectual values of these participles in subordinate clauses and the nature of the time in which the event is positioned in the main clause is addressed for determining taxis functions. The sample for the study is limited to two works from the epic genre and two from the novel genre.

Results: In this study, which examines the -GAn and -vatkan participles in Modern Uyghur, the following findings were reached:

- a) The -GAn participle, depending on the actional content of the verb it is attached to, necessitated the transmission forms -An, -mİş, -DIK, and -mAktA olan. It was determined that the -mİş transmission of the -GAn participle orders secondary events in a precedence relationship to the main event in the predicate, regardless of whether the verb is transformative or nontransformative.
- b) For the -DIK transmission, factuality came to the forefront, and the secondary event was found to be linked to the primary event in the predicate with a precedence relationship.
- c) The -An transmission, in comparison to the others, was found to be more event-focused, emphasizing the event and establishing both precedence and simultaneity relationships.
- d) The -mAktA olan transmission was observed to occur only with the forms -p tur-, -p oltur-, -p yat-, and -p yür-. This transmission, emphasizing the process of the secondary event, was also found to connect the secondary event to the main event in the sentence within the framework of a simultaneity relationship.
- e) Regarding the -vatkan participle, it was noted that, compared to the variety of transmissions in the -GAn participle, its temporal sequencing function was limited to establishing only a simultaneity relationship.

f) Additionally, it was understood that both the -GAn and -vatkan participles played a role in the elaboration type within the framework of logical-semantic relationships.

Finally, among the findings, it was shown that secondary events conveyed through these participles could be connected to the primary event as subject, object, or complement, thereby playing a syntactic role as well.

0. Giriş

Türkiye Türkçesine zamansal sıralayıcılık, zamansal sıralama ya da zamansal bağlayıcılık, zamansal bağlama terimleriyle aktarabileceğimiz taksis; zaman ve görünüş/bakış açısı kategorileriyle ele alınmakla birlikte semantik ilişkiler noktasında kısmen kiplik kategorisiyle de değerlendirilen dil bilim kategorisidir. Bu dil bilim kategorilerinin kesişim noktası olay kavramıdır. Olay kavramı literatürde geniş kapsamda hem durumları değiştiren dönüşümlü olayları hem de değiştirmeyen dönüşümsüz olayları içerir şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte bir olayın başlangıç, süreç ve bitiş olmak üzere üç evreden oluştuğu düşünülür (Sasse 1991: 33; Johanson 2000: 29). Bir temel cümle içerisinde olay, yüklemde bulunur. Yüklem taşıdığı olay; asıl, ana ya da birincil olay şeklinde nitelendirilebilirken yüklem dışında söz dizimsel unsurlar tarafından taşınan olaylar ise yan veya ikincil olay şeklinde değerlendirilebilir. Olayın (*ya da eylemin*) sınırları çerçevesinde gözlemlenmesi bakış açısı kategorisinin işlev alanına girerken bir temel cümle içinde yüklemdeki olayın şimdi, gelecek ve geçmiş şeklinde üç mutlak zaman üzerinde konumlandırılması zaman kategorisinin işlev alanındadır. Zaman kategorisi olay zamanı ile konuşma zamanı arasındaki ilişkiyi belirtmesi sebebiyle gösterimsel (*deiktik*) bir kategoridir. Maslov'da yer alan tanımla taksis kategorisi ise yüklem işaret ettiği olayı belirli bir ifadede bahsedilen, ima edilen başka bir olayla-eylemle olan kronolojik ilişkisi bakımından tanımlamaktadır.¹ Özellikle (*perfektif-impektif/intraterminal-postterminal /predelny-nepredelny gibi*) görünüşsel karşıtıtlıklara sahip olan diller taksis işlevlerini de beraberinde yerine getirebilmektedir. Bu ayrımı morfolojik açıdan fiil üzerinde gerçekleştiren Rusça gibi dillerde taksis, aynı zamanda eylem karşıtlığını da bildirir. Diğer dillerde ise zaman kategorisi taksislerle birlikte göreceli zaman olarak adlandırılan biçimlerle birleştirilir (Maslov 1983: 42; Maslov 1988: 64).

Taksis kategorisinin göreceli zaman şeklinde her ne kadar zamansal yönlerine atıfta bulunulsa da esasında mutlak zamanların gösterimsel oluşundan (*deiktiklikten*) yoksun olduğu söylenmelidir. Plungyan'a göre zaman kategorisi olayların belirli bir zaman periyodunda meydana geldiğini bildirirken taksis kategorisi olayların birbirleriyle olan zamansal ilişkisini ifade etmektedir (Plungyan 2003: 271). Başka bir deyişle zaman, olayları üç mutlak zaman üzerinde konumlandırırken taksis, olayların birbirleriyle kronolojik olarak

¹ Taksis kategorisi üzerine en kapsamlı çalışma Xrakovskiy editörlüğünde yapılmıştır. İlgili çalışma için bk. Xrakovskiy, V. C. (2009). *Tipologiya Taksisnıh Konstruktsiy*. Moskva: Znak.

kurmuş olduğu geçici zamansal ilişkilerle ilgilenir. Geçici doğası sebebiyle konumlama işlevi de zaman kategorisindeki kadar mutlaklık içermez.

Taksis kategorisinin göreceli zaman etiketinden çıkarılışı ve taksis şeklinde adlandırılması Jacobson'ın "Shifters verbal categories and the Russian verb" başlıklı yazısı ile olur.² Taksis, bu çalışma ile dil bilgisel fiil kategorileri arasında zaman, bakış açısı, çatı gibi yapılardan birisi şeklinde değerlendirilir ve anlatılan olayın (*event narrative*) başka bir anlatılan olayla ilişkilendirilmesi şeklinde [^E Eⁿ] sembollerleriyle işaretlenir.³ Taksis kategorisi, anlatılan olayı başka bir anlatılan olaya göre konuşma anına atıfta bulunmadan karakterize eder. Bağımlı (*zavisimiy*) ve bağımsız (*nezavisimiy*) taksisler olarak ikiye ayrılır. Bağımlı taksiste cümle içinde anlatılan ana olaya eşlik eden başka bir anlatılan olay mevcuttur. Eşlik eden olay, ana olayla zamansal açıdan ilişkilendirilir. Ancak bağımsız taksiste böyle bir ima görülmez (Jacobson 1972: 101, 106-107; Jacobson 1982: 46, 51-52; Xrakovskiy 2003: 32). Bağımlı ve bağımsız taksis sınıflaması ait olduğu dil üzerinden şu şekilde açıklanabilir: "Odaya girer girmez hemen ışığı açtı." (Войдя в комнату, сразу же зажег свет.) cümlesinde zarf fiille taşınan olay, ışığı aç- olayına zamansal açıdan bağımlıdır. Ancak "Odaya girdi ve hemen ışığı açtı." (Вошел в комнату и сразу же зажег свет.) cümlesinde yer alan her iki olay zamansal açıdan birbirinden bağımsızdır.

Kategori, zamansal anlamda eş zamanlılık, öncelik/öncekilik ve ardışıklık olmak üzere üç tip kronolojik bağlantıyı işaretlemektedir (Jacobson 1972: 101; Maslov 1983: 42; Bondarko 1987: 237; Xrakovskiy 2003: 38). Sezar'ın meşhur sözü "Veni. Vidi. Vici." örneği üzerinde bu bağlantı türü şu şekilde gösterilebilir: "Geldim. Gördüm. Yendim." şeklinde aktarılan bu ifade görünüşel anlamda sınıra ulaşmış, tamamlanmış üç olayı bildirir. Her üç eylem de zaman noktasında geçmişe konumlandırılmıştır. Bu olayların taksis çerçevesindeki yorumu ise ardışık zamansal bir sıralamayı işaretler. Olaylar belirli bir kronolojik sıraya göre gerçekleşip ardışık bir sıralama ile birbirine bağlanırlar (Maslov 2004: 26). Kronolojik ilişkilerin yanı sıra taksisler olaylar arasında kesintililik, koşul, öncelik-imtiyaz, amaç ve nedensellik gibi bağlantıların da kurulmasına izin verir (Jacobson 1972: 101; Bondarko 1987: 237; Viktorovna 2019: 60). Örneğin, Türkçede 'Seni görmek için geldim.' şeklindeki bir cümlede gel- olayı ile görmek için arasında nedensellik bağlantısı mevcuttur. Bondarko'ya göre olayların bu tip zamansal ilişkileri kiplik unsurlarını içerebilir ve kesintililik, nedensellik vb. anlamlar karmaşık bir görünümü ortaya çıkarabilmektedir (Bondarko 1987: 235, 237). Dolayısıyla olaylar ya da eylemler arası ilişkilerdeki zamansal semantik ya da eylemlerin taksis ilişkisindeki zamansal semantikleri pek çok anlamı barındırabildiğinden yapılabilecek tespitler kiplik kategorisinin işlevsel alanına da girebilmektedir.

² Jacobson taksis terimini önermekle ortak semantik alana sahip geniş bir dil bilgisel bölgeye kategorik statü kazandırmıştır (Semenova ve Kudryavtseva 2015: 149).

³ Rus dil biliminde taksis, fiilin morfolojik formlarında sabitlenmiş özel bir gramer kategorisi ya da 'genel zaman fikri'ni yansıtan semantik kategorilerden biri şeklinde 1957'den itibaren bağımsız bir kategori olarak ele alınmıştır (Viktorovna 2017: 197).

Taksis kategorisinin işaretlenmesi ise ait olduğu dile göre şekillenir. Bütünleşik bir zaman periyodu içinde olaylar arasındaki geçici ilişkiyi ifade eden kategori, çeşitli sözcüksel ve morfolojik araçlarla birlikte söz dizimsel yapılarla kodlanabilmektedir. Örneğin kategorinin çıkış noktasını oluşturan Rusçada, bağımlı taksis, tamamlanmış ve tamamlanmamış zarf fiil yapıları, ortaçlı yapılar ve edatlar ile işaretlenirken bağımsız taksis, çeşitli bağlaçlar ve çeşitli cümle biçimleriyle ifade edilmektedir (Bondarko 1987: 234-235, 240). Bu noktada değinilmesi gereken önemli bir husus da zamansal fark konusudur. Taksiste eylemler ya da olaylar arasındaki üç tip kronolojik ilişki sebebiyle belirgin bir zamansal fark mevcuttur (Xrakovskiy 2003: 42). Zamansal farkın morfolojik ifadesi ise sıfatlar, zarflar, isimler şeklinde çeşitli biçimlerle bildirilebilir. Başka bir deyişle zamansal fark çeşitli morfolojik araçlarla semantik olarak kodlanabilir (Semenova ve Kudryavtseva 2015: 152). Dil bilimciler taksis içeriğindeki morfolojik birimleri tipik olarak ‘converb’ terimi altında özetlerler. Bu birimler ise zarf (fiil), sıfat (fiil) ya da isim (fiil) semantiklerine sahip olabilmektedir (Tolibovna 2021: 294).⁴

Batı literatüründe ise taksis kategorisi söz dizimi içerisinde cümle kompleksleri/karmaşıkları (*clause complex*) altında ele alınmaktadır. En sık başvuru yapılan çalışmalardan biri ise Halliday ve Matthiessen’in grameridir. Halliday ve Matthiessen’e göre bir cümle yapısal bakımdan çözümlendiğinde isim, fiil, zarf, edat, bağlaç gibi çeşitli öbekler ve bunlarla kurulan cümleciklerden meydana gelir. Cümleyi oluşturan bu yapısal unsurlar cümle içerisinde bir mesajı iletme üzere bir araya geldiklerinde birbirlerine farklı biçimlerle, farklı ilişkiler kurarak bağlanırlar. Belirli diziler şeklinde birbirine bağlanan cümlecikler cümle kompleksini oluştururlar. Cümle kompleksi içerisinde yer alan olayların akışı semantik düzeyde metnin gelişimine katkıda bulunur (Halliday ve Matthiessen 2014: 361-362, 428-440). Cümle içerisindeki ilişki tiplerinde ise bir cümlelerin/cümleciklerin diğeriyle nasıl ilişki kurduğunu belirten iki sistemin öne çıktığı görülür. Bunlar sırasıyla taksis ve mantıksal-semantik ilişkidir. Mantıksal-semantik ilişkiyle bağlanan cümleler birbirine bağımlıdır. Bir cümle kompleksinde birbirine bağımlı olarak ilişkilendirilen iki cümle/cık eğer eşit statüde ise parataksis ilişki⁵, eşit statüde değilse hypotaksis⁶ ilişki mevcuttur (Halliday ve Matthiessen 2014: 438; Zhou ve Zainol Abidin 2023: 5). Görüleceği üzere Batı literatüründe taksis, bağlanma sırasında cümleciklerin birbirleriyle kurmuş oldukları zamansal ve semantik ilişki olarak değerlendirilir. Rus literatüründe fiil ayırt ediciliğinin de vermiş olduğu kolaylıkla olay temelli

⁴ Johanson’da da Türkiye Türkçesindeki zarf fiil yapıları ‘converb’ başlığıyla incelenmiştir. İlgili çalışma için bk. Johanson, Lars (1995). “On Turkic Converb Clauses”. *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms-Adverbial Participles, Gerunds* (Edt. Martin Haspelmath, Ekkehard König). Berlin: Mouton de Gruyter, 313-371.

⁵ Parataksis: Cümle içinde çeşitli bağlayıcı unsurlar kullanılmadan cümleciklerin, öbeklerin yan yana getirilmesi. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/parataxis> [Erişim Tarihi: 01.10.2024].

⁶ Hypotaksis: Bir cümlecikğin veya yapının bağlayıcı yapılarla diğer cümlecikçe söz dizimsel açıdan bağlı, bağımlı olması. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/hypotaxis> [Erişim Tarihi: 01.10.2024].

bağımlı-bağımsız ayırımına sahip olan taksis kategorisi Batıda yerini daha semantik biçimde yan cümle/cümlecik ve çeşitli bağlaçlar, edatlar temelinde sınıflandırılan parataksis ve hypotaksis ayırımına bırakmıştır.

İlişki tipleri noktasında ilk sırada yer alan taksis sisteminin Batı literatüründeki sınıflaması doğrultusunda bir cümlelin değişik konumlarda parataksis ve hypotaksislerden oluştuğu aktarılmalıdır. Hypotaksis ilişkide biri ana diğeri bağımlı cümlecik mevcutken parataksis ilişkide ikisi de eşit statülü cümlecikler mevcuttur. Ayrıca bu cümleciklerden ilki cümleyi başlatıcı ikincisi sürdürücüdür. Hem başlatan hem de sürdüren unsurlar serbesttir. Yani her biri kendi başına işleyen (anamlı) bir bütündür. Bununla beraber parataksis ilişki mantıksal açıdan simetrik ve geçişkendir. Bu ilişki (and) ‘ve’ bağlacı üzerinden açıklanabilir. ‘Tuz ve karabiber’ aynı zamanda ‘karabiber ve tuz’ anlamına gelir, bu sebeple ilişki simetriktir. ‘Tuz ve karabiber’, ‘karabiber ve hardal’ ise aynı zamanda ‘tuz ve hardal’ı da ima eder. Dolayısıyla ilişki geçişkendir (Halliday ve Matthiessen 2004: 384; Halliday ve Matthiessen 2014: 428-440, 442, 452).⁷

Hypotaksis ilişkide ise eşit statüde olmayan unsurlar birbirine bağlanırlar. Burada bir baskın unsur bir de bağımlı unsur bulunur. Baskın unsur serbesttir ancak bağımlı unsur serbest değildir. Hypotaksis ilişki mantıksal açıdan simetrik ve geçişken de değildir. Bu ilişki ise (when/ken) bağlacı üzerinden açıklanabilir. ‘Uyurken nefes alırım.’, aynı zamanda ‘Nefes alırken uyurum.’ demek değildir. ‘Yavaş sürmek zorunda kaldığım zaman endişeleniyorum.’ ile ‘Yağmur yağdığından yavaş sürmek zorundayım.’ ifadeleri, birlikte ‘Yağmur yağdığından endişeleniyorum.’u ima etmez. Bu bağlamda ilişki ne simetrik ne de geçişkendir. Buradaki bağımlı unsur bitimli ya da bitimsiz olabilir (Halliday ve Matthiessen 2004: 384-386; Halliday ve Matthiessen 2014: 452-454).

İlişki tiplerindeki ikinci sistem ise mantıksal-semantik ilişkidir. Bu ilişki bir cümle içerisindeki birincil ve ikincil üyeler arasındaki ilişkiyi karşılar ve yansıtma (*projection*) ile genişletme (*expansion*) şeklinde iki ana gruba ayrılır. Genişletme; ikincil cümlecğin temel cümleyi genişlettiği ilişkidir ve detaylandırma (*elaborating*), uzatma (*extending*), geliştirme (*enhancing*) şeklinde üç tipte gerçekleşir. Bunlardan detaylandırma, birincil olayı betimleme işlevi görür⁸; geliştirme, zarf (fiil) cümlelerinin tipik kullanımında kendisini gösterir; uzatma ise sıklıkla bağlaç ya da edat grubuyla kullanımlarda mevcuttur. Yansıtma ise ikincil cümlecğin temel cümle aracılığıyla yansıtıldığı ilişkidir ve (*birinin söylediği doğrudan/dolaylı*) söz (*locution*) ile fikir (*idea*) şeklinde iki tür olarak elde edilir (Halliday ve Matthiessen 2014: 443-447, 464, 474, 481).

Rus ve Batı literatüründeki konumu sonrasında Türk gramerlik geleneğinde taksis, pratik olarak kullanılmamakla birlikte taksisi örnekleyen yapılar gramerlerin farklı bölümlerinde çeşitli başlıklar altında incelenmiş; ancak bunlar sistematik bir şekilde taksisi yeterince tanımlayarak ve tanıtarak ele alınmamıştır.

⁷Taksis söz dizimsel açıdan cümle yapısını çözümlemenin yanı sıra anlatı/söylem düzeyinde de yorumlanan oldukça geniş kapsamlı bir konudur. Ancak konu dışına çıkılmaması adına bu çalışmada söylem içindeki rolüne değinilmeyecektir.

⁸Detaylandırma işlevi bu çalışmada sıfat fiillerin işlev alanına dayandırılmıştır.

Türk dillerinde ya da lehçelerinde bağımlı kısmın bağlandığı ana kısımdan önce geldiği taksis kullanımları fiilin bitimsiz şekillerinde elde edilmektedir. Bunlar arasında zarf fiiller, sıfat fiiller, çeşitli isimleşmiş eylemler ile kimi mastarlar sayılabilir (Nevskaya vd. 2009: 750). Bununla birlikte Johanson'da (1995, 1996) ise Türk dillerinde cümlelerin bağlanma türleri şeklinde cümleciklerin cümleye, cümlelerin ise anlatı metnine bağlanmaları sırasında kurmuş oldukları söz dizimsel ilişkilere göre bağımsız sıralı cümleler (ardışıklık), altasıralı bağlı cümleler ve bağlaşik cümleler sınıflandırması yapılır. Johanson'un sınıflamasında özellikle zarf fiiller altasıralı bağlı cümleler içerisinde yer alırlar (bk. 1995: 313-347).

Görünüşel incelemeyi de gerektiren taksis kategorisi alan yazınına bakıldığında Türk dilleri üzerinde Johanson'un (1995, 1996, 2007) çalışmalarında, Türkiye Türkçesinin sıfat ve zarf fiilleri üzerinde Aydemir'in (2014, 2019) çalışmalarında, Özbekçenin sıfat ve zarf fiilleri üzerinde ise Türkyılmaz'da (2022a) taksis kategorisinin ele alındığı görülmektedir. Bacanlı'da (2007) ise Tavas ağzlarındaki şimdiki zaman işaretleyicilerinin aspekt ve kılınış işlevlerinin yanında taksis işlevlerine değinilmiştir. Çetintaş Yıldırım'da (2005) ise Türkçede zaman anlatan zarfların görünüş özellikleri çerçevesinde öncelik ve sonralık değerleri tespit edilmiştir.

Kategorinin tanıtılması ve işaretleme alanının açıklanması sonrasında bu çalışmada Yeni Uygurcanın iki sıfat fiili olan -GAN ve -vatkan'ın taksis işlevleri üzerinde durulmuştur. Kategori için zamansal sıralayıcılık ya da sıralama ile zamansal bağlayıcılık ya da bağlama terimleri önerilmekle birlikte bu çalışmada zamansal sıralayıcılık terimi tercih edilmiştir. Çalışmanın amacı, Yeni Uygurcada taksis kategorisinin bileşenlerini, kodlayıcılarını tespit etmek, bunları işlevleriyle birlikte sunmak ve taksis alan yazınına kazandırmaktır. İlk kodlayıcı olarak da sıfat fiiller seçilmiştir. İncelemenin kapsamı -GAN ve -vatkan sıfat fiillerinin bitimsiz kullanımlarıyla sınırlıdır. Sunulan örnek cümleler içerisinde sıfat fiillerle birlikte geçen zarf fiiller sonraki çalışmanın konusu olduğundan incelemeye dâhil edilmemiştir. Bununla birlikte sıfat fiillerin eklendikleri fiillerin kılınışsal içeriği ile zamansal bağlanma sırasındaki söz dizimsel rolleri de dikkate alınmıştır.⁹ Sıralayıcılık işlevlerinin belirlenmesi görünüşel çözümlemeyi de gerektirdiğinden olayı-eylemi sınır düşüncesi çerçevesinde gözlemleyemeyen ve sınır teorilerinin dışında kalan gelecek zaman sıfat fiilleri ile kalıplaşmış isimlerde mevcut -Ar ve -mlş sıfat fiilleri değerlendirmenin dışındadır. İncelemede hem olay temelli üç kronolojik zamansal sıralama esas alınmış hem de Batı literatüründeki mantıksal-semantic ilişki takip edilmiştir.

⁹ Sıfat fiillerin söz dizimi içerisinde kimi zaman özne kimi zaman tümlec şeklinde üstlendikleri roller için bk. Özil ve Akerson 2015: 77-109; Aydemir 2017.

1. İnceleme

1.1. -GAn Sıfat Fiili¹⁰

-GAn sıfat fiili Yeni Uygurcada geçmiş zaman sıfat fiilleri içerisinde yer alır (Şilyaň 1996: 406; Tömür 2003:261; Tömür 2011: 228-229). -GAn görünüşsel açıdan ise tipik bir sınır sonrasılık bakış açısı işaretleyicisidir. Sınır sonrasılık bakış açısında olay, kritik sınırlarının sonrasında gözlemlenebilir sonuçlarıyla sunulmaktadır (bk. Johanson 1971, 2000). Bu çerçevede -GAn, özellikle bitimli kullanımlarında kılınışsal içeriği dönüşümlü fiillerle sonuç odaklı kullanımları bakış açısında sunmaya yatkındır. Bitimsiz kullanımlarda ise kritik sınır sonrasındaki sonuçsal durum durağan şekilde ön plana çıkmaktadır. Tipik bir sınır sonrasılık olan -GAn'ın bu görünüşsel yapısı zamansal sıralayıcılık işlevinde de öncelik ya da önceliklik ilişkisini beraberinde getirmektedir. Ancak -GAn sıfat fiilinin bağlama ve eklendiği fiilin kılınış içeriğine göre aktarım biçimleri, bu aktarım biçimlerine göre de kurmuş olduğu zamansal sıralayıcılık işlevleri çeşitlenmektedir. Dolayısıyla yapıyı tek bir işlevde tanımlamak yeterli değildir. -GAn sıfat fiili; -mİş, -An, -DIK ve -mAktA olan şekilde dört farklı aktarımı mümkün kılmaktadır.

1.1.1. -mİş Aktarımı

-mİş eki, Aksu-Koç'ta durum ortacı oluşturma işleviyle değerlendirilir. Aynı zamanda eklendiği yapının son aşamasını ya da son durumunu belirtmektedir. Fiildeki durumun önceki süreçten kaynaklandığını bildirir ve sonucu süreçle ilişkilendirir. Ancak baskın olan süreç değil sonuç durumudur (Langacker 1987: 221; Aksu-Koç 1988: 21-22). -GAn'ın -mİş aktarımı, özellikle kılınışsal içeriği dönüşümlü fiillerin kritik sınırları sonrasındaki durağan sonuçlarının sıfatlaştırılmasında kendisini gösterir. Elde edilen sonuçlar henüz deiktik merkezden uzaklaşmamış, gözlemlenmeye uygun yüksek odaklı yapıdadır. Dolayısıyla sonuç bildirimi içeren bir olay, konumlama sırasında da gerçekleşmekte olan bir olaya göre daha önce bir zaman noktasına atıfta bulunacaktır. Bu durum yalnızca dönüşümlü fiillerle kullanımda değil dönüşümsüz fiillerle kullanımda da geçerlidir. Bu çerçevede aşağıda yer alan 1 numaralı örnekte birincil olay *midirlat-* fiili ile taşınırken ikincil olay *yérlip ket-* fiiliyle taşınmaktadır. -GAn sıfat fiili bu örnekte ikincil olaya eşlik etmektedir. Birincil olay mutlak zaman çerçevesinde tanıklanmış geçmiş zamana konumlandırılırken ikincil olay bu zamandan daha önceki bir zaman noktası üzerine yerleşmektedir. Kronolojik sıralama bakımından ikincil olay, birincil olaydan daha önce gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle ikincil olayın yer aldığı '*yérlip ketken levlirini*' cümlecği birincil olayı taşıyan '*midirlatti*' yüklemine zamansal açıdan önceliklik sıralamasıyla bağlanmaktadır. Önceliklik sıralamasının

¹⁰ Yeni Uygurcada -GAn yapısı Demirez (2013) ve Mettursun'un (2020) çalışmalarında da farklı yönleriyle ele alınmıştır. İlgili çalışmalar için bk. Demirez Güneri, A. (2013). "Yeni Uygur Türkçesinde GAn Sıfat Fiil Eki". *VIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*. 25-28 Eylül 2013. Tirane-Albania, 257-271; Maititursun, T. (2020). *Uygur Türkçesinde Geçmiş Zaman Halide İsrail'in "Keçmiş" Romanı Örneğiyle*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

yanında ikincil olay, birincil olaya mantıksal-semantic ilişki doğrultusunda detaylandırma ilişkisiyle de bağlıdır. Detaylandırma, Halliday ve Matthiessen'de ikincil olayın birincil olaya bir tür tasvirleyici açıklama işlevi gördüğü kullanım şeklinde aktarılır (Halliday ve Matthiessen 2004: 464). Bu açıklama çerçevesinde çalışmaya konu edilen sıfat fiillerin zamansal olay sıralamasında sıklıkla detaylandırma ilişkisi kurduğu tespit edilmiştir. Cümle içerisinde ikincil olay, ilk olayın arka plan destekleyicisi, onun detaylandırıcısıdır. Aşağıda yer alan 'Senem dudaklarını belli belirsiz kımıldattı.' örneğinde (dudaklarını) *kımıldat-* birincil olayı dudakların çatlamış olduğunun da belirtilmesiyle birlikte detaylandırılmıştır. -GAn sıfat fiili ikincil olayı taşıırken birincil olayın açıklayıcısı, destekleyicisi rolünü de üstlenmiştir. Fiilin kılınış içeriğiyle de bağlantılı olarak durağan durum ve sonuç bildiriminin öne çıktığı bu kullanımda söz dizimsel açıdan ikincil olayın yer aldığı cümlecik birincil olayın nesnesi şeklinde ona bağlanmıştır:

(1) *Senem yérilip ketken levlirini, sel-pel midirlatti* (Gérip Senem 2, 1131).

Senem **çatlamış** dudaklarını belli belirsiz **kımıldattı**.

2 numaralı örnekte ise ikincil olay *sargiyp ket-* fiili ile taşınırken birincil olay *yigla-* fiiliyle taşınmaktadır. Birincil olay geçmişte başlayıp (hâlen) devam ettiğine tanık olunmuş bir zamana konumlanırken ikincil olay zaman periyodu üzerinden ondan daha önce bir noktaya konumlanmıştır. Bu kullanımda ikincil olayı taşıyan -GAn sıfat fiili kılınışsal açıdan süreç fiili olarak nitelendirebileceğimiz *sargiyp ket-* yapısına eklenmiştir. Fiil süreç içeriklidir. Ancak -GAn, olayları sınırlarının sonrasında görüntülediğinden fiildeki süreci değil sürecin sonunda ortaya çıkan durağan sonucu (sararmış) belirginleştirmektedir. Zamansal açıdan da öncelik sıralamasıyla *yigla-* fiilinin taşıdığı birincil olaya detaylandırma ilişkisi çerçevesinde bağlanmıştır. Durağan hâldeki sonuç durumunun baskın olduğu bu kullanımda söz dizimsel açıdan ise ikincil olayın yer aldığı cümlecik birincil olayın öznesi konumundadır:

(2) *Çişliri sargiyp ketken bir momay, yiglaytti* (İz, 127).

Dişleri **sararmış** yaşlı bir kadın, **ağhyordu**.

3 numaralı örnekte ise ikincil olay *ésil-* fiiliyle taşınırken birincil olay *domilinip kel-* fiiliyle taşınmaktadır. Birincil olay şimdiki zaman üzerine konumlanmıştır. İkincil olay ise zamansal açıdan öncelik sıralaması ve detaylandırma ilişkisi çerçevesinde birincil olaya bağlanmıştır. Sıfat fiilin eklendiği *ésil-* fiili bitiş dönüşümlü içeriktedir. Bununla birlikte zamansal açıdan öncelik ilişkisini doğal biçimde gerektiren diğer bir husus *ésil-* fiilindeki edilgen yapının varlığıdır. Edilgenlik içkin olarak sonuçsallığa, sonuç odaklı olmaya yatkındır. Sonuçlanmış bir içerik de devam etmekte olan zaman çizgisi üzerindeki olaydan daha önceye konumlanmayı gerektirmektedir. Sonuçsal durumun ağır bastığı kullanımda söz dizimsel açıdan ikincil olayın yer aldığı cümlecik, birincil olayın öznesi statüsündedir:

(3) *Mana, sépil dervazisiga ésilğan kanlık başlar, uniñ aldiğa domilinip kelmekte* (İz, 217).

İşte, kale kapısına **asılmış** kanlı başlar, (onun) önüne **yuvarlanmakta**.

1.1.2. -DIK Aktarımı

Bu aktarım görünüşsel anlamda -mİş kadar olayın sınır sonrasındaki durumuyla ilgilenmez. Aynı zamanda olayı sınırları arasında da gözlemlemez. Sınır kavramına karşı daha yansız bir tavır sergilemekle birlikte olayların bütününe atıfta bulunur. Bu bakımdan bütüncül (*terminality*) bakış açısını bildirdiği söylenebilir (bütüncül bakış için bk. Johanson 2000). Ancak -mİş aktarımından farklı olarak -DIK aktarımı eklendiği fiilin kılınış içeriğine göre kimi zaman sınıra yakınlığın verdiği sonuçsallık kimi zaman da sürece odaklı okumalar verebilmektedir. Zamansal sıralayıcılık işlevi de bu çerçevede çeşitlenebilmektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde -DIK sıfat fiili pek çok çalışmada olgusal şekilde tanımlanmıştır (Kural 1994: 404; İmer vd. 2011: 17; Rentzsch 2005: 54; Johanson 2013: 77). Olgusallık; fiilin eyleminden kaynaklanan ya da anlamının bir parçası olarak anlaşılan varlığın semantik durumuna atıfta bulunulması şeklinde tanımlanır (Crystal 2008: 185). Aynı zamanda bir olay ya da olgunun gerçekleşmiş olduğunu bildiren yapı şeklinde de değerlendirilir (İmer vd. 2011: 196). Bu bilgiler dâhilinde 4 numaralı örnekte bitiş dönüşümlü *tap-* fiiline eklenerek ikincil olayı taşıyan -GAn sıfat fiili, gerçekleşmiş olaya atıfta bulunması sebebiyle olgusal olarak nitelendirilmelidir. Birincil olay ise yüklemde *ber-* fiiliyle ifade edilir ve tanıklanmış geçmiş zaman üzerine konumlandırılır. Eklendiği fiilin kılınış içeriğine göre şekillenen bütüncül bakış açısı doğrultusunda *tap-* fiilinde olayın gerçekleşmiş yani kritik sınırının aşılmış olduğunun bilgisi belirgindir. Buna göre de ikincil olay birincil olaydan daha önce gerçekleşmiş olaya atıfta bulunduğundan zamansal açıdan önceliklik sıralaması kurmakta ve detaylandırma ilişkisiyle birincil olayın arka planını güçlendirmektedir. Söz dizimsel açıdan ise birincil olayın nesnesi konumundadır:

(4) *Tapқан pulini cin-şeytanga toylukқа berdi* (Han Koçisi, 124).

Bulduğu (kazandığı) parayı (ıvır zıvıra) eğlenceye **verdi**.

5 numaralı örnekte ise -DIK aktarımlı -GAn sıfat fiili kılınışsal açıdan dinamik dönüşümsüz *éyt-* fiiline eklenmiştir. Birincil olay *tekrarli-* fiili ile taşınmakta olup tanıklanmış geçmiş zamana konumludur. İkincil olay ise *éyt-* fiili ile taşınır. Bu örnekteki ikincil olay, 4 numaralı örnekte yer alan olay kadar sonuç odaklı ya da sınıra yakınlık durumu bildirmez. Ancak olayın gerçekleşmişliğine atıfta bulunulması yani olgusallığı sebebiyle *tekrarli-* fiiliyle taşınan birincil olaya karşı zamansal açıdan önceliklik sıralaması ve detaylandırma ilişkisiyle bağlanır. Ayrıca ikincil olayın yer aldığı cümlecik söz dizimsel açıdan birincil olayın nesnesi konumunda ona bağlıdır:

(5) *Altunem siñlisiga éytқан аһиркі sözini, yene bir kетim tekrarlidi* (Han Koçisi, 43).

Altunem kız kardeşine **söylediği** son sözünü bir kere daha **tekrar etti**.

Başlangıç dönüşümlü fiillerle -DIK aktarımlı -GAn kullanımında ise ne sonuç durumu ne de olgusallık görülür. Başlangıç dönüşümlü fiiller iki evreli yapıları sebebiyle hem dinamik hem de durağan bir içeriğe sahiptirler (bk. Johanson 1971, 2000). Aşağıda yer alan 6 numaralı örnek, diğerlerinden farklı olarak daha karmaşık yapıları olması sebebiyle sunulmuştur. Bu örnekte iç içe geçerek birbirine karşı farklı zamansal sıralayıcılık ilişkisi kuran olaylar yer almaktadır. Birincil

olay yüklemdeki *tikil-* fiiliyle taşınır ve tanıklanmış geçmiş zamana konumlandırılır. İkincil olay ise *üz-* fiili ve bir zarf fiille taşınmakla birlikte (*üzüp*) kendi içerisinde iki ikincil olayı daha içermektedir. Zarf fiil öbeği bünyesinde iki sıfat fiili de barındırarak yüklemdeki birincil olaya bağlanır. Zarf fiiller bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan ilgili yapının çözümlenmesine yer verilmeyecektir. Ancak her iki sıfat fiilin zarf fiile bağlanış şekli önem arz etmektedir. Bunlardan ilki *oltur-* fiiliyle taşınan olay, diğeri ise *ésil-* fiiliyle taşınan olaydır. *Oltur-* fiiline eklenen -DIK aktarımlı -GAn sıfat fiili, eklendiği fiilin iki evreli yapısı sebebiyle eylemin kritik sınırı geçildikten sonraki ikinci durağan evresini vurgular. Bu durum ise -DIK aktarımının yanında eylemin hâlen sürdüğünü de belirten -mAktA olan aktarımını gerektirir. Şu hâlde *oltur-* fiiliyle taşınan ikincil olay, *közlrini üzüp* zarf fiilinin taşıdığı olaya ‘ayhénimin oturmakta olduğu yer’ şeklinde zamansal açıdan eş zamanlılık sıralamasıyla bağlanır. *Ésil-* fiilinde ise tipik bir sınır sonrasılık bulunduğundan edilgenlikle birlikte zamansal açıdan öncekilik sıralaması ile zarf fiile bağlanmaktadır. Zarf fiil de bünyesindeki biri eş zamanlı diğeri öncekilik ilişkisi kuran iki sıfat fiille birlikte birincil olaya bağlanır. Söz dizimsel açıdan sıfat fiillerin yer aldığı cümlecik, bağlanmış olduğu *közlrini üz-* olayının tümleci olarak rol almaktadır:

(6) *Haci udul, ayhénim olturğan orunnin baş üstige ésilğan mehmud kaşgeriynin may boyak resimidin közlrini üzüp ayhénimğa tikildi* (Han Koçisi, 407).

Haci Udul, Ayhénim’in **oturduğu/oturmakta olduğu** yerin baş kısmına **asılmış** Mehmud Kaşgeri’nin yağlı boya resminden **gözlerini ayırıp** Ayhénim’e **baktı**.

1.1.3. -An Aktarımı

-GAn sıfat fiilinin -An aktarımı da görünüşsel açıdan tıpkı -DIK aktarımı gibi olayın sınırlarına karşı yansız olup fiilin kılınış içeriğine göre zamansal sıralayıcılık işlevini çeşitlendirmektedir. Bununla birlikte -An aktarımında -DIK aktarımından farklı bir husus mevcuttur. -An aktarımı ne -mİş aktarımı gibi sonuçsal durum odaklı ne de -DIK gibi olayın gerçekleşmişliğine atıfta bulunması noktasında olgusaldır. -An aktarımı daha çok olay odaklıdır (non-factitive). Durağan bir durum ya da bir olayın gerçekliğinden ziyade bu aktarımda olayın kendisi ön plana çıkmaktadır. Aşağıda yer alan 7 numaralı örnekte birincil olay *başli-* fiiliyle taşınırken ikincil olay bitiş dönüşümlü kılınışsal içeriğe sahip *kal-* fiili ile taşınmaktadır. İkincil olay zamansal açıdan öncekilik sıralamasıyla birincil olaydan daha önceki bir noktaya gönderimde bulunur. Olay vurgusunun baskın olduğu bu kullanımda söz dizimsel açıdan ikincil olayın yer aldığı cümlecik yüklemde yer alan birincil olayın öznesi konumundadır:

(7) *Kalğan nökerlermu u yer-bu yerni kolaşka başlidi* (Gérip Senem 1, 710).

Kalan hizmetkârlar da orayı burayı **kurcalamaya başladı**.

8 numaralı örnekte ise dönüşümsüz *küt-* fiiline eklenen -GAn sıfat fiili zamansal sıralayıcılık bakımından iki işlevi de işaretlemeye izin vermektedir. Cümlelerin birincil olayı *ke(l)-* fiili ile taşınmakla birlikte daha çok raporlayıcı kanıtsallıkla ilişkilendirilen bir geçmiş zaman yapısı üzerine konumlandırılmıştır. *Küt-* fiiliyle taşınan ikincil olay ise birincil olaya zamansal açıdan öncekilik sıralamasının

yanında eş zamanlılık sıralamasıyla da bağlanabilmektedir. Bu şekilde ikincil olay hem birincil olaydan önceki bir zaman noktasına konumlanabilmekte hem de birincil olaya eş zamanlı şekilde gerçekleşebilmektedir. Süreç vurgusunun da öne çıktığı bu kullanımda söz dizimsel açıdan ikincil olayın yer aldığı cümlecik birincil olayın öznesi konumundadır. 9 numaralı örnekte de benzer bir kullanım söz konusudur. Yalnızca 9 numaralı örneğin birincil olayı tanımlanmış geçmiş zamana konumlanırken söz dizimsel açıdan *ağlı-* fiiliyle taşınan ikincil olayın yer aldığı cümlecik *tökül-* birincil olayının tümleci şeklinde yer almaktadır:

(8) *Kütken kün ahiri keptu* (Gérip Senem 2, 77).

Beklenen gün, sonunda **gelmiş**. (öncekilik)

Beklenmekte olan gün, sonunda **gelmiş**. (eş zamanlılık)

(9) *Bu gepni ağlığan Senemniñ közlidirin yaşlar töküldi* (Gérip Senem 2, 729).

Bu sözü **işiten** Senem'in gözlerinden yaşlar **döküldü**. (öncekilik)

Bu sözü **işitmekte olan** Senem'in gözlerinden yaşlar **döküldü**. (eş zamanlılık)

Dönüşümsüz fillerde görülen bu ikili kullanım başlangıç dönüşümlü -An aktarımlarında da aynı durumu sürdürmektedir. 10 numarada yer alan cümlelerin birincil olayı *nahşa éyt-* fiiliyle taşınırken ikincil olay *uһlap ҡal-* ile taşınmaktadır. *Uyu-* fiili kılınışsal açıdan ilk evresi dinamik ikinci evresi durağan yapıli başlangıç dönüşümlü bir fiildir. Bu çerçevede -An aktarımı 'uyuyan' şeklinde dinamik evreyi ifade edebileceğı gibi 'uyumakta olan' şeklinde durağan evreyi de bildirebilmektedir. Sürecin kendisini hissettirdiğı bu kullanımlarda zamansal açıdan hem öncekilik hem de eş zamanlılık sıralaması mevcuttur. Söz dizimsel açıdan ikincil olay, birincil olayın tümleci olarak yer almaktadır:

(10) *U uһlap ҡalğan siһlisiga boş avazda muһ bilen nahşa éytti* (Gerip Senem 1, 453).

(O) **uyuyan** kız kardeşine alçak seste üzüntüyle **şarkı söyledi**.

(O) **uyumakta olan** kız kardeşine alçak seste üzüntüyle **şarkı söyledi**.

1.1.4. -mAktA olan Aktarımı

-GAn sıfat fiilinin -mAktA olan aktarımı ise -p tur-, -p oltur-, -p yat- ve -p yür- analitik fiilleriyle kullanımında ortaya çıkmaktadır. Bu analitik yapılar kılınışsal açıdan eklendikleri fiillerin içeriklerini homojenleştirerek süreç evresini vurgularlar. Görünüşsel açıdan ise belirli zaman eklerini alarak olayları sınırları arasında, süreçte gözlemleyen sınırlar arasılık bakış açısı işaretleyicisine gelişebilirler (bk. Aslan Demir 2013, Türkyılmaz 2022b). Bu çerçevede -p turğan, -p olturğan, -p yatқан biçimlerinin belirgin süreç bildirimleriyle paralel, zamansal sıralayıcılık işlevleri de eş zamanlılık olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte bağlanan birincil olayın arka planı hakkında bilgi vererek mantıksal-semantic ilişki çerçevesinde detaylandırma işlevleri de mevcuttur. Sunulan bilgiler dâhilinde 11 numarada yer alan birincil olay *çüş-* fiiliyle taşınmakta ve tanımlanmış geçmiş zaman üzerine konumlanmaktadır. *İçip oltur-* fiiliyle taşınan ikincil olay ise birincil olaya eş zamanlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Süreç vurgusunun oldukça yoğun hissedildiğı bu kullanımlarda söz dizimsel açıdan ikincil olayın yer aldığı cümlecik, birincil olayın öznesi konumundadır. Aynı konumlama işlevi 13 ve 14 numaralı örnekler için de geçerlidir. Yalnızca 12

numaralı örnekte ikincil olayın yer aldığı cümlecik söz dizimsel açıdan bağlı olduğu *çüşüp kal-* birincil olayının tümlecini oluşturmaktadır:

- (11) *Kirésłoda çay içip olturğan* hacı binadin peske **çüşti** (Han Koçisi, 444).
Koltukta **çay içmekte olan** Hacı, binadan aşağı **indi**.
- (12) *Birdinla géripnin közi hatircem otlap yürgen kényikke çüşüp kaldı* (Gérip Senem 2, 643).
Gérip'in gözü ansızın sakın sakın **otlamakta olan** geyiğe **takıldı**.
- (13) *Unıñ monçaqlık kalpak astidin körünüp turğan* kışmañ közliri, bir yumulup bir **éçilip koyatti** (İz, 205).
Onun boncuklu şapka(sının) altından **görünmekte olan** kısık gözleri **açılıp kapanıyordu**.
- (14) *Yıkılıp dessilip yatқан* uşşak balılar bilen aciz-oruñ momaylarınñ kıya-çıya ve dat-peryatlırı pelekke **yetti** (İz, 130).
Ezilmekte olan küçücük çocuklarla zayıf, güçsüz yaşlı kadınların çığlıkları ve feryat figanları arşa **ulaştı**.

1.2. -vatkan Sıfat Fiili

-vatkan sıfat fiili Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde süreklilik, devamlılık bildiren şimdiki zaman sıfat fiilleri içerisinde sınıflandırılır (Şilyağ 1996: 406-407; Tömür 2003: 260; Tömür 2011: 229. Arkaik gelişimi yat- (-p *yatқан*) başlangıç dönüşümlüsüne dayanan bu sıfat fiil süreç bildirimine doğal biçimde yatkindir. İçeriğin vermiş olduğu bu yatkinlikle görünüşsel açıdan olayları sınırları arasında gözlemlenmeye izin veren -vatkan, bitimsiz kullanımda devam etmekte olan durum ya da süreçleri ifade etmektedir. Zamansal sıralayıcılık işlevinde ise birincil olaya karşı eş zamanlılıkla birlikte detaylandırma ilişkisi kurmaktadır. Dönüşümlü ya da dönüşümsüz fiil ayırt etmeksizin baskın işlev eş zamanlılıktır. 15 numarada yer alan birincil olay *eske sal-* fiiliyle tanıklanmış geçmiş zamana konumlanırken ikincil olay *untul-* fiiliyle taşınmakta ve birincil olaya eş zamanlı olarak yer almaktadır. Söz dizimsel açıdan ikincil olayın yer aldığı cümlecik, birincil olayın nesnesi konumundadır. Benzer işlevler 16 ve 17 numaralı örnekler için de söz konusudur. Yalnızca bu iki örnekte yer alan ikincil olaylar zamansal açıdan eş zamanlılık sıralamasıyla bağlı oldukları birincil olayın söz dizimsel açıdan öznesi konumundadırlar:

- (15) *Çarbağdiki yigiliş untuluvatқан* eslimilerni kayta **eske saldı** (Han Koçisi, 108).
Çarbağ'daki toplantı **unutulmakta olan** anıları tekrar **hatırlattı**.
- (16) *Melike aliylirini ekélivatқан* koşun közge **çeliñti** (Gérip Senem 2, 589).
Sultan hazretlerini **getirmekte olan** ordu göze **göründü**.
- (17) *Terep-tereptin çıkıvatқан* gezep nidaliri güldürmamidek dehşetlik **gürüldeytti** (İz, 128).
Her taraftan **yükselmekte olan** öfke nidaları gök gürültüsü gibi dehşetle **gürüldüyordu**.

2. Sonuç

Bu çalışmada Yeni Uygurcada zamansal sıralayıcılık (*taksis*) kategorisinin kodlayıcılarından olan sıfat fiiller üzerinde durulmuş ve bitimsiz kullanımları incelenmiştir. Yapılan incelemede Yeni Uygurcadaki -GAn sıfat fiilinin ‘-mİş, -DİK, -An ve -mAktA olan’ aktarımlarıyla fiillerin kılınış içeriğine de bağlı olarak hem öncekilik hem de eş zamanlılık sıralaması yaptığı görülmüştür. Bu aktarımlardan -mİş biçiminin her koşulda öncekilik ilişkisi kurarken diğerlerinden daha sonuç odaklı bir yapıya da sahip olduğu anlaşılmıştır. -DİK ve -An aktarımlarının ise bütüncül bakış açısı değeri doğrultusunda eklendikleri fiillerin kılınışsal içeriğine göre hem öncekilik hem de eş zamanlılık ilişkisi kurabildiği saptanmıştır. Bununla birlikte -DİK olgusal yapısıyla ön plana çıkarken -An olay temasıyla farklılaşmaktadır. -mAktA olan aktarımı ise -GAn sıfat fiilinin -p tur-, -p oltur-, -p yat- ve -p yür- analitik fiilleriyle kullanımlarında ortaya çıkmakta ve fiil içeriği ayırt etmeksizin sınırlar arasılık bakış açısı değeriyle paralel zamansal açıdan eş zamanlılık ilişkisi kurmaktadır. Diğer sıfat fiil yapısı olan -vatkan’ın ise -GAn sıfat fiili kadar işlevsel semantik alanı geniş değildir. Arkaik gelişiminin de süreç odaklı olması sebebiyle doğal bir sınırlar arasılık değeri üstlenmekte ve -GAn’a nazaran daha dar bir alana yerleşmektedir. Fiil içeriği ayırt etmeksizin baskın tek zamansal işlevi, eş zamanlılık ilişkisi kurmasıdır. Bu tespitlere ek olarak ikincil olayı taşıyan sıfat fiillerin bağlandıkları birincil olayın arka plan geliştiricisi, açıklayıcısı işlevlerinde detaylandırma ilişkisini de doğrudan kurabildikleri görülmüştür. Söz dizimsel açıdan ise bağlı oldukları birincil olayların kimi zaman nesnesi, kimi zaman öznesi kimi zaman da tümleci şeklinde konumlanabildikleri saptanmıştır. Bu çalışma zamansal sıralayıcılık şeklinde aktardığımız taksis kategorisinin ilk kısmını oluşturmuştur. İnceleme, Yeni Uygurcanın zarf fiillerinin zamansal sıralayıcılık işlevleri ve söz dizimsel çözümlemeleriyle devam edecek olup kategorinin diğer kodlayıcıları sırasıyla ele alınacaktır.

Taranan Eserler

- KAĞİR, Abdükérım (2013). *Han Koçisi*. Şıncañ: Şıncañ Halk Neşriyatı.
 ÖTKÜR, Abduréhım (1985). *İz*. Şıncañ: Şıncañ Halk Neşriyatı.
 ÖMER, Ehtëm (2009). *Gérip Senem 1*. Şıncañ: Şıncañ Halk Neşriyatı.
 ÖMER, Ehtëm (2013). *Gérip Senem 2*. Şıncañ: Şıncañ Halk Neşriyatı.

Kaynakça

- ASLAN DEMİR, Sema (2013). “Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller”. *Türkbilig*, 26: 67-90.
 AYDEMİR, İbrahim Ahmet (2014). “Türkçede Zarf-Fiillerin Bağlayıcılık İşlevleri Hakkında”. *Turcology and Linguistics. Éva Ágnes Csató Festschrift* (Edt. Nurettin Demir, Bırsel Karakoç, Astrid Menz). Ankara: Hacettepe, 31-41.
 AYDEMİR, İbrahim Ahmet (2017). “Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri”. *Bilig*, 81: 185-203.
 AYDEMİR, İbrahim Ahmet (2019). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Nobel.
 BACANLI, Eyüp (2007). “Aspekt, Kılınış ve Taksis Çerçevesinde Tavas Ağızlarındaki Şimdiki Zaman İşaretleyicilerinin Değerlendirilmesi”. *Erdem*, 48: 1-19.

- BONDARKO, Aleksandr Viladimiroviç (1987). “Obşaya Harakteristika Semantiki i Strukturi Polya Taksisa”. *Teoriya Funktsional'noy Grammatiki. Vvednie. Aspektual'nost. Vremennaya. Lokalizovannost. Taksis* (Edt. Aleksandr Viladimiroviç Bondarko). Leningrad: İzdatel'stvo, 234-242.
- CRYSTAL, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- ÇETİNTAŞ YILDIRIM, Filiz (2005). “Türkçe’de Zaman Anlatan Ulaçların Görünüş Özellikleri”. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2/1: 51-62.
- DEMİREZ GÜNERİ, Aysun (2013). “Yeni Uygur Türkçesinde GAn Sıfat Fiil Eki”. *VIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı. 25-28 Eylül 2013*. Tirane-Albania, 257-271.
- XRAKOVSKIY, Viktor Samuiloviç (2003). “Kategoriya Taksisa (Obşaya Harakteristika)”. *Voprosi Yazıkoznaniya*, 2: 32-54.
- XRAKOVSKIY, Viktor Samuiloviç (2009). *Tipologiya Taksisnıh Konstruksiy*. Moskva: Znak.
- İMER, Kamile; KOCAMAN, Ahmet; ÖZSOY, Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi.
- JACOBSON, Roman (1982). *Russian and Slavic Grammar (Studies 1931-1981)*. Berlin: Mouton.
- JOHANSON, Lars (1971). *Aspekt im Türkischen*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis Studia Turcica Upsaliensia 1.
- JOHANSON, Lars (1995). “On Turkic Converb Clauses”. *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms-Adverbial Participles, Gerunds* (Edt. Martin Haspelmath, Ekkehard König). Berlin: Mouton de Gruyter, 313-371.
- JOHANSON, Lars (1996). “Kopierte Satzj unktoren im Türkischen”. *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 49/1: 39-49.
- JOHANSON, Lars (2000). “Viewpoint Operators in European Languages”. *Tense and Aspect in the Languages of Europe* (Edt. Östen Dahl). Berlin: Mouton de Gruyter, 27-187.
- JOHANSON, Lars (2007). “Aspectotemporal Connectivity in Turkic: Text Construction, Text Subdivision, Discourse Types and Taxis”. *Connectivity in Grammar and Discourse* (Edt. Jochen Rehbein, Cristiane Hohenstein, Lukas Pietsch). Amsterdam: John Benjamin Publishing, 188-198.
- JOHANSON, Lars (2013). “Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses”. *Bilig*, 67: 73-90.
- KURAL, Murat (1994). “Subordinate Infs and Comp in Turkish”. *The Mainz meeting: Proceedings of the 7th International Conference on Turkish Linguistics 1994* (Edt. Lars Johanson). Wiesbaden: Harrassowitz, 404-421.
- LANGACKER, Ronald (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press.
- MAİTİTUERSUN, Tuerdi (2020). *Uygur Türkçesinde Geçmiş Zaman Halide İsrail'in “Keçmiş” Romani Örneğiyle*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- MASLOV, Yuriy Sergeevič (1983). “Rezultativ, Perfekt i Glagolnyy Vid”. *Tipologiya Rezultativnıh Konstruksiy* (Edt. Vladimir Petroviç Nedyalkov). Leningrad: Nauka, 41-54.
- MASLOV, Yuriy Sergeevič (1988). “Resultative, Perfect and Aspect”. *Typology of The Resultative Constructions* (Edt. Vladimir Petroviç Nedyalkov). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 63-85.
- NEVSKAYA, İrina Anatol'evna; NASİLOV, Dimitriy Mihayloviç; İSXAKOVA, Xorşid Fazilovna (2009). “Taksis v Tyurskih Yazıkah”. *Tipologiya Taksisnıh Konstruksiy* (Edt. Viktor Samuiloviç Xrakovskiy). Moskva: Znak, 750-802.
- ÖZİL, Şeyda; AKERSON, Fatma (2015). *Türkçede Niteleme. Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. Ankara: TDK.
- PLUNGYAN, Vladimir Aleksandroviç (2003). *Obşaya Morfologiya: Vvdenie v Problematiku*. Moskva: Editorial URSS.
- RENTZSCH, Julian (2005). “Aspect in Turkish Constituent Clauses”. *Turkic Languages*, 9/1: 45-64.

- SASSE, Hans Jürgen (1991). “Aspect and Aktionsart: A Reconciliation”. *Belgian Journal of Linguistics*, 6: 31-45.
- SEMENOVA, Natalia; SİTSYNA KUDRYAVTSEVA, Alevtina (2015). “About the Term “Dependent Taxis” in Modern Linguistics”. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 200: 149-156.
- ŞİLYAD, Çeň (1996). *Hazırkı Zaman Uyğur Tili Grammatikisi*. Şıncan: Şıncan Hêlk Neşriyatı.
- TOLİBOVNA, Saidova Zakira (2021). “Dependent and Independent Taxis”. *International Scientific Conference*, December 18-19: 293-295.
- TÖMÜR, Hemit (2011). *Hazırkı Zaman Uyğur Tili Grammatikisi/Morfologiyeye*. Béyciñ: Milletler Neşriyatı.
- TÖMÜR, Hemit (2003). *Modern Uyghur Grammar* (Çev. Anne Lee). İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat.
- TÜRKYILMAZ, Bahar (2022a). *Özbek Türkçesinde Aspekt Kategorisi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- TÜRKYILMAZ, Bahar (2022b). “Özbek Türkçesinin “tur-, o’tir-, yot-, yur-” Fiilleri Üzerinde Aspekt-Aktionsart İzlenimleri”. *Gazi Türkiyat*, 30: 235-255.
- VİKTOROVNA, Arxipova İrina (2019). “Funksional’naya Grammatika”. *Yevraziyskiy Gumanitarniy Jurnal*, 4/1: 59-66.
- VİKTOROVNA, Arxipova İrina (2017). “Kategoriya Taksisa v Lingvistike (Na Materiale Nemetskih Viskazivaniy s Predlojnymi Deverbativami)”. *Vestnik Novosibirskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta*, 7/4: 196-208.
- YAKOBSON, Roman (1972). “Şifteri, Glagolnıe Kategorii i Russkiy Yazık”. *Printsıplı Tipologičeskogo Analiza Yazıkov Razlıcnogo Stroya* (Haz. Olga Grigorevna Revzina). Moskva: Nauka, 95-113.
- ZHOU, Yanhe; ZAINOL ABİDİN, Mohamad Jafre Bin (2023). “Identifying Taxis and Logico-Semantic Relations in Chinese EFL Writing Samples”. *English Language Teaching*, 16/9: 1-12.

Gürcüce ve Türkçede Görünüş

Aspect in Georgian and Turkish

Tamar Karosanidze Kırsaç

Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü

Rize / Türkiye

e-posta tamarqarosanidze@yahoo.com

orcid 0000-0002-4604-8267

doi 10.54316/dilarastirmalari.1478751

Atıf

Citation

Karosanidze Kırsaç, Tamar (2025). Gürcüce ve Türkçede Görünüş. *Dil Araştırmaları*, 36: 193-204.

Başvuru

Submitted

05.05.2024

Revizyon

Revised

19.08.2024

Kabul

Accepted

11.05.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Görünüş, yapı bakımından önemli ölçüde farklılık gösteren birçok dilin ortak gramer kategorisidir. Buna rağmen evrensel bir tanımı yoktur. Görünüş, fiilin temel ve aynı zamanda en karmaşık dil bilgisel kategorilerden biridir. Görünüş, Gürcücede ve Türkçede çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Gürcücede görünüşün belirli bir sistemi vardır. Türkçede ise görünüş, genellikle zaman kategorisi altında incelenmiştir. İki farklı dil ailesine mensup dillerin karşılaştırılması çeşitli dil bilgisel kategorilere farklı açılardan bakma imkânı sunmaktadır. Çalışmada Gürcüce ve Türkçe kaynaklara dayanarak iki dilin gramer sisteminde birbirlerinden büyük oranda farklılık gösteren görünüş kategorisi incelenmeye çalışılmıştır. Görünüşle ilgili çalışmalarda görünüş, dil bilgisine dayalı görünüş ve sözlüğe dayalı görünüş olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada dil bilgisine dayalı görünüş incelenmiştir. Sözlüğe dayalı görünüş, incelemeye dahil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Görünüş, Dil Bilgisel Görünüş, Kılınış, Gürcüce, Türkçe.

ABSTRACT

Aspect is a common grammatical category for many structurally different languages. But despite this, it does not have universal definition. Aspect is one of the fundamental grammatical categories of the verb. It is one of the most complex grammatical categories. Many studies have been devoted to the investigation of the aspect category in Georgian and Turkish. The Georgian aspect system is unique. In Turkish category of aspect, generally analysed under category of tense. Comparing languages that belong to two different language families take us opportunities to analyse grammatical categories differently. In this study, we

researched the grammatical category of aspect, according to existing Georgian and Turkish literature. Grammatical category of aspect shows us a big difference in Georgian and Turkish. In studies related to the grammatical category of aspect, aspect has been considered both a lexical and grammatical aspect. In this paper, only the grammatical aspect is discussed. The lexical aspect is not the subject of research.

Keywords: Aspect, Grammatical Aspect, Aksionsart, Georgian, Turkish.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: In the present article is discussed and compared the grammatical category of aspect in Georgian and Turkish. The aim of the work is to compare Georgian and Turkish languages in terms of the expression of aspect.

Research Problem: The following issues are of interest to us: How is the grammatical category of aspect expressed in Georgian? What is the situation in Turkish from the point of view of expression of the grammatical category of aspect? What are the similarities and differences between the two languages with significantly different structures in this regard?

Literature Review: The grammatical category of aspect in Georgian is thoroughly studied. The features of aspect are discussed in detail in the educational and scientific literature of the Georgian language. Akaki Shanidze has devoted a quite spacious chapter to this issue in his "Fundamentals of the Georgian Language". Many scientific works have also been devoted to the discussion of the issue of aspect in Georgian. Of these, Zurab Chumburidze's study "On the Relation of Aspect and Type of Action in Georgian" is particularly noteworthy, and Givi Machavariani's work "Aspect Category in Kartvelian Languages" is also important. As for Turkish, in the Turkish grammatical literature a separate chapter is not devoted to aspect, moreover, we do not even find this term in classical Turkish grammatical literature. One of the first studies of the aspect category in Turkish belongs to Lars Johansson - "Aspect in Turkish", Johansson in his extensive monograph thoroughly discusses the issue of aspect in Turkish. Thereafter, many more works were devoted to the discussion of the issue of aspect in Turkish. Of these, the most notable are Ahmet Benzer's monograph entitled "Tense, Aspect and Mood in Turkish"; as well as İbrahim Ahmet Aydemir's monograph "The Tense and Aspect System in Turkish"; Agrof Dilaçar's study "Type of Action and Aspect in Turkish and Grammatical Literature"; Uzun Nadir Engin's article entitled "Aspect-Mood-Tense - Triplet in Turkish", as well as Fikrye Gunduz's article "Three Opinions Expressed during the Study of the Aspect Category in Turkish". Zeynep Genç'er's dissertation entitled "Aspect in Japanese and Turkish" should also be mentioned.

Methodology: During the research is used the method of analysis and comparison-matching. The grammatical category of aspect is discussed separately in Georgian and Turkish. Then Turkish is compared with Georgian. We studied both Georgian and Turkish scientific literature related to aspect. The present study is based on the scientific literature of both languages.

Conclusions: The grammatical category of aspect is expressed differently in different languages. The form of expression of the grammatical category of aspect depends on the grammatical characteristics of a language. In this respect, Georgian and Turkish differ significantly from each other. In Modern Georgian is formed clearly expressed grammatical system of aspect. The incomplete aspect is unformed, while the complete aspect is expressed by means of a prefix. In the professional literature is noted that in Turkish the morphemes known as "tense suffixes" have three main functions. In addition to conveying the categories of time and mood, these morphemes also denote the category of aspect. However, unlike Georgian, Turkish does not have a separate sign for marking complete or incomplete aspect.

In Georgian, in the rows, expressing a certain time (future tense), aspect and tense are intertwined: The pupil will write the homework (mostsavle davalebas **datser**s). However, in general, the aspect category is independent of the grammatical category of tense and mood. For example: The pupil **was writing** the homework (mostsavlem davaleba **tsera**); The pupil **wrote** the homework (mostsavlem davaleba **datsera**). “**Was writing**” and “**wrote**” are both forms of the intermittent tense (past tense) and the narrative mood. Accordingly, in Turkish, both sentences are translated the same way: “öğrenci ödevi **yazdı**”. While in Georgian, **was writing** (tsera) expresses the incomplete aspect, **wrote** (datsera) expresses the complete aspect. In **was writing** (tsera), the following content is conveyed: “He was writing, but the writing process was interrupted so that he did not finish the writing”. In **wrote** (datsera), the meaning is “He wrote, completed the writing and the writing process at the same time”. If we try to translate Georgian complete and incomplete aspect forms into Turkish without losing content-related nuances as well, we will get the following picture: the complete aspect, expressed by means of a prefix in Georgian, will be formally unformed in Turkish, while the incomplete aspect, which is unformed in Georgian, will be expressed in the form “-A dur” in Turkish. The pupil **wrote** the homework (mostsavlem davaleba **datsera**) “öğrenci ödevi **yazdı**”; the pupil **was writing** the homework (mostsavlem davaleba **tsera**) “öğrenci ödevi **yazadurdu**”. As can be seen also from the examples, showing the distinction between complete and incomplete aspects in Georgian, expressed by means of a prefix, in Turkish is possible by means of a complex verb construction. However, unlike Georgian, in Turkish will be formed not a complete, but an incomplete aspect. Constructions of “-A dur” type are known as descriptive constructions in Turkish. These types of constructions have many functions to express, including aspect.

When studying aspect, it is necessary to pay attention to the type of action. Type of action is a semantic category of a verb, while aspect belongs to the grammatical category of a verb. In both Georgian and Turkish, verbs that are specific in terms of type of action also show a different situation in terms of aspect. In both languages, the semantic features of a verb are reflected on aspect as well.

0. Giriş

Türkiye Berke Vardar'ın Açıklamalı Dilbilim Terimleri sözlüğünde görünüş gramer kategorisi, eylemin anlattığı iş, oluş, edim vb.ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi ulam şeklinde tanımlanmıştır (Vardan 2002: 105). John Holt'e göre görünüş, fiilin eylem sürecini çeşitli şekillerde gösteren bir gramer kategorisidir (Çumburidze 1967: 337). Akaki Şanidze'ye göre Görünüş, eylemin sonunun görüldüğü veya görülmediğini gösteren bir gramer kategorisidir (Şanidze 1980: 262).

Görünüş kategorisi belirgin olan diller arasında eski Yunanca ve Slav dilleri örnek gösterilir. Yunancada görünüş kategorisi, presens, aorist, imperfect'e göre değerlendirilmektedir. Slav dillerinde ise bitmiş ve bitmemiş görünüş şeklinde iki kategoriye ayırt edilmektedir (Çumburidze 1967: 336). Görünüşün bu iki türünden herhangi biri, dünyanın birçok dilinde mevcuttur.

İngilizcede aspect, Rusçada vid, Türkçede görünüş olarak adlandırılan dilbilgisel kategori, Gürcücede სპეციალ (aspekti) “aspekt”, veya სახე (sahe) “görünüş” olarak bilinmektedir.

Uzun, “Dünya Dillerinde Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerinde Tartışmalar” adlı eserinde “Slav, Baltık dilleri, ayrıca Gürcüce,

görünüşü örnekler yoluyla sunmada tipik olan dillerdir" (Uzun 2004: 147) der ve bu şekilde Gürcücenin bu dilbilgisel özelliği vurgulanmış olur.

Modern Gürcücede belirgin dilbilgisel görünüş sistemi vardır. Bitmiş ve bitmemiş görünüş arasındaki zıtlık, fiil ön ekleriyle sağlanmaktadır. Gürcücede bitmiş ve bitmemiş görünüşlü fiil biçimleri çift oluşturmaktadır. Çiftin içinde bitmiş görünüş işaretlidir. Bütün fiiller görünüşlerine göre değişmez ama her fiil şekli bir görünüşe aittir. Fiilin mastar şeklinden ait olduğu görünüş türünü tespit etmek mümkündür: Örneğin: ხატვა - დახატვა (hatva-dahatva) "resim çizmek"; კეთება-გაკეთება (keteba-gaketeba) "yapmak"; ჭამა-შეჭმა (çama-şeçma) "yemek"; კითხვა-წაკითხვა (kitkva-tsakitkva) "okumak". Her fiil mastarı çifte sahip değildir. Modern Gürcücede görünüş konusunda çeşitlilik söz konusudur. Bazı fiiller bitmiş görünüşlüdür ve bitmemiş görünüşü yoktur: გაჩუმება (gaçumeba) "susmak"; დაძინება (dadzineba) "uyumak"; გაღვიძება (gağvidzeba) "uyanmak"; წასვლა (tsasvla) "gitmek"; Bazı fiiller biçimsel olarak bitmemiş görünüşlüdür ve bitmiş görünüşü yoktur: ქროლა (krola) "esmek"; სობოლი (sobili) "koşmak". Fiil ön ekleri birden fazla gramer işlevi üstlenmektedirler. Dolayısıyla her fiil ön eki, her zaman bitmiş görünüşü ifade etmez. Söz konusu fiil ön ekleri, bazen sadece yön gösterme işlevi üstlenir. Öte yandan görünüş kategorisinin bazı özellikleri fiillerin sözcüksel anlamlarına bağlıdır.

Türkçe geleneksel dil bilgisi kitaplarında görünüş kategorisi ele alınmamıştır. Türkçede görünüşü zaman temelinde inceleyen ilk Türkologlardan biri Lars Johansson'dur. Johansson, "Türkçede Görünüş" adlı çalışmasında Türkiye Türkçesinde görünüş kategorisini detaylı inceler. Yazara göre intraterminallik (sınırlararasılık), postterminallik (sınır sonrasılık) ve adterminality (terminallik) olmak üzere Türkçede üç farklı görünüş perspektifi vardır. Sınırlararasılık, intra terminas perspektifi, yani olayın dış sınırlarını (başlangıç sınırı ve bitiş sınırı) yansıtmayan subjektif bir algılama tarzıdır. Söz konusu kavram, olayın başlangıcından sonrasının ve sonundan öncesinin gözlenmesini içerir, ama onu eylemsel açıdan nitelemez (Johansson 2016: 95-96). Sınır sonrasılıkta, bir eylemin önemli sınırı aşıldıktan sonra gözlenmesi dolaylı olur: Eylem öbeğinin "kritik" zaman sınırı zaten aşılmıştır, kritik noktaya yönelmiştir. "Kritik" sınır, zaman ilişkisinin konumlanma noktasıyla aynıdır (Johansson 2016: 234). Bu iki perspektiften farklı olarak terminal perspektifinde başlangıç ve bitiş sınırları bir tarafa bırakılır ve olay sadece doğrudan ve total olarak yansıtılır (Aydemir 2019: 18).

Türkçede görünüş kategorisi ile ilgili genel görüş bu şekildedir: "Zaman ekleri" aracılığıyla zaman kategorisi ile kip ve görünüş de ifade edilmektedir. Fakat Uzun, "Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü" adlı çalışmasında ilgili eklere birden fazla kategori aktarma görüşüne karşı çıkmış ve Türkçenin tipolojisine uygun sıfır eki önerisi getirmiştir (Uzun 1998: 5). Uzun'un yaklaşımı tek ek tek işlev şeklindedir. Ona göre bir biçimbiriminin bir dilbilgisel kategoride yer alması gerek.

"Türkçede eylemcil yüklem kategorileri, birbirinden bağımsızca görünüş/kip/zaman sıralanışında sunulmaktadır. Bu kategoriler söz dizimsel yapılarda (en azından, ana tümleçlerde) her zaman belirginleşmektedir. Zamana gönderimde bulunan belirteçler görünüş, kip ve zaman ile ayrı ayrı anlambilimsel ve sözdizimsel bağlantılar kurmaktadır" (Uzun 1998:18).

Görüldüğü üzere Türkçede görünüş üzerinde duran araştırmacıların birçoğu Türk dilinde, dil bilgisine dayalı görünüşün mevcut olduğuna, zaman ve kip ekleri olarak bilinen biçimlerle ifade edildiğine kanaat getirmektedir.

1. Gürcücede Dil Bilgisel Görünüş

Gürcüce fiilin görünüş kategorisi uzun bir geçmişe sahiptir. Modern Gürcücede fiilin yapım kategorisi olan görünüş, Eski Gürcücede çekim kategorisiydi. Görünüş kategorisi, Gürcü dili tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, Eski Gürcüce ile Yeni Gürcüce arasında belirli sınır çizmiştir (Şanidze 1980: 271). Eski görünüş sisteminden yeni görünüş sistemine geçiş Eski Gürcücede başlamıştır. Bu dönemin metinlerinde yeni görünüş sistemine ait örnekler mevcuttur. Eski Gürcücede fiil ön ekinin görünüşü ifade etme fonksiyonu yoktur. Görünüş serilerde¹ ifade edilir.

Eski Gürcüceden farklı olarak modern Gürcücede görünüşü belirtme görevini fiil ön ekleri üstlenmiştir (Şanidze 1980: 262). 1. seriye dahil olan ön ekli ve ön eksiz fiil biçimleri farklı zamanları ifade eder. Ön ekleri eklenmiş fiil biçimleri gelecek zamanı ifade ederler. 2. ve 3. serilerde ise bu durum farklıdır. Bu serilere dahil olanlar, fiil ön eki alarak veya almayarak bitmiş ve bitmemiş görünüşü aynı zaman diliminde ve aynı kip içinde ifade edebilirler. Söz konusu farklılığı daha iyi gösterebilmek için 1. seri ayrı gösterilmiş, 2. ve 3. seriler ise görünüş bakımından benzerlik gösterdiği için bir arada toplanmıştır.

Modern Gürcücede şimdiki ve gelecek zaman fiil biçimlerinde zaman ve görünüş iç içe geçmiştir. Görünüş kategorisinin dil bilimsel işaretlerinin oluşumu gelecek zaman biçimlerinin türetimi ile örtüşmektedir. Gelecek zaman fiil biçimleri, şimdiki zaman fiil biçimine fiil ön eki eklenerek türetilmiştir. Birinci seriye dahil edilen fiil biçimleri, fiil ön eki alarak gelecek zamanla bitmiş görünüşü aynı anda ifade etmektedirler. 1. Seriye dahil olan fiil biçimlerine örneklerle bakalım:

• Şimdiki Zaman/Bitmemiş Görünüş

ხათუნა რაღაცებს აკეთებს სამზარეულოში (hatuna rağatsebs aketebs samzareuloşi) "Khatuna, mutfakta bir şeyler yapıyor" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

¹Gürcü Dilbilimci Akaki Şanidze Gürcüce fiilin zaman paradigmalarını seriler olarak sınıflandırmıştır. Bk. Akaki Şanidze, *Thzulebani T.3. Kartuli Enis Gramatikis Sapudzvebi*, Tbilisi Üniversitesi Gamomtsemloba, Tbilisi 1980. s. 423.

- **Ön Ek + Şimdiki Zaman Fiil Biçimi = Gelecek Zaman/Bitmiş Görünüş**

ხათუნა რაღაცებს გააკეთებს სამზარეულოში (ḥatuna rağatsebs **gaaketebs** samzareuloši) "Khatuna, mutfakta bir şeyler **yapacak**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

- **Şimdiki Zamanın Hikâyesi/Bitmemiş Görünüş**

გიორგი საქანელას აკეთებდა (giorgi sakanelas **aketeabda**) "Giorgi salıncağı **yapıyordu**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

- **Ön Ek + Şimdiki Zamanın Hikâyesi Fiil Biçimi = Gelecek Zamanın Hikâyesi/ Bitmiş Görünüş**

გიორგი საქანელას გააკეთებდა (giorgi sakanelas **gaaketeabda**) "Giorgi salıncağı **yapacaktı**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

- **Şart Kipi/ Bitmemiş Görünüş**

მარიამი ამ საქმეს რომ აკეთებდეს (mariami am sakmes rom **aketebdes**) "Meryem, bu işi **yapsa**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

- **Ön Ek + Şart Kipi Fiil Biçimi = Gelecek Zamanın Şartı/ Bitmiş Görünüş**

მარიამი ამ საქმეს რომ გააკეთებდეს (mariami am sakmes rom **gaaketebdes**) "Meryem, bu işi **yapacaksa**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

Gürcücede 1. seriden farklı olarak 2. ve 3. seriye dahil olan fiil biçimlerinde bitmiş ve bitmemiş görünüş ayrımı ön plandadır. 2. ve 3. seride aynı zaman diliminde ve aynı kipte her iki görünüş türü de mevcuttur. Örneğin, görülen geçmiş zamanın bitmiş ve bitmemiş olmak üzere her iki görünüş türü de vardır. Söz konusu durum, bu serilere dahil olan diğer biçimler için de geçerlidir. 2. ve 3. seriye dahil olan fiil biçimlerine örneklerle bakalım:

- **Görülen Geçmiş Zaman**

1. **Bitmemiş Görünüş**

ამ ხნის განმავლობაში მარტო სარდაფი აკეთა (am ḥnis ganmavlobaşi marto sardapi **aketa**) "Bu süre zarfında sadece bodrum katını **yaptı**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

2. **Ön Ek + Bitmemiş Görünüş Fiil Biçimi = Bitmiş Görünüş**

ამ ხნის განმავლობაში მარტო სარდაფი გააკეთა (am ḥnis ganmavlobaşi marto sardapi **gaaketa**)

Bu iki Gürcüce cümle Türkçeye "Bu süre zarfında sadece bodrum katını **yaptı**" şeklinde aktarabiliriz. Oysa Gürcücede biri **აკეთა** (**aketa**) bitmemiş; diğeri ise **გააკეთა** (**gaaketa**) bitmiş görünüşü yansıtmaktadır. İki farklı örnekte verilen görülen geçmiş zamanı belirten fiil biçimleri Gürcücede görünüş açısından birbirinden farklıdır. Biri bitmemiş, diğeri ise bitmiş görünüşü yansıtır. Birinci

örnekte "yapma" eylemi tamamlanmadan kesilmiştir. İkinci örnekte ise "yapma" eylemi tamamlanmış ve o şekilde kesilmiştir.

Gürcücedeki bitmemiş görünüşü Türkçede -A dur yapılarla göstermek mümkündür. Türkçede -A dur yapısı bitmemiş görünüşü ifade eder:

"-A dur ve -p dur yapıları birleşiklerle kurulmuş cümleler incelendiğinde dur-yardımcı fiilinin Türkiye Türkçesinde hareket fiilleriyle birleşme eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle görünüş işlevleri bakımından ele alındığında yardımcı fiil-in-p'li yapılarda bitmemişlik / sürme görünüşü ile hal / sonuç görünüşü, -A'lı yapılarda ise bitmemişlik / sürme görünüşü bildirdiği tespit edilmiştir" (Gençer 2016: 240).

Söz konusu tespitten yola çıkarak Gürcücedeki bitmemiş görünüşü Türkçede -A dur yapısıyla aktarmayı uygun bulduk. Gürcücedeki bitmemiş görünüşü Türkçede anlamsal olarak en yakın şekilde ifade eden biçim -A dur-'dur.

Yukarıda verilen Gürcüce bitmemiş görünüşü yansıtan örnek, Türkçeye şu şekilde aktarılabilir:

ამ ხნის განმავლობაში მარტო სარდაფი აკეთა (am hnis ganmavlobaşi marto sardapi **aketa**) "Bu süre zarfında sadece bodrum katını **yapadurdu**".

Bu durum, 2. ve 3. seriye dahil olan tüm fiil biçimleri için geçerlidir. Aşağıdaki örneklerde Gürcücedeki bitmemiş görünüş, Türkçeye -A dur şeklinde aktarılmıştır.

• İstek/Şart/ Emir Kipi

1. Bitmemiş Görünüş

ყველამ თავისი საქმე აკეთოს (qvelam tavisi sakme **aketos**) "Herkes kendi işini **yapadursun**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

2. Ön Ek + Bitmemiş Görünüş Fiil Biçimi = Bitmiş Görünüş

ყველამ თავისი საქმე გააკეთოს (qvelam tavisi sakme **gaaketos**) "Herkes kendi işini **yapsın**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

• Öğrenilen Geçmiş Zaman

1. Bitmemiş Görünüş

შენობის გუმბათზე ყანჩს ბუდე უკეთებია (šenobis gumbatze qançs bude **uketebia**.) "Balıkçıl, binanın kubbesine yuva **yapadurmuş**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

2. Ön Ek + Bitmemiş Görünüş Fiil Biçimi = Bitmiş Görünüş

შენობის გუმბათზე ყანჩს ბუდე გაუკეთებია. (šenobis gumbatze qançs bude **gauketebia**.) "Balıkçıl, binanın kubbesine yuva **yapmış**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

- **Dilek/Şart Kipinin Hikayesi**

1. **Bitmemiş Görünüş**

ნეტავ ეს საქმე ეკეთებინა (netav es sakme **eketebina**) "Keşke bu işi yapadursaydı" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

2. **Ön Ek + Bitmemiş Görünüş Fiil Biçimi = Bitmiş Görünüş**

ნეტავ ეს საქმე გაეკეთებინა (netav es sakme **gaeketebina**) "Keşke bu işi yapsaydı" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

- **İstek Kipi**

1. **Bitmemiş Görünüş**

ყველას თავისი საყვარელი საქმე ეკეთებინოს (qvelas tavisi saqvareli sakme **eketebinos**) "Herkes kendi sevdiği işi **yapadursun**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

2. **Ön Ek + Bitmemiş Görünüş Fiil Biçimi = Bitmiş Görünüş**

ყველას თავისი საყვარელი საქმე გაეკეთებინოს (qvelas tavisi saqvareli sakme **gaeketebinos**) "Herkes kendi sevdiği işi **yapsın**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

1.1. Görünüşü Belirleyici Ön Ekler ve Fonksiyonları

Görünüş kategorisinin işaretlenmesi, fiil ön eklerinin sonradan kazandığı işlevdir. Eski Gürcücede fiil ön eklerinin asıl fonksiyonu yön göstermektir. Fiil ön eklerinin Eski Gürcüceden beri fiil biçimlerine belirginlik kazandırdığı düşünülmektedir (Mačavariani 1974: 132). Fiil ön ekleri Eski Gürcücede sadece beli başlı fiillerde kullanılmıştır, sonra kullanım alanı genişlemiş ve görünüşü belirleyen tek ek haline gelmiştir.

Gürcücede fiil ön ekleri basit მი (mi); მო (mo); ა (a); და (da); ჩა (ça); შე (şe); გა (ga); წა (tsa) ve bitişik გადმო (gadmo); გამო (gamo), ამო (amo), ჩამო (çamo), შემო (şemo), წამო (tsamo) olmak üzere ikiye ayrılır. Söz konusu fiil ön eklerinin bir kaç fonksiyonu vardır:

Modern Gürcücede fiil ön eklerinin başlıca fonksiyonları şunlardır:

Yön gösterir:

მი (mi) → Bu yönden o yöne doğru.

შავი მანქანისკენ **მი**-რბის (şavi mankanisken **mi**-rbis) "[O], Siyah arabaya doğru koşuyor" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

მო (mo) → O yönden bu yöne doğru.

ზოგი ფანჯრისკენ **მო**-რბის (zogi pancrisken **mo**-rbis) "Bazıları, pencereye doğru koşuyor" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

Aynı kökten çeşitli fiil biçimi üretir:

გება (geba) → მოგება (mogebe) ; წაგება (tsageba); გაგება (gageba).

საბოლოოდ, ვინ მოიგო ომი? (sabolood, vin **moigo** omi?) "Nihayetinde savaş kim **kazandı**?" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

ომი წააგო (omi **tsaago**) "Savaş **kaybetti**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words)

მისი სინანული ვერავინ გაიგო. (misi sinanuli veravin **gaigo**) "Pişmanlığını hiç kimse **anlayamadı**" (http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words).

Bitmiş görünüşü ifade eder:

გიორგიმ ეს წიგნი წაიკითხა (giorgim es tsigni **tsaikitkha**) "Giorgi, bu kitabı **okudu**".

Gelecek zamanı türetir:

მხატვარი დახატავს სურათს (mḥatvari **dakhatavs** surats) "Resam, resim **çizecek**".

Görüldüğü gibi fiil ön ekleri birden fazla gramer işlevi üstlenmektedirler. Duruma göre fiil eklerinin fonksiyonlarından bir tanesi ön plana çıkmaktadır.

2. Türkçede Dilbilgisel Görünüş

Uzun, Türkçede bitme ve sürme görünüşünün ekler ile işaretli olduğunu belirtir. Dilbilimciye göre -yor eki sürme görünüşü aktarırken -di eki bitme görünüşü temsil etmektedir. Uzun, Türkçedeki görünüş, zaman, kip üçlüsünü belirten ekleri aşağıdaki şekilde sunmaktadır (Uzun 2004: 164-165).

Tablo 1. Uzun'un görünüş sınıflandırması (Uzun 2004: 166)

Görünüş	Ekleri	Kip	Ekleri	Zaman	Ekleri
Sürme	-yor	Tahmin	-acak	Geçmiş	i-di
Bitme	-dı	Olasılık	-ar	Geçmiş-dışı	ø
Başlamama	ø	Rivayet	-mış	Olgusal	ø

Aydemir, Johanson'un görünüş modeline dayanarak temel ekleri intraterminalik, postterminallik ve terminallik olarak ayırmış ve ekleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır: İntraterminalik: -(X)r/(Ar); -(X)yor; postterminallik -mAktA[dIr]; -(X)yordu; -(X)(Ar)d(X); -mAktAydI. Postterminallik: -mXş; -mXşt; Terminallik: -DX; -DXydX (Aydemir 2019: 24-58).

Benzer'e göre dil bilgisine dayalı görünüş, Türkçede ekler yardımıyla gösterilmektedir. Bir ek aynı zamanda, zaman, kip ve görünüş işlevlerini taşır. Konuşucu, konuşma sırasında eklerle zaman, görünüş ve kiplik işlevlerini yükler. Bir ek bazen sadece bitmiş görünüşü yansıtır. Aynı ek farklı kullanımlarda her iki

görünüşü de göstermektedir. Benzer'e göre Türk dilinde dilbilgisel görünüşün dört çeşidi vardır: Bitmişlik görünüşü, bitmemişlik görünüşü, yansız görünüşü, sürme görünüşü (Benzer 2009: 43). Benzer, Türkçede zaman ekleri olarak bilinen -mİş; -DI; -(I)yor, -mAktA, -Acak ve -Ar/İr ekler aynı zamanda görünüşü belirtmek için de kullanıldığını düşünmektedir (Benzer 2009: 54).

Gündüz, "Türkiye Türkçesinde Görünüş Kategorileri İncelemelerinde Kullanılan Üç Yaklaşım" adlı çalışmasında Türkiye Türkçesinde görünüş kategorisini bu şekilde sınıflandırmıştır: Bitmişlik: -DI ve -DIyDI örneğinde -DI şeklinde, -mİşmİş ve -mİştİ örneğinde -mİş şeklinde. Bitmemişlik: Süreklilik ve ön görölük ile beraber -(I)yor, -Ar/İr/r, -mAktA -AcAk (Gündüz 2021: 48).

3. Gürcücede ve Türkçede Kılınış

Görünüş ve kılınış arasındaki fark, İsveçli dilbilimci Sigurd Agrell'in dikkatini çekmiştir. Dilbilimci, "Lehçe fiilde görünüş başkalaşması ve kılınış yapısı" adlı çalışmada kılınış kategorisinin üzerinde durmuştur. Agrell, kılınışın görünüşten farklı olduğunu dile getirmiştir (Çumburidze 1967: 354-355; Dilaçar 1974: 162).

Dilaçar, fiil ulamları olarak kılınış ile görünüş arasındaki farkın nesnel – öznel farkı olduğunu düşünmektedir. Dilaçar'a göre kılınış fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağlı bir süreç türüdür. Görünüş ise mastarda değil, çekime uğramış fiil şekillerinde bulunan bir iç anlamdır (Dilaçar 1974: 161).

Her dilde görünüş bakımından bazı özellikleri gösteren fiil grupları vardır. Bu özelliklerden bazıları fiillerin sözlüksel içeriğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, bazı eylem biçimlerini sözcüksel içerikleri bitme görünüşüne uygundur ve sürme görünüşüne uyum sağlayamaz. Bazılarının sözcüksel içerikleri ise bitme görünüşüne uymazlar.

Kılınış anlamsal açıdan görünüşe yakınlık göstermektedir. Kılınış, fiil biçimlerinin sözcüksel alanını kapsar (Çumburidze 1967: 352). Genelde kılınışın iki türü vardır: Sonlu ve sonsuz. Gürcücede bazı fiiller sonlu eylemi ifade ederler ve sonsuz anlamlara uyum sağlayamazlar: ესროლა (esrola) "attı"; ჰკრა (hkra) "vurdu" (Çumburidze 1967: 354). Söz konusu fiilleri görünüşlerine göre ele alırsak anlamsal içeriklerine göre hepsi bitmiş görünüşlüdür. Ancak biçimsel olarak bu fiiller bitmiş görünüşü gösteren ön ekleri almazlar. Gürcücede sonsuz anlamları taşıyan çok sayıda fiil bulunur. Bu tür fiiller çeşitli gruplar oluştururlar. Edilgen fiillere has biçimleri özellikle dikkat çekmektedir. Söz konusu fiiller eylemin olasılığını gösteren fiillerdir: იჭმევა (içmeva) "yenir"; ისმევა (ismeva) "içilir", ითქმება (itkmeba) "söylenir"; იკითხება (ikithaba) "okunur"; იწერება (itsereba) "yazılır" (Çumburidze 1967: 354); Görünüş bakımından bu tür fiiller bitmiş görünüşü gösteremez. Anlamsal özellikleri bitmiş görünüşü göstermeye uygun değildir. Aynı durum, ruh hali gösteren edilgen fiil biçimleri için de geçerlidir: ემღერება (emğereba) "canı şarkı söylemek istiyor"; ეტირება (etireba) "canı ağlamak istiyor"; ეხალისება (eħaliseba) "eğlenceli geliyor".

Dilaçar, Türkçede görünüş örnekleri olarak başlamak ve yürümek fiillerini örnek vermektedir. Dilaçar'a göre "Başlıyorum ve yürüyorum" bu çekime uğramış iki fiil, görünüşleri bakımından aynı değildir. Kılınış açısından farklı olması görünüşü de etkiler. Bu iki fiil, anlamsal özellikleri açısından farklılık gösterir: Başlamak sürekli olamaz, buna karşılık yürümek daima sürekli (Dilaçar 1974: 163). Türkçede Eri-, don-, art-, azal-, kuru-, büyü-, genişle-, şişmanla- gibi durum değişikliği eylemleri kılınış açısından dikkat çekmektedir (Aksan 2003: 1,2).

4. Sonuç

Görünüş kategorisi açısından bütün diller aynı sisteme sahip değildir. Dilin dilbilgisel özelliklerine göre görünüş kategorisini ifade etme şekli de değişkenlik göstermektedir. Görünüş açısından Türkçe ile Gürcüce büyük oranda farklılık göstermektedir. Modern Gürcücede belirgin dilbilgisel görünüş sistemi vardır. Bitmemiş görünüş işaretli, bitmiş görünüş ise fiil ön ekleri ile işaretlidir. Türkiye Türkçesinde "zaman ekleri" olarak bilinen morfemlerin üç temel işlevi olduğu, bu morfemlerin zaman ve kip kategorisi ile görünüşü de yansıtmaya işlevlerinden bahsedilmektedir. Gürcücede bazı zaman paradigmlerinde (gelecek zaman) görünüşle zaman iç içe geçmiştir: მოსწავლე დავალებას დაწერს (mostavle davalebas **datser**s). Fakat görünüş, Gürcüce zaman paradigmlerinde çoğunlukla zaman ve kipten bağımsızdır. Örneğin: მოსწავლემ დავალება წერა (mostavlem davaleba **tsera**); მოსწავლემ დავალება დაწერა (mostavlem davaleba **datsera**). Bu iki cümle Türkçeye "öğrenci ödevi **yazdı**" şeklinde aktarabiliriz. Oysa Gürcücede biri წერა (tsera) bitmemiş; diğeri ise დაწერა (datsera) bitmiş görünüşü yansıtmaktadır. İlki "yazdı fakat bitirmeden bıraktı"; diğeri ise "yazdı, bitirdi ve öyle bıraktı" anlamı taşımaktadır. Gürcücede bitmiş görünüş, fiil ön ekiyle işaretlidir: მოსწავლემ დავალება დაწერა (mostavlem davaleba **datsera**) "öğrenci ödevi **yazdı**". Bitmemiş görünüşü ise işaretlidir. Gürcücedeki işaretli olan bitmemiş görünüşü, Türkçeye -A dur yapısıyla aktarmak mümkündür: მოსწავლემ დავალება წერა (mostavlem davaleba **tsera**) "öğrenci ödevi **yazadurdu**". Bu örnekte de görüldüğü üzere Gürcücede bitmiş ve bitmemiş görünüş arasındaki farkı Türkçede birleşik yapıyla göstermek mümkündür. Türkçede tasviri fiiller olarak adlandırılan birleşik yapıların çeşitli işlevsel fonksiyonları arasında görünüşü ifade etme fonksiyonu da vardır.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye Türkçesinde "zaman ekleri" olarak bilinen morfemlerin üç (zaman, görünüş ve kip) temel işlevinden bahsedilmektedir. Modern Gürcücede fiil ön eklerinin dört temel işlevi vardır: yön gösterir, kelime anlamını değiştirir, görünüşü ifade eder, gelecek zamanı türetir.

Kılınış fiilin anlamsal kategorisidir, görünüş ise fiilin gramer kategorileri arasında yer alır. Türkçede ve Gürcücede her iki dilde de kılınış bakımından dikkat çeken eylemler görünüş kategorisinde de farklılıklar gösterirler. Fillerin anlamsal özellikleri her iki dilde de görünüşü etkiler.

Kaynakça

- AKSAN, Yeşim (2003). "Türkçede Durum Değişikliği Eylemlerinin Kılınış Özellikleri". *Dilbilim Araştırmaları* 2003: 1-14.
- AYDEMİR, İbrahim Ahmet (2019). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Nobel Akademik.
- BENZER, Ahmet (2009). *Türkçede Zaman Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı.
- BERKE, Vardar (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil.
- DİLÂÇAR Agop (1974). "Türk Fiilinde "Kılınış"la "Görünüş" ve Dilbilgisi Kitaplarımız". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 21-22(1973-1974): 159-171.
- ENGİN, Uzun, N (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları.
- GENÇER, Zeynep, (2016). *Japonca ve Türkçede Görünüş (Aspekt)*. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- GÜNDÜZ, Fikriye (2021). "Türkiye Türkçesinde Görünüş Kategorisi İncelemelerinde Kullanılan Üç Yaklaşım". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1): 42-49.
- İMNAİŞVİLİ, Vahtang (1996). *Zmna Dzel Kartulşi Natsili II*, Frankfurt/იმნაიშვილი, ივანე (1996). *ზმნა ძველ ქართულში, ნაწილი მეორე*. ფრანკფურტი.
- JOHANSSON, Lars (2016). *Türkçede Görünüş* (Çev. Nurettin Demir). Ankara: Grafiker.
- MAÇAVARİANİ, Givi (1974). "Aspektis Kategorია Kartvelur Enebsi", *Kartvelur Enata Strukturis*
- Sakitkhebi* IV: (118-143)/მაჭავარიანი, გივი (1974). „ასპექტური კატეგორია ქართველურ ენებში“, *ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები*, IV: (118-143).
- ŞANİDZE, Akaki (1980). *Thkzulebani T. 3 Kartuli Enis Gramatikis Sapudzvebi*, Tbilisi: Tbilisis Universitetis Gamomtsemloba/შანიძე, აკაკი (1980). *თხზულებანი ტომი 3 ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- UZUN, Nadir Engin (1998). "Türkçede Görünüş/kip/Zaman Üçlüsü". *Dil Dergisi*, 68: 5-23.
- ÇUMBURİDZE, Zurab (1967). "Aspektisa da Mokmedebis Sakhis Mimartebisatvis Kartulşi" *Orioni*, Tbilisi: 336-356. ჭუმბურიძე, ზურაბ (1967). „ასპექტისა და მოქმედების სახის მიმართებისათვის ქართულში“. *ორიონი*, თბილისი: 336-356.
- http://corpora.iliauni.edu.ge/search_words (e-CG 20.03.2024).

Metin Çözümlemesinde İzlek-Haber İlerlemesi ve Gerekçelendirme Unsurları: Kitâb-ı Güzîde Örneği

Analysis of Thematic-Comment Progression and Justification Elements in Text: The Case of Kitâb-ı Güzîde

Hayrettin Yiğit

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

e-posta ograsyigit@gmail.com

orcid 0000-0002-0030-0930

doi 10.54316/dilarastirmalari.1557906

Atıf

Citation

Yiğit, Hayrettin (2025).
Metin Çözümlemesinde
İzlek-Haber İlerlemesi ve
Gerekçelendirme Unsurları:
Kitâb-ı Güzîde Örneği. *Dil
Araştırmaları*, 36: 205-224.

Başvuru

Submitted

29.09.2024

Revizyon

Revised

11.11.2024

Kabul

Accepted

11.12.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Metinler, verilmek istenen mesaja yönelik olarak oluşturulan anlamlı ve tutarlı yapılardır. Bu yapılar dil bilgisinin geleneksel kuralları yerine metindilbilimin ölçütlerine göre incelenmektedir. Metinlerin küçük ölçekli yapıları, bağdaşıklık; büyük ölçekli yapıları bağdaşıklık ölçütleri ile çözümlenmektedir. Böylece metinlerin işleyiş biçimi, iletişimsel değerleri, anlamsal yapıları ve mantıksal gelişimi ortaya çıkarılmaktadır. Bağdaşıklık destekleyen unsurlardan olan izlek-haber ilerlemesi de tümceler arasındaki anlamsal bağlantıları ortaya çıkaran ölçütlerdendir. Konunun özel bir şekilde işlenmiş hâli olan izlek, bir tümcede kendisinden söz edileni; haber ise izlek ve konuyla ilgili söylenen yeni bilgileri ifade etmektedir. Yazar, amacına göre metinde konunun ayrıntılarını verirken izlek-haber ilerlemesinin farklı yollarını kullanmaktadır. Söylem çözümlemelerinde etki söze dayalı bir dil edimi olan gerekçelendirmeler ise okuyucuyu inandırmak veya ikna etmek amacıyla tümce ve paragraflarda ileri sürülen savların nedenlerini belirtmektedir. İleri sürülen savın, izleğin okuyucu tarafından daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Çalışmada 14. yüzyılda Arapçadan Türkçeye aktarılmış olan Kitâb-ı Güzîde adlı eser, bağdaşıklık destekleyen izlek-haber ilerlemesi ve gerekçelendirme unsurlarına göre incelenmiştir. Böylece metindilbilim çözümlemelerinde kullanılan iki ölçüt üzerinden Eski Anadolu Türkçesi ait bir eser değerlendirilmiştir. Metinden alınan örnekler, Danes'in izlek-haber ilerlemesi sınıflandırmasına göre ve gerekçelendirmeler de sav, gerekçe, sonuç kavramları üzerine açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metin, Metindilbilim, İzlek-haber, Gerekçelendirme, Kitâb-ı Güzîde.

ABSTRACT

Texts are meaningful and coherent structures created to convey a specific message. These structures are examined according to textlinguistics criteria instead of traditional grammar rules. The small-scale structures of texts are analyzed through cohesion, while large-scale structures are analyzed through coherence criteria. This reveals the operational form, communicative value, semantic structures, and logical development of texts. Thematic-comment progression, which supports coherence, is one of the criteria that reveals semantic connections between sentences. The theme, a specially treated form of the topic, refers to what is being talked about in a sentence, while the comment refers to the new information given about the theme and topic. The author uses various methods of thematic-comment progression to provide details of the topic in the text, depending on their purpose. In discourse analysis, justifications, which are speech acts based on effect, indicate the reasons for the arguments presented in sentences and paragraphs to persuade or convince the reader. This facilitates the reader's understanding of the theme. This study examines the work *Kitâb-ı Güzide*, translated from Arabic to Turkish in the 14th century, according to the criteria of thematic-comment progression and justification elements that support coherence. Thus, an Old Anatolian Turkish work is evaluated based on two criteria used in textlinguistics analysis. Examples from the text are explained according to Danes' classification of thematic-comment progression and the concepts of argument, justification, and conclusion.

Keywords: Text, Textlinguistics, Theme-Comment, Justification, *Kitâb-ı Güzide*.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: A text is the whole of a language system produced orally or in writing by one or more people to convey a certain statement (Günay 2013: 45). It is not only a high-level system consisting of sounds, words and sentences, but also contextually meaningful linguistic designs that reveal the emotional and intellectual world of the person expressing it. The grammatical features, semantic structures and communicative value of texts are revealed by small and large-scale structural rules (İşeri 2022: 96). For this reason, in addition to the traditional grammar methods used in text analysis and sentence analysis, the norms of the field of textlinguistics are valid. In text analysis, the path-news progression is one of the elements used within the subjects supporting cohesion.

Theme is the main direction that the subject in a literary work reveals in terms of meaning (TS 2012: 1131). It is the basic feeling and thought at the center of the work of art. It is the thought and proposition that the subject in the text reveals in terms of meaning (Aşkın Balcı 2018:150). It is the subjective interpretation of an objective subject according to different writers. The author creates the semantic layers and communicative value of a text during the writing process, and the abstract and introspective theme emerges at this stage. Justification is an act of convincing and persuading. It is the process of taking action with words, sharing thoughts, and making others accept one's own thoughts. In oral or written narratives, the narrator uses narrative techniques and proof methods in order to get the message clearly. With these methods of justification, the subject and theme are made easier to understand in the text.

The elements of justification are also one of the methods used by the narrator in artistic and instructive texts in order to convince the emotion or thought put forward by the narrator.

Kitâb-ı Güzîde is an instructive work describing the general rules of Islam. It gives information to change the reader's feelings and thoughts. In the preface, which consists of eight pages, the purpose of writing the work, the basic rules of Islam and the names of the chapters to be explained are given. The chapters on faith, worship and ethics are explained in detail. In order to convince the reader, verses, hadiths, narrations about the lives of the Companions and later religious scholars were used.

Scope: In this study, the work Kitâb-ı Güzîde, which was translated from Arabic into Turkish in the 14th century, is analysed according to the elements of plot-news progression and justification that support cohesion. Thus, a work belonging to Old Anatolian Turkish was evaluated based on two criteria used in textlinguistics analyses. The examples taken from the text are analysed according to Danes' classification of the progression of the plot-news and the justifications are explained on the concepts of argument, justification and conclusion.

Methodology: Document analysis was used in the study, which was carried out in the nature of qualitative research. This method 'covers the analysis of written materials containing information about the phenomenon or phenomena targeted to be investigated' (Yıldırım and Şimşek 2018: 191). The written documents were analysed, concepts were described and interpreted by descriptive analysis method.

Conclusion: Translated from Arabic into Turkish in the 14th century, Kitâb-ı Güzîde is a prose work that is included in the types of instructive texts but appeals to the reader's world of both emotion and thought in terms of its processing. The author uses descriptive and narrative narration for a better understanding of the subjects and ways of developing thought such as definition, exemplification, witnessing and proving. Within the integrity of sentence, paragraph and text, he tried to express the abstract and introverted feeling of belief according to Islamic rules. The second and third degree themes given under the subheadings of the subject and the news related to these themes have enabled the subject to be handled in a multidimensional way and enriched the work. The author has organised the flow of meaning in accordance with the subject and theme of each chapter. The fact that the work is very voluminous and deals with different subjects has led to the use of different ways in the progression of themes and news. The author has shaped his language and style according to the internal structure of the text so that the reader can easily understand the text. The meaning connection between the sentences of the text is provided in accordance with the progression of the plot-news that supports the principle of coherence. The main orientation, developed thoughts and propositions were conveyed within the integrity of the sentence, paragraph and text.

One of the other issues discussed in the interpretation of Kitâb-ı Güzîde is that the text is based on a purpose. In the introduction of the text, the author states that he wrote this work for the Turkish nation to learn Islam in the best way. He organised his work, which he divided into forty-six chapters, on faith, worship and ethics. He explained every assertion and thought he explained in the chapters with his justifications in order to convince and persuade the reader. He exemplified and witnessed the justifications of the commands and prohibitions expressed in the chapters with verses taken from the Holy Qur'an, hadiths, stories and narrations told by the companions and scholars. In the work, which was written for the purpose of explaining all the features of Islam, the subjects described in the chapters were formed in the context of argument, justification and conclusion.

0. Giriş

Metin, belirli bir bildirimi iletmek için bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü veya yazılı olarak üretilen bir dil dizgesinin bütünüdür (Günay 2013: 45). Sadece seslerin, sözcüklerin ve tümcelerin oluşturduğu üst düzey bir dizge değil bunun yanında ifade eden kişinin duygu ve düşünce dünyasını ortaya çıkaran bağlama dönük anlamlı dilsel tasarımlardır (Beaugrande ve Dressler 1981:5). Sosyal hayat içerisinde sözlü/yazılı, manzum/nesir, diyalog ya da monolog olarak gerçekleştirilen bu tasarımlar, yüzey yapıda görülen biçimsel ifadelerle derin yapıda anlatılmak istenen soyut kavramları ifade etmektedir (Halliday ve Hasan 1976: 1-8).

Metinler, rastgele sözcüklerin ve cümlelerin bir araya geldiği yapılar değil; verilmek istenen mesaja yönelik olarak sözcük ve tümceleri araç olarak kullanan anlamlı ve tutarlı bağlamlardır. Sözlü veya yazılı anlatımlarda anlamlı ve iletişim değeri olan her türlü sözcük, tümce ve tümceler dizisi metinsel bir değer taşımakta ve alıcıya dönük mesajlar içermektedir (Uzun 1995: 38). Yazar, okuyucuya yönelik oluşturduğu metni; kendi bilgisi, deneyimleri ve kültürel anlayışı doğrultusunda metnin yüzey yapısında yer alan dilsel öğelerle anlamsal ve mantıksal bütünlüğü sağlayarak oluşturmaktadır.

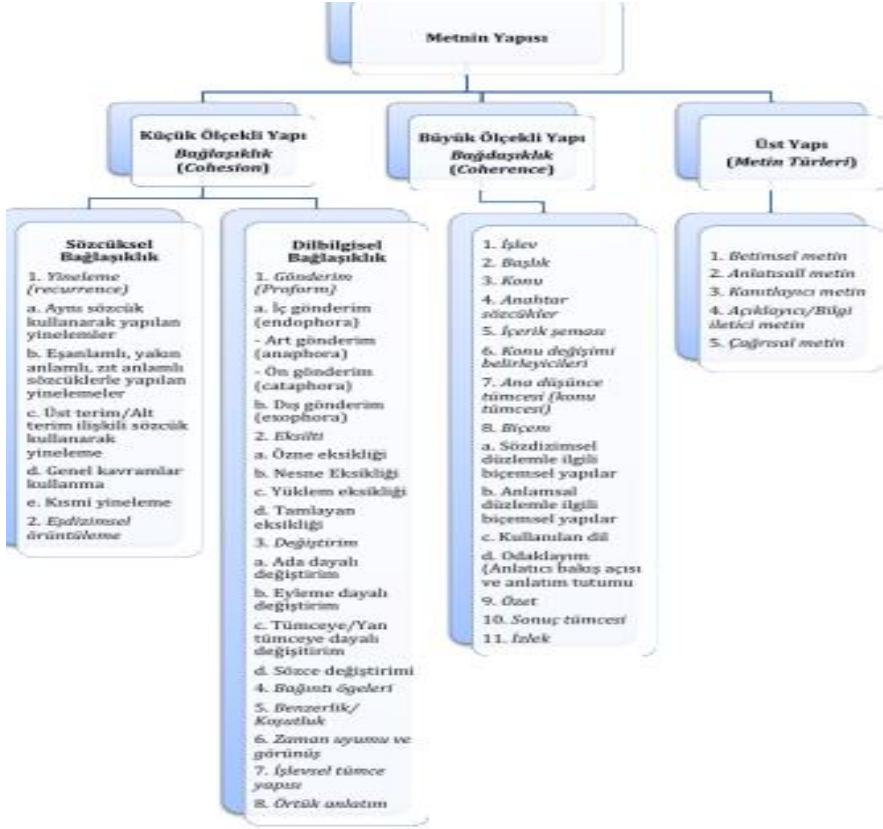
Metinlerin dil bilgisel özellikleri, anlamsal yapıları ve iletişimsel değeri küçük ve büyük ölçekli yapı kurallarıyla ortaya çıkarılmaktadır (İşeri 2022: 96). Bu nedenle metin çözümlemelerinde, tümce incelemelerinde kullanılan geleneksel dil bilgisi yöntemlerinin dışında metindilbilim alanının normları geçerli olmaktadır. Metindilbilim, 1960'lı yıllardan itibaren yazılı ve sözlü ürünlerin metin olma özelliğini ortaya çıkaran araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bir dilin sestene anlama kadar ve kök sözlerden söz dizimine kadar herhangi bir düzlemindeki değişikliklerini izlemekte yazılı ve sözlü metinlerin, metinsellik koşullarını, türlerini incelemektedir (Kocaman 2003: 83, Aksan 2016: 17). Amacı, metinlerin yapılarını, bildirimsel işlevlerini ortaya çıkarmak ve uygulamalı örneklerle göstermektir. Metin oluşturma genel koşullarını ve kurallarını ortaya çıkartarak bunların metnin anlaşılması için taşıdığı önemi ifade etmektedir (Şenöz 2005: 22-23).

Metindilbilim, cümle ötesi bir anlayışla metinleri incelemektedir. Metin türleri içerisinde yer alan bir şiiri, hikâyeyi, makaleyi, dilekçeyi, herhangi bir bilimsel yazıyı ya da her türlü dilsel olguyu metin yapan kuralları ve ölçütleri belirlemektedir. Metin türleri arasındaki farklı yapı ve işlevleri ortaya çıkarmaktadır. Metinlerle gönderme yaptıkları gerçekler/olgular arasındaki ilişkileri araştırmakta metinlerin anlamsal yapılarını belirlemeye çalışmaktadır. Böylece üretilen metinlerin daha düzgün ve işlevsel olmalarına, hem de karşılaştığımız metinlerin daha kolay anlaşılmasına ve yorumlanmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle yazınsal ürünlerin yorumlanmasına ipuçları sunmakta ve yorumların metin örgüsü açısından sağlam temeller üzerine oturmasına olanak sağlamaktadır (Oralış ve Ozil 1992).

Bir metnin okuyucu/dinleyici tarafından doğru bir biçimde kavranabilmesi için küçük ve büyük ölçekli yapı özellikleri ortaya çıkarılmalıdır. Bu özellikler, metnin bir bütün olarak değerlendirilmesine, açıklanmasına ve yorumlanmasına yardımcı olmaktadır (Aydın 2021: 383). Metindilbilimsel yaklaşıma göre metin çözümlemede temel alınan küçük ölçekli yapı metnin bağlaşıklık, büyük ölçekli yapı ise metnin bağdaşıklık görünümünü kapsamaktadır. Bağlaşıklık, metnin yüzey yapısıyla bağdaşıklık ise metnin derin yapısıyla ilişkili unsurlardır (Aydın ve Torusdağ 2014:114).

Bağlaşıklık, metni oluşturan yapıların dilsel bütünlük sağlayacak biçimde birbirlerine bağlanmalarıdır. Sözcüksel ve dil bilgisel bağlaşıklık olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. Sözcüksel bağlaşıklık; metin içinde geçen sözcüklerin aynı, eş ve yakın anlamlı sözcüklerle, üst terim-altanlamlılık ilişkisi içeren sözcüklerle ya da aynı kavram alanından sözcükler kullanılarak yinelemesi ile oluşmaktadır. Yinelemeler ve eşdizimsel örüntüleme ölçütleriyle değerlendirilmektedir (Dilidüzgün 2008: 74). Dil bilgisel bağlaşıklık ise düşünceler arasındaki ilişkilerin sözcükler, sözcük öbekleri, tümceler ve eylem zamanları arasında oluşturulan bağlarla kurulmaktadır. Gönderim, değiştirim, eksilti, bağlaçlar, koşutluk, zaman ve görünüş, işlevsel tümce yapısı gibi ölçütler bu bağları ortaya çıkarmaktadır (Halliday ve Hasan 1976: 288).

Metinlerdeki bağdaşıklık ilişkisi büyük ölçekli yapıları oluşturmakta ve metnin anlamını düzenleyen unsurları ifade etmektedir. Bağdaşıklık, metni oluşturan yapıların dilsel bütünlük sağlayacak biçimde birbirlerine bağlanmasıdır. Metinde ifade edilen her tümce, kendisinden önceki veya sonraki tümceyle çeşitli bağlar aracılığıyla ilişki kurmakta ve metnin anlaşılır bir bütün olarak ortaya çıkmasında görevler üstlenmektedir (Haliday ve Hasan 1976: 3). Yazar okuyucuya iletmek amacıyla oluşturduğu metni kendi bilgisi, deneyimleri ve kültürel anlayışı doğrultusunda metnin yüzey yapısında yer alan dilsel öğelerle anlamsal ve mantıksal bütünlüğü sağlayarak oluşturur. Metnin anlatım şekline uygun olarak sözcükler, söz öbekleri ve tümceler arasında dilsel öğelerle ilişkiler kurar ve metinde her şeyi doğrudan ifade etmek yerine bazı durumları geri plana atar veya bazı kısımların okuyucu tarafından tamamlanmasını ister (Parlak 2009: 63). Böylece hem sözcük ve tümcelerin hem de öbek yapıları oluşturan tüm bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin arasında olan ilişki metnin anlamlı bir bütün olarak ortaya çıkmasını sağlar (Hirik 2020: 23). Metnin anlamsal yapısını çözümlemede işlev, başlık, konu, anahtar sözcükler, ana düşünce tümcesi, içerik şeması, konu değişimi belirleyicileri, sözdisimsel düzlemle ilgili biçimsel yapılar, anlamsal düzlemle ilgili biçimsel yapılar, kullanılan dil, biçem, özet, sonuç, izlek bağdaşıklık ölçütleri olarak kullanılmaktadır (Aydın ve Torusdağ 2013: 61). Aydın ve Torusdağ, metin çözümlemesinde kullanılan ölçütleri aşağıdaki gibi görselleştirmiştir (2013: 108):

Şekil. 1. Metin Yapısı

1. İzlek-haber ilerlemesi

Metin çözümlemesinde izlek-haber ilerlemesi bağdaşıklık destekleyen konular içerisinde kullanılan unsurlardandır. İzlek, bir edebî eserde işlenen konunun anlamca ortaya koyduğu ana yönelimdir (TS 2012: 1131). Sanat eserinin merkezinde yer alan temel duygu ve düşüncedir. Metinde işlenen konunun anlamca ortaya koyduğu düşünce ve önermedir (Aşkın Balcı 2018:150). Nesnel bir konunun farklı yazarlara göre öznel bir biçimde yorumlanmasıdır. Yazar, bir metnin anlamsal katmanlarını ve iletişimsel değerini yazım sürecinde oluşturmakta soyut ve içe dönük olan izlek de bu aşamada ortaya çıkmaktadır (Çetin 2009: 121). Yazım sürecinde metni hiçbir zaman anlatılan somut konuyla sınırlı bırakmayan yazar, eserine okurun aşır varmasını istediği bir izlekle bütünleştirmektedir. Okur ise bu ileti ve anlamı okuma sürecinde kendi çabasıyla ortaya çıkarmaktadır (Sartre 2015: 51-62; Korkut 2013: 49).

Yazar, duygu ve düşünce dünyasında oluşturduğu izleği okura doğrudan değil; konu içerisinde çeşitli yönlendirmeler yaparak vermektedir. Okur, görünen metnin ardında ulaştığı sonuca bu yönlendirmeler sayesinde ulaşmaktadır. Metindeki tüm unsurlar buradaki soyut anlama ulaşmamız için birer araç olarak

kullanılmaktadır (Korkut 2013: 49). İzlek, okuyucunun metni yorumlama sırasında konunun ipucu özelliği taşıyan ve özel bir şekilde işlenmiş ayrıntılarını vermektedir. Bu nedenle kendisinden daha küçük anlam kısımlarına denk gelen örgelerin oluşmasından meydana gelmektedir.

Bir metnin yapısını oluşturan tümceler birbirine farklı şekillerde bağlanmaktadır. Anlamsal ilişkiyi oluşturan bu bağlantıların şekilsel yapısı, izlek-haber ilerlemesiyle ortaya çıkmaktadır. İzlek, bir cümlede kendisinden söz edileni; haber ise konuyla ilgili söylenen haberi ifade etmektedir. İzlek ve ifadenin merkezinde yer alan her haber, izlekle ilgili yeni bir bilgiyi ortaya çıkarmaktadır (Aşkın Balcı 2018: 151). Tümcede ifade edilen her haber, izlekle ilgili yeni bilgi vermektedir. İlk defa Prag Okulunda Mathesius tarafından ifade edilen izlek-haber ilerlemesi tümce düzeyinde ele alınmış ve yorumlanmıştır. İfadenin çıkış noktasını izlek, ifadenin özünü yani çekirdeğini de haber olarak ifade etmiştir. 1960'lı yıllardan sonra metnin anlamsal çözümlemesinde Danes tarafından kullanılmıştır. (Eroms 1991: 79).

Metinler genellikle tek bir izlek etrafında şekillenmektedir. Ancak araştırmacının yaklaşım tarzına bağlı olarak bir metinde birden çok izlek de bulunabilmektedir (Günay 2013: 91). Bu izlekler ve izleğe bağlı haberler tümce yapısı içerisinde farklı şekillerde ifade edilmektedir. Tümceler anlamsal bağlantılarının şematik yapısı beş gruptan oluşan izlek-haber ilerlemesiyle ortaya çıkarılmaktadır (Danes 1978: 79).

1.1. Basit Çizgi İlerlemesi: Tümceler arasında birinci tümcenin haberi ikinci tümcenin izleği konumundadır.

Ahmet galeriden bir araba satın aldı. Arabayı garaja çekti. Garaj, çok küçük ve dağınıktı.

1. izlek 1. haber 2. izlek=1.haber 2.haber 3.izlek=2.haber 3.haber

Yukarıdaki örnekte anlatıcı konuyla ilgili yeni haberleri üst üste vermektedir. Birinci tümcede haber niteliği olan şey ikinci tümcede izleğe, ikinci tümcenin haberi de üçüncü tümcede izleğe dönüşmüştür. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:152):

izlek₁ → haber₁

↓
izlek₂ (=haber₁) → haber₂

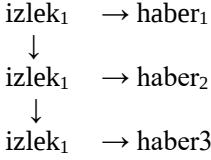
↓
izlek₃ (=haber₂) → haber₃

1.2. Yinelenen İzlek ile İlgili İlerleme: Yinelenen izlek ile ilgili ilerlemede, tek bir izlek etrafında yeni haberler ilave edilerek tümceler anlamsal bağlantısı sağlanmaktadır.

Arabam çok güzel. Onu her gün temizliyorum. Araba şu an garajdadır.

1. izlek 1. haber 1. izlek 2. haber 1. izlek 3. haber

Yukarıdaki örnekte anlatıcı tümcelerde bir izlekten bahsetmektedir. İzleğin ayrıntıları diğer tümcelerde farklı haber olarak verilmektedir. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:152):

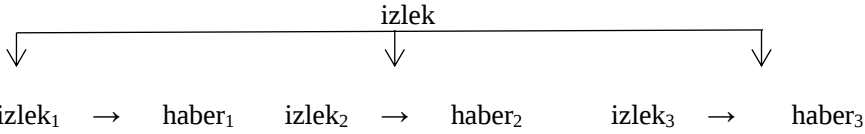
1.3. İzleğin Türemesiyle Oluşan İlerleme: İzleğin türemesiyle oluşan ilerlemede ana izlek etrafında yeni alt izlekler oluşturulmaktadır. Ana izleğe bağlı alt izlekler tümce içerisinde farklı haberler oluşturmaktadır.

İnsanlarda beş duyu organı vardır. Göz, görme*yi* gerçekleştirir. Kulak, duymamızı sağlar.
 izlek 1. izlek 1. haber 2. izlek 2. haber

Burun, koku alma organıdır. Dil, tat alma organıdır. Deri, dokunma duyusudur.

3. izlek 3. haber 4. izlek 4. haber 5. izlek 5. haber

İlk tümcede ana izlek ifade edildikten sonra ayrıntıya girilmektedir. Genelden özele doğru ana izleğe bağlı alt izlek ve haber farklılaşmaktadır. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:153):

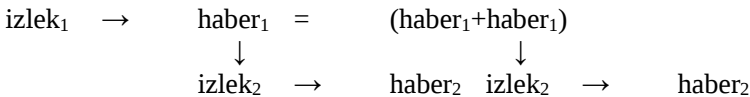

1.4. Haberin İkiye Ayrılmasıyla Oluşan İlerleme: Haberin ikiye ayrılmasıyla oluşan ilerlemede ana izleğe bağlı haber iki ayrı izleğe ve habere ayrılmıştır.

Parkta iki genç bekliyordu. Birisi telaşlı bir şekilde telefonla konuşuyordu, diğeri
 1. izlek 1. haber (1. haber + 1. haber) 2. izlek 2. haber 2. izlek
su içiyordu.

2. haber

Bu örnekte birinci tümce bir izlek bir haberden oluşmaktadır. Ancak haber kendi içerisinde iki farklı izlek ve habere dönüşmektedir. İlerleyen tümcede bunlar açıklanmaktadır. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:153):

1.5. İzleksel Bir Sıçrayışla Oluşan İlerleme: Metinlerde izleksel sıçrayışla oluşan ilerleme; sözcük, tümce, paragraf ve metin birleşiminde anlamın ortaya çıkmasında tercih edilen bir ilerlemedir. İzleğe bağlı oluşan haber izleksel bir sıçrayışla diğer tümcede farklı bir izlek ve haber oluşturmaktadır.

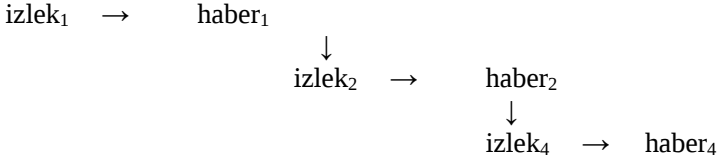
Ahmet dik yokuştan tepeye çıktı. Tepeden bütün şehir ayaklarının altındaydı. İnsanlar

1. izlek 1. haber 2. izlek=1. haber 1. haber 4. izlek

bir karınca gibi sağa sola koşuşturuyordu.

4. haber

Yukarıdaki örnekte tümceden paragrafa, paragraftan metne bir akış vardır. Metnin tutarlılığı bozulmadan farklı izlek ve haberlere yer verilir. Bu ilerlemenin formülleştirilmiş biçimi şu şekildedir (Aşkın Balcı 2018:155):

2. Metin Çözümlemelerinde Gerekçelendirme Unsurları

Gerekçelendirme, bir inandırma ve ikna etme eylemidir. Sözcüklerle eyleme geçme, düşünceleri paylaşma, kendi düşüncelerini karşısındakine kabul ettirme sürecidir. Kişilerin, onaylarına sunulan savlara katılmalarını teşvik etmeyi ya da katılımlarını arttırmayı sağlayan söylemsel yöntemdir (Kaya 2015: 75). Gerekçelendirme kavramı, ilk defa Antik Yunan sözbiliminde kullanılmıştır. Daha sonra 1958’de Stephen Toulmin “The Uses of Argument” adlı eserinde ve Parelman’ın “Traité de l’Argumentation” isimli kitaplarında “ikna etme sanatı” olarak tanımlanmış ve incelenmiştir (Büyükgüzel 2015: 189-190)

Sözlü ya da yazılı anlatımlarda anlatıcı, mesajın açık bir şekilde alınması için anlatım tekniklerine ve kanıtlama yöntemlerine başvurmaktadır. Bu kanıtlama yöntemleriyle konu ve izleğin metin içerisinde daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Gerekçelendirme unsurları da sanatsal ve öğretici metinlerde anlatıcının ileri sürdüğü duygu veya düşünceyi inandırmak amacıyla başvurduğu yöntemlerden biridir. Gerekçelendirme, mantıksal akıl yürütmenin karşıtı zorlayıcı ve biçimsel olmayan bir tür akıl yürütme olayıdır ancak akıl yürütmeden farklı bir düzlemde. Akıl yürütme mantığı ilgilendirirken gerekçelendirme söylemle ilgilidir. Her söylem dil edimi olarak ikna etmeye yönelik alıcı ya da okur üzerinde bir etki yaratmayı amaçlamaktadır (Kıran ve Eziler Kıran 2018: 313).

Dilbilimsel söyleşi çözümlerinde gerekçelendirmenin söyleşide nasıl gerçekleştiği araştırılırken metindilbilimde; gerekçelendirme metinleri, bağdaşıklık ve metin bütünlüğüne bağlı olarak incelenmektedir (Kanathlı 1998: 124). Gerekçelendirme metinlerini belirleyen özellikler bulunmaktadır ve bu özellikler şu şekildedir:

- *Gerekçelendirmede akılcılık, mantıksal tutarlılık, diyesi çelişmezlik aranır.*
- *Gerekçelendirmede öne sürülen gerekçeler, normlara, yasalara, bilimsel verilere, kimi zaman da deneyimlere dayandırılır.*
- *Gerekçelendirmenin hakikati, doğruyu, iyiyi bulma gibi ahlaksal boyutu vardır.*
- *Gerekçelendirme, bireylerarası sinanabilirliği de göz önünde bulundurulur.*

- *Gerekçelendirmede, çıkarımlamak, nedenini açıklamak, temellendirmek ve savunmak gibi çıkarımsal söz-eylemler ön plandadır.*
- *Ahlaksal boyutundan dolayı gerekçelendirme, kandırmayı değil inandırmayı hedeflemelidir.*
- *Açıklık, anlaşılabilirlik gerekçelendirmenin, ciddiyet ve dürüstlük de gerekçelendirenin özelliği olmamalıdır.*
- *Gerekçelendirme; sav, değerlendirim, öneri ya da öğüt şeklinde gerçekleşen tezler ve karşı tezleri içerir (Kanatlı 1998: 125) .*

Gerekçelendirme; fikirlerden, düşüncelerden yola çıkarak bir savı savunmaktır. Anlatıcı; savını gerekçelendirirken bu savının eleştirilmesine açık olarak siyasal, toplumsal, sanatsal ve kültürel değerlendirmeler yapmaktadır. Günümüzde metin çözümlemelerinde gerekçelendirme, okuyucuyu/alıcıyı ikna etmek ya da inandırmak için gerekçeler sunmaktadır. Sözcüklerle eyleme geçme, düşünceleri paylaşma ve kabul ettirme sürecidir. Anlatıcı, anlatımının okuyucu üzerinde etkisini inandırma yoluyla gerekçelendirirken duygu ve heyecanı ön planda tutarak imgelere, söz sanatlarına, örtük anlatımlara başvurmakta ve öznel bir dil kullanmaktadır. İkna yolunu kullandığında ise gerekçelerini akıl ve mantık açısından ele almakta; nesnel, somut, yansız gerekçelerle kanıt ve örneklerle savını ortaya koymaktadır. Anlatıcı/konuşucu amacına uygun olarak birini veya her ikisini de anlatımında kullanabilmektedir. Gerekçelendirmede sav, gerekçe ve sonuç olarak üç yapısal öge bulunmaktadır. Gerekçeler sunulurken okuyucuyu/alıcıyı ikna etmek veya inandırmak için kanıtlama, örneklendirme ve tanık gösterme gibi düşünceyi geliştirme yöntemlerine başvurulmaktadır (Kıran ve Eziler Kıran 2018:314).

3. Kitâb-ı Güzîde’de Yer Alan İzlek-haber ilerlemesi ve Gerekçelendirme Unsurları

3.1. Kitâb-ı Güzîde

Oğuz Türkçesine dayalı yazı dilinin oluşumu sırasında verilen telif ve tercüme eserlerde Eski Türkçe, Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesine ait “ol- ~ bol-, dağ ~ takı, dê- ~ tê-, +(y)I ~ +nI, +DAn ~ +DIn” gibi ikili şekiller görülmektedir (Erdem 2010: 391). Farklı lehçe özelliklerine yer veren bu metinler “olga-bolga” olarak da adlandırılan karışık dilli eserler olarak adlandırılmaktadır (Ercilasun 2004: 442). Fonetik ve morfolojik anlamdaki değişiklikler karışık dilli eserlerin meydana gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu ikili şekiller Anadolu’da yazıldığı düşünülen eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Selçuklu Dönemi’nde gelişmeye başlayan yazı dilinin yeni oluşması ve Moğollarla Haçlıların tahripçi akınları sonucunda birçok eser kaybolmuş ve günümüze fazla eser ulaşmamıştır (Özkan 2013: 65). Behcetü’l-Hadâik fi Mev’izati’l-Halâik, Kıssa-i Yûsuf, Kudûrî Tercümesi, Ferâiz Kitâbı, Mevlânâ’nın bir kısım Türkçe manzumeleri, Kitâb-ı Gunya, Marzubân-nâme Tercümesi, Kitâb-ı Ata-Dede, Süleymaniye Kütüphanesindeki bir Kur’an tercümesi günümüze kadar gelen karışık dilli eserlerdendir (Korkmaz 2013: 81-82). Arat, “olga-bolga” teriminin, Kitâb-ı Güzîde’nin Manisa Kütüphanesi’nin 6886 numarada kayıtlı 863 (1458) yılında istinsah edilmiş olan nüshanın mukaddimesinde geçmesinden dolayı bu

eserinde karışık dilli eserler içinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Arat 1960: 231). Fakat karışık dilli eserler arasında yer alıp almadığına dair araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

“Âşıkların seçimi” anlamına gelen Kitâb-ı Güzide, 9. yüzyılda yaşamış olan, Ebu Naşr bin Tahir bin Muhammed-es Serahsi'ye ait Arapça bir eserdir. Mehmed bin Bâli tarafından XIV. yüzyılda “Güzide” adıyla Anadolu Türkçesine aktarılmıştır (Erdem 1992: 5; Köprülü 1981: 233). Dinî ve ahlaki konularda bilgi veren bir ilmihâl kitabıdır. Eser, bir ön söz ve kırk altı bâbdan oluşmaktadır. Metnin her bâbında bir konu açıklanmıştır. Müellifin kaleminden çıkan asıl nüsha henüz bulunamamıştır. Eserin ilmihâl kitabı olması yönüyle İslam dininin özelliklerini öğrenmeye çalışan Türk milletinin ilgisini çekmiş ve Anadolu’da müstensihler tarafından çok fazla istinsah edilmiştir. Üzerinde çalışma yapılan nüsha Viyana Kütüphanesinden alınmıştır. Viyana Kütüphanesinin Arapça, Farsça ve Türkçe El Yazma Kataloğu’nun 298. sayfasında 1866. Güzide-i Âşikân başlığı altında tanıtılmıştır. Bütün bölümleri eksiksiz olan nüsha, Hicri 1005 tarihinde istinsah edilmiştir. 131 varak ve 11 satırdan oluşan metin, harekeli-nesih türünde yazılmıştır.

Bölümleri: 1. tevhîd bâbı; 2. ma‘rifetü’l insan; 3. Tanrı te‘âlânın muhabbeti; 4. sünnet; beşinci namâz tâ‘at kılmak; 6. zikir; 7. ‘ilim istemek; 8. hikmet; 9. gazilik; 10. cömerdlik; 11. hayâ; 12. zinâ; 13. livâta; 14. matrabân; 15. ribâ 16. süçi içenler; 17. emrül rızk; 18. kanâ‘at; 19. dünyâ azluğı; 20. ‘ibâdet; 21. ölüm, zikrül mevt 22. şabr; 23. şükür; 24. ihlâs; 25. tevbe; 26. oruç; 27. dün namâzın kılmak; 28. dilsüz durmak, fazlu’s-semt; 29. halkdan ayrulmak; 30. korku, el-havf 31. ümîz; 32. dünyâyı bilmek; 33. kendözin bilmek; 34. ‘ucup itmek; 35. şeytânı düşmen bilmek; 36. kazâya râzı‘ olmak; 37. yakîn; 38. naşihat; 39. tevazzu‘; 40. hilm; 41. kendü ‘aybın görmek; 42. mü’mîn nişânı; 43. vaşiyyet; 44. münâcât; 45. ögüt; 46. takva.

Metin türleri, yazarın amacını belirleyen yapı unsurlarındandır. Yazarın belirlemiş olduğu metin türü, bir yandan iletişimsel hedefe ulaşmayı sağlarken bir yandan da özel bir söylemin veya topluluğun sosyal bilgisini yansıtmaktadır. Yazarın niyeti ve metnin işlevine göre anlatıma dayalı, betimleyici, kanıtlayıcı, açıklayıcı, emredici-buyurucu, manzum ve konuşmaya dayalı metinler kullanabilmektedir (Erkul 2004: 81). Kitâb-ı Güzide adlı eserde metin türü açısından Türklere İslamiyet’i en iyi şekilde anlatmak amacıyla Arapçadan Türkçeye aktarılmış mensur bir eserdir. Bireysel ve toplumsal konulara dair İslami ölçütleri açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmek için öyküleyici, betimleyici, açıklayıcı, kanıtlayıcı, buyurucu anlatımlara yer vermiştir. Yazar, bâblarda işlenen konuyu tanımlamış daha sonra ayet ve hadislerle hükmü ifade etmiş ve açıklamıştır. Peygamberlerin, sahabelerin, evliya ve âlimlerin yaşantılarına ait kıssa ve rivayetlerle örnekendirip tanıklandırmıştır.

3.2. Kitâb-ı Güzide’de Yer Alan İzlek-haber ilerlemesi

Kitâb-ı Güzide, İslamiyet’in genel kurallarını anlatan öğretici bir eserdir. Okurun duygu ve düşüncelerini değiştirmeye yönelik bilgiler vermektedir. Sekiz varaktan oluşan ön sözde; eserin yazılış amacı, İslamiyet’in temel kuralları ve açıklanacak

bâbların adları verilmiştir. İman, ibadet ve ahlak üzerine oluşan bâblar ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Okuyucunun ikna edilmesi amacıyla ayetlerden, hadislerden, sahabelerin ve sonraki dönem din âlimlerinin hayatlarına dair rivayetlerden faydalanılmıştır. Metnin her bâbında ele alınan konuya bağlı izleklere ve bu izleğe bağlı yeni haber ve bilgilere yer verilmiştir. Konu ve izleğin içeriğine bağlı olarak izlek-haber ilerlemesi farklılık göstermiştir. Danes'in beş gruba ayırdığı izlek-haber ilerlemesine ait özellikler Kitâb-ı Güzîde'de şu şekilde örneklendirilmiştir:

3.2.1. Basit Çizgi İlerlemesi: Tümceler arasında birinci tümcenin haberi ikinci tümcenin izleği konumundadır. Metinde hem bâbların açıklanmasında hem de kıssa ve rivayetlerde basit çizgi ilerlemesi görülmektedir. Aşağıda verilen birinci örnek emrî'l rızık, ikinci örnek Tağrı te'âlânın muhabbeti, üçüncü örnek ise oruç bâbından alınmıştır. Birinci örnek kıssadan alınan bir bölümdür. Kıssalar, bir konunun okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması için merak duygusuna yönelik öyküleyici anlatımlardır. Rızık konusunda Musa Peygambere ait bir kıssada anlatılan olayda izleğe bağlı haber daha sonraki diğer tümcede izleğe dönüşmüştür. Bu ilerleme okuyucunun metne yoğunlaşmasını ve merak duygusunun bir sonraki tümceye geçmesini sağlamıştır. İkinci ve üçüncü örneklerde ise bir bilgi aktarımı söz konusudur. Akıcı bir anlatımla art arda konunun farklı boyutları sıralanmış ve tümcelerın anlam bağlantısında izleğin haberi diğer tümcede izleğe dönüşmüş böylece konu ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

“...mûsa suya urdı şudan bir daş çıkdı daşa urdı içinden bir yeşil

1. izlek 1. haber 2. izlek 2. haber 3. izlek 3. haber

kurtcağız çıkdı...” (67b/7)

3. haber

“...kanğı kişi tanrıyı sevse gerekdür kim kuranı dahı seve her kim kuranı seve beni dahı seve

1. izlek 1. haber 2. izlek 2. haber

ve her kim beni sevse gerekdür kim yârânlarum dahı seve ve yârânlarum seven mescidleri

3. izlek 3. haber 4. izlek 4. haber

seve ve cemâ'atı seve...” (19a/2)

“...çok yiyen çok suyu içen çok su içen çok uyur çok uyumak tene ve tâ'ate ziyân

1. izlek 1. haber 2. izlek 2. haber 3. izlek 3. haber

getürür...” (100a/6)

3.2.2. Yinelenen İzlek ile İlgili İlerleme: Tek bir izlek etrafında yeni haberler ilave edilerek tümcelerın anlamsal bağlantısı sağlanmaktadır. Kitâb-ı Güzîde'de en çok kullanılan izlek-haber ilerlemesidir. Her tümcede izlek sabit kalmış ancak haber değişmiştir. Yazar bâbların anlaşılması amacıyla ana izleğe bağlı farklı haberlere çok fazla yer vermiştir. Tevhid bâbından alınmış birinci örnekte Allah'ın sıfatlarını sayarken ikinci örnekte hikmetin manasını açıklarken üçüncü örnekte ise ma'rifetü'l-insân bâbında Allah yoluna girmiş, hidayet bulmuş bir

insanın özelliğini ifade ederken tek bir izlek maddelere ayrılmış ve birçok haberle ilişkilendirilmiştir.

“...ol tanrı birdür ve yalunuzdur anun zātı ayruk nesneye benzemez ve ayruk nesne dahı

1. izlek 1. haber 1. izlek 2. haber

hergiz ana benzemez nitesiz ve nitelüksüzdür evvelinün āhirinün nihāyeti yokdur cümle

2. haber 3. haber

nesneye kādirdür vāhiddür eziyyetile evvel vardır ve birdür ebediyyetile yokları var kılur

4. haber 5. haber 6. haber 7. haber

varları yok kılur vāhiddür mutī'lerin tā'atına ihtiyācı yok ve 'āsilerin ma'siyetinden ana

8. haber 9. haber

ziyāde yok...” (10b/10)

“...hikmet ma'nisi peygamberlükdür ve niceler eyitdi hikmet ma'nisi harāmı helāli bilmekdür

1. izlek 1. haber 1. izlek 2. haber

ve niceler eyitdi kim hikmet bir nūrdur ilhām ile vesvese arasında fark eyler...” (38a/4)

1. izlek 3. haber

“...hidāyetün 'alāmeti oldur kim kişi dūnyādan elin darta āhirete ragbet eyler ve

1. izlek 1. haber 2. haber

ölüm gelmedin anun için varağ eyler...” (15b/6)

3. haber

3.2.3. İzleğin Türemesiyle Oluşan İlerleme: İzleğin türemesiyle oluşan ilerlemede ana izlek etrafında yeni alt izlekler oluşturulmaktadır. Ana izleğe bağlı alt izlekler tümce içerisinde farklı haberler oluşturmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla en ince ayrıntılar bu ilerlemeyle verilmiştir. Birinci ve ikinci örnekler giriş bölümünden alınmıştır. Burada İslam dinine ait kurallar maddeler hâlinde verilmiş ve ana izleğe bağlı yeni haber ve izlekler ortaya çıkmıştır. Sünnet ü cemā'at yolın gözetmek bâbından alınan örnekte, dört halifeyi diğer insanlardan ayıran özellikleri açıklanırken yeni izlekler türemiştir. Dört halife ana izlek olarak verilirken Ebubekir, Ömer, Ali ve Osman ile ilgili bilgiler alt izlek ve haberi oluşturmıştır.

“...ol beş kim işlemek gerekdür evvel zekātların kendü hısımlarının yohsullarına vire ve

1. izlek 1. haber 2. izlek 2. Haber

yetimlere ve miskīnlere ikinci beş vakit namāzı kılmak üçünci va'de ve kavle durmak

3. izlek 3. haber 4. izlek 4. haber

dördünci zahmete sabır itmek beşinci kakımağı yutmak gerekdür...” (3b/6)

5. izlek 5. haber 6. izlek 6. haber

“...her kim bu altı nesneyi işlese kıyâmet gününde benimle kopa ve uçmakda konşu ola didi

1. izlek

1. haber

evvel tevhid kelimesidir benim sermâyemdir ikinci namâzdur gözüm nûridur üçüncü tanrı

2. izlek

2. haber

3. izlek

3. haber

4. izlek

adın yâd kılmak benim gönlüm yemişidir dördüncü ilim öğrenmek benim mâlumdur

4. haber

5. izlek

5. haber

beşinci gâzilik itmek benim bîşemdir altıncı cömerdlik benim hüyumdur...” (4b/4)

6. izlek

6. haber

7. izlek

7. haber

“...şakîk (r.a)eydür cevâhir kitâbında okudum ebû bekir sıddık çok ibâdet kılandı

1. izlek

1. haber

2. izlek

2. haber

ta'zim ile tanrı anı kulları arasında ululadı ve 'ömer tanrı te'âlânın heybetinden eyledi

2. haber

3. izlek

3. haber

oşmân tanrıdan utanurdu tanrı te'âlâ kulları andan utanur kıldı ve 'ali tanrı dostlığı

4. izlek

4. haber

5. izlek

5. haber

çok tâ'at kılandı tanrı te'âlâ anı kulları içre sevgülü kıldı...” (22b/3)

5. haber

3.2.4. Haberin İkiye Ayrılmasıyla Oluşan İlerleme: Haberin ikiye ayrılmasıyla oluşan ilerlemede ana izleğe bağlı haber iki ayrı izleğe ve habere ayrılmıştır. Namâz, gâzâ, ma'rifet bâbından alınmış olan örneklerde izleğe bağlı ayrıntılar bu ilerlemeye verilmiştir.

“...taşâret ikidir birisi zâhirdür ve biri

1. izlek

1. haber (haber1+haber1)

2. izlek

2. haber

2. izlek

bâtın zâhir âbdest almak bâtin tevbe eylemekdür...” (28a/9)

2. haber

2. izlek

2. haber

2. izlek

2. haber

“...'isa (as.) nite eyitdi iki uğrı kim dâim ceng iderem biri

1. izlek

izlek

1. haber (haber1+haber1)

2.

içimde ve biri daşrada içimde nefsim dilegüdür yüz yire kulağuzlar

2. haber

2. izlek

2. haber

2. izlek

2. haber

taşra kim iblîsdür tamuya kulağuzlar...” (43a/4)

2. izlek

2. haber

“...bu dünyânın iki hüneri var biri oldur kim âhiretün azığı bunda tedârük olunur

1. izlek

1. haber (haber1+haber1)

2. izlek

2.

haber

ikinci niçe geçürürsen eyle geçer didi...” (112b/7)

2. izlek

2. haber

3.2.5. İzleksen Bir Sıçrayışla Oluşan İlerleme: Metnin bağlamı içerisinde ortaya çıkmaktadır. Anlam akışı metnin tutarlılığı bozulmadan diğer tümcede farklı bir izlek ve haberle devam etmektedir. Bu ilerlemede metindeki tümcelerin kendisinden önceki ve sonraki tümcelerle kurduğu ilişki önemlidir. Kitâb-ı Güzîde’de özellikle konuların örneklendirilmesinde ve rivayet üzerinden yapılan uzun anlatımlarda izleksen sıçrayışlar bulunmaktadır. Zinâ bâbından alınan birinci örnekte zina konusu üzerine anlatılan bir olayda yoksul bir kadınının düştüğü durum başka bir izlek ve haber olarak verilmiştir. Olayın devamında eşinin düştüğü çaresizlikte ikinci defa yapılan izleksen sıçrayışla ifade edilmiştir. Emrû’l rızık bâbından alınan örnekte, rızıkın Allah tarafından verildiği ve doğan her canlının nasıl rızıklandırıldığı sahabenin anlattığı rivayette örneklendirilmiştir. Avlanmaktan aciz, gözleri görmeyen bir kuşun rızıklandırılması olayı ifade edilirken izleksen sıçrayışla ilerleme yapılmıştır. Üçüncü örnekte ise sünnet ü cemâ’at yolın gözetmek bâbında Hz. Muhammed zamanında geçen olayda münazara izleği izleksen sıçrayışla anlatılmıştır. Sahabeler münazara yaptıkları sırada Allah Cebrail’i görevlendirmiş, Cebrail de Hz. Muhammed’e haber getirmiştir. Paragrafın tamamı dikkate alındığında yaratıcının konuyla ilgili hükmü ortaya çıkmıştır.

“... ‘avrat eyitdi kıfla vardum baña tahıl sat didüm ol eyitdi kendözünü baña vir kim şaşa

1. izlek

1. haber

3. izlek

altmış altunlık tahıl virem didi rāzî olmadum didi eri eyitdi imdi nideliüm eger tahıl andan

3. haber

5. izlek

5. haber

ele girmezse oğlancıklarımız aç olur bâri varğıl fermân senündür digil tek oğlancıklar

5. haber

acından ölmesün didi ‘avrat kıfla varup eyle didi kıfıl ‘avratı bir halvete koydu...” (51a/7)

7. izlek

7. haber

9. izlek

9. haber

“...peygamber (as.) baña eyitdi yâ enes berü gel vardum gördüm bir göz süz kuş

1. izlek

1. haber

2. izlek

2. haber

burnın ağaca urur öterdi peygamber (as.) eydür yâ enes bu kuş eydür kim iy çalapum benüm

4. izlek

4. haber

gözünü kör kıldun baña nafakamı virgil karnum aç oldı

4. haber

enes eydü gördüm kim çekürgeler

5. izlek

5. haber

uçar bu kuşun ağzına girür...” (64a/9)

5. haber

“...sahâbeler biri biriyle münâzara iderlerdi ya ‘ni ‘ilim üzerine çekişürlerdi birbirine ilzâm

1. izlek

1. haber

içün mesele sorarlardı

hak te’âlâ

cebrâ’îli gönderdi

peygamber anları azarlardı

3. izlek

3. haber

5. izlek

5. haber

peygamber (as.) eydür

her kim münâzara eylerse dîni yokdur...” (27a/4)

7. izlek

7. haber

3. 3. Kitâb-ı Güzîde'de Yer Alan Gerekçelendirme Unsurları

Kitâb-ı Güzîde, İslam dinine ait kuralları açıklayan bir eserdir. Bir Müslüman'ın bireysel ve sosyal hayatında öğrenip uygulaması gereken bilgileri içermektedir. Her bâbda farklı bir konu işlenmiş ve konuya bağlı olarak yapılması gerekenler ve yasaklar anlatılmıştır. Yazar, eserde okuru hem ikna etmek hem de inandırmak amacıyla savlarını ortaya koymuştur. Okuyucunun aklına ve duygularına yönelik olarak savlarının gerekçelerini; örnekleme, kanıtlama ve tanık gösterme yollarını kullanarak açıklamıştır. Birinci örnek 'uķûbetü'-ş-şâribü'l-ħamr bâbından alınmıştır. Bu bâbda:

Sav: Sarhoşluk veren içkinin insana ve çevreye verdiği zarar.

Gerekçe: Sarhoş kişinin akıl sağlığının yerinde olmaması.

Sonuç: Sarhoşluk veren içkinin İslamiyet'te yasaklanması.

Yazar, savını ve gerekçelerini ortaya koyarken okuyucuyu ikna etmek amacıyla ayet, hadis, kıssa ve rivayetlere başvurmuştur. Kur'an-ı Kerim'de geçen içkiyle ilgili sekiz ayete yer vermiştir. Hz. Muhammed'in süci(içki) ile ilgili sözlerini açıklamış ve sözlerine kesinlik katmak amacıyla "+dUr" ekini kullanmıştır. Yazar, bilgiyi doğrudan aktarmış kişisel söylemde bulunmamıştır. Kişi adlı olarak üçüncü tekil kişiye ve kip olarak görülen geçmiş zamana yer vermiştir. "Sebebi oldur kim, ol ma'nidendür kim, niteki" gerekçelendirme bağlaçlarını ve "eyitdi, rivâyet kıldılar, ħurânda buyurdi" gibi açıklama öğelerini kullanmıştır. İçki içmenin İslamiyet'in kabulünden belli bir süre sonraya kadar yasaklanmaması ve ibadetlerin dahi içkili yapılması karşı sav olarak verilmiştir. Ancak daha sonra ayet, hadis ve rivayetlerle bu sav çürütülmüştür. Rivayetler ve kıssalar birinci kişi ağzından tanıklanmıştır. İçkinin zararları maddeler hâlinde sıralanmıştır. Sonuç olarak sarhoşluk veren içkilerin insanın kendisine ve çevresine zararı olduğu için yasaklandığı bildirilmiştir.

on altıncı bâb 'uķûbetü'-ş-şâribü'l-ħamr bilün kim tañrı te'ālā ħamrı ħumār oynamadan murdârdur şeytân 'amelindendür niteki ħurânda buyurdi *إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ* ¹ *dahı ayetün eyitdi saķının ol ħarudan tā kim ħurtulmuşlardan olasız nitekim ħurânda buyurdi* *فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* ² *didi dahı tañrı te'ālā eyitdi süci içmek ve ħumār oynamak ulu yazuķdur didi ħurânda buyurdi* *قُلْ فِيهَا إِثْمٌ كَبِيرٌ* ³ *ve peyğamber (as.) eyitdi süci içmek puța ħapmak gibidür didi rivâyet kıldılar sa'di bin vaķķās ensâriken süci içerken şavaştılar birbirinün başın yardılar ömer bin ħattâb anı gördi ilāhî bu süci mâli telefider ve 'aķıl gidedür ve herzeler söyledür bu âyet indi* *يَسْتُلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ*

¹ Mâide 5/90. ayet. Meâli: [Ey iman edenler!] (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. [Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.]

² Mâide 5/90. ayet. Meâli: [Ey iman edenler!] (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. [Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.]

³ Bakara 2/219. ayet. Meâli: Onlarda [hem] büyük günâh, [hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar] vardır .

⁴ ‘ömer rađıyallāhu ‘anhu eyitdi bunu dağı rüşen bildigil andan bu āyet geldi لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى⁵ rivāyet kıldılar bir gün ‘abdurrahman bin ‘af konukluğ eyledi yārenlerin konuklayup yidürdi içürdi ađşām namāz vağtı oldu birisin ilerü geçürüp imāmlik eyledi kıl yā süresin okudı ne qadar kim lām elif var ise dükelin qodı zırā kim esrük idi ne didügin bilmezdi bu āyet indi لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى⁶ ma ‘nisi budur kim esrükle namāza yaqın olmağ didi ve süci içeni tağrı müşrikler birle berāber dutdı müşriklere eyitdi mescid-i harāma yaqın olmasınlar niteki qurānda buyurdı إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ⁷ didi süci içen dağı esrük dağı hayz gören ‘avrat ile süci içeni berāber kıldı belki ziyāde zırā ki hayz gören ‘avratuğ şehādetin qabül iderler illā süci içenüñ qabül itmezler ve süci içen yazuqları aña geñez olur süci içmek toñuz etin yimekten biterdür anuñıçun biregü bekleyecek toñuz etin yiyüp namāz kılsa yığmaz amma süci içüp namāz kılsa yığar ve فَإِنَّ رَجُلًا أَوْ فَتًى⁸ didi murdārluđunuñ sebebi oldur kim şeytānuñ anuñ artuqluğı vardur elin küpe soqar ol sā‘at kaynar kim odıla kaynar gibi sücinüñ qoñusu iblīsüñ elinüñ beşdür dağı sücinüñ harām olması ol ma ‘nidendür kim puđa tapanlar tağrı bilmezler süci içen dağı esrük olur tağrı bilmez olur anuñıçun puđa tapanlar ile berāberdür dırler ve qaçan ki süci içen helāldür dise kāfir olur ‘ömer bin el-ħađđāb eydür ka ‘bul aħbāra şordum yazuqlular ulusu kimdür eyitdi dükelinüñ ulusu sücüdür iblīs eydür ādem oğlanına ben iki nesneden zafer bulurum didi evvel zinā eylemekden ikinci süci içmekden ve eyitdiler her kim süci içüp esirse on nesnesi eksilür didiler ‘aql odı ħamiyyet ve heybeti ve dīni ve mürevvet ve ağızından talāq sözi ve mālī eksilür ve ma ‘rifeti eksilür ne ‘üzubillahi ‘abdullah ibn-i mes‘ūd eyitdi bir kiři esrük ile ölse anı defn idüp başı ucuna bir ağaç dikün ve anuñ gürin açın eger anuñ başı toñuz başı yüzi kıbleden dönmedise beni ol ağaca asun ve anı münkir ve nekkir gelicek esrükle bulur ve kıyāmet güninde esrükle qopar...” (58b/8)

Metnin giriş bölümünden alınan ikinci örnekte Kitāb-ı Güzide müstensih tarafından tanıtılmıştır. Bu bābda:

Sav: İlim öğrenmenin ve insanlara anlatılmasının fazileti.

Gereke: İlim konusunda Kuran-ı Kerim’den alınan bir ayeti ve Peygamber’in sözleri.

Sonuç: Türklerin İslam dininin özelliklerini ayrıntılı bir şekilde öğrenmesi için eseri Türkçeye aktarması.

⁴ Bakara 2/219. ayet. Meāli: Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. [De ki: “Onlarda hem büyük günāh, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günāhları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah yolunda ne harcaacaklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyaçtan arta kalanı.” Allah, size āyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.]

⁵ Nisa 4/43. ayet. Meāli: Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, [bir de -yolcu olmanız durumu müstesna cünüp iken yıkanıncaya kadar] namaza yaklaşmayın.

⁶ Nisa 4/43. ayet. Meāli: Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, [bir de -yolcu olmanız durumu müstesnacünüp iken yıkanıncaya kadar] namaza yaklaşmayın.

⁷ Tevbe 9/28. ayet. Meāli: Ey iman edenler! Biliniz ki müşrikler sadece bir pisliktir. Artık onlar bu yıllardan sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.

⁸ Enam 6/145. ayet. Meāli: alnız şunlardan biri olursa başka: leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o bir pisliktir- Allah’tan başkası adına boğazlanmış bir murdardır.

9. yüzyılda Arapça telif edilen eserin Zâhid Ebû Naşır Bin Tâhir Bin Muhammed es-Serahsî tarafından yazıldığı ifade edilmiştir. Eseri 14. yüzyılda Mehmed bin Bâli Türkçeye çevirmiştir. Eserin giriş bölümünde müstensih, eserle ilgili duygu ve düşüncelerini aktarmıştır. Yazar, ilim öğrenmenin ve insanlara anlatmanın Allah katında çok büyük sevap olduğu savından yola çıkarak eseri istinsah ettiğini söylemiştir. Daha çok duygu yönüne değindiği için inandırmaya yönelik bilgiler vermiş ve bu yönde gerekçelerini sunmuştur. Eseri Türklerin İslam dininin özelliklerini ayrıntılı bir şekilde öğrenmesi için Türkçeye çevirdiğini ifade etmiştir. Bu bölümde, kişi adlı olarak birinci tekil kişiyi kullanmıştır. Bireysel bir dil kullanan yazar, çevirisini yaptığı eser sahibinin düşüncelerine de yer vererek okuru ikna etmeye çalışmıştır. Esere "Güzide" adını vermesinin gerekçelerini de açıklamıştır. "Ammâ" bağlacını bir yerde kullanarak karşıtlık ilişkisi kurmuştur. İlim konusunda Kuran-ı Kerim'den alınan bir ayeti ve Peygamber'in sözlerini örnek göstermiştir. Yazar, öznel değerlendirmeler yaparken "şerîf ve laîf nüşhanuñ, faşîh ve rüşen türkiceye" gibi sıfatlara; "hasta cânına şifâlar ola, her bir sözi biñ cânâ deger" gibi deyimlere; "ziyâde ola ve hâşıl olıcak" gibi birleşik fiillere; "tasnîf ideni du'adan unutmayalar" gibi istek bildiren söylemlere yer vermiştir. Okuyucunun duygu ve beğenisine yönelik olarak savını gerekçeleriyle birlikte ortaya koymuştur. Sonuç olarak yazar bu eseri Türklerin faydalanması amacıyla çevirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Allah katında ilim öğrenmenin çok makbul bir iş olduğunu bildirmiştir.

"...mekaddemler livâsı imâmı zâhid ebû naşır bin tâhir bin muhammed es-seraḥsî rahmetullahi 'aleyhi bir kitâb cem' eylemiş her bir sözi biñ cânâ deger ammâ gördüm terkîbi muḥallel ve muḥabbetü olğa bolğa 'ibâretince yazmışlar diledüm kim bu şerîf ve laîf nüşhanuñ luṭfı ve şereḫı daḫı artuḫ ola ol saḫîm 'ibâretle bu faşîh ve rüşen türkiceye dönderdüm kim fâideleri ziyâde ola ve zevḫ hâşıl olıcak ümîzdür kim tasnîf ideni du'adan unutmayalar anuñ mutâlî'asından hidâyet ve kerâmet bulalar inşâallahu te'âlâ imâm zâhid ebû naşır bin tâhir bin muhammedü's- seraḥsî (r.a) eyitdi kaçan gördüm ḫalkuñ bir nicesin 'ilim ve tâ'at öğrenmege arzû kıldılar ḫaşd eyledüm kim ḫaḫ te'âlânıñ 'ilim denizinden bir ḫatre denlî bir şerbet terkîbe getürem kim ḫalkuñ hasta cânına şifâlar ola inşâallahu te'âlâ rivâyet kıldılar peygamberlerden(as.) eyitdi 'ilim andan artuḫdur kim siz bilürsiz 'ilmüñ dükelin bilmek hiç kimseye müyesser degüldür didi nitekim ḫurânda buyurdu وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلٌ⁹ didi ma'nisi budur kim yâ muhammed bilgil 'ilim çokdur saña gelmedi illâ az çok didi ve peygamberüñ 'ilim katında denizler zerre idi ḫaḫ te'âlâ anuñ ḫaḫḫında böyle didi ḫalkuñ ḫod ne ḫadar 'ilmi ola ammâ bu ḫadar vardur kim ḫelâli ḫarâmı fark itmek bu ḫadar 'ilim her bir kişiye farîzadur ve peygamber (as.) eydür kim 'ilmüñ farîzaları üç nesnedür evvel oldur kim taḫrıyı bir bile ikinci tâ'at neçe ḫılmaḫ gerekdür öğrene üçüncü taḫrı ḫulları ile neçe dirülmek gerekdür bile imâm seraḥsî eydür bezedüm bu kitâbı ḫurân âyetleriyle peygamber (as.) ḫadîsi ile ve daḫı âlimler ve ârifler ve zâhidler ḫılduḫı 'ameller birle ḫanḫı kişi kim bu kitâbı oḫursa dîni içre bay ola zîrâ ki dükeli

⁹ İsra 17/85. ayet. "Ruh, Rabbimin emrinden (hikmetli işinden, gizemli takdir ve tecellisinden)dir, size (ruhla ilgili) ilimden yalnızca az bir şey verilmiştir.

okuduğumu ve öğrendüğümü bu kitāba getürdüm 'ilmümün üründüsi olduğuçun güzide diyü ad virdüm..."

4. Sonuç

14. yüzyılda Arapçadan Türkçeye aktarılmış olan Kitāb-ı Güzide, öğretici metin türleri içerisinde yer alan ancak işleniş yönüyle okuyucunun hem duygu hem de düşünce dünyasına hitap eden mensur bir eserdir. Yazar, konuların daha iyi anlaşılması için açıklayıcı ve öyküleyici anlatıma; tanımlama, örneklendirme, tanık gösterme, kanıtlama gibi düşüncüyü geliştirme yollarına başvurmuştur. Tümce, paragraf ve metin bütünlüğü içerisinde soyut ve içe dönük olan inanma duygusunu İslami kurallara göre ifade etmeye çalışmıştır. Konunun alt başlıklarında verilen ikinci, üçüncü derecedeki izlekler ve bu izleğe bağlı haberler konunun çok yönlü ele alınmasını sağlamış ve eseri zenginleştirmiştir. Yazar, her bâbın konu ve izleğine uygun olarak anlam akışını düzenlemiştir. Eserin çok hacimli olması ve farklı konulardan bahsetmesi izlek-haber ilerlemesinde farklı yolların kullanılmasına neden olmuştur. Bâblarda ana izleğe ait haberler maddeler hâlinde açıklanırken yinelenen izlek ile ilgili ilerleme yönteminden faydalanılmıştır. Bu ilerleme, metnin bütün bâblarında kullanılmıştır. Yine her bâbda kıssa ve rivayetlere yer verilmiş ve olaylar üzerinden yapılan uzun anlatımlarda tümceler arası bağlantılar izleksel sıçrayışla yapılan ilerlemeyle sağlanmıştır. Merak ve heyecan duygusunun bir sonraki tümceye aktarılmasında ve akıcı bir anlatımın sağlanmasında basit çizgi ilerlemesi kullanılırken izleğe ait küçük ayrıntıların ifade edilmesinde izleğin türemesi ve ikiye ayrılması kullanılmıştır. Art arda sıralanmış olan tümceler arasındaki bağlantılar söz dizimine, anlama ve mantığa uygun olarak yapılmıştır. Yazar, okuyucunun metni kolaylıkla anlayabilmesi için dil ve üslubunu metnin içyapı özelliğine göre şekillendirmiştir. Metnin tümceleri arasındaki anlam bağlantısını bağdaşıklık ilkesini destekleyen izlek-haber ilerlemesine uygun olarak sağlamıştır. Verilmek istenen ana yönelim, geliştirilen düşünce ve önermeler tümce, paragraf ve metin bütünlüğü içerisinde aktarılmıştır.

Kitāb-ı Güzide'nin yorumlanmasında ele alınan diğer hususlardan biri de metnin bir amaç üzerine kurulu olmasıdır. Yazar, metnin giriş bölümünde Türk milletinin İslamiyet'i en iyi şekilde öğrenmesi için bu eseri istinsah ettiğini ifade etmiştir. Kırk altı bâba ayırmış olduğu eserini, iman, ibadet ve ahlak konuları üzerine kurgulamıştır. Bâblarda açıkladığı her sav ve düşüncüyü okuru ikna etmek ve inandırmak amacıyla gerekçeleriyle açıklamıştır. Bâblarda ifade edilen emir ve yasakların gerekçelerini Kuran-ı Kerim'den alınan ayetlerle, hadislerle, sahabelerin ve âlimlerin anlattığı kıssa ve rivayetlerle örneklendirmiş ve tanıklandırmıştır. Özellikle ahlaki yönden insana ve çevresine zararı olan içki, kumar, zina, livata, riba gibi konuların yasaklanmasının gerekçelerini örnekleme, tanık gösterme ve kanıtlarla ifade etmiştir. İman ve ibadet boyutunda insanları daha çok inandırma yoluna gitmiş, duygu ve heyecanına yönelik gerekçeler sunmuştur. İslamiyet'in bütün özelliklerinin açıklanması amacıyla yazılmış olan eserde bâblarda anlatılan konular sav, gerekçe, sonuç bağlamında oluşturulmuştur.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2016). *Anlambilim/Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. İstanbul: Bilgi.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1960). “Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkişâfına Dâir”, *Makaleler*. (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TKAE.
- AŞKIN BALCI, Hülya (2018). *Metindilbilimin ABC’si*. İstanbul: Say.
- AYDIN, İlker (2012). İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’nın “Duygular” TemasındaYer Alan Okuma Metinlerine Metindilbilimsel Bir Yaklaşım. *Turkish Studies*, 7(3), 381-407.
- AYDIN, İlker; TORUSDAĞ, Gülşen (2014). Türkçe Öğretimi Çerçevesinde Yazınsal Bir Metin Çözümleme Örneği Olarak Refik Halit Karay’ın Garip Bir Hediye’si. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(4), 109-134.
- BEAUGRANDE, Robert de; DRESSLER, Wolfgang (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London and New York: Longman Group Limited.
- BÜYÜKGÜZEL, Safınaz (2015). *Gerekçelendirme ve Dil Öğretimi. DilBilimleri ve Dil Öğretimi*. Ankara: Seçkin.
- ÇETİN, Nurullah (2009). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü.
- DANES, František (1978). “Zur linguistischen Analyse der Textstruktur, Textlinguistik. (ed: Wolfgang Dressler). *Folia Linguistica* IV/70.
- DİLİDÜZGÜN, Şükran (2008). *Türkçe Öğretiminde Metindilbilimsel Bağlamda Uygulamalı Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- ERDEM, Melek (1992). *Kitâb-ı Güzide (76a-134a) İnceleme-Metin-Sözlük*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ERKUL, Rasim (2004). *Cümle ve Metin Bilgisi*. Ankara: Anı.
- EROMS, Werner. (1991). *Die funktionale Satzperspektive bei der Textanalyse* (ed: Klaus Brinker). *Aspekte der Textlinguistik*.
- GÜNAY, Veli Doğan (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya.
- HALLİDAY, Michael Alexander Kirkwood; Hasan, Ruqaiya (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- HİRİK, Seçil (2020). Türkçede Bağdaşıklık ve Bağdaşıklık Unsurları: Kürk Mantolu Madonna İncelemesi. *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 221-238.
- KANATLI, Faik (1998). *Dilbilimsel Gerekçelendirme Çözümlemesi. Almanca ve Türkçe Boşanma Metinleri Bağlamında Gerekçelendirme ve Belirleyenleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- KAYA, Nurten (2015). *Ortaokul Öğrencilerinin Yazılı Metinlerinde Ahlaki Gerekçelendirmenin Kohlberg Ahlak Kuramına Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi.
- KIRAN, Zeynel; EZİLER KIRAN Ayşe (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin.
- KOCAMAN, Ahmet (2003). *Söylem Üzerine*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı.
- KORKMAZ, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK.
- KORKUT, Ece (2013). “İzlekçi Eleştiri.” *Eleştiri Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- ORALIŞ, Meral; OZİL, Şeyda (1992). “Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi”. İstanbul: Hitit.
- ÖZKAN, Mustafa (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz.
- PARLAK, Hatice (2009). *Kutadgu Bilig’in Metindilbilimsel Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- SARTRE, Jean-Paul (2015). *Edebiyat Nedir?* (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: Can.
- SUBAŞI UZUN, Leyla (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg.
- ŞENÖZ AYATA, Canan (2005). *Metindilbilim ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2012). *Türk Dil Kurumu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Insights from Turkish Noun Phrases for Ellipsis Process

Eksiltme İşlemine Yönelik Türkçe Ad Öbeklerinden İçgörüler

M. Taha Yangın

Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İzmir / Türkiye

e-posta taha.yg@gmail.com

orcid 0000-0002-3620-2355

doi 10.54316/dilarastirmalari.1571793

Atıf

Citation

Yangın, M. Taha (2025).
Insights from Turkish Noun
Phrases for Ellipsis Process.
Dil Araştırmaları, 36: 225-
236.

Başvuru

Submitted

22.10.2024

Revizyon

Revised

31.12.2024

Kabul

Accepted

27.01.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

This article reviews the theoretical approaches to ellipsis, specifically focusing on elided noun phrases in Turkish. We first distinguish ellipsis from similar linguistic phenomena, such as gapping and stripping, to clarify its unique characteristics. Following these particular features, we investigate both non-structural and structural approaches to ellipsis, examining their implications and limitations in the context of Turkish NPs. While the non-structural approach and the null-form approach with the structural perspective focus primarily on how ellipsis operates within grammatical forms, we find that they are inadequate to explain certain mismatches or to determine the syntactic restrictions of noun phrase ellipsis in Turkish. In contrast, the phonological-form deletion approach offers a more comprehensive explanation by emphasizing the phrasal heads, providing a syntactic and derivational account of ellipsis, but there are still some patterns in Turkish NPs that require further explanation within the phonological-form deletion framework.

Anahtar Kelimeler: Noun phrase ellipsis, NP ellipsis, Turkish noun phrase, Turkish NP ellipsis, Structural approach to ellipsis, Non-structural approach to ellipsis.

ABSTRACT

Bu araştırma Türkçedeki eksiltilmiş ad öbeklerine odaklanarak eksiltmeye yönelik alanyazındaki kuramsal yaklaşımları değerlendirmektedir. Bu yönde ilk olarak eksiltmeyi dilsel birim eksikliğine neden olan boşaltma ve soyma/sıyırma kavramlarından ayırarak kendine özgü özellikleri ortaya koyulmaktadır. Bu özellikler doğrultusunda, eksiltme için hem yapısal hem de yapısal olmayan kuramsal yaklaşımlar sırasıyla ele alınarak Türkçe ad

öbekleri bağlamında değerlendirilmektedir. Yapısal olmayan yaklaşım ve yapısal bakış açısı altındaki sıfır-biçim görüşü temelde eksiltelerin dilbilgisel olan yapılar içinde nasıl işlediğine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımların belirli biçim-anlam uyumsuzluklarını açıklama ve Türkçe ad öbeklerinin eksiltmelerinin sözdizimsel kısıtlarını belirleme noktasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun aksine, sesel-biçim silme yaklaşımı öbekselle başlar kapsamında eksiltme işleminin sözdizimsel ve türetimsel sürecine yönelik daha kapsamlı bir açıklama sunmaktadır. Buna karşın, bu yaklaşım çerçevesinde açıklama gerektiren belirli Türkçe ad öbeği eksiltme örüntüleri söz konusudur.

Keywords: Ad öbeği eksiltme, AÖ eksiltme, Türkçe ad öbeği, Türkçe AÖ eksiltme, Eksiltmeye yönelik yaklaşımlar, Eksiltmeye yapısal olmayan yaklaşım.

0. Introduction

Ellipsis is a phenomenon that is derived from the intuition that a linguistic unit has been elided. This linguistic structure lacks a linguistic unit, and this missing unit is still semantically recoverable (Merchant 2001; Winkler 2005). There have been theoretical discussions on ellipsis over the years from the recoverability of the elided unit to the licensing of ellipsis. This article, however, will not address one specific subject, or deal with the syntactic derivation. In this study, we aim to discuss the limitations and (in)adequacy of existing theories, highlighting the syntactic and interpretational dynamics through elided noun phrases in Turkish.

To provide a comprehensive analysis, this article is organized into three sections. The first section will draw attention to the distinction between ellipsis and the other phenomena that cause the lack of linguistic units in the constructions, namely gapping and stripping. In the second section, we will focus on the non-structural approaches to ellipsis, examining their implications and limitations in the context of Turkish noun phrases. In the third section, we will explore the structural approaches to ellipsis, particularly the null-form and phonological-form deletion.

1. Approaches to Ellipsis

There are differing views on what the phenomenon of ellipsis is in the literature. The phenomenon of ellipsis refers to a mismatch between sound and meaning. In terms of meaning, an utterance or a sentence with an elliptical structure is richer than what is pronounced:

- (1) Ali can ride a horse, but Taha can't [e].

The sentence has the interpretation that *Taha can't ride a horse*, even though the verb phrase *ride a horse* is actually unpronounced. This mismatch is the key point for the definition of ellipsis but also makes it a cover term used for all linguistic constructions lacking any linguistic unit. At this point, Lobeck (1995) draws

attention to similar phenomena, called gapping and stripping, and distinguishes them from ellipsis¹:

(2) *Stripping*

- a. John studied rocks but not Jane [Ø].

Gapping

- b. Mary met Bill at Berkeley and Sue [Ø] at Harvard.

(Lobeck 1995: 21, 27)

Stripping is the process that deletes everything from a construction except one constituent. In (2a), it is assumed that the whole construction except *Jane* has been deleted. Gapping is the deletion of linguistic units between two other units in the construction as given in (2b) where all the units were deleted between *Sue*, and *at Harvard*. However, the comparison between the lack of linguistic units in (2) and (1) is only superficially distinctive. The derivational restrictions of these processes distinguish them from ellipsis more prominently:

(3) *Stripping*

- a. *Jane loves to study rocks, and John says that [Ø] geography too.

Ellipsis

- b. Charlie thinks that Mary met Bill at Berkeley, but Sarah knows that Sue didn't [e].

(Lobeck 1995: 22, 27)

All the units of the clause except the constituent *geography* are deleted in (3a), and the sentence is marked as ungrammatical, given that the gapping is in the subordinate clause. In contrast, the construction with elided linguistic units in (3b) remains grammatical, even though this process takes place in a subordinate clause. This suggests a derivational difference between ellipsis and stripping. A similar distinction can be observed when comparing gapping with ellipsis:

(4) *Gapping*

- a. *Sue [Ø] meat and John ate fish.

Ellipsis

- b. Because Sue didn't [e], John ate meat.

(Lobeck 1995: 22)

The ungrammaticality of gapping in (4a), whereby the entire construction between two linguistic units is removed, arises from its occurrence before the antecedent. On the other hand, the construction with elided units in (4b) is marked grammatical despite being located before its antecedent. This allows us to infer that the derivational status of ellipsis differs from that of gapping and stripping. Following the literature about this discussion (Lobeck 1995, Merchant 2001;

¹ Assuming that gapping and stripping are different phenomena, we formally represent an elided unit in the article by means of [e], whereas cases of unpronounced material that are not ellipsis is represented with [Ø].

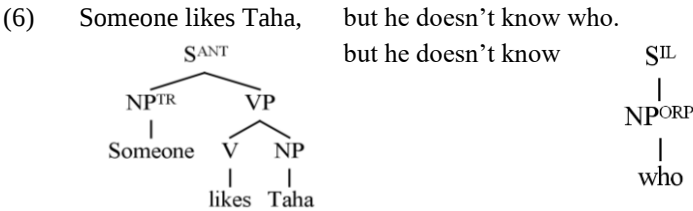
Aelbrecht 2009), we can summarize all the key restrictions that distinguish ellipsis from gapping and stripping as follows²:

- (5) a. Ellipsis can occur in subordination clauses, but gapping and stripping cannot.
- b. Ellipsis can precede the antecedent, but gapping and stripping cannot.
- c. Ellipsis can take a place in complex noun phrases, but stripping cannot.
- d. Ellipsis is necessarily to be on phrases, but gapping is not.

Following the restrictions above, we can say that ellipsis is similar in definition to stripping and gapping; differs in terms of derivational process, which lets us know whether a construction with a missing linguistic unit is an ellipsis³. The key question still to answer is how is meaning recovered in ellipsis. This has led to two main theoretical approaches that are centred on the derivational status of ellipsis, namely the non-structural and the structural approaches (Merchant 2001; Aelbrecht 2009). Let us discuss these approaches in the context of noun phrases with elided units in Turkish.

2. Non-Structural Approach

The non-structural approach claims that there is no unpronounced linguistic unit on the surface structure since there is no syntactic structure in the deep structure. In other words, what you see in the construction is what you get, which consequently means that there is no deleted linguistic unit since there is already nothing in the background. This is the reason why this approach is named as non-structural. Under this account, the interpretation of mismatched forms and meanings is explained by a mechanism called indirect licensing with a phrase called “orphan” (Culicover and Jackendoff, 2005: 258)⁴:

² Each of stripping and gapping is restricted to coordinate structures. Those listed here are to clarify the distinction with ellipsis. For further details about the restrictions of stripping and gapping, you can see Busquets (2006), Hernández (2007), Johnson (2009), Wurmbrand (2017), and Wu (2022).

³ There is discussion on whether gapping and stripping are an ellipsis mechanism, specifically for the ellipsis of VP and FocP respectively. The discussions are based on the structural approach which assumes that there is a structural construction unpronounced. In this paper, we mainly aim to discuss the structural and non-structural approaches with a focus on noun phrase data from Turkish without getting involved in discussions of what ellipsis is. Thus, whether gapping and stripping are ellipsis play no significant role in the main points of our discussion. For further details, see Johnson (2009) and Wurmbrand (2017).

⁴ ANT stands for ‘antecedent’, TR means ‘target’, IL is for ‘indirect licensing’, and ORP means ‘orphan’. Also, the tree structure in the example is constructed in a binary branching manner to avoid the discussions about the n-ary branching structures.

As illustrated in (6), it is assumed that ‘*who*’ is an orphan NP that acquires all the semantic and syntactic relations by inheriting the properties of the targeted unit in the antecedent with the indirect licensing mechanism. In the case of (6), the antecedent is the whole structure including a target NP *someone* which provides all the semantic and syntactic features to the orphan. Following this approach, we can explain the structures in Turkish below:

(7) **Numeral**^{ORP}

- a. Ali üç top_{TR} aldı, Taha iki_{ORP} aldı.
 Ali three ball buy.PST.3SG Taha two buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three balls, Taha bought two.’

Adjectival^{ORP}

- b. Ali yeşil top-u_{TR} aldı, Taha sarı-yı_{ORP} aldı.
 Ali green ball-ACC get.PST.3SG Taha yellow-ACC get.PST.3SG
 ‘Ali bought the green ball, Taha bought the yellow one.’

We can suppose that *iki* ‘two’ is an orphan numeral, whose target is *top* ‘ball’ for full interpretation, as it is clear that *iki* refers to ‘two balls’ in (7a). Similarly, the case of an orphan adjective such as *sarı* ‘yellow’, marked with an accusative case marker in (7b), demonstrates that an orphan can inherit not only the semantic features of its antecedent, but also its syntactic features, highlighting syntax and meaning interactions between orphan and antecedent. With further examples, it is possible to prove that the indirect licensing mechanism is adequate in explaining grammatical NP structures without noun heads in Turkish. However, a mechanism is expected to explain not only to grammatical structures but also to ungrammatical structures:

(8) **Numeral > Adjectival**^{ORP}

- a. Ali üç yeşil top_{TR} aldı, Taha iki sarı_{ORP} aldı.
 Ali three green ball buy.PST.3SG Taha two yellow buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three green balls, Taha bought two yellow ones.’

Adjectival > Numeral^{ORP}

- b. *Ali yeşil üç top_{TR} aldı, Taha sarı iki_{ORP} al-dı.
 Ali green three ball buy.PST.3SG Taha yellow two buy.PST.3SG

In the antecedents of the sentences in (8), the numerals and adjectives precede each other, which makes the construction ungrammatical. Comparing these sentences to those in (7), it was expected that the numeral and the adjectival unit could be an orphan and target a noun head. However, (8a) where the adjectival is the orphan, and targets the noun head in the antecedent is grammatical, while (8b) where the numeral is the orphan, and targets the noun head is ungrammatical. Here, the indirect licensing is a practical mechanism that can explain the grammatical structure in (8a), but it cannot provide any descriptive explanation of the ungrammaticality in (8b). This mechanism is also inadequate to explain the ambiguity in the structure below:

- (9) Ali yeşil üç top aldı, Taha sarı_{IORP} al-dı.
 Ali green three ball buy.PST.3SG Taha yellow buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three green balls, Taha bought a yellow one/yellow ones.’

In the sentence above, two interpretations are available with respect to about how many yellow balls Taha bought. The way to resolve the ambiguity is to form the orphans within an accusative case as given below:

- (10) a. Ali yeşil üç top aldı, Taha sarı-y_{IORP} al-dı.
 Ali green three ball buy.PST.3SG Taha yellow-ACC buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three green balls, Taha bought the yellow one.’
 b. Ali yeşil üç top aldı, Taha sarı-lar-_{IORP} al-dı.
 Ali green three ball buy.PST.3SG Taha yellow-PLU-ACC buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three green balls, Taha bought the yellow ones.’

In the examples above, the orphan with the accusative case marker in Turkish requires the plural suffix -lar case, as seen in (10b), to indicate that the features of the phrase *üç top* (‘three balls’) are inherited from the antecedent. In contrast, the orphan with the singular suffix (-Ø) in (10a) remains grammatical without the accusative case marker, as shown in (9). One might argue that the interpretation in (10a) differs from that in (9), which is partially accurate. However, the focus here is on the mismatch between the orphan and the target in the antecedent by indirect licensing.

The non-structural approach, which emphasizes no more structure than what is at the surface, falls short in explaining the restrictions on the constructions without noun heads (see 8), and certain mismatching situations in NPs without noun heads (see 9-10). Consequently, a structural analysis that accounts for these dependencies is necessary to fully explain the elliptical patterns in NPs.

3. Structural Approach

In the structural approach, the core assumption is that unpronounced structures exist within the sentential and phrasal structures. This unpronounced structure is analysed mainly in two distinct ways. The first involves an inherently null/empty unit, such as a little *pro* ‘*pro*’, which refers to an abstract element in syntax that carries meaning and function without being phonetically realized. The second approach involves a process whereby a phonologically present element undergoes deletion, effectively removing it from overt pronunciation while maintaining its syntactic role (Merchant 2004; Aelbrecht 2009). In this section, we aim to draw attention to these two approaches with some Turkish data.

The null or empty form approach posits that the antecedent is copied at the ellipsis site in Logical Form (LF), and thus the interpretation of the null form is processed, associating the ellipsis process with overt pronouns (Hardt, 1993; Lobeck, 1995).

We can explain the assumption on the matching of syntax and semantics of elided structures by the null forms with the following example⁵:

- (11) a. Someone likes Taha, but he doesn't know who.
 b. ... but he doesn't know

The elided structure (TP) in (11) acts like an overt pronoun in a certain way, where it is indexed with the antecedent to provide the full interpretation. There are cases where we can clearly see the correlation discussed in the literature between pronouns and elliptical structures, consider the following Turkish examples⁶:

- (12) a. *Ali_i köfte seviyor ama o_i balık sevmiyor.*
 Ali meatball like.PRS but he fish like.NEG.PRS
 'Ali likes meatballs, but he doesn't like fish.'
- b. *Ali köfte_i seviyor ama ben [e]_i sevmiyorum.*
 Ali meatball like.PRS but I like.NEG.PRS
 'Ali likes meatballs, but I don't like.'
- (13) a. *Ali_i köfte seviyormuş ama sen o_i balık seviyor sandın.*
 Ali meatball like.PRS.EVID.3SG but you he fish like.PRS think.PST.2SG
 '(I heard that) Ali likes meatballs, but you thought he likes fish.'
- b. *Ali üç kitap_i aldı ama sen iki [e]_i aldı sandın.*
 Ali three book bought but you two buy.PST think.PST.2SG
 'Ali bought three books, but you thought he had bought two.'

In the sentence (12b), the elided structure can be indexed to the verb form in the antecedent and be correctly interpreted at LF in the same way as the overt pronouns do in (12a). Moreover, the elided noun head in the subordination clause can be indexed to its antecedent as in (12c) as same as overt pronouns do as in (12b). Even though the null-form approach is supported by the correlations illustrated here between ellipsis and pronouns in Turkish, this approach only provides an explanation about how the interpretation is matched in the same way as the non-structural approach does. Therefore, the discussion we have raised about the non-structural approach, focusing on restrictions in specific constructions without noun heads (see example 8) and mismatches in noun phrases (see examples 9 and 10), can be considered for this approach.

The second view within a structural approach is the deletion of linguistic items in Phonological Form (PF). This account posits that ellipsis is derived through the specific heads. This syntactic-dependency view highlights the interaction between syntax and the PF interface, where items are deleted only after they have fulfilled

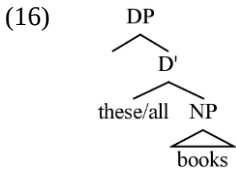
⁵ In the tree structure, CP stands for 'complementizer phrase', and TP means 'tense phrase'.

⁶ In the examples, ACC is for 'accusative case', NOM means 'nominalizer', PRS stands for 'present tense', PST is for 'past tense', EVI means 'evidentiality', NEG is used for 'negation' and 2SG refers to 'second person - singular'.

their syntactic functions, preserving grammaticality and interpretability. The heads, responsible for licensing the ellipsis, are categorized in various ways by different theoretical perspectives. Some propose that heads in functional categories play a pivotal role in the licensing of ellipsis as follows (Lobeck 1995; Merchant 2004; Gengel 2007; Aelbrecht 2009; Gallego 2009):

- (15) a. Mary likes those books, but I like [_{DP} these [_{NP} e]].
 b. The books were new, and [_{DP} all [_{NP} e]] were on syntax.

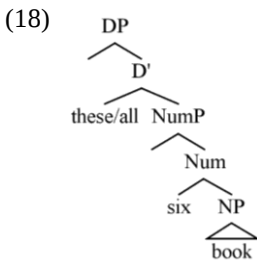
(Lobeck 1995: 85)

(Lobeck 1995: 85)

It is assumed that the elided units in (15) are the NP *books* and that the ellipsis is derived through the heads of the determiner phrase (DP). This case points out the correlation between the functional heads deriving ellipsis and the phase heads⁷, whose domain can be unpronounced (Gengel 2007; Gallego 2009). In this context, phase heads, such as the determiner (D) play a crucial role in what can be elided and what remains pronounced. Ellipsis is then understood as a process tightly connected to the phase structure. Following this assumption, the elision of *books* suggests that the phase head of DP is responsible for marking the NP as unpronounced in PF. This interaction between ellipsis and phase theory provides a more nuanced understanding of how structural elements are omitted. We now turn to the data below to test these theoretical concepts:

- (17) a. The books were new, and [_{DP} all six [_{NP} e]] were on syntax.
 b. Mary bought some new books, and I like [_{DP} these six [_{NP} e]] the best.

(Lobeck 1995: 87)

In (17), it is claimed that the ellipsis is licensed by a numeral head as illustrated in (18). If we adopt this analysis, where a phase head such as D' in (15-16) corresponds to the head of the ellipsis domain, we would expect to see that the ellipsis domain includes not only the NP, but also the number phrase (NumP).

⁷ The phrases accepted as a phase are Complementizer Phrase (CP), Determiner Phrase (DP), and little Verb Phrase (vP). For more details on phases, see Chomsky (2001) and Citko (2014).

While this is possible, it does not necessarily bear the same interpretations as given below:

- (19) a. The six books were new, and all were on syntax.
 b. Mary bought six books, and I like these the best.

While (17a) and (19a) have the same interpretation, i.e., a situation where there are six books and all of them are on syntax, there seems to be an additional possible interpretation for (19b) such as ‘*those out of the book that Mary bought*’ as opposed to (17b). However, it is problematic in terms of the feature of ellipsis that matches elided forms and meanings and provides the full interpretation. A similar case is also seen within elided NPs in Turkish:

- (20) a. Taha benim kırmızı elbisemi giydi, Can senin yeşil elbiseni giydi.
 Taha my red cloth wear.PST Can your green cloth.ACC wear.PST
 ‘Taha wore my red cloth, Can wore your green cloth.’
 b. Taha benim kırmızı elbisemi giydi, Can senin yeşilini [e] giydi.
 Taha my red cloth wear.PST Can your green.ACC wear.PST
 ‘Taha wore my red cloth, Can wore your green one.’
 c. Taha benim kırmızı elbisemi giydi, Can seninkini [e] giydi.
 Taha my red cloth wear.PST Can your.NOM.ACC wear.PST
 ‘Taha wore my red cloth, Can wore yours.’

The full interpretation without any ellipsis is given in (20a). While the antecedent in (20b) is undoubtedly *elbise* ‘cloth’, the elided NP in (20c) does not specifically refer to either *yeşil elbise* ‘green cloth’ or *kırmızı elbise* ‘red cloth’, but rather a cloth of any colour. This means that the interpretation in (20c) can naturally involve the interpretation in (20a) at some point. In addition to this interpretational observation, there are more aspects we need to discuss from the examination of the data in (20). The data in (20c) supports the view that ellipsis can be triggered by a phasal head (of DP). However, it brings some empirical issues in terms of providing interpretation in the case if we assume the elided NP including an adjective. Otherwise, the elided unit appears to be limited to only the antecedent noun head which is *elbise* ‘cloth’ in (20c), claiming that the scope of the ellipsis does not extend beyond the noun phrase. On the other hand, the data in (20b) supports the claim that functional heads can trigger ellipsis. However, in this instance, we would need to assume that adjectives fall under the functional category, allowing the ellipsis to be triggered by the presence of such heads. This points to the need for further analysis of the exact mechanisms involved in triggering ellipsis in different syntactic environments. To explore this further, we can analyse some of the data from the previous section, focusing on whether the ellipsis is determined by the heads or by the specific elided area:

- (21) a. Ali yeşil top-u aldı, Taha sarı-yı [e] aldı.
 Ali green ball-ACC get.PST.3SG Taha yellow-ACC get.PST.3SG
 ‘Ali bought the green ball, Taha bought the yellow one.’

- b. Ali üç top aldı, Taha iki [e] aldı.
 Ali three ball buy.PST.3SG Taha two buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three balls, Taha bought two.’

The examples in (21) shows that the numeral and adjective heads can function as the licensors of ellipsis within Turkish noun phrases. By licensing ellipsis, numeral and adjective heads ensure that the remaining overt material provides enough semantic to recover the interpretation of the elided content. Following this claim, let us examine the NP data with an antecedent including multiple units:

- (22) a. Ali üç yeşil top aldı, Taha iki sarı [e] aldı.
 Ali three green ball buy.PST.3SG Taha two yellow buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three green balls, Taha bought two yellow ones.’
 b. Ali üç yeşil top aldı, Taha iki [e] aldı.
 Ali three green ball buy.PST.3SG Taha two buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three green balls, Taha bought two (green balls).’

The adjective *sarı* ‘yellow’ in (22a) licenses the ellipsis of NP with the full interpretation of *iki sarı top* ‘two yellow balls’ with the antecedent NP. On the other hand, the numeral *iki* ‘two’ in (22b) grammatically licenses the ellipsis of NP, but here the interpretation cannot refer to the elided NP with *sarı* ‘yellow’ as it is not possible to state that there is an adjective in the elided NP. The case here differs from the interpretation with a default NP as previously seen in (20c), since the ellipsis can get *yeşil top* ‘green ball’ as an antecedent. This interpretation is more obvious in the construction where the elided structure precedes the antecedent as given below:

- (23) Taha iki [e] almışken Ali üç yeşil top aldı.
 Taha two buy.while Ali three green ball buy.PST.3SG
 ‘While Taha took two (green balls), Ali took three green balls’

The interpretation of the elided construction is undoubtedly *yeşil top* ‘green ball’. For this example, one might argue that the ordering relation between antecedent and ellipsis plays a role in interpretation, which we suppose could support any discussion of ellipsis in terms of information structure. Specifically, the positioning of the antecedent before the ellipsis seems to provide a clear cue. That said, there are still important aspects to discuss regarding the derivation process of ellipsis, particularly in the context of the examples in (22). The same mechanism that operates the ellipsis in these examples cannot be applied into some circumstances:

- (24) a. *Ali yeşil üç top aldı, Taha sarı iki [e] al-dı.
 Ali green three ball buy.PST.3SG Taha yellow two buy.PST.3SG
 b. Ali yeşil üç top aldı, Taha sarı-lar-ı al-dı.
 Ali green three ball buy.PST.3SG Taha yellow-PLU-ACC buy.PST.3SG
 ‘Ali bought three green balls, Taha bought the yellow ones.’

If we follow the claim that certain functional categories license ellipsis, as discussed on the basis of (22), we would expect that the numeral *iki* ‘two’ could trigger ellipsis in (24a). The main question to answer here is why the numeral *iki* ‘two’ cannot be remnant with the adjective following it in the order of ADJ > NUM, while it is grammatical when they are remnant by themselves and in the order of NUM > ADJ as in (22a). This points out the restrictions of ellipsis⁸. In the grammatical construction in (24b), it is seen that the adjective with plural and accusative case marker can be only remnant. However, the interpretation of this construction does not refer to specifically *iki top* ‘two balls’ nor the antecedent *üç top* ‘three balls’, but a default *top* ‘ball’ with [+PLURAL] feature which is inherited from the antecedent.

4. Conclusion

Following the constructional distinction by Aelbrecht (2010), we have discussed the theoretical approaches to ellipsis through elided NP constructions in Turkish. During this discussion, we examined both non-structural and structural approaches, highlighting their limitations in explaining ellipsis within Turkish noun phrases.

The non-structural approach to ellipsis is applied to elided NPs in Turkish captures how noun phrases can function with missing components, relying on context and inference rather than structural constraints. While this approach simplifies the process of ellipsis by focusing on the observable surface form, it overlooks the underlying syntactic and interpretational restrictions present in Turkish. We thus concluded that the limitations of this theory necessitate a structural analysis to explain the elided constructions observed in Turkish.

On the structural side, the null-form approach posits that elided structures exist in the deep structure in an unpronounced form. This assumption, relatable to the pronouns, works within all grammatical noun phrase ellipsis in Turkish. However, similarly to the non-structural approach, the null-form approach is inadequate to explain certain mismatches, or to determine the syntactic restrictions of ellipsis.

Finally, we have seen that the role of phrasal heads in structural approaches provides further support for a syntactic account of ellipsis. However, what we have observed in the noun phrase ellipsis in Turkish leads us to conclude that it is not always phase heads that license the ellipsis. There are also other functional heads as well that can be the licensors, but they can license the ellipsis in certain interpretational and syntactic circumstances. This highlights the complex interplay between ellipsis and their licensing mechanisms, which requires further investigation following these restrictions.

⁸ I set the discussion of these restrictions aside for future research, as it falls outside the primary scope of this study.

Kaynakça

- AELBRECHT, Lobke (2010). *The syntactic licensing of ellipsis*. John Benjamins.
- BUSQUEST, Joan (2006). "Stripping vs. VP-Ellipsis in Catalan: What is deleted and when?". *Probus*, 18/2: 159-187.
- CHOMSKY, Noam (2001). "Derivation by phase". *Ken Hale: A life in language* (Edt. Micheal Kenstowicz). MIT Press, 1-52.
- CITKO, Barbara (2014). *Phase theory: an introduction*. Cambridge University Press.
- CULICOVER, Peter; JACKENDOFF, Ray (2005). *Simpler syntax*. OUP.
- GALLEGO, Ángel (2009). Ellipsis by phase. *Ms Universitat Autònoma de Barcelona*.
- GENGEL, Kirsten (2007). *Focus and ellipsis: A generative analysis of pseudogapping and other elliptical structures*. University of Stuttgart.
- HERNANDEZ, Ana Carrera. (2007). "Gapping as a syntactic dependency". *Lingua*, 117/12: 2106-2133.
- JOHNSON, Kyle (2009). "Gapping is not (VP-) ellipsis". *Linguistic Inquiry*, 40/2: 289-328.
- LOBECK, Anne (1995). *Ellipsis: functional heads, licensing and identification*. OUP.
- MERCHANT, Jason (2001). *The syntax of silence. Sluicing, islands and the theory of ellipsis*. OUP.
- MERCHANT, Jason (2004). "Fragments and ellipsis". *Linguistics and philosophy*, 27: 661-738.
- WINKLER, Susanne. (2005). *Ellipsis and focus in generative grammar*. Mouton de Gruyter.
- WU, Danfeng (2022). "Island violations in stripping constructions". *Glossa*, 7/1: 1-12.
- WURMBRAND, Susi (2017). "Stripping and topless complements". *Linguistic Inquiry*, 40/2: 341-366.

Eski Türkçede Savaşın Biçim Bilimi ve *yorı-* Fiili Örneğinde Metaforik Savaş*

Morphology of War in Old Turkic and Metaphorical War on The Example
of *yorı-* Verb

Özge Ezel Şahiner

Dr., Ankara / Türkiye

e-posta ezel.sahiner@gmail.com

orcid 0000-0001-9511-7903

doi 10.54316/dilarastirmalari.1487543

Atıf

Citation

Şahiner, Özge Ezel (2025).
Eski Türkçede Savaşın Biçim
Bilimi ve *yorı-* Fiili
Örneğinde Metaforik
Savaş. *Dil Araştırmaları*, 36:
237-256.

Başvuru

Submitted

21.05.2024

Revizyon

Revised

31.07.2024

Kabul

Accepted

22.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem
tarafından incelenmiş ve

ÖZ

Bu çalışmada Eski Türkçede savaşla ilgili söz varlığındaki fiillerden örnekler verilerek Savaşın Biçim bilimi ortaya konmaya çalışılmıştır. Savaşın aşamaları, birbirini izleyen ve sürekli başa dönen eylemler zinciri olarak kabul edilmiş ve altı ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Köktürkçede savaşla ilgili söz varlığının geniş yer tuttuğu bilinmektedir. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerine ait metinlerde de çok canlı savaş tasvirleri bulunmaktadır. Bunun sebebini açıklamak için bu eserlerin yazıldığı çevrelerin ve inançların, savaş ve dünya algıları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu savaşın aşamalarının gerçek ya da metaforik olarak bu metinlerde değişmez bir işlev olarak yer aldığı gösterilmiştir. Farklı çevrelere ait metinlerdeki savaş motifini göstermek için *yorı-* fiilinin savaşın hücum aşaması ile ilgili kullanımlarına ve metaforlaşmasına başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Savaş Söz Varlığı, Savaşın Biçimbilimi, *yorı-* Fiili, Metafor.

ABSTRACT

In this study, the Morphology of War has been tried to be revealed by giving examples of verbs in the vocabulary related to war in Old Turkic. The stages of the war are accepted as a chain of actions that follow each other and constantly return to the beginning and are classified under six main headings. It is known

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Doktora programında tamamlanmış olan “Eski Türkçede Savaş ve Mücadele ile İlgili Söz Varlığı: Kültürdilbilim Çerçevesinde Bir İnceleme” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

that the vocabulary related to war has a wide place in Kokturkish. There are also very vivid war depictions in the texts of Old Uyghur and Karakhanid Turkish. To explain the reason for this, the perceptions of war and the world of the environments and beliefs in which these works were written were compared. As a result of the comparison, it has been shown that the stages of war, literally or metaphorically, are a constant function in these texts. In order to show the war motif in texts from different circles, the use and metaphorization of the verb *yori-* related to the attack phase of the war was used.

Keywords: Old Turkic, War Vocabulary, Morphology of War, *yori-* verb, Metaphor.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: The characteristics of the Turks, known as a warrior nation, are also reflected in the language. The Orkhon inscriptions provide a rich source of vocabulary related to war due to their content. It is said that the Uyghur Turks lost their warrior characteristics upon accepting Buddhism. However, even though there were radical cultural changes, war was included both literally and metaphorically in the texts of Old Uyghur Turkish and Karakhanid Turkish, and vivid war depictions were made.

Literature Rewiev: Studies on vocabulary related to war and military terms focus on names such as ranks, titles, and war tools. The proportion of verbs in these studies is relatively low; in those that do include verbs, they are often examined in an alphabetical list without any classification. In this study, it is emphasized that war is a chain of actions, and the war process is divided into stages; it is thought that with this classification, results can be obtained regarding the purpose of writing the texts.

Scope: In this study, the selected texts from Old Turkic (Orkhon Inscriptions, Tunyukuk Inscription, Uyghur Inscriptions, Yenisei Inscriptions, Altay Inscriptions, Kyrgyzstan Inscriptions, Runic Manuscripts, Old Uyghur Turkish Legal Documents, Irk Bitig, Huastuanift, Aç Bars Story, Kuansı im Puser, Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara, Daşakarmapathāvadānamālā, Six-Tusked Elephant Story, Üç İtigsizler, Maytrisimit, The Sūtra Of Golden Light VI. Book, The Sūtra Of Golden Light VII. Book, Kutadgu Bilig, Dīvānu Lugātī't-Türk, Rylands Manuscript Interlinear Translation Of Qoran Into Turkic, Atabetü'l-Hakāyık) were examined and war-related verbs were identified and classified. This classification was called *the morphology of war*. It has been determined that in addition to real war, metaphorical struggles are also included in these texts and that these have significant parallels with real war processes. It has been observed that issues such as fighting against demons, struggling with dangers on the path to benefit all living beings, opposing external enemies who want to destroy the teachings/religion, and destroying internal enemies (wordly desires and pleasures etc.) who try to prevent people from spiritual salvation are also phrased through war-related verbs. Therefore they were included in the study.

In the article, the subheadings of the six stages of war are presented. A few examples of the verbs associated with these subheadings are provided in parentheses. It is important to note that the variety of verbs and their frequency of use in the doctoral thesis, which serves as the source for this article, is much greater.

Methodolgy: The verbs identified in the examined texts were classified under six main headings: *Pre-war, preparation for war, attack, moment of war, result of war* and *after war*. This process, which is a chain of actions that constantly returns to the beginning, also sheds light on the ways in which the Turks living in the steppe perceived life. One of these verbs, *yori-*, is included under the subheading of the army's mobilization and advancement during

the attack phase of war. By showing the uses of this verb in relation to real and metaphorical war, the metaphORIZATION process of both war and the verb yorı- is examined.

Results: In Old Turkic, many verbs related to war were used. In addition to describing a real war, verbs related to war were also used metaphorically in struggles or in the narration of everyday events. Concepts that were opposed were likened to the enemy, and the effort exerted was likened to war. The uses of the verb yorı- are also examples of this situation. It has been determined that the verb is metaphORIZED by using the following meanings: "1. to march against real enemy troops in a real war, to set out on an expedition > 2. to march against concepts considered enemies in a metaphorical war (such as the devil, danger, etc.) > 3. to walk or advance on the path set out to reach a religious goal or salvation (such as becoming a priest/nun, reaching Nirvana, etc.) > 4. to live (considering life as the attack phase of a war with the metaphor of DEATH IS ENEMY)".

0. Giriş

Türkçenin bilinen en eski yazılı metinleri aynı zamanda dönemin savaşlarını anlatan tarihî belgelerdir. Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerindeki runik harfli yazıtların ardından gelen Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerine ait metinlerin çoğunda ise savaşın esas konu olmadığı görülmektedir. Fakat birbirini izleyen bu iki dönemde de savaş ve mücadeleye dair söz varlığının yadsınamayacak ölçüde kullanıldığı görülmektedir. Türkçede savaş ve askerlikle ilgili söz varlığı çalışmalarında çoğunlukla rütbe, ünvan, savaş aletleri vb. isimlere yer verildiği görülmektedir.¹ Bu çalışmalarda fiillerin oranı oldukça az olduğu gibi, fiillere yer verilen çalışmalarda da genellikle belirli bir sınıflandırma gözetilmediği ve tespit edilen fiillerin alfabetik sıraya göre incelendiği görülmektedir.

Bu makalede ise Eski Türkçeye ait metinlerde savaşın tüm aşamalarını ilgilendiren fiillerin sürece göre sınıflandırıldığı bir şema sunularak savaşın biçim

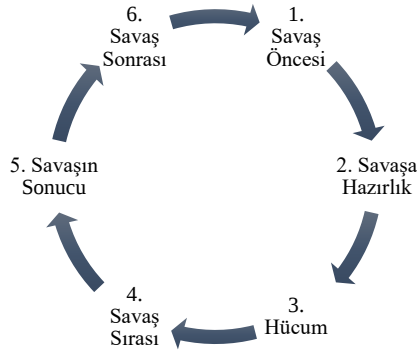
¹ Türkçede savaş ve askerlikle ilgili söz varlığı araştırmalarında çoğunlukla isimlerin incelendiği çalışmalar için örnekler: Donuk, Abdülkadir (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askerî Ünvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.; Teres, Ersin (2007). "Karahanlı Türkçesinde Askerlikle İlgili Bazı Terimler Üzerine (2)". *Turkish Studies*, 2(4): 1185-1192.; Şirin, Hatice (2012). "Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler". *Bilgi Dergisi Kış Sayısı*, 60: 257-272.; Gül, Ekrem (2014). "Babürname'de Geçen Askerî Terimler Üzerine". *Belleten* 2014-62-1: 27-103.; Vezvezoğlu, Selman (2017). *Eski Türkçede Askerlik Terimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.; Yılmaz, Saffet (2018). "Eski Türk Runik Harfli Metinlerdeki Askerî ve Siyasî Terimler ile Ünvan Niteleyicilerin Özbek Türkçesindeki İzleri". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7): 260-296.; Efe, Kürşat (2023). "Türkçe Sözlüklerde Askerî Terimler". *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı (21-22 Haziran 2022)*. (Edt. Emrah Bozok vd.). Ankara: Milli Savunma Üniversitesi: 165-204.; Küçük, Serhat; Gemici, Halil İbrahim (2023). "Dīvānu Lugātī't-Türk'teki Savaş Terimlerine İlişkin Bir Tasnif Denemesi". *Journal of Old Turkic Studies*, 7(2): 475-505.; Öztürk, Seyfullah (2023). "Fazlullâh Han Lügâtî ve Diğer Çağatay Sözlüklerinde Savaş Terimlerinin Karşılaştırılması". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(10): 764-775.

Vezvezoğlu (2017) çalışmasında yalnızca "savaşmak" anlamındaki 18 fiile yer vermektedir. Eker (2006) ise *sü* ile kurulan bütün yapıları içeren, dolayısıyla Eski Türkçede savaşla ilgili önemli fiilleri de ele alan bir çalışma yapmıştır.

bilimini² ortaya koymak amaçlanmaktadır. Metinler, savaşın biçim bilimine göre değerlendirildiğinde yalnızca savaşla ilgili fiiller tespit edilmiş olmayacak, aynı zamanda savaşın hangi aşamasına ağırlık verildiği, savaşın sebep ve sonuçları, metnin hangi amaçla yazıldığı vb. sonuçlara da ulaşılabilecektir.³ Savaşı konu almayan metinlerde dahi metaforik mücadelelerin benzer fiiller ile anlatıldığı ve farklı konulardaki metinlerin de kurulan bu iskelet yapıya göre incelenebileceği *yorı-* fiilinin metaforik kullanımları üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Savaşın Biçim Bilimi

Savaşın biçim bilimi olarak önerilen sınıflandırma, içerisinde gerçek bir savaş anlatısı ya da manevi bir mücadele içeren metinleri, söz varlıklarındaki fiillere göre inceleyerek bu metinlerin değişmez işlevlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Kişiler, masalın biçim bilimindeki gibi çok çeşitli olabilir. Kahraman; Köktürk ordusunda bağlı boyları itaat altına almak isteyen bir komutan, son Köktürk kağanını öldürerek Uygur Devleti’ni kuran bir Türk kağanı, Buda olmak için yola çıkmış bir bodhisattva, şeytanlar ordusuyla savaşan bir hükümdar, din yolunda savaşan bir peygamber, nefsiyle mücadele eden sıradan bir insan olabilir. Kahramanın kim olduğundan bağımsız olarak metinlerde tespit edilen işlevler ortaktır. Bu işlevler, sürekli başa dönen ve temelde altı aşamadan meydana gelen bir döngü olarak resmedilebilir.

Şekil 1 Savaşın Aşamaları

² Propp’un ilk kez 1928’de yayımlanan *Masalın Biçimbilimi (Morfologiya skazki)* çalışması halkbilim alanında önemini korumaktadır. Propp (2020: 6-65) derlenen masalların sınıflandırılma sistemlerini eleştirerek masallarda değişmeyen işlevleri tespit etmiş ve masalın biçim bilimini ortaya koymuştur. Ardından Campbell (1949 / 2010) evrensel mitlerdeki kahramanları merkeze alan çalışmasını yayımlamıştır. Bu çalışmalarda kişilerin yolculuğuna ve dönüşümüne odaklanılmaktadır; savaşın biçim bilimi ise toplumu ilgilendiren bir süreç ve döngüdür.

³ Tunyukuk, Kök Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarının savaşla ilgili fiillere göre karşılaştırılması için bkz. Şahiner (2023).

Bahsedilen tez çalışmasında Eski Türkçeden seçilen metinler (Orhon Yazıtları, Tunyukuk Yazıtı, Uygur Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Altay Yazıtları, Kırgızistan Yazıtları, kâğıda yazılı Runik belgeler, Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri, İrk Bitig, Huastuanift, Aç Bars Hikâyesi, Kuanşi im Puser, Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi, Daşakarmapathâvadânamâlâ, Altı Dışlı Fil Hikâyesi, Üç İtigsizler, Maytrisimit, Altun Yaruk VI. Kitap, Altun Yaruk VII. Kitap, Kutadgu Bilig, Dîvânü Lugâti't-Türk, Türkçe İlk Kur'an Tercümesi-Rylands Nüshası, Atabetü'l-Hakâyık) taranarak elde edilen söz varlığı sınıflandırılmış ve altı ana başlık elde edilmiştir: 1. *Savaş Öncesi*, 2. *Savaşa Hazırlık*, 3. *Hücum*, 4. *Savaş Sırası*, 5. *Savaşın Sonucu* ve 6. *Savaş Sonrası*. Bu başlıkların her biri alt başlıklara ayrılmaktadır, tespit edilen her fiil madde başı yapılarak incelenmekte, hangi metinlerde geçtiği listelenmektedir.

Bu makalede ise her alt başlıkla ilgili tespit edilen fiillerden yalnızca birkaçına ve bu fiillerin kullanıldığı metinlerden yalnızca birine, yapıyı anlaşılır kılmak için parantez içlerinde yer verilecektir. Fiillerin burada yer verilenden çok daha fazla sayıda olduğu ve pek çok farklı metinde kullanıldığı göz önüne alınırsa, Eski Türkçede savaş ve mücadele ile ilgili söz varlığının kapladığı alan anlaşılmakta ve bozkırda yaşamış Türk topluluklarının hayatlarının önemli bir bölümünde yer eden savaş ve mücadele olgusunun dile ne ölçüde yansıdığı ortaya çıkmaktadır.

1.1. Savaş Öncesi

Bu dönemin ilk aşaması (aslında bir önceki savaşta galip gelmesiyle oluşan) barış ortamıdır (*tokuşma*- “savaşmamak” KTİKT 4:90, *tüzül*- “anlaşmak” KT G5). Düşmanlarla anlaşma içinde yaşanan (*and bir*- “yemin vermek” DLT 231, *bıçgas bitig kıl*- “biat sözleşmesi yazmak” DLT 231), elçiler vasıtasıyla ilişkilerin düzenlendiği (*yalabaç bar*- “elçi gitmek” E-29, *yumuş yorit*- “elçi göndermek” E-152), ticaretin sorunsuzca yapılabilirdiği (*arkış tērkiş ı*- “kervan göndermek” KT G8, *buşsuz bër*- “sorunsuzca vermek” BK K4) ve hatta evliliklerle boylar ya da devletler arası bağların güçlendirildiği [*alı bër*- “(kızını / oğlunu) almak” BK K9, *bër*- “(gelin olarak) vermek” BK D17] devre ile başlamaktadır. Buradaki birkaç fiil sayesinde bazı savaşların neden çıktığı anlaşılmaktadır; elçi ziyaretlerinin ya da ticaretin aksaması (*yalabaç edgü sab ötüğ kelme*- “elçi, iyi niyet sözü gelmemek” BK D39, *arkış kelme*- “kervan gelmemek” BK D41) sefere çıkmak için yeterli sebeptir. Bu seferler öncelikle korkutma (*añut*- “tehdit etmek” ŞU D8, *us kötür*- “huzursuz etmek” KB 2270) amaçlıdır ve halkta korkuya (*kıyım bol*- “paniğe kapılmak” DLT 519, *ürk*- ŞU G7) neden olur. İzleyen aşamada, gelecek düşman tehlikesine karşı öğüt verme (*sakin*- “korunmak” KB 5163, *yakın turma*- KB 4262), koruma (*ada tuda tegürme*- “tehlike eristirmemek” DKPAM 4350, *küdeş*- “korumak” KB 1413) ve önlem alma ile ilgili fiiller [*odug tur*- “uyanık olmak” KB 4138, *yügürtme*- “(düşmanı) koşturmamak” T54] yer alır.

Bir sonraki aşamada düşmanın beslediği kötü niyetlerle ilgili fiilleri (*añug bilig ö*- “kötü düşünceler beslemek” KT G5, *ölürgeli sakın*- “öldürmeyi tasarlamak” Mayt 58.16, *sülegeli ugra*- “savaşmayı planlamak” AY VI 105), kışkırtma (*kikçür*- “kışkırtmak” KT D6, *yoñaşur*- “birbirine düşürmek” KT D6) ve aldatma amaçlı hamlelerle ilgili fiiller (*alda*- “aldatmak” DLT 139, *ar*- “kandırmak” KT G5)

izlemektedir. Askerî yöntemlerden önce tercih edilen ve toplumun iç dinamiklerini bozmayı hedefleyen bu hamleler başarıya ulaştığında halkın aldanmasının (*al-* “aldanmak” BK K6, *yañıl-* “yanılmak” KT D19) ve bunun sonucunda kendi devletini ve kağanını bırakarak düşmana yaklaşmasının [*içgin-* “(kağanı) yitirmek” On 2, *ıd-* “(devleti, töreyi) bırakmak” BK D7, *yablak kigür-* “nifak sokmak” KT D23] sonuçları, düşmanla savaşılmış ve mağlup olunmuş derecede yıkıcı olabilmektedir. Bu durum, devamında isyan ve iç karışıklıkları (*ala bol-* “asi olmak” DLT 53, *ikegü bol-* “birlik bozulmak” KT K3, *özne-* “karşı koymak” KB 2421) doğurmaktadır. Böylece *Savaş Öncesi* dönemin son aşamasına gelinmektedir ki burada artık anlaşmaların bozulmasıyla (*adaşlık üze turma-* “dostluğu devam ettirmemek” DLT 85, *and sı-* “yemin bozmak” KTİKT 9:12, *yaraşma-* “anlaşmamak” KB 2270) düşman olunmuştur (*düşman bol-* KTİKT 28:8, *tokışmak tile-* “savaşmak istemek” KB 2364, *yagı bol-* “düşman olmak” BK D26).

1.2. Savaşa Hazırlık

Sefere çıkmadan önce yapılanlar hazırlık devresini⁴ oluşturur ve ilk aşamada ordu unsurlarının toplanmak için harekete geçmesiyle ilgili fiiller (*çık-* KTİKT 4:71, *ên-* KT D12, *taşra yori-* “dışarı çıkmak” BK D10) yer alır.

Orduya katılacaklara çağrıda bulunulduktan (*kıkır-* “çağırarak” DLT 310, *okuş-* “çağırışmak” DLT 320, *ünde-* “çağırarak” DKPAM 3859) sonra, orduya katılma ve ordunun kurulması ile ilgili fiillere (*katıl-* ŞU K7, *kur-* “askeri toplamak” DLT 267, *süke bar-* “orduya gitmek” IB 35) sıra gelmektedir. Askerlerin / birliklerin bir araya gelmesi ile ilgili fiillerin çeşitliliği (*bög-* “toplamak” DLT 273, *çuglan-* “toplanmak” DLT 388, *kabiş-* “birleşmek” T20, *kubran-* “toplanmak” T4, *têril-* KT D12, *yumut-* “toplanmak” KB 3007) ve kullanım sayılarının çokluğu dikkat çekmektedir. Orduya / savaşa katılmak istemeyenlerle ilgili fiiller de [*çıkma-* “sefere çıkmamak” KTİKT 9:39, *iglep yat-* “(düşmanı görünce) hastalanıp yatmak” KB 2326, *oldur-* “oturmak, savaşa katılmamak” KTİKT 4:95] burada yer almaktadır. Hazırlığın (*anun-* “hazırlanmak” DLT 111, *anut-* KTİKT 9:46) sonraki adımı silah (*bile-* “bileylemek” DLT 563, *tulumlan-* silâh kuşanmak” DLT 399, *yarıklan-* “zırhlı olmak” KB 2360), teçhizat ve yolla ilgilidir (*kêmi yarat-* “gemi donatmak” PKP XXXI, *yêrçi tile-* “kılavuz aramak” T23, *yir yol bul-* “sefer yolu bulmak” KB B38). Hazırlıkların ardından orduya liderlik edilmesi, düzenlenmesi (*başla-* “komuta etmek” E-32, *êt-* “muharebe düzenine sokmak” KÇ 9, *tüme-* “düzenlemek” AY VI 113), çeşitli görev ve rütbelerin verilmesinin (*sü başı bol-* “ordunun başına geçmek” KB 4143) ardından ordunun savaş düzeni alması (*çergeş-* “saf tutmak” DLT 371, *sağ tut-* KTİKT 61:4, *tirgeş-* “saf oluşturmak” DLT 231) ile ilgili fiillere yer verilmiştir.

⁴ Bozkırdaki Türk toplumu için gündelik hayatın parçası olan at binmek, ok atmak, güreşmek vb. de savaşa hazırlık sayılmaktadır. Roux (2020: 125-130) Türklerde avlanmanın savaşı en iyi öğreten etkinlik olduğuna ve erişkin sayılmak için avda başarı elde etmek gerektiğine değinmektedir.

Henüz sefere çıkılmamış olsa da düşmanın baskın yapma tehlikesi bulunmaktadır. Bu nedenle sıradaki aşamada askerin / ordunun tetikte olması (*sakçı bol-* “bekçi olmak” KB 2143, *titrü bak-* “dikkatli bakmak” DLT 564), önleyici faaliyetler gerçekleştirmesi (*kargu olgurt-* “gözetleme kulesi yerleştirmek” T53, *yelme ur-* “keşif devriyesi çıkarmak” T34); düşmanın tuzak kurması (*aq yad-* “ağ yaymak” KB 3637, *tor tuzak yarat-* “tuzak kurmak” DKPAM 1802) gibi eylemler yer alır.

Sefere çıkmadan önce yol ve düşman birlikleri hakkında bilgi edinmek savaşın gidişatını etkileyen önemli bir etkidir. Bu nedenle hücum öncesi öncü birlik gönderme (*biya / biye id-* “öncü birlik göndermek” ŞU D11, *bidgüci er id-* “yazıcı er göndermek” ŞU G3) ve istihbarat faaliyetleriyle ilgili fiiller (*til al-* “muhabir almak” KB 2351, *küreg kel-* “kaçak gelmek” T8, *saw eşid-* “istihbarat almak” T12) bu aşamada yer almaktadır. Edinilen bilgiler doğrultusunda düşünme, savaş planlama, karar alma (*ögleş-* “fikir alışverişinde bulunmak” T20, *ötün-* “arz etmek” T18, *sakin-* “düşünmek” T22) aşamalarının ardından savaşın başladığını gösteren simgesel törenlerle ilgili fiillerle (*tug taşık-* “tuğ açmak” ŞU D5, *tug ur-* “davul çalmak” DLT 498, *beçkemlen-* “savaş nişanı takmak” DLT 405, *çermet-* “at kuyrugu örmek” DLT 437) hazırlık aşaması sona ermiş olur.

1.3. Hücum

Bu devrenin ilk aşaması ordunun sefere çıkması / çıkarılması ve ilerlemesi (*atlan-* KÇ 20, *akıt-* “akın ettirmek” KT K8, *elt-* “sevk etmek” DKPAM 3717, *süle-* “sefere çıkmak” KT D2, *yorı-* “yürümek” BK D27) ile ilgili fiilleri içerir. Aşağıda ayrıntılı ele alacağımız *yorı-* fiili de hücumun yolda ilerleme aşaması için kullanılan fiillerdendir. Sefere çıkan ordunun konuşlanması ile ilgili fiillerin (*kışla-* BK D31, *olor-* “yerleşmek” T31) ardından, yolda karşılaşılan engelleri geçme ile ilgili fiillerin (*aş-* T26, *kar sök-* “kar küremek” KT D35, *keç-* ŞU G3, *yüz-* BK D30) yer aldığı aşama gelmektedir. Hücum aşamasının bitişi iki türlü olabilir: İlkinde düşmanın karşıdan gelmesi (*kel-* T15), karşılaşma (*tuş-* “karşılaşmak” KB 2375, *yakış-* “yaklaşmak” DLT 95, *yoluk-* “karşılaşmak” ŞU G1) ya da baskına uğrama (*basık-* DLT 326, *basın-* T39); ikincide ise hedefe ulaşma (*kel-* T37, *teg-* “ulaşmak” BK G8), pusuru kurma ve düşmanı basma (*bas-* KT K8, *bus-* “pusu kurmak” BK 2028) şeklindedir. Hücum aşaması düşmanla karşılaşıldığı anda sona erer ve savaş başlamış olur.

1.4. Savaş Sırası

Bu bölümde yer alan ilk başlıkta “savaşmak” anlamındaki eylemler (*sünüş-* ŞU D1, *tokış-* KTİKT 4:76, *uruş-* KB 3400) listelenmiştir. Askerî birliklerin arazide görev yerlerine yayılması (*tar-* “birlikleri yaymak” DLT 524, *yadıl-* DLT 477), düşman birliklerini kuşatması (*aw-* “kuşatmak” DLT 336, *egir-* KT K6) ve düşman saflarına girmesi (*çömüş-* “derine dalmak” DLT 221, *kir-* KÇ 23, *topul-* “delmek” KB 2328) ile ilgili fiiller tespit edilmiştir. Ardından kahramanın silahına davranması (*kında çık-* “kından çıkmak” KB 87, *kiriş kur-* “yay kurmak” DLT 310, *ya tart-* “yay çekmek” DKPAM 3560), düşmanı vurması ve yaralaması (*bıç-* KB 286, *kılıçla-* KT K5, *ok at-* KTİKT 8:17, *sanç-* “mızraklamak” KT K9, *tokı-* ŞU D8, *ur-* PKP XVII); darbe alması ve yaralanması ile ilgili fiiller (*berge yi-* “kamçı yemek” KB 2395, *kan ak-* DKPAM 3868) izlemektedir.

Sıradaki aşamada mücadele sırasında ölme (*öl-* T16, *can bir-* KB 2404) ve öldürme (*baş yuw-* “baş yuvarlamak” DLT 615, *öldür-* KB 2383) için kullanılan fiiller yer alır. Bunun ardından savaş / mücadele sırasında güçten düşme (*küç kewil-* “güç zayıflamak” DLT 270, *küç yetme-* DKPAM 3859), çabalama ve dayanma (*berk tur-* KTİKT 8:45, *serin-* “dayanmak” KB 2379), yardımla ve yeniden güçlenme ile ilgili fiiller (*küç bir kıl-* DLT 125, *yārī bër-* “yardım etmek” KTİKT 9:25, *küç üntür-* “güç toplamak” DKPAM 2482) gelmektedir. Düşmanı dağıtma aşamasını (*saç-* KB 2291, *sür-* KT D23, *yañ-* T16), kaçma (*kaç-* On 9, *tez-* ŞU G10) ve takip etme (*ért-* “peşinden gitmek” ŞU D3, *soñda-* “takip etmek” DLT 618, *ud-* “kovalamak” ŞU D6) ile ilgili fiiller izlemektedir. Düşmanı yakalama, esir almanın ardından (*bağ berkit-* “sağlam bağlamak” KTİKT 47:4, *tut-* KT D32), yağmalama (*tala-* “yağma etmek” KB 280, *yulı-* “yağmalamak” ŞU G5) ve eve dönme ile ilgili fiillerle (*ebke teg-* On 10, *ebkerü tüş-* T30) Savaş Sırası başlığı sona ermektedir.

1.5. Savaşın Sonucu

Bu aşama, öncelikle kazanan ve kaybeden taraf için ikiye ayrılmaktadır. Savaşı galibiyetle sonlandıran taraf için üstünlük sağlama, galip gelme anlamındaki fiilleri (*gālib bol-* KTİKT 37:173, *ut-* “mağlup etmek” AY VI 576, *yey-* KTİKT 4:74), düşmana ağır yenilgi yaşatma ve düşmanı tamamen yok etme ile ilgili fiiller (*artat-* “tahrip etmek” Tar D5, *buz-* BK D24, *urugsırat-* “nesli yok etmek” KT D10, *yokat-* PKP LIV) izlemektedir. Savaşın kazanılmasıyla elde edilenlerle ilgili (*al-* BK D24, *kazgan-* BK K12, *hazine ur-* “hazine toplamak” KB 3000) fiillerin ardından, düşmana baş eğdirme (*boyun eg-* KB 5482, *sökür-* “diz çöktürmek” KT D2, *yüküntür-* “baş eğdirmek” KT D18), kendine tabi kılma (*baz kıl-* “bağımlı kılmak” BK K10, *içger-* “ilhak etmek” BK D26) ve esir etme ile ilgili fiiller (*bulnad-* “esir etmek” KÇ 5, *bulun kıl-* “tutsak etmek” DLT 201) gelmektedir. Elde edilen ganimeti paylaşırma (*neng bir-* KB 2398, *mal üle-* KB 2276) ve kendine bağlanan halkı getirme (*kelür-* ŞU D3, *süre kel-* ŞU G2) ile ilgili fiillerle savaşın kazanan taraf açısından kısa vadedeki sonuçları son bulur.

Mağlup taraf içinse kaybetme ve ağır yenilgi yaşama anlamındaki fiilleri (*buzul-* KB 2301, *sın-* “yenilmek” DLT 278), tabi olma (*bazlan-* Tez K5, *içik-* BK D37, *kör-* KT G2), esir olma (*bulun bol-* KB 2402, *kün kul bol-* KT D7), baş eğme (*baş tıg-* “bağ eğmek” DLT 155, *yükün-* T28) ile ilgili fiiller izlemektedir. Savaşın sonucuyla ilgili fiiller için üçüncü kategori ise savaşın bitmesi (*tokış amrul-* “savaş sona ermek” KTİKT 47:4, *çoğı kiter-* “kargaşa ortadan kalkmak” KB 1926) ve barışma, anlaşma (*illeş-* “barışmak” KB 2362, *yaraş-* “anlaşmak” KB 2360) anlamındaki fiilleri içermektedir.

1.6. Savaş Sonrası

Bu dönem, savaşın ardından tarafların uzun vadedeki kazançlarını ve kayıplarını göstermektedir. Kazanan tarafta refah seviyesi yükselirken bağımsızlığını koruduğu için “adını” devam ettirebilir. Kaybeden taraf içinse yaşam şartları zorlaşır, verilen ağır kayıplar ve bağımsızlığın kaybedilmesi neticesinde yok olma tehlikesi baş gösterir.

Kazanan tarafta düşman tehlikesinden kurtulmanın ardından (*kurtul-* KTİKT 3:200, *yağısız kıl-* “düşmansız kılmak” BK D24), savaşta üstünlük gösteren askerlere ünvan verilir, bu kişilerin ünü yayılır (*at bér-* BK D41, *atka teg-* E-48, *çavık-* “nam salmak” KB 2277). Kazanan tarafın hâkimiyet alanı genişlerken yeni eklenen nüfus üzerinde düzenlemeler yapma (*ét-* “düzenlemek” KÇ 14, *il bas-* “hükmetmek” KB 2711, *ajun tut-* “dünyaya hükmetmek” KB 445), yeni yerleşim yerleri kurarak halkı yerleştirme (*kontur-* KT D2) ve iyi şartlarda yaşama, zenginleşme ile ilgili fiillere (*bayu-* DLT 620, *yorı-* “kalkınmak” T61) yer verilmiştir. Sonunda kazanan taraf karşı tarafa ceza verme (*kıyın ay-* “ceza vermek” ŞU D2) ya da yumuşak politika uygulama (*boşut-* “serbest bırakmak” DLT 113, *yul-* “bağ çözmek” DLT 471) hakkına sahiptir ve bağımsızlığını perçinleyerek adını / birliğini devam ettirebilmektedir (*bodun bol-* KT D11, *idisiz kalma-* BK D16).

Kaybeden tarafta yaşam şartları zorlaşırken (*emgek kör-* “eziyet görmek” BK D16, *ulın-* “zorluk çekmek” DLT 111), bağımsızlığın kaybedildiği ve birliğin bozularak (devlet, boy) adının yok olma tehlikesiyle karşılaşıldığı (*alkın-* “mahvolmak” T3, *at ıt-* “(Türk) adını bırakmak” KT D7, *élsire-* “devletsizleşmek” BK D11, *yok bol-* BK D33) en karanlık dönem gelir.

Eski Türkçede tespit edilen savaşla ilgili fiillere göre Türkler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında yeniden mücadeleye başlamakta ve süreç en başa dönmektedir.

2. Gerçek ve Manevi Savaş Arasındaki Paralellikler

Savaş anlatısı içeren metinlerde tespit edilen ve altı aşamadan oluşan mücadele döngüsü; Maniheizm, Budizm ve İslamiyet kültür dairelerinde gelişen çeviri ve telif eserlerde de benzer biçimde görülmektedir. Savaşın kahramanı, düşmanı, sebebi, hedefi, sonucu değişse de eylemlerin aynı olduğu görülmektedir. Bu aynılık kullanılan fiillere de yansımıştır. Bu metinler arasındaki paralellik aşağıda maddeler hâlinde gösterilmeye çalışılacaktır. Her başlığın ardından gelen ilk madde Eski Türkçe döneminde Köktürk ve Uygur devri yazıtlarındaki, savaş anlatısı içeren metinlerdeki anlayışı; ikinci madde ise yine Eski Türkçe döneminden kalma Maniheizm, Budizm ve İslamiyet dinleri çevresinde gelişen eserlerdeki anlayışı yansıtacak şekilde düzenlenmiş ve bu anlayışı yansıtan metinlerden birkaç örnek parantez içlerinde gösterilmiştir:

a. Doğru yolda olma, yoldan şaşmama:

- Kağanına bağlı olanlar için sıkıntısız bir hayat vardır (KT G3-G5); kağanına isyan edenleri ise ölümler ve adlarının kaybolup gitme tehlikesi beklemektedir (KT G9, KT D7).
- Dinin gereklerine uyanları iyi bir yaşam bekler (AY VI 330-376; KTİKT 34:37); Buda'nın, Mani'nin öğretisine, peygamberlere, ayetlere uymayanların sonu kötü olacaktır (Mayt 68.1-35; KTİKT 58:20).

b. Savaşın sebebi ve yola çıkma:

- Bağımsızlık için (KT D9); kağanın hâkimiyet alanını korumak ve genişletmek (KT D2); halka daha iyi şartlar sunabilmek (KT D28) ve ünvan kazanmak için (KÇ 7) evden ayrılarak savaşmak gerekmektedir.
- Öğretiyi / dini korumak ve yaymak için (KTİKT 9:41), tüm canlılara faydalı olmak (PKP XXI) ve rahip / rahibe olmak için (Mayt 52.55) evi terk ederek yola çıkmak gerekmektedir.

c. Düşmanın kim olduğu:

- Kağana baş kaldırdığı için itaat altına alınması gereken bağlı boylar ve beyleri iç düşman (KT D19, BK D30); ekonomik - siyasi nedenler ve fütuhât anlayışıyla savaşa girilen komşu devletler dış düşmanlardır (KÇ 17).
- İnsanı isyana sürükleyen arzu, hevesler ve şeytan iç düşman (HU 16-39); inanılan dini ortadan kaldırmak isteyenler, kâfirler dış düşmanlardır (KTİKT 5:33).

ç. Düşmanın kandırma çabaları:

- Düşman (Çinli elçiler, hükümdarlar vb.) Türk halkını ve beyleri sürekli kandırmaya, yanına çekmeye çalışır; devletin iç dengelerini bozmaya yönelik hamleler yapar (KT G5, KT D6).
- Düşman (dünyevi hevesler, şeytan, kâfirler) inananları sürekli yoldan çıkarmaya çalışır; iç huzuru bozarak vesvese verir (Mayt 58.1-12; KTİKT:36:62; KB 5475).

d. Hayatı bir döngü olarak algılama:

- Hayat savaşlar silsilesidir, biri biter diğeri başlar (BK D22-41). Varlığını devam ettirmek ve refaha ulaşmak için savaşta doğru stratejiler izleyerek kazanan olmak gerekir (T59-61).
- Hayat yaşamlar döngüsüdür, biri biter diğeri başlar (Mayt 43.1-21). Ebedî mutluluğa ulaşmak için hayat mücadelesinde öğretinin / dinin kurallarına uyarak başarılı olmak gerekir (AY VI 387-402; DKPAM 2734)

e. Savaşta / mücadelede kazanma:

- Savaşı kazanan düşmandan kurtulup elde ettiği ganimetlerle rahat bir hayata kavuşur (T8), ünvan ve makam kazanır (E-48). Çok büyük bir zafer elde etmek sıkıntısız bir hayata kavuşturur (BK K3).
- Öğretiye / ayetlere uyan ve iyi bir yaşam süren kişi hayat mücadelesini kazanır (KTİKT 20:80); ölünce öteki dünyada cennete ya da yeniden doğuşta iyi bir yaşama kavuşur (KTİKT 47:12). En büyük mücadeleyi

kazanan sürekli doğum döngüsünden kurtulur, Nirvana'ya ulaşır (Mayt 54.20-30).

f. Savaşta / mücadelede kaybetme:

- Zorluklarla dolu esir hayatı yaşanır; birliğin düzeni bozulur; devletin, boyun adının yok olup gitmesi tehlikesi vardır (BK D33, T3).
- Cehennemde ya da yeni hayatta türlü zorluklar ve işkenceler yaşanır (DKPAM 218-231; KTİKT 4:56); ayetlerin / öğretilerin tahrip edilmesi ve inanın unutulup gitmesi tehlikesi vardır (AY VII 360-366).

g. Ölüm anlayışı:

- Savaşta ölmek övünç kaynağıdır, savaşta ölen kahramandır (E-32).
- Budizm'de en büyük makam olan Nirvana'ya ulaşma beden ölümü ile tamamlanır (Güç ve Sert 2020: 24) (DKPAM 3089), İslamiyet'te din yolunda savaşırken ölenler için şehadet mertebesi vardır (KTİKT 3:169).

İncelenen metinlerin etki alanları ve konularının farklılığına rağmen bu paralellikler, onların söz varlığında da benzerlikler meydana getirmiştir. Bu dinler çevresinde gelişen edebî eserlerin büyük bir kısmı çeviri eserler olduğu için Türklerin hayatı kavrama biçimleri için kaynak gösterilemeyecek olsa da Türkçenin manevi mücadeleleri anlatmada başvurduğu söz varlığını ortaya koyması açısından değerlidir ki bu söz varlığı gerçek bir savaşı anlatmada kullanılan söz varlığıyla önemli ortaklıklar içermektedir.

3. Türklerin Kabul Ettiği Dinlerin Savaşta Bakışı ve Türklerin Savaşçılığına Etkisi

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde Maniheizm, Budizm ve İslamiyet dinleri çevresinde gelişen eserler bulunmaktadır. Bu dinlerin Türkler üzerindeki etkisi çok kapsamlı bir çalışmanın konusu olmakla beraber burada yalnızca bu dinlerdeki savaş algısına ve Türklerin savaşçılığı üzerindeki etkilerine kısaca değinilecektir.

Maniheizmde evrenin kökeni iyi ile kötünün zıtlığı üzerine temellenir; Karanlık ülkesinin hükümdarı, ezeli Işık ülkesine saldırıp bir parça ışık çalar. Işık ülkesinin ilahı, karanlıkla savaşması için insanı doğurur. Karanlık devleri, bu ilk insanı öldürüp yuttuğu vakit dünya ortaya çıkar. Mani dininin amacı, üç evrede gerçekleşen bu savaş nedeniyle maddeye hapsolan ışığı kurtararak Işık ülkesine döndürmektir. Bunun için rahip / rahibeler inziva hayatı yaşar, halksa Mani dininin ahlak kurallarına uyarak ışığı kurtarmaya çabalar (Rasonryi 1993: 110; Schimmel 1999: 95-98; Tekin 1963: 2; Zeren 2015: 78). Mani dini çatışma üzerine temellenen, dünyanın ve insanın yaratılışını savaş ile anlatan ve bu dine bağlı olanları ışığı kurtarma mücadelesine ortak eden bir inanıştır. Bu inanışta hayat bir mücadeledir ve dolayısıyla Mani dinine ait metinlerde savaş ve mücadeleye dair söz varlığına rastlamak kaçınılmazdır.

Budizm MÖ. 560'lı yıllarda Siddharta'nın en derin bilgiye (dört kısımlı hakikat) ulaşması ve doğrudan Nirvana'ya varmak yerine bu bilgiyi ızdırap çeken tüm mahluklara ulaştırmaya karar vermesiyle ortaya çıkmıştır. Mahayana Budizminin temeli olan bu anlayışta insanlara kurtuluş yolunda kılavuzluk ederek Bodisattava (Buda namzedi) olmak amaçlanmıştır (Schimmel 1999: 124, 131). Budizmdeki *çakravartin* kavramı ise “tekerleği dönen” anlamında olup yeryüzünün efendisi, imparator demektir (Kaya 2017). Zeren (2015: 417-509-527) Buda'nın önceki hayatlarında 840000 kere *çakravartin* olduğunu, ülkeleri zaptedip zaferler kazandığını, ancak doğru bir yönetimle dünyaya hükmettiği vakit kılıç ve sopa kullanmayı bıraktığını aktarmaktadır. Dünya hakimiyetini amaçlayan *çakravartin*, ilahi ve beşeri güce sahiptir; dışarda zafer ve barışı, içerde güvenliği sağlamalı, öğretiyi göre yaşamalı, öğretiyi dünyaya yaymalı, korumalı ve halkın da benimsemesi için çabalamalıdır.

Budizm'de kötülük ve iyilik arasındaki karşılaşmalar savaş olarak algılanmakta, Budizm'in bu kötü düşüncelere galip gelerek ün kazanması savaşta kazanan taraf olmasına bağlanmaktadır. Budist kültürde soyut kavramlar olan kötülükler; *şeytan ordusu*, *düşman* olarak kavranmış ve Budizm'in amacının savaşarak onları yenmek olduğu şeklinde somutlaştırılmıştır (Yunusoğlu 2016: 188-189).

İslami literatürde *cihadın* “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” (e-Özel 1993) anlamlarında olması İslamiyet'te savaşın mahiyetini her katmanıyla ortaya koymaktadır. İslamiyet'te savaş, insanlar için büyük bir yıkım olmasına rağmen insan doğasının bir gerçekliği olarak kabul edilmiş; “sömürü ve zulmü önleme ve insanlığın huzurunu temin için belli bir aşamadan sonra silahlı mücadele meşrû” görülmüştür. İslam'a göre savaşın “yayılcılık güdüsüyle çıkar sağlama ve sömürme amacına değil dine ve inananlara yönelik düşmanca girişimleri bertaraf etme, barış için gerekli ortamın oluşmasını sağlama, bu ortamı bozanlara engel olma, gerekirse cezalandırma ve sonuçta temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma amacına yönelik” (e-Yaman 2009) olduğunda başvurulabilir bir yöntem olduğu belirtilmektedir.

Maniheizm ilk ve tek olarak Uygurlarda devlet dini olarak kabul edilmiştir. Böğü Kağan'ın 763'te aldığı bu kararın arkasında Maniheist rahiplerden etkilenmesi kadar politik ve ekonomik nedenler de aranmıştır. Çin'deki Tang hanedanlığı bu dine sıcak bakmamış ve 732'de Çinlilere yasaklamıştır (Foltz 2010: 22, 76). Sık sık iç isyanlarla boğuşan ve Uygurlardan askeri destek alan Tang hanedanlığına karşı, Böğü Kağan'ın Budizm yerine Maniheizmi seçerek Uygurların bağımsızlığını göstermek ve Maniheizmin koruyucusu konumuna yükselerek batı dünyasıyla ticari ilişkileri geliştirmek amacında olduğu değerlendirilmiştir (Foltz 2010: 77-78; Taşağıl 2020: 212). Maniheizmin Uygurların savaşçılık özelliğini etkilediği söylenegelmıştır (Rásonyi 1993: 110; Çandarlıoğlu 2019: 16; Ögel 2020: 141). Fakat bu Uygurların hayatından savaşın çıktığı anlamına

gelmemektedir.⁵ Böğü Kağan “doğunun hakimi, dinin koruyucusu” olarak nitelendirilip Maniheiztlerin gözünde Mani’nin yeryüzündeki temsilcisi konumuna yükseldiğinde bu dini Çin’de yaymak için harekete geçtiği ve Çin’de mabetler inşa ettiği; öldürülmeden önceyse Manici Soğdlar tarafından Çin’i işgal etmek için ikna edildiği bilinmektedir. Ötüken Uygur Devleti’nin yıkılmasını Mani dininin kabulüne bağlayanlar olduğu gibi esas sebep olarak Çin’in entrikalarını ve 839’da yaşanan büyük kıtlık ve kuraklığı görenler de bulunmaktadır (Taşağıl 2020: 217; Karakaş 2010: 80-83).

Zengin ve Yaman (2018: 212), Eski Uygur Türkçesi metinlerinde Budizm ve Maniheizm’in savaşa bakışının izlerini sürmüş ve sonuç olarak bu devre ait edebî eserlerin -çeviri metinler olsalar da- Türk kültüründen motifler taşıdıklarını belirtmişlerdir. Savaşmanın bu metinlerde manevi bir savaşa evrildiğini ve “şeytanla yapılan savaş”ın oldukça canlı ve detaylı anlatıldığını, bu sırada geçen savaş aletlerinin (*kılıç, ok, badruk* “mızrak” vb.)⁶ Türkçe olmasının ise Uygurların eski hayatlarındaki bu aletleri ve dolayısıyla adlarını da yeni hayatlarına getirdiklerini düşünmektedirler. Bu yeni dönemde Türklerin savaşçılık özelliklerini “kabul edilen yeni inançlarla bir süre fiilen ortadan kalksa bile zihinlerden silinememiştir” diyerek açıklarlar.

Zeren’e göre (2015: 820) Uygur Budizminde Burkan, Tanrıdan ziyade “dünya hükümdarı” olarak konumlandırılır ve bu durum Türklerin cihan hakimiyeti anlayışıyla (cakravartin-dharma ile Türk cihan mefkûresi-kut) birebir uymaktadır. Budizm’de *dharmayı* tüm dünyaya yayma göreviyle Türklerin töre anlayışındaki benzerliğe dikkat çeken Zeren (2015: 417) Budizm’deki yönetim anlayışında ve Türklerin cihan hakimiyeti mefkûresinde “tüm dünya halkının doğru ve adil bir biçimde yönetilmesi ve dünya hakimiyetinin tek bir elde toplanması”nın esas olduğunu, Budizmin bu yayılma anlayışına bakıldığında Türkleri savaştan caydırıcı, gevşetici bir etki yaptığına dair savların geçersiz kılındığını belirtir.

Barthold (2019: 41-43) 869’da ölen Arap edibi Câhiz’in Mani mezhebinin Türklerin savaşçılığını azalttığı yönündeki görüşünü abartılı bularak, yüzlerce yıl bu dini benimsemiş Moğolların ve Tibetlilerin askerliğine etki etmediğini belirtmektedir. Savaşçı bir kavmin sevgi ve barış telkin eden bir dini, her şartta savaş dini şekline koyabileceğini söyleyen Barthold, buna Orta Çağ Avrupasındaki Hristiyanları örnek verir. Uygurların da Doğu Türkistan’a yerleştikten sonra bile yabancı memleketlerdeki dindaşları yardım istediğinde,

⁵ Böğü Kağan’ın Maniheizmi kabul ettikten sonraki yıllarda Çin’e saldırıp ilk çarpışmada 10 bin Çinliyi öldürmesi; 795’te tahta çıkan Hsi-tie’nin ilk iş olarak Karluk isyanını bastırıp Tibetliler ve Kırgızlara karşı zafer kazanması (Taşağıl 2020: 213-216) gibi bölgede hakimiyeti, siyasi ve ekonomik üstünlüğü sağlamaya yönelik pek çok savaş yapılmaya devam etmiştir.

⁶ Yaralama, öldürme amacıyla kullanılan savaş aletleri, Tibet Budizm’i ile metinlerde yer almaya başlamış ve düşmanları yok etmek, savaşları kazanmak, hastalıkları iyileştirmek, felaketleri yatıştırmak vb. amaçlarla yapılan ritüellerde kullanılmaya başlanmıştır. Bu silahlar Buda öğretilerine karşı duran tüm durum ve varlıklarla mücadele eden bir orduyu simgelemektedir (Alan 2023: 8-11).

silah gücüyle onları koruduklarını; yani askerlik vasıflarını kaybetmediklerini vurgulamaktadır.

İslamiyet'in kabulünün ardından da diğer dinlerde olduğu gibi savaş ve mücadeleler devam etmiştir. Karahanlılar Budist Uygurlar ve başka gayrimüslimlerle dini korumak ve yaymak için savaşmış olsa da Sâmâniler ve Gazneliler gibi Müslüman devletlerle de savaşarak İsficap, Semerkant ve Buhara gibi önemli şehirleri fethetmişlerdir. Buradan savaşın ekonomik ve siyasi getirilerine göre de hareket ettikleri anlaşılmaktadır (Merçil 2013: 33-34, 42; Barthold 2019: 63-69).

Sonuç olarak bozkırda ya da yeni topraklarda savaş, var olma mücadelesinin bir gereğidir. Kabul edilen yeni dinler (ve bunun ait olduğu kültürel çevre) bazen komşularla ticarete ve anlaşmaya dayalı yerleşik bir yaşam düzeni sunduklarından Türk kağanlarının ilgisini çekmekte ve halklarına iyi bir yaşam sunmak için bu sistemi benimsemektedirler. Bu durumda tercihen komşular üzerinde askerî güce dayalı korku oluşturarak ekonomik ihtiyaçların giderilmesi yolu azaltılmakta ya da terk edilmektedir. Fakat gerektiğinde savaş, her zaman hazırda bekleyen bir yöntemdir. Türk kağanlarının imkanlar el verdiğinde çağın kültür ve refah seviyesi yüksek olan medeniyetlerine yöneldikleri ve halklarını da yönelttikleri sonucu çıkarılabilir.

4. *yorı-* Fiili ile Metaforik Savaş

Modern anlayışa göre metafor “insanın kavramsal sisteminde mevcut olan zihni modellerin iki alan (kaynak alan ve hedef alan) arasındaki haritalanması” (Yunusoğlu 2016: 31) olarak tanımlanmaktadır. Lakoff ve Johnson (1980: 3) metaforun yalnızca şiirsel, hayal gücüne dayalı ve dille ilgili bir kavram olarak algılanmasına ve insanların metafor olmadan anlaşabileceklerini düşüncelerine karşı çıkar. Onlara göre metafor, gündelik hayatta, sıradan hareketlerimizde ve düşüncelerimizdedir. Gündelik gerçeklerimizi tanımlamada kilit rol oynayan kavramsal sistemimizin büyük ölçüde metaforik olduğunu öne sürerler. Lakoff ve Johnson'ın (1980: 4) metafor tanımından sonra konuyu açıklamak için verdiği ilk örnek ARGUMENT IS WAR “Tartışma savaştır” metaforudur. Yunusoğlu da (2016: 31) konuya ENFLASYON SAVAŞTIR metaforu ile giriş yapmaktadır. Bu durum, günlük yaşamımızda savaş metaforunu sıklıkla kullandığımıza da işaret olabilir. Aşağıda Eski Türkçedeki metinlerde gerçek ya da metaforik savaşların hücum aşamasında kullanılan *yorı-* fiillerinin metaforlaşma aşamaları incelenecektir.

Clauson (1972: 957) *yorı-*: “yürümek” fiilinin “gitmek” anlamına da geldiğini ve ünlüsünün -o- olduğunu; fakat sonradan (muhtemelen *yügür-* fiilinin etkisiyle) -ü-ye değiştiğini belirtmektedir. Eski Uygur Türkçesinde “yürümek, gitmek, hareket etmek” (Caferoğlu 2021), Karahanlı Türkçesinde “yürümek, varmak” (Arat 1979) anlamındaki fiilin Eski Türk yazıtlarındaki anlamlarını Şirin (2016) “1. adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek. 2. isyan etmek, baş kaldırmak. 3. ilerlemek, gelişmek, kalkınmak. 4. ordu sevk etmek, akın etmek,

düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak” olarak sıralamaktadır. Fiilin anlamlarına bakıldığında savaşın birden fazla aşamasını ilgilendirecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkçenin her devrinde, hücum aşamasındaki ordunun harekete geçmesi, ilerlemesiyle ilgili en sık başvurulmuş fiil olan *yorı-*, *sü* ile birlikte kullanıldığında “birlik yürümek, sefere çıkmak, intikal etmek: Yaya veya süvari birliklerin planlanmış ve programlanmış hedef bölgesine sevk edilmeleri, idari ve taktik yürüyüşleri” (Eker 2006: 118) olarak tanımlanmaktadır.

Gerçek bir savaş için çıkılan yolda ya da şeytanlarla girilecek bir mücadelenin hücum aşamasında kullanılabilen *yorı-* fiili, bunlara paralel olarak dinî metinlerde rahip / rahibe olmak, sonsuz kurtuluşa ermek için yola çıkma vb. durumlarda da kullanılmaktadır. Bu nedenle Maytrısimit’te olduğu gibi evlerini terk edip *Burkan*’a yaklaşmak için yola çıkan hükümdarlar ve kraliçelerle ilgili cümleler ya da Buda’nın *Nirvana*’ya ulaşma yolunda ilerlemesini anlatan cümlelerde kullanılan *yorı-* fiilleri de bir mücadelenin hücum aşamasında kullanılan fiil kabul edilmiştir.

yorı- fiilinin savaşla ilgili farklı kullanımları Kutadgu Bilig’de de görülmektedir. **KB 2387**’de gerçek bir savaştan bahsedilirken, **KB 5145**’te düşman olan ölümdür ve ölümle mücadelenin anlatıldığı bu beyitte savaşla ilgili dört fiilin (*yorı-*, *basıkel-*, *al-*) kullanıldığı görülmektedir: *usanıp yorıglı ay arzu kulu / ölümke basıkma kelir algalı* “Gafletle yürüyen ey arzuların esiri, ölüm sana baskın yapmasın; o muhakkak bir gün seni almağa gelecektir.” (Arat 2007: 513; Arat 1959: 371). Bu beyitte *yorı-* fiilinin “yaşamak” anlamında olduğu, fakat yaşamamanın ölüm gibi bir düşmana karşı yapılan savaşın hücum aşaması olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Buna göre savaşın hücum aşamasıyla ilgili olan *yorı-* fiilinin “1. gerçek savaşta gerçek düşman birlikleri üzerine yürümek, sefere çıkmak > 2. metaforik savaşta (şeytan, tehlike vb. gibi) düşman kabul edilen kavramların üzerine yürümek > 3. dinî bir hedefe, kurtuluşa ulaşma (rahip / rahibe olma, *Nirvana*’ya ulaşma vb.) amacıyla çıkılan yolda yürümek, ilerlemek > 4. ölümü düşman olarak görüp yalnızca yaşamayı dâhi bir mücadelenin hücum aşaması kabul ederek ilerlemek, yaşamak” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. İncelenen metinlerde savaşın hücum aşaması ile ilgili olduğu tespit edilen *yorı-* fiilleri aşağıda bu metaforlaşma sürecine göre sınıflandırılmıştır. Kur’an Tercümesinde geçen cümlelerin hem gerçek savaşa dair olduğu hem “Allah yolunda” yapıldığı için aynı anda 1. ve 3. kategoriye dâhil edilebileceğini belirtmek gerekir.

1. T 23, T 24, T 29, T 29, T 35, KT D35, KT D37, KT D40, BK G5, BK GD, BK D27, BK D27, BK D37, On 5, Tar D6, Tar G1, Tar G2, ŞU K6, ŞU K7, ŞU K9, ŞU D4, ŞU D5, ŞU D7, ŞU D8, ŞU D11, ŞU G3, ŞU G6, ŞU G7, ŞU B1, KB 2387, KTİKT 3:156, KTİKT 4:94, KTİKT 4:101, KTİKT 5:33

2. DKPAM 3484, DKPAM 3485, DKPAM 3486, DKPAM 3497, DKPAM 3728, DKPAM 3741, DKPAM 3789, ADF 139, ADF 141, PKP XXXVI

3. DKPAM 381, DKPAM 430, DKPAM 435, DKPAM 3086, DKPAM 3093, Mayt 51.55, Mayt 90.28

4. KB 5145, KB 6116

Buna göre *yori-* fiilinin savaşın hücum aşaması ile ilgili kullanımlarına bakıldığında en çok gerçek savaştan bahsedilirken kullanıldığı ve YAŞAMAK SAVAŞMAKTIR metaforu ile sonuçlanan katmanlarda ilerledikçe kullanımının giderek azaldığı görülmektedir.

BK D27 - KT D37 *ertiş ögüzüg keçe yoridımız türgeş bodunug uda basdımız* “İrtiş ırmağını geçerek ilerledik (yürüdük). Türgeş bodununu uykularında [saldırımızla] bastık.” (Berta 2010: 162-196; 165-197).

BK D37 *s(e)l(e)ñe koodı yor(ı)p(a)n k(a)r(a)g(a)n kus(ı)lta (e)bin b(a)rkin (a)nta buzd(u)m* “Selenga (nehri boyunca) aşağıya yürüyüp Karağan geçidinde, evini barkını orada bozdum.” (Tekin 2010: 62-63).

Tar D9 *koñ yılıka yoridım* “Koyun yılında [743'te] [sefere] çıktım.” (Berta 2010: 244-252).

ŞU D6 *yagın başı yorıyu kelti sekizinç ay eki yañıka çığıltır költe kañuy kezü süñüşdüm anta sançdım anta udu yoridım* “Düşmanın lideri ilerleyerek geldi. Sekizinci ayın ikinci gününde Çığıltır Gölü’nden Hanuy(?) Irmağı (boyunca) ilerlerken savaştım, orada mızrakladım (ve onları) kovaladım.” (Aydın 2018: 56).

DKPAM 3789 *satagiri haimavaté pañçikét[a] ulatı yekler uruñut[la]rı [er]dinilig ya[rıkla]rın kedip busuşlug sakınç[lıg köñ]ülin [kelip] inaru berü yorıdılar* “Sâtâgiri, Haimavatâ, Pañcika’dan başka şeytanlar ve (onların) savaşçıları değerli zırhlarını giyip sıkıntıyla gelip ... öteye beriye yürüdüler.” (Elmalı 2016: 193-272).

DKPAM 3484-3485-3486 *arslanların yorığın yorıp uçayan balıkñın kedininte turup inaru berü yorıdı ötrü elig beg tört beltir yolta yorıyu anıñ arasına sansız üküş yeklerig körti* “Aslanların yürüyüşü ile yürüyüp Ujjayinî (adlı) şehrin kuzeyinde durarak ileri geri dolaştı. Ondan sonra, hükümdar (Caştana) dört yol ağzında yürürken, sayısız denecek kadar çok şeytan gördü.” (Elmalı 2016: 183-268).

ADF 139 *anta ötrü ol keyikçi arıgda semekde kirip anta monta baka öde enleyü yorıdı* “Daha sonra ormana girip, oraya buraya bakarak heyecanlı bir şekilde avını arayarak yürüdü.” (Elmalı 2019: 65-91).

ADF 141 *nirvan körklüg yañalar begi akru akru yorıyu kelmişin kör...* “Nirvana’ya (ulaşmış bir) güzelliğe sahip (fillerin) hükümdarının yavaş yavaş geldiğini gördü.” (Elmalı 2019: 65-91).

PKP XXXVI *ol ödün ädgü ögli tegin yerçi avıçka kolin yetip yetti kün belçä boğuzca suvda yorıp kümüşlüg oturıkka tağka tädgi* “O zaman İyi Düşünceli Prens, yaşlı kılavuzun kolundan tutarak yedi gün boyunca suda bellerine ve boğazlarına kadar yürüyüp gümüş adaya ve dağa ulaştılar.” (Hamilton 2020: 48).

Mayt 51.55 *kentü kentü ... mîngü kölünğütün inip yorıyurlar* “Herkes kendisinin binek hayvanından, (veya) nakil vâsitasından inip (yayan) yürür.” (Tekin 2019: 106-226).

Mayt 90.28 *asañılağ yolta yorıyu burkan kutınğa edgü kılınç kazğanur erken sizingde adrılmaklıg isig kóz içinte erüş öküş kâta a/ /ndım* “Burkanlık için iyi

ameller işler iken sizden ayrılmanın sıcak közü içinde pek çok defalar debelendim.” (Tekin 2019: 164-261).

KB 2387 *yağı teprese sen udu tepregil / ite uđ adağın yorı turmağıl* “Düşman harekete geçerse, sen de ona göre hareket et; durma, hazır durumda onun her hareketini karşıla.” (Arat 2007: 252; Arat 1959: 178).

KB 6116 *anunmuş turur bu ölüm tarmakı / usanıp yorılda iler kırmakı* “Ölümün pençesi hazırlamıştır; gaflet içinde yürürken, onun çengeli insana saplanır.” (Arat 2007: 606; Arat 1959: 438).

KTİKT 3:156 *ey anlar kim bittiler, bolmağlar anlar teg kim tandılar, aydılar kadaşlarıka: kaçan yorisalar yer içinde azu bolsalar gâzîler ...* (Ata 2019: 5) “Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- ‘Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi’ diyen inkârcılar gibi olmayın.” (e-DKM).

5. Sonuç

Bu makalede 2020 yılında başlanan ve Eski Türkçede savaşla ilgili söz varlığındaki fiillerin incelendiği doktora tez çalışmasından örnekler verilerek savaşın biçim bilimi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eski Türkçe metinlerde savaşla ilgili fiiller tespit edilirken, metnin konusundan ve yazıldığı çevreden bağımsız olarak, değişmeyen işlevler tespit edilmiştir. Elde edilen fiiller bu işlevlere göre sınıflandırılmış ve altı ana başlıktan oluşan bir şema ortaya konmuştur: 1. *Savaş Öncesi*, 2. *Savaşa Hazırlık*, 3. *Hücum*, 4. *Savaş Sırası*, 5. *Savaşın Sonucu* ve 6. *Savaş Sonrası*.

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerine ait metinlerde Maniheizm, Budizm ve İslamiyet çevresinde gelişmiş çeviri ve telif eserlerde tespit edilen savaşla ilgili söz varlığının sebebi, bu öğretilerin / dinlerin dünya algısı açıklanarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Maniheizm’de her şeyin zıttıyla çatışma içinde olduğuna ve çalınan ışığın yerine götürülmesi için karanlıkla mücadele edilmesi gerektiğine inanılır. Budizm’deki *çakravartin* “dünya hakimi” olan kişi kılıç ile zaferler kazanıp dünya hakimiyeti sağlamalı, sonra öğretiyi koruyup dünyaya yaymalı anlayışı vardır. Bu düşünce Türklerin cihan hakimiyeti anlayışıyla da uyusmaktadır. İslamiyet’te *cihat* “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” olarak anlaşılmaktadır ve burada dinin kurallarına uygun yaşamakla, gerektiğinde gerçek bir savaşa katılmak birbirine paralel işlevdedir. Sonuç olarak bu dinlerin çevresinde gelişen edebî eserlerde mücadele ve savaşa dair motiflerin olması kaçınılmazdır. Bu sayede Türkçenin savaş ve mücadeleye dair söz varlığına ulaşmak için geniş bir alan bulunabilmektedir.

İncelenen metinlerde *yorı-* fiilinin savaşın hücum aşamasında kahramanın, askerin, ordunun savaşa / mücadeleye giden yolda ilerlemesiyle ilgili kullanımları tespit edilerek metaforlaşma süreci “1. gerçek savaşta gerçek düşman birlikleri

üzerine yürümek, sefere çıkmak > 2. metaforik bir savaşta (şeytan, tehlike vb. gibi) düşman kabul edilen kavramların üzerine yürümek > 3. dinî bir hedefe, kurtuluşa ulaşma (rahip / rahibe olma, Nirvana'ya ulaşma vb.) amacıyla çıkılan yolda yürümek, ilerlemek > 4. ölümü düşman olarak görüp yalnızca yaşamayı dâhi bir mücadelenin hücum aşaması kabul ederek ilerlemek, yaşamak” olarak gösterilmiştir. Bu da işlevlerin değişmezliğini ve savaşın biçim bilimini destekleyen bir örnektir.

Bir metin *Savaşın Biçim Bilimi* olarak sunduğumuz sınıflandırmaya göre incelendiğinde; bu metinde bir mücadele / savaş motifi olup olmadığı, varsa savaşın hangi aşamasına ağırlık verildiği, metindeki savaşın hangi amaçla yapıldığı, sonuçlarının neler olduğu gibi konularda veri sunabileceği düşünülmektedir. Böylece yapılan çalışmada yalnızca savaşla ilgili söz varlığının tespit edilmesi değil aynı zamanda metnin yazılış amacı, metnin yazıldığı çevredeki savaş ve dolayısıyla hayat algısı gibi konuların yorumlanabilmesi için de küçük bir katkı sağlanacaktır.

Kısaltmalar

ADF	Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi
AY VI	Altun Yaruk VI. Kitap
AY VII	Altun Yaruk VII. Kitap
BK	Bilge Kagan Yazıtı
DKM	Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali
DKPAM	Daśakarmapathāvadānamālā
E-10	Elegest I
E-29	Altın-Köl II Yazıtı
E-32	Uybat III Yazıtı
E-48	Abakan Yazıtı
E-152	Şançi III Yazıtı
IB	İrk Bitig
KB	Kutadgu Bilig
KÇ	Küli Çor Yazıtı
KT	Köl Tigin Yazıtı
KTİKT	Karahanlı Türkçesi İlk Kur'an Tercümesi
Mayt	Maytrisimit
On	Ongi Yazıtı
PKP	Prens Kalyāṇamkara ve Pāpamkara Hikâyesi
T	Tunyukuk Yazıtı
Tar	Taryat Yazıtı
Tez	Tez Yazıtı
ŞU	Şine Usu Yazıtı

Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti (1959). *Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks* (Haz. Kemal Eraslan). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2007). *Kutadgu Bilig I: Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- ATA, Aysu (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYDIN, Erhan (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- BARTHOLD, V(asilij) V(iladimiroviç) (2019). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. (Haz. Kazım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka) (Çev. Râgıp Hulûsi Özdem) (4. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BERTA, Árpád (2010). *Sözlerimi İyî Dinleyin....* (Çev. Emine Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2021). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CAMPBELL, Joseph (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabcacı.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2019). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- EKER, Süer (2006). "Sü ve Sü İle Yapılan Tarihî Askerî Terimler Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme". *Türkbilig* (12): 104-133.
- ELMALI, Murat (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ELMALI, Murat (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- FOLTZ, Richard (2010). *Religions of The Silk Road: Premod Patterns of Globalization*. (Second Edition). USA: Palgrave/Macmillan.
- GÜÇ, Ahmet; SERT, Ekrem (2020). "Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol Ve Nirvana". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Haziran 2020): 3-28.
- HAMILTON, James Russell (2020). *Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*. (Çev. Ece Korkut - İsmet Birkan). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAKAŞ, Selim (2010). *Türk Tarihinde Maniheizm (VIII.- XIII. yüzyıllar)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- KAYA, Korhan (2017). *Buddhizm Sözlüğü*. Ankara: Doğu-Batı.
- MERÇİL, Erdoğan (2013). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- PROPP, Vladimir (2020). *Masalın Biçimbilimi* (Çev. Mehmet Rifat - Sema Rifat). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- RÁSONYI, László (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ROUX, Jean Paul (2020). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil - Lale Arslan Özcan). İstanbul: Dergâh.
- SCHIMMEL, Annemarie (1999). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- ŞAHİNER, Özge Ezel (2023). "Tunyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarının Savaşla İlgili Söz Varlığı Bağlamında Karşılaştırılması". *X. Uluslararası Türkoloji Kongresi (Modern Türkoloji: Temel Paradigmalar ve Disiplinlerarasılık)*. (Edt. Bülent Bayram vd.). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi: 705-726.
- ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2020). *Bozkırın Kağanlıkları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- TEKİN, Şinasi (1963). "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıl Dönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 10: 1-10.
- TEKİN, Şinasi (2019). *Uygurca Metinler II-Maytrisimit-Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma- Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TEKİN, Talât (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

YUNUSOĞLU, Mağfîret Kemal (2016). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ZENGİN, Aslı; YAMAN, Ümran (2018). "Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşa Bakışı." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı 1: 175-216.

ZEREN, Münevver Ebru (2015). *Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

e-DKM = Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/> (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

e-Özel = Özel, Ahmet (1993). "CİHAD", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#1> (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

e-Yaman = Yaman, Ahmet (2009). "SAVAŞ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/savas#1> (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

Ordu Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar: Gölköy, Mesudiye, Kabadüz ve Kabataş Örnekleme

Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialects of the Ordu Region: Gölköy, Mesudiye, Kabadüz and Kabataş Sample

Erdoğan Yeşilkaş

Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Ordu / Türkiye

e-posta erdincyesilkas52@gmail.com

orcid 0000-0001-8771-6885

doi 10.54316/dilarastirmalari.1503698

Atıf

Citation

Yeşilkaş, Erdoğan (2025).

Ordu Yöresi Ağızlarından

Derleme Sözlüğüne

Katkılar: Gölköy, Mesudiye,

Kabadüz ve Kabataş

Örnekleme. *Dil*

Araştırmaları, 36: 257-268.

Başvuru

Submitted

23.06.2024

Revizyon

Revised

05.12.2024

Kabul

Accepted

13.03.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve

Öz

Türkoloji'nin önemli çalışma alanlarından biri "diyalektoloji" olarak da ifade edilen ağızbilimdir. Türkiye Türkoloji'sinde uzun yıllara dayanan Türkiye Türkçesi ağızbilimi çalışmaları arasında ağız sözlüğü ve ağız atlasının hazırlanması konusunda güncel çalışmalar mevcut olmakla beraber TDK tarafından yürütülen ağız atlası projesinde sona gelinmiştir. Buna mukabil, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'ne ya da Derleme Sözlüğü'ne katkılar amacıyla hazırlanmış çok sayıda makale ve bildiriye rastlanabilmektedir. Bu çalışmaların amacı hem Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığına katkıda bulunmak, hem de ağızlar üzerine yapılacak olan leksik, fonetik, morfolojik, semantik gibi alanlardaki gramatikal çalışmalarda kullanılmak üzere karşılaştırma verisi sağlamaktır.

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde, M.Ö. 400 yılında, Kolhlar, Driller, Mossinoikler, Halibler ve Tibarenler gibi yerli halklar yaşamaktaydı. M.Ö. 675'lerden itibaren, bu bölgeye sırasıyla Kimmerler, Miletliiler, Persler, Antik Makedonya Krallığı hâkim olmuş ve daha sonra bölgede yaklaşık üç buçuk asır hüküm sürecektir olan Pontus Devleti varlık göstermiştir. 12. yüzyıldan başlayarak Türklerin bu bölgedeki temasları bilinmektedir. 14. yüzyıla gelindiğinde ise Ordu, Türkler tarafından fethedilmiştir. Bu çalışmada Ordu ilinin iç bölgeleri olarak nitelendirilen ilçeler arasında yer alan Gölköy, Kabadüz, Kabataş ve Mesudiye ilçelerinden derlenen ağız malzemelerinden hareketle öncelikle elde edilen söz varlığı, *Derleme Sözlüğü* ile karşılaştırılacaktır. *Derleme Sözlüğüne* girmemiş olan veya yan anlam teşkil eden

makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

bölge ağız söz varlığının tespit edilmesiyle kullanım alanı ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ağız, Söz Varlığı, Derleme Sözlüğü, Ordu İli.

ABSTRACT

One of the important fields of study in Turkology is dialectology, also referred to as "dialectology". Although there are current studies on the preparation of dialect dictionary and dialect atlas among the Turkey Turkish dialect studies in Turkish Turkology, which have been going on for many years, the dialect atlas project carried out by TDK has come to an end. On the other hand, many articles and papers can be found prepared as contributions to the Turkish Dialects Dictionary or Compilation Dictionary. The aim of these studies is to contribute to the vocabulary of Turkey Turkish dialects and to provide comparison data to be used in grammatical studies on dialects in areas such as lexical, phonetic, morphological and semantic.

In the Central and Eastern Black Sea region, BC. In 400, indigenous peoples such as Kolkhs, Drillers, Mossinoiks, Halibians and Tibarens lived. B.C. From 675 onwards, this region was dominated by the Cimmerians, Miletians, Persians, and the Kingdom of Ancient Macedonia, and later the Pontus State existed in the region, which would rule for about three and a half centuries. Turks' contacts in this region are known, starting from the 12th century. In the 14th century, Ordu was conquered by the Turks.

In this study, the vocabulary obtained from the dialect materials compiled from Gököy, Kabadüz, Kabataş and Mesudiye districts, which are among the districts described as the inner regions of Ordu province, will be compared with the Compilation Dictionary. By identifying regional dialects that are not included in the Compilation Dictionary or have connotations, their usage area will be revealed.

Keywords: Dialect, Vocabulary, Compilation Dictionary, Ordu.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Language has been used as a means of communication and transmission of humanity from history to the present day in two branches, spoken and written language. Spoken language is the common language of people belonging to the same society. Although there is a common language, differences in usage can be seen in the context of language features from region to region. The difference in speech in which a language is separated from each other with small differences within the geography of use is called dialect, and the branch of science that studies dialects is called dialectology.

Research Purpose: Ordu, the city that connects the Central and Eastern Black Sea regions of Turkey, is divided into different dialect groups. Ordu borders both the Central Black Sea and the Eastern Black Sea, as well as Northern Anatolia and Central Anatolia. When the dialectal features of the inner region (Gököy, Kabadüz, Kabataş, Mesudiye) are analyzed, it is seen that it has similarities with Northern Anatolia. Especially the vocabulary identified from this inner region makes this situation even more evident.

The words that are the source of this study were determined from the master's thesis prepared by the author of this article in 2021. In the study, in order to contribute to the Compilation

Dictionary, words that have not been discussed before were identified, their concept areas were examined and their usage in sentences were exemplified.

Literature Review: It is important in terms of its contributions to the vocabulary of Ordu dialect and the history of studies. In this respect, studies on the vocabulary of Ordu dialect require a separate attention. The words in this study were determined based on the thesis prepared by the author of this article. Then, the dictionary/index sections of the Compilation Dictionary (online), Ordu Province and Region Dialects, 'Ordu Ağzı Söz Varlığı' (2017) and 'Aybastı Ağzı' (2002) were scanned and the words that are either not included in the mentioned sources or included in a different sense constitute the material of this study. In the study, the words that are included in the Compilation Dictionary with some phonetic changes are also included in order to show the different uses in Ordu dialect. The 19 words compiled from the dialects of the inner region districts of Ordu province (Gölköy, Kabadüz, Kabataş and Mesudiye) were compared with the Compilation Dictionary and classified under the headings of words compiled from Ordu and included in the Compilation Dictionary in a different sense, words compiled from Ordu and incompatible with the Compilation Dictionary in terms of sound and form, words compiled from Ordu and not included in the Compilation Dictionary in terms of sound, form and meaning. The classified data were also handled according to word types within themselves.

Conclusions: In this study, 19 words (āsı kesme, adla-, alkun, bahçele-, barımlat-, biçcel, fis, gübbecek, gani gelme-, hayrasenet, hötele-, yaramasül, kös, melle-, silen-, subeti hulüm, şapıradak, tokil, yürtlen) were identified. Five of these 19 words (fis, gani gelme-, şapıradak, adla-, kös) are included in the Compilation Dictionary but differ in meaning. The six identified words (alkun, baccali-, hötele-, silen-, hayraseneT, melle-) are compiled from Ordu and do not match the Compilation Dictionary in terms of sound and form. The eight identified words (āsı kesme, barımlat-, biçcel, gübbecek, subuti hulüm, tokil, yaramasül, yürdlen) are words that were compiled from Ordu and are not included in the Compilation Dictionary in terms of sound, form and meaning.

The classification of the words discussed in the study in terms of type, structure, regional distribution and thematic aspects can be shown as follows:

- Type: 12 of the words analyzed are nouns (āsı kesme, alkun, biçcel, gübbecek, fis, hayrasenet, kös, subeti hulüm, şapıradak, tokil, yaramasül, yürtlen); 7 are verbs (adla-, bahçele-, barımlat-, gani gelme-, hötele-, melle-, silen-)
- Regional Distribution: Of the 19 words identified, 3 were found in Gölköy, 7 in Kabadüz, 5 in Kabataş and 4 in Mesudiye.
- Theme: When the 19 identified words are thematically classified, many categories emerge. Based on the data obtained, the category with the highest number of words is 'agriculture' with 5 words (alkun, bahçele-, biçcel, melle-, yürdlen), while there are 3 words (āsı kesme-, silen, tokil) under the heading 'game'. One word each was identified under the heading of animal husbandry (barımlat-), education (subeti hulüm), health (adla-) and food (hötele-). The remaining five words (gübbecek, fis, yaramasül, kös, şapıradak) do not fit into any thematic category.
- Structure: In terms of structure, ten of the identified words are derived words (adla-, baccala-, barımlat-, biçcel, gübbecek, hötele-, yaramasül, melle-, silen-, şapıradak), while four are compound words (āsı kesmek, gani gel-, hayrasenet, subeti hulüm). It is not possible to comment on the remaining words.

0. Giriş

Türkçenin Dil, konuşma ve yazı dili olmak üzere iki kolda tarihten günümüze insanlığın iletişim ve aktarma aracı olarak kullanılmıştır. Konuşma dili aynı topluma ait insanların ortak dilidir. Her ne kadar ortak dili olsa da toplum arasında

bölgeden bölgeye dil özellikleri bağlamında kullanım farklılıkları da görülebilmektedir. Bir dilin kullanım coğrafyası içerisinde küçük farklılıklarla birbirinden ayrıldığı konuşma farklılığı ağız (*diyalekt*) olarak adlandırılmakta; ağızları inceleyen bilim dalına da ağız bilimi (*diyalektoloji*) adı verilmektedir. Ağız çalışmaları yurtdışı bilim dünyasında olduğu gibi Türkiye’de de Türkoloji alanı için değerli bir alan olmakla beraber bölge insanının sosyal yaşamını, sözlü edebiyat geleneğini, tarihini vb. pek çok kaynağını ortaya koyması yönüyle de önem arz etmektedir.

Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalar 1867 yılına kadar uzanmaktadır. Maksimov’un Bursa ve Karamanlı ağızları üzerine yaptığı çalışma ile artarak devam eden ağız çalışmaları; birçok batılı araştırmacının yayınları ile 1940’lı yıllara dek süregelmiştir. 1940’lı yıllardan günümüze uzanan dönemde ise yerli bilim insanlarının yaptığı çalışma ve araştırmalar baş gösterir (Korkmaz 2020: 137). Türkiye’de Ahmet Caferoğlu, Zeynep Korkmaz, Tuncer Gülensoy, Ahmet Bican Ercilasun, Leyla Karahan gibi bilim insanları tarafından yapılan çalışmalar, Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili olarak öncü ve örnek mahiyettedirler.

Türkiye’nin Orta ve Doğu Karadeniz’i birbirine bağlayan şehri Ordu, kendi içinde farklı ağız gruplarına ayrılmaktadır. Ordu hem Orta Karadeniz hem Doğu Karadeniz hem de Kuzey Anadolu ve İç Anadolu’yla sınırdır. İç bölge açısından (Gölköy, Kabadüz, Kabataş, Mesudiye) ağız özellikleri incelendiğinde Kuzey Anadolu’yla benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Özellikle bu iç bölgeden tespit edilen söz varlığı bu durumu daha da belirginleştirir.

Bu çalışmaya kaynaklık eden kelimeler 2021 yılında bu makale yazarı tarafından hazırlanmış olan yüksek lisans tezinden tespit edilmiştir. Çalışmada Derleme Sözlüğü’ne katkı sağlanması amacıyla daha önce ele alınmamış kelimeler tespit edilmiş, kavram alanları incelenerek cümle içi kullanımları örnekendirilmiştir.

1. Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarında Ordu Ağzının Yeri ve Ordu Ağzı Üzerine Yapılmış Olan Çalışmalar

Türkiye’de lisansüstü mahiyette pek çok ağız çalışması yapılmış olup ve günümüzde bunların devam ettiği görülmektedir. Bu çalışmalara rehberlik ve kaynaklık eden bir bütünlük içerisinde Türkiye’nin büyük bir bölümünün ağız söz varlığını yansıtan Derleme Sözlüğü, Ordu iliyle ilgili söz varlığını da ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Kısıtlı imkânlarla hazırlanan bu sözlük, hâlâ önemini korumakla beraber; kırsaldan şehir merkezlerine yapılan göçlere bağlı olarak bölgedeki ağızların söz varlığının da zaman içerisinde değiştiği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla Derleme Sözlüğüne katkı olarak hazırlanan çalışmalar bu noktada büyük önem arz etmektedir.

Leyla Karahan (2017), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı eserinde Ordu ilini, Mesudiye hariç olmak üzere batı grubu ağızlarının 5. grubuna, Mesudiye ilçesini ise Batı Grubu Ağızlarının 6. grubuna dâhil etmektedir. Ordu ili ağızları üzerine kitap, makale, tez şeklinde yapılan çalışmalar arasında en dikkat çekicisi Aydın (2002) ve Demir’in (2001) çalışmalarıdır. Mehmet Aydın Ordu’nun

Aybastı ilçesi üzerinde derleme çalışması yürütmüştür. Demir¹, Ordu ilinin bütün ilçelerinden hareketle metinlerini ve dizinlerini oluşturmuştur. Bununla beraber Küçük ve Ateş (2017) ile Çebi'nin (2006) kitap hacminde çalışmaları mevcuttur. Çebi kendi derlemelerini kitaplaştırmış; Küçük ve Ateş ise Ordu ilinin söz varlığı çalışmalarından hareketle eserlerini hazırlamıştır. Ayrıca Mehmet Aydın'ın hazırladığı doktora tezi (1992) ile Osman Albayrak (2011) ve Ömer Orak'ın (2014) hazırladıkları yüksek lisans tezleri; Ankara, İstanbul, Muğla, Erzurum, Samsun ve Sivas'taki üniversitelerde hazırlanan çoğu tarihsiz bitirme tezleri bu çalışmalar arasında sayılabilir. Bunlar dışında Ordu ili merkezli hazırlanan makale hacminde çalışmalar da bulunmaktadır. Eren ve Öztürk'ün (2017) hazırlamış olduğu Yukarıkızıl köyü esaslı çalışma bunlardan biridir.

Bu çalışmada yer alan kelimeler Ordu ili ağzı ile ilgili olarak en fazla veri bulunan; Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü (çevrimiçi), Necati Demir'in *Ordu İli ve Yöresi Ağzları*, Salim Küçük ve Mümin Ateş'in birlikte hazırladıkları *Ordu Ağzı Söz Varlığı* ve Mehmet Aydın'ın *Aybastı Ağzı* eserlerinin sözlük/dizin bölümlerinde taranmış ancak adı geçen kaynaklarda tespit edilememiştir.

Ordu ağzının sözvarlığına katkıları ve çalışmaların tarihçesi bakımından önem arz etmektedir. Ordu ağzı sözvarlığı üzerine yapılan çalışmalarda bu bakımdan ayrı bir dikkati gerektirmektedir. Bu çalışmada yer alan kelimeler bu makalenin yazarı tarafından hazırlanan tez çalışmasından hareketle tespit edilmiştir. Daha sonra ise Derleme Sözlüğü (çevrimiçi), Ordu İli ve Yöresi Ağzları, Ordu Ağzı Söz Varlığı ve Aybastı Ağzı eserlerinin sözlük/dizin bölmeleri taranarak adı geçen kaynaklarda ya hiç yer almayan ya da farklı bir anlamda yer alan kelimeler bu çalışmanın malzemesini oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca Derleme Sözlüğü'nde kimi fonetik değişiklikler ile yer alan sözcüklere de Ordu ağzındaki farklı kullanımları göstermek adına yer verilmiştir. Ordu ili iç bölge ilçeleri ağzlarından (Gölköy, Kabadüz, Kabataş ve Mesudiye) derlenmiş olan 19 kelime Derleme Sözlüğü ile karşılaştırılıp verilerin niteliğine göre *Ordu'dan derlenip Derleme Sözlüğü'nde farklı anlamda yer alan kelimeler*, *Ordu'dan derlenip ses ve şekil biçiminden Derleme Sözlüğü ile uyuşmayan kelimeler*, *Ordu'dan derlenip Derleme Sözlüğü'nde ses, biçim ve anlam yönünden yer almayan kelimeler* başlıkları altında tasnif edilmiştir. Sınıflandırılan veriler kendi içerisinde de sözcük türlerine göre ele alınmıştır.

2. Ordu İli İç Bölge Ağzlarının Sözvarlığından Hareketle Derleme Sözlüğüne Katkıları

2.1. Ordu'dan Derlenip Derleme Sözlüğü'nde Farklı Anlamda Yer Alan Kelimeler

Çalışmada ele alınan 19 kelimeden 5 tanesinin DS'de yer aldığı görülmüne rağmen anlam olarak DS'de tespit edilen kelimelerden farklı olarak kullanıldıkları

¹ 2001 yılında yayımlanan eserinde yalnızca sözlüğe yer verilirken 2021 yılında yayımlanan yeni baskısında hacimli bir dizin bölümü eklenmiştir.

tespit edilmiştir. Aşağıda bu kelimelerin diğer bölgelerdeki kullanımları da gösterilerek Ordu ağızındaki biçimleri incelenmiş; bahsi geçen anlam farklılığı karşılaştırmalı olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

2.1.1. İsim

Çalışmada Ordu'dan Derlenip Derleme Sözlüğü'nde farklı anlamlarla yer alan isim türünde 3 farklı kelime tespit edilmiştir: *fis*, *şipiradağ*, *kös*.

fis: “fitne, kötülük”: *o aile bi fis soğduya öraya o fis gider, o ailede bozulur. (135)*

Kelime Gökçöy ilçesinin Bulut köyünde derlenmiştir. Kelimenin farklı bir anlamının DS'de kayıtlı olduğu ancak ‘fitne, kötülük’ anlamıyla doğrudan ilişkili olmadığı görülmektedir.

- ‘gizli söz’. Kelimenin bu anlamı DS-V'te Bornova-İzmir ve Bitlis kaydıyla verilmektedir.

Ayrıca DS'de kelimenin türevleri de benzer anlamlarda kullanılabilmektedir:

- *fısıkolaşmak* ‘sessiz sessiz konuşmak’. DS-V, Kurna-Burdur
- *fısilcuk* ‘gizli konuşulan şey, sır’. DS-V, Giresun
- *fısırtı* ‘sessiz konuşmayı anlatır’. DS-V, Çivril-Denizli, Cenciğe-Erzincan, Yerköy-Yozgat, Bor-Niğde ve Anamur-Mersin

şipiradağ: “hızlı bir şekilde”: *Kalın dal oldumuydu zor oliyi, ince dal oldumuydu çekiyon şipiradağ topliyon. (866)*

Kelime Kabataş ilçesi Hoşkadam köyünden tespit edilmiştir. Kelimenin Ordu ağızı iç bölgesinde tespit edilen anlamından farklı bir şekli DS'de (Konya, Safranbolu-Karabük, Zonguldak ağızlarında) yer almakta fakat ‘hızlı bir şekilde’ anlamıyla örtüşmediği görülmektedir.

- *şapır* ‘geveze’. DS-X'da Konya
- *şapır* ‘ahmak’. DS-X'da Safranbolu-Karabük ve Zonguldak
- *şapır* ‘çabuk’. DS-X'da Aybastı-Ordu.

DS'de Ordu yöresi iç bölgeden tespit edilen *şipiradağ* biçimine daha önce rastlanmamakla beraber kelimenin anlam olarak Aybastı-Ordu ağızında ki kullanımına yakınlığı dikkat çekmektedir.

kös: “neşesiz, keyifsiz”: *he arada bi dalaş ediyog onnan geri , ben biraz kös duruyom böyle (637)*

Kelime Kabadüz ilçesi Gümüşköy'de derlenmiştir. Kelime DS'de yer almakta ancak Ordu yöresi kullanımından farklı anlamlar barındırmaktadır.

- ‘sokak kapısının arkasına vurulan ağaç dayak’. DS-VIII'de Bolu, Vezirköprü-Samsun, Merzifon-Amasya, Mesudiye-Ordu, Alucra-Giresun, Elazığ, Kangal-Ören'de ve DS-XII'de Elazığ
- ‘kapı mandalı, kapı sürgüsü’. DS-VIII'de Sungurlu-Çorum, Taşova-Amasya, Niksar-Tokat, Hekimga-Malatya, Divriği-Sivas
- ‘kalın tahta’. DS-VIII'de Honaz-Denizli, Eskişehir

- ‘sürünün önünde giden koyun’. DS-VIII’de Ayvacık-Çanakkale, Kırşehir
- ‘teke’. DS-VIII’de Şavşat-Artvin
- ‘sürülmemiş toprak’. DS-VIII’de Bor-Niğde, Ereğli-Konya, Mut-Mersin
- ‘çirkin’. DS-VIII’de Genek-Muğla
- ‘davar ağılı’. DS-VIII’de Kadirli-Adana
- ‘kervanın en önünde giden hayvanın arkasındakine takılan çan’. DS-VIII’de Gaziantep
- ‘damaya benzer bir oyun’. DS-VII’de Ereğli-Zonguldak
- ‘karşılıklı iki sıra on ikişer delikli bir tahta ve sivri çöplerden yapılmış tavlâ ve damaya benzer bir oyun aracı’. DS-VIII’de Senirkent-Isparta, Kurşunlu-Çankırı
- ‘toprak üzerindeki ufak çukurlara taşlar konarak, bir tarafı yuvarlak, bir tarafı düz olan dört değnekle oynanan bir çeşit oyun’. DS-VIII’de Beypazarı-Ankara
- ‘damda üzerine kiremit döşenen ya da kiremit yerine kullanılan ince tahta parçalar’. DS-VIII’de Taşköprü-Kastamonu
- ‘üzerinde çamaşır yıkanan uzun tahta’. DS-VIII’de Mihalıççık-Eskişehir
- ‘düşük, aşağılık’. DS-VIII’de Kayseri
- ‘bal kabağından kesilen dilimler’. DS-VIII’de Bolu
- ‘eskiden kullanılan bir çeşit çalgı’. DS-VIII’de Konya
- ‘biçilmiş tarlanın ertesi yıl sürülmeden dinlenmeye bırakılması’. DS-XII’de Bor-Niğde

Bu verilerden hareketle *kös* kelimesinin Ordu yöresi kullanımında DS’de tespit edilen diğer anlamlarından tamamen farklı olarak, yeni bir anlam kazandığı söylemek mümkündür.

2.1.2. Fiil

Çalışmada Ordu’dan Derlenip Derleme Sözlüğü’nde farklı anlamlarla yer alan fiil türünde 2 kelime tespit edilmiştir: *gani gelme-*, *adla-*.

gani gelme-: “inanamamak, ikna olamamak”: *şöle ediyog böle ediyog, insan gani gelemi* (856)

Kabataş ilçesinin Hoşkadam köyünden derlenen kelimenin ‘kanaat getirmiş, inanmış’ anlamındaki *kani* biçimine TS’de rastlanmakla beraber, DS’de *gani* biçimi yalnız Diyarbakır ağzında TS’deki anlamla örtüşecek şekilde “gani, bol” anlamında kullanılmaktadır. Ordu yöresi Kabataş ağzından derlenen anlamın ise *gelme-(mek)* fiiliyle beraber kullanıldığında tamamen farklı olduğu tespit edilmektedir.

adla-: “albastı hastalığının tedavi yöntemlerinden biri”: “*yolaydının*” da varıdı uriye giderleridi. üsdünden onun duası vardır. **adlarlaradı**, u zaman şe yapıyudu, geçiyidu. (749)

Kelime Kabadüz ilçesinin Kirazdere köyündeki veriden tespit edilmiştir.

- ‘ayıklamak’. Kelimenin bu anlamı DS-I’de Çivril-Denizli’de görülmektedir.

2.2. Ordu'dan Derlenip Ses ve Şekil Biçiminden Derleme Sözlüğü İle Uyuşmayan Kelimeler

Çalışmada ele alınan 6 kelimenin DS'de ki biçimiyle anlamca örtüşmesine rağmen Ordu ağzında tanıklanan ses ve şekil biçimleriyle sözlükte yer almadığı tespit edilmiştir. Bu veriler leksik bir katkı niteliğinde olmasa bile ağızlar arası ses değişikliklerinin saptanması için önem arz etmektedir.

2.2.1. İsim

Ordu'dan derlenip ses ve şekil yönüyle Derleme Sözlüğü ile uyuşmayan isim türünde 2 kelime tespit edilmiştir: *alkun*, *hayraseneT*.

alkun “sulak, verimli (toprak için)”: *ben size demiş en iyi yerlerden veririm. hagiğaten de öle, o gelen yeni gelenler heb alkunları yerleri vardır.* (1491)

Mesudiye'nin Gülpınar köyünde derlenen *alkun* kelimesine DS'de rastlanmamıştır. Ancak kelimenin bazı ses değişikliklerine uğramış şekillerinin DS'de yer aldığı tespit edilmiştir:

- *algun*. Kelimenin bu şekline ‘lağım, su yolu’ anlamında DS-I'de Cumayarı-Zonguldak, Araç-Kastamonu, Kurşunlu-Çankırı, İskilip-Çorum, Samsun, Mezifon-Gümüşhacıköy-Amasya, Zile-Tokat, Ünye-Ordu, Tirebolu-Giresun, Sivas'ta rastlanmaktadır.
- *algın*. Kelimenin bu şekline ‘lağım, su yolu’ anlamında DS-I'de Tosya-Kastamonu, Osmancık-Çorum, Ünye-Ordu, Alaçam-Samsun, Zile-Tokat, Bulancak-Giresun, Fethiye-Muğla'da; ‘hızlı akan su’ anlamında ise DS-I'de Eğirdir-Isparta, Çine-Aydın, İnegöl-Bursa, Bor-Niğde, Milas-Muğla'da rastlanmaktadır.
- *algon*. Kelimenin bu şekline DS-I'de Trabzon ağzında ‘lağım, su yolu’ anlamında rastlanmaktadır.

hayraseneT: “hayırlı ve güzel işler”: *ibadet yapıdınsa, hayraseneT yabdınsa öndan sora allah verir.* (476)

Kabadüz ilçesi Ataköy'de derlenmiş olan bu kelimeye DS'de rastlanmamakla birlikte GTS'de *hayır hasenat* şeklinde yer aldığı görülmüştür. Sözcüğün Ordu ağzında yer alan bu kullanımı GTS'de yer alan ikili biçimin bir türevi niteliğindedir.

2.2.2. Fiil

baccala-: “bahçeyi temizlemek”: *aynen findi tobliyandan sona, bakımını baccaliyoz, içini temizliyoğ kemre göyyoğ.* (645)

Kelime Kabadüz ilçesi Gümüşköy'de derlenmiştir. DS'de sözcüğün *baccala*-şekline rastlanmamakla birlikte, aynı anlama sahip başka bir biçimine denk gelinmektedir:

- *bahçalamak*. Kelimenin bu şekline DS-II'de Fatsa-Ordu'da ‘fındık ağaçlarının küçük ve kuru dallarını temizlemek’ anlamında rastlanmaktadır.

hötele-: “pişirmek, kavurmak”: *onu sobanın için de bõle hõtelerük* (731)

Kelime Kabadüz ilçesi Kirazdere köyünde derlenmiştir. DS’de bu sözcüğe rastlanmamakla beraber DS’de tespit edilen türevleri ise anlam bakımından Ordu ağızıyla benzerlik göstermektedir:

- *ötelemek*. Kelimenin bu şekline DS-IX’da Fatsa-Ordu’da ‘ateşe sokup çıkarmak, ütülemek’ anlamında rastlanmaktadır.
- *ütelemek*. Kelimenin bu şekline DS-XI’de Eskişehir, Merzifon-Amasya, Görele-Giresun’da ‘koyun, tavuk vb. hayvanların kollarını, tüylerini yakmak’ anlamında rastlanmaktadır.

silen-: “saklanmak, gizlenmek”: *şuralar silenidük* (144)

Kelime Gökçöy ilçesi Alanyurt köyünden derlenmiştir. DS’de kelimenin *silen*-şekline rastlanmamakla beraber, aynı anlamda bir türevinin kayıtlarda geçtiği görülmektedir.

- *sinlenmek*. Kelimenin bu şekline DS-X’da Uşak, Dinar-Afyon, Gelendost-Isparta, Burdur, Söğüt-Denizli, Nazilli-Aydın, Bergama-İzmir, Balıkesir, Kütahya, Çarşamba-Samsun, Koyulhisar-Sivas, Niğde, Bozkır-Konya, Tarsus-Mersin, Finike-Antalya, Bodrum-Muğla ağızlarında “saklanmak, gizlenmek” anlamında rastlanmaktadır.

mëlle-: “toprağı kazmak”: *fasille mëllyoğ, yoluyoğ, ayiglyoğ* (1454)

Kelimenin *belle*- şeklinde hem ağızlarda hem de GTS’de kullanıldığı görülmekle birlikte Ordu ağızında yer alan *mëlle*- biçimine rastlanmamıştır.

- *belletmek*. Kelimenin bu şeklinin DS-II’de Tokat-Zile’de ‘bel ile toprağı alt üst ettirmek’ anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Mesudiye Yardere köyünde derlenmiş olan kelimeye DS’de rastlanmamıştır.

2.3. Ordu’dan Derlenip Derleme Sözlüğü’nde Ses, Biçim ve Anlam Yönünden Yer Almayan Kelimeler

Bu kategoride değerlendirilen kelimelere *Derleme Sözlüğü*’nde rastlanmamış olup yalnız Ordu ağızında yer aldıkları tespit edilmiştir.

2.3.1. İsim

Ordu’dan derlenip *Derleme Sözlüğü*’nde ses, biçim ve anlam yönünden yer almayan isim türünde 7 kelime tespit edilmiştir: *āsı kesme, subeti hulum, tokil, yürden, gübbecek, biççel, yaramasül*.

āsı kesme: “saklambaça benzeyen bir tür oyun” *çocūkan hangi oyunlar, şeyler; ib oynarduk, tob oynarduk, gece āsı kesme oynarduk*. (1193)

Kelime Kabataş ilçesi Beylerli köyünden tespit edilmiştir. DS’de bu sözcüğe rastlanmamıştır.

subeti hulum: “ilim sohbetlerinin yapıldığı meclis”: *yirmi altısında subeti hulum var dersane o zaman yapılyodu. oğula giremedüg biz*. (1709)

Mesudiye ilçesinin Aşıklı köyünde derlenmiş olan kelime DS’de yer almamaktadır.

tokil: “taş ile oynanan bir tür oyun”: *ip aTlardım, tokil oynardım. mesela biz bi yuvarlağ çizgi çizerdük bōle ileride bi çizgi da bi daşı atardım bōle urda çizgiye götürüsen geri atardın. (1182-1183)*

Kelime Kabataş ilçesi Küme evleri köyünden tespit edilmiştir. DS’de bu kelimeye rastlanmamıştır.

yürdlen: “acı kokulu bir şifalı ot”: *bilmedümüz, şeyler çoK vardır. yara otu tamam sararuK. bi de yürdlenler var. (730)*

Kabadüz ilçesinin Kirazdere köyünde derlenen kelimeye DS’de rastlanmamıştır.

biçcel: “ekip biçmeye elverişli tarla”: *biçcel yerleri, yani topraklı yerler. (1491)*

Mesudiye ilçesi Gülpınar köyünden tespit edilen bu kelimeye DS’de rastlanmamıştır.

yaramasül: “önemli, akılda kalan”: *ne gibi anim yani? öyle bi yaramasül bi şeyde geçmedi. (208)*

Gölköy ilçesinin Haruniye köyünden derlenmiş olan kelime DS’de tespit edilememiştir.

gübbecek: “birdenbire, aniden”: *gübbecek düşdüm. (506)*

Kelime Kabadüz ilçesi Başköy’de derlenmiştir. DS’de sözcüğe rastlanmamıştır.

2.3.2. Fiil

Bu kategoride ele alınan verilerden birinin fiil türünde olduğu görülmüştür: *barımlat-*.

barımlat-: “beslemek, otlatmak (hayvan için)”: *hayvan götürüyök, hayvanları orda barımlatıyök. (1316)*

Kabataş ilçesi Beylerli köyünden tespit edilen kelimeye DS’de rastlanmamıştır.

3. Bulgular, Değerlendirmeler ve Sonuç

Bu çalışmada Derleme Sözlüğünde yer almayan 19 kelime (*āsı kesme, adla-, alkun, bahçele-, barımlat-, biçcel, fis, gübbecek, gani gelme-, hayrasenet, hötele-, yaramasül, kös, mēlle-, silen-, subeti hulüm, şapıradak, tokil, yürtlen*) tespit edilmiştir. Bu 19 kelimedenden beşi (*fis, gani gelme-, şipiradağ, adla-, kös*) Derleme Sözlüğü’nde yer almakta ancak anlam olarak farklılık göstermektedir. Tespit edilen altı kelimeyi (*alkun, baccali-, hötele-, silen-, hayraseneT, mēlle-*) ise Ordu’dan derlenip ses ve şekil biçiminden Derleme Sözlüğü ile uyuşmayan kelimeler oluşturmaktadır. Tespit edilen sekiz kelimeyi (*āsı kesme, barımlat-, biçcel, gübbecek, subuti hulüm, tokil, yaramasül, yürdlen*) ise Ordu’dan derlenip ses, biçim ve anlam yönünden Derleme Sözlüğü’nde yer almayan kelimeler oluşturmaktadır.

Çalışmada ele alınan kelimelerin tür, yapı, bölgesel dağılım ve tematik yönden sınıflandırılması ise şu şekilde gösterilebilir:

- **Tür:** İncelenen kelimelerin 12'si isim (*āsı kesme, alkun, biçcel, gübbecek, fis, hayrasenet, kös, subeti hulum, şapıradak, tokil, yaramasül, yürülen*); 7'si ise fiildir; (*adla-, bahçele-, barımlat-, gani gelme-, hôtele-, mēlle-, silen-*)
- **Bölgesel Dağılım:** Tespit edilen 19 kelimenin 3'ü Gölköy, 7'si Kabadüz, 5'i Kabataş ve 4'ü de Mesudiye'de tanıklanmıştır.
- **Tema:** Tespit edilen 19 kelime tematik olarak sınıflandırıldığında birçok kategori ortaya çıkmaktadır. Elde edilen verilerden hareketle en fazla kelimeye sahip kategoriye 5 adet veriyle 'tarım' başlığı (*alkun, bahçele-, biçcel, mēlle-, yürülen*) oluştururken; 'oyun' başlığı altında ise 3 kelime (*ası kesme-, silen, tokil*) yer almaktadır. Hayvancılık (*barımlat-*), eğitim (*subeti hulum*), sağlık (*adla-*) ve yemek (*hôtele-*) başlığı altında birer kelime tespit edilmiştir. Geri kalan beş kelime (*gübbecek, fis, yaramasül, kös, şapıradak*) ise herhangi bir tematik kategoriye uygunluk göstermemektedir.
- **Yapı:** Tespit edilen kelimelerin yapı bakımından on tanesini türemiş kelimeler (*adla-, baccala-, barımlat-, biçcel, gübbecek, hôtele-, yaramasül, mēlle-, silen-, şapıradak*) oluştururken; dört tanesini ise birleşik kelimeler (*āsı kesmek, gani gel-, hayrasenet, subeti hulum*) oluşturmaktadır. Geri kalan kelimeler üzerine yorum yapmak pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada Ordu yöresinin dört ilçesinden hareketle (*Gölköy, Kabadüz, Kabataş, Mesudiye*) 19 adet kelime tespit edilmiştir. Bu tür çalışmaların yapılmasıyla, varlığını yitirmek üzere olan kelimeler tekrar gün yüzüne çıkarılacak ve böylelikle özelde Türkiye Türkçesi ağızları genelde ise Türkiye Türkçesi söz varlığı alanlarına katkıda bulunulacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı da hem Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığına katkıda bulunmak, hem de ağızlar üzerine yapılacak olan leksik, fonetik, morfolojik, semantik çalışmalara kaynaklık edecek karşılaştırma verilerinin sayısını artırmaktır.

Çeviriyazı İşaretleri

Ünlüler

(ː) : Ünlüler üzerinde uzunluk
işareti

ı : ı-i arası ünlü

Ünsüzler

ç : ç-ş arası ünsüz

ğ : Art damak g ünsüzü

h : Sızıcı h

h : Soluklu h ünsüzü

k : Art damak k ünsüzü

ö : o-u arası ünlü

(˘) : Diftong

K : k-g arası ünsüz

Q : k-ğ ünsüz

T : t-d arası ünsüz

Kısaltmalar

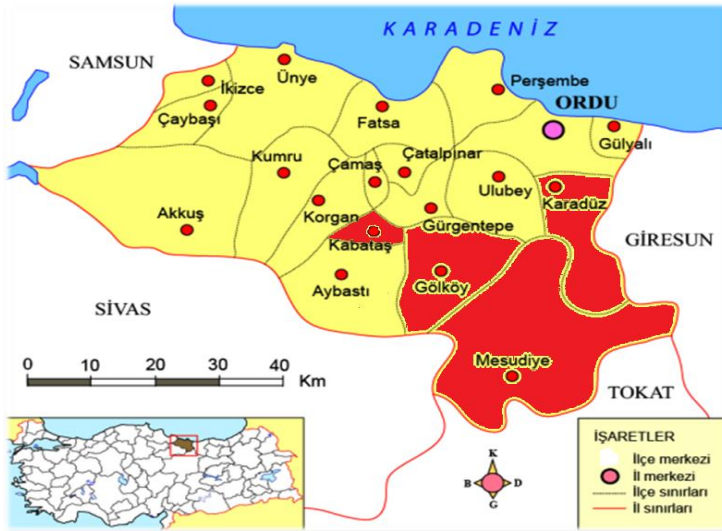
DS: Derleme Sözlüğü

GTS: Türkçe Sözlük

Kaynakça

- ALBAYRAK, Osman (2011). *Ordu İlinin Resmi Kaynaklardaki Yer Adları Üzerine İncelemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi.
- AYDIN, Mehmet (1992). *Aybastı Ağzı*, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- AYDIN, Mehmet (2002). *Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇEBİ, Sıtkı (2006). *Ordu Ağzı Derlemeleri*. Ordu: Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- DEMİR, Necati (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağzıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- e-DS: Türk Dil Kurumu (1963-1982). *Derleme Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.06.2024)
- EREN, Abdullah; Öztürk, Abdulkadir (2017). “Yukarıkızılın Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7/3: 413-421.
- KARAHAN, Leyla (2017). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2020). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜK, Salim; ATEŞ, Mümin (2017). *Ordu Ağzı Söz Varlığı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- YEŞİLKAŞ, Erdiñç (2021). *Ordu İli İç Bölge İlçeleri (Gölköy, Kabadüz, Kabataş, Mesudiye) Ağzıları (Metin, İnceleme, Gramatikal Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi.

Ordu İli Haritası²

² Bu görselde Ordu ilinin genel haritası verilmiştir. Kırmızıya boyanmış yerler ise makalenin başlığında belirtilen Ordu ilinin iç bölgelerini oluşturmaktadır.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

Haberler
News

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 19, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

HABERLER
News

Hocam Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın Ardından

After the Passing of My Professor, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz

Leylâ Karahan

Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Ankara / Türkiye

e-posta leylakarahan@yahoo.com
orcid 0000-0001-9806-7235

Atıf

Citation

Karahan, Leyla (2025). Hocam Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın Ardından. *Dil Araştırmaları*, 36: 271-278.

Başvuru

Submitted
18.04.2025

Revizyon

Revised
22.04.2025

Kabul

Accepted
24.04.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online
12.05.2025

Cumhuriyetin ilk kadın akademisyenlerinden, Türklük Biliminin öncü şahsiyetlerinden Hocam Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, adını sonsuzluğa taşıyacak olan yüzlerce eser bırakarak 6 Şubat 2025 tarihinde, 103 yaşında bu dünyadan göçtü.

Hocam'ın, 1976 yılından beri öğrencisi olmanın onuru ve mutluluğunu yaşıyorum. Yüksek lisans ve doktora eğitimim sırasında Hocam'dan ders aldım. Dersleri DTCF'deki odasında yapardık. Oda kitap doluydu ve ben akademik

hayatımın başlangıcında ismini duyduğum ve duymadığım birçok değerli kitabı burada gördüm, burada sayfalarını çevirdim. Aradan elli yıla yakın bir zaman geçti. Türk Dil Kurumundaki çalışmalarda, projelerde, konferans ve sempozyumlarda, kısacası bilimsel faaliyetlerde Hocam'ın yakınında bulundum. 2018 yılında da kendisiyle yaptığım uzun bir söyleşi, kitap olarak yayımlandı. Bilimi hayatın bir parçası değil hayatın kendisi yapmış, ömrünü bilime, Türk dili çalışmalarına adanmış ve Türkçeyle yaşamış bu değerli insanı anlatan bir kitabın başlığı *Türkçeyle Yaşamak* olmalı diye düşündüm. Ve kitabın adı *Türkçeyle Yaşamak* oldu.¹

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın Hayat Hikâyesi

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, kimliğinde 1921 yazsa da asıl doğum tarihinin 5 Temmuz 1922 olduğunu söyler. Nevşehir'de doğmuştur. Ataları, Toroslardan Niğde'ye, Damat İbrahim Paşa zamanında da Nevşehir'e yerleşen ve devcilikle uğraşan bir Türkmen boyudur. 6-7 yaşlarına kadar Nevşehir'de kalır. Daha sonra ailesiyle birlikte İzmir'e yerleşir. Babası ticaretle uğraşmaktadır. İlkokulu Urla'da tamamlar. İlkokuldan sonraki eğitimi için İzmir merkeze taşınırlar. İzmir Kız Lisesi'ni 1940 yılında biri mezuniyet, diğeri olgunluk diploması olarak başarıyla bitirir. İzmir'de üniversite olmadığı için Ankara veya İstanbul'a gitmek zorundadır, Ankara'yı tercih eder, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji bölümüne kaydını yaptırır.

Böylece Nevşehir ve İzmir'den sonra, ömrünün sonuna kadar yaşayacağı Ankara'ya adımını atmış olur. O yılların Ankara'sı, Ulus ve çevresinin merkez olduğu; Çankaya, Dikmen ve Keçiören'in bağ evleriyle âdeta yazlık yerleşim yeri olarak kullanıldığı bir şehirdir. İkinci Dünya Savaşı rüzgârları Türkiye'de de derinden hissedilmektedir; geceleri karartma vardır ve gıda sıkıntısı çekilmektedir. Korkmaz'ın üniversite hayatı böyle bir zamanda ve ortamda başlar.

Önce Ulus'taki Evkaf Apartmanı'nda bulunan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Korkmaz'ın fakülteye başladığı yıl bugünkü yeni binasına, üzerinde Atatürk'ün *Hayatta en hakiki mürşit ilimdir* sözü yazılı olan binasına taşınır. Korkmaz, bir yazısında binanın görünüşündeki heybet ve ihtişama, iç mekânlarındaki mükemmelliğe, Atatürk büstünün bulunduğu büyük mermer salona, geniş dersane ve toplantı salonlarına, aydınlık koridorlarına, pırl pırl zemin döşemelerine, her bölüme ait seminer kitaplıklarına, zengin kütüphanesine hayranlığını anlatır.

¹ Bu yazıdaki bilgiler, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz için hazırlanan kitaplara dayanmaktadır. Bk.

Kaynaklar.

Korkmaz'ın fakültede ilk tanıştığı hoca, Tahsin Banguoğlu'dur. Hem öğrencilik yıllarında hem de daha sonra Banguoğlu'nun yakın desteğini görmüş, her zaman kendisinden sevgiyle, minnetle bahsetmiştir. İlhan Başgöz, Selahattin Olcay, Meliha Ambarcıoğlu, Hasibe Mazioğlu aynı bölümden; Celal Bayar'ın kızı

Nilüfer Gürsoy Latinceden; Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Halil İnalçık Tarihten; Şevkiye İnalçık Arapçadan Korkmaz'ın arkadaşlarıdır.

Korkmaz, çok iyi hocalardan ve farklı disiplinlerden ders alarak kendisini çok iyi yetiştirir. Abdülbaki Gölpınarlı'dan, Necmettin Halil Onan'dan ve Ferit Kam'dan divan edebiyatı; Pertev Naili Boratav'dan halk

edebiyatı; Kenan Akyüz ve İbrahim Necmi Dilmen'den modern edebiyat; Tahsin Banguoğlu, Abdülkadir İnan ve Saadet Çağatay'dan Türk dili ve lehçeleri; Suut Kemal Yetkin'den estetik; Besim Atalay'dan Farsça; Necati Lugal'den Arapça; Necip Üçok ve Agop Dilaçar'dan dil bilimi; İsmail Hakkı Baltacıoğlu'ndan pedagoji; Fuat Köprülü, Şinasi Altundağ, Enver Ziya Karal, Bekir Sıtkı Baykal ve Akdes Nimet Kurat'tan tarih dersi alır. Fakültesinde ve Halk Evlerinde yapılan kültür konferanslarını kaçırmaz, Ankara Radyosunda Tahsin Banguoğlu'nun şiir programlarına şiir okuyarak katılır. Bir orta oyununda yer alır. Fakültenin birinci sınıfında öğrenciyken, hocası İbrahim Necmi Dilmen tarafından Türk Dil Kurumu üyeliğine kaydettirilir. İkinci sınıftayken de Halide Edip'in *Sinekli Bakkal* romanıyla ilgili bir yazısı *Yücel* mecmuasında yayımlanır.

1944 yılında başarıyla mezun olduğu fakültede dört yıl ilmi yardımcı olduktan sonra 1948 yılında hocası Saadet Çağatay'ın asistanı olarak göreve başlar. 1945 yılında başladığı doktora tezini 1950 yılında tamamlar. Tezinin konusu önce Batı Anadolu ağızları iken daha sonra Güneybatı Anadolu ağızları ile sınırlandırılmıştır. Köylere gidip derleme yapması gerekmektedir. Hocası Necmettin Halil Onan '*Biz gencecik bir kızı Anadolu'ya derleme yapmaya gönderebilir miyiz?*' diye telaşlanır. Ancak Korkmaz kararlıdır. Bunun üzerine o sırada Yükseköğretim Genel Müdürü olan Onan, valilere, kaymakamlara, millî eğitim müdürlerine bir yazı göndererek Korkmaz'a yardımcı olmalarını ister. Korkmaz, köylere atla, merkeple gider; şalvar giyerek, başına yemeni bağlayarak kadınlar arasına girer ve derlemeler yapar. Tezini 1950 yılında savunur ve bu tezle Türk Dil Kurumu teşvik ödülünü alır. 1956 yılında da tezi DTCF'de yayımlanır.

1948 yılında tarih öğretmeni Mehmet Bey ile evlenir. Korkmaz, onun iyi bir baba ve fedakâr bir eş; ailesine, çocuklarına düşkün, evcimen bir insan olduğunu anlatmaktadır. 1948 yılında oğlu Gültekin, 1967 yılında da oğlu İltekin dünyaya gelir. Oğulları ve torunları hâlen Amerika'da yaşamaktadır.

1954 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi tarafından Annemarie von Gabain'in yanında bilgi ve görgüsünü artırmak üzere bir yıl süre ile Almanya'ya gönderilir. Orada çeşitli dersler alır. Özellikle Türkiye'de bir fonetik laboratuvarı kurmak için hazırlıklar yapar, ancak DTCF'de yer sıkıntısından dolayı laboratuvar kuramaz. Almanya'da bir buçuk yıl kalan Korkmaz, döndükten sonra

1957'de hazırladığı *Türk Dilindeki -ça Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasıyla doçent olur. 1965-66 yılında Alexander von Humboldt Vakfının araştırma bursuyla önce İngiltere'ye gider, Londra'da British Museum ile Oxford'da Bodleian kütüphanesinde Türkçe yazma eserleri inceler. British Museum'da kütüphane müdürü Prof. Dr. Meredith Owens'in yardımlarını görür. Onun aracılığı ile bazı yazma eserlerin mikrofilmlerini alır. Almanya'da Hamburg, Berlin, Marburg, Tübingen ve Münih kütüphanelerinde Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesine ait yüzden fazla el yazması eser inceler. Bazı yazma eserlerin mikrofilmlerini alır.

Korkmaz, 1963 yılında Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu Üyeliğine seçilir. 1964 yılında *Nevşehir ve Yöresi Ağzıları* adlı eseriyle profesör olur. 1967 yılında *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi* adlı eseri, Türk dili alanında yazılmış 200 eser arasında Yunus Nadi Armağanı birincisi seçilir. 1980 yılında Türk Dil Kurumundaki dil anlayışını eleştirerek görevinden ayrılır. 1983 yılında tekrar döndüğü Kurumda 2004 yılına kadar bilim kurulu asli üyesi olarak çalışır. Burada Gramer Bilim ve Uygulama Kolu, Atatürk ve Türk Dili Çalışma Grubu Başkanlığı, Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Projesi Başkanlığı gibi görevlerde bulunur.

1953 yılında Afet İnan'ın kurduğu, kısa adı KASAİD olan *Kadının Sosyal Hayatını Araştırma ve İnceleme Derneği*'nin kurucu üyeleri arasında yer alır. Derneğin faaliyetlerine aktif olarak katılır. DTCF'de Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütür. 1974-83 yılları arasında Kültür Bakanlığı Danışma Kurulu Üyeliğinde bulunur ve Bakanlığın çıkarmakta olduğu *Millî Kültür* dergisinin de redaktörlüğünü yapar.

1981-83 yılları arasında Ankara Üniversitesi rektörlüğüne bağlı Türk Dili Bölümü Başkanlığına getirilir. 1984 yılında TRT Yönetim Kurulu Üyeliğine seçilir. Dönemin gazetelerinde *TRT yönetiminde ilk kadın Profesör Zeynep Korkmaz, TRT'nin ilk kadın yöneticisi Profesör Zeynep Korkmaz* başlıklarıyla haber olur.

1983'te YÖK Yürütme Kurulu Üyeliğine seçilir. 1988 yılında üniversiteden emekli olur. YÖK'te 1989-1990 yılları arasında YÖK Başkan Vekilliği, 1991-1992 yılları arasında da YÖK Başkan danışmanlığı görevlerinde bulunur. 6 Şubat 2025'te vefatından 4-5 yıl öncesine kadar bilimsel çalışmalarını sürdürmüştür.

Korkmaz'ın yaşlılıktan kaynaklanan hastalıkları vardı. 103 yaşında aramızdan ayrıldı. 103 yıllık bu hayat hikâyesinin büyük bir bölümü aynı zamanda Türklük Biliminin de tarihi sayılabilir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın Türklük Bilimindeki Yeri

Korkmaz, bugün çoğumuzun sadece eserleriyle tanıdığı yerli ve yabancı çok değerli bilim adamlarından bizzat dil, edebiyat ve tarih dersi olarak yetişmiş ve onları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Almanya ve İngiltere'deki çalışmaları da Korkmaz'ın yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Uluslararası Türk Bilim Akademisinin verdiği altın madalya töreninde (14 Ocak 2016) hocalarına olan minnet duygularını şöyle ifade eder:

Eğer Türk dili alanındaki çalışmalara birtakım katkılarda bulunabilmiş isem, şüphesiz bu katkıyı Türk dilinin, Türk tarihinin ve Türk kültürünün bir toplumun varlığındaki anlamını derinden kavramış olan ve “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.” sözleri ile aziz Atatürk'ün kuruluşuna önderlik ettiği Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin değerli öğretim üyelerinden aldığım eğitime, bana aşıladıkları bilim anlayışına ve bu fakültede geçirdiğim 44 yıllık meslek yaşamıma borçluyum.

Korkmaz, Türk dilinin her dönemiyle, her meselesiyle ilgilenmiş; bu eserlerdeki görüş ve yaklaşımlarıyla, uyguladığı yöntemlerle Türklük Bilimi alanında bir ekol yaratmıştır. 20'den fazla kitabı, 200'den fazla makalesi vardır. Korkmaz, yaptığı çalışmalardan ve hizmetlerden dolayı birçok ödül almıştır.

Korkmaz'ın ağız çalışmaları, kullanılan derleme ve inceleme yöntemleri bakımından alanın ilk ve yol gösterici çalışmaları olmuş, kendisinden sonra yapılan ağız çalışmalarına örneklik etmiştir. 1940'lı yılların şartlarında derlemelerini kayıt cihazıyla yapması önemli bir yeniliktir. Güneybatı Anadolu'da derleme yaparken Amerikan Büyükelçiliğinden aldığı kayıt cihazını kullanmıştır. Korkmaz, ağız çalışmalarında dil ve tarih disiplinlerinin birbirlerinden mutlaka yararlanması gerektiği düşüncesinin de ilk uygulayıcılarından biridir. Nevşehir ağızlarıyla ilgili çalışmasında, yörenin etnik yapısı ile ağız özellikleri arasındaki

bağlantıyı ortaya koymak için geniş bir arşiv taraması yapmış, tahrir defterlerini incelemiş, eserinin başına Nevşehir'e gelip yerleşen yerleşik Oğuzlar ve göçebe Türkmen oymaklarıyla ilgili (*Herikli, Boynu İnceli, Eymür, Bekdik* vd.) ayrıntılı bilgiler koymuş ve böylece ağız araştırmalarının bir bölgenin yerleşme tarihi

hakkında nasıl ipuçları verebildiğini göstermiştir. *Bartın ve Yöresi Ağızları* kitabında da yörenin dikkat çekici ağız özelliklerini Kıpçakça ile ilişkilendiren Korkmaz, arşiv kayıtları yardımıyla bu bölgede bir Kıpçak yerleşiminin izlerini tespit etmiştir.

Korkmaz'ın çalışmalarının büyük bir bölümü, tarihi ve bugünkü Oğuz Türkçesi, yani Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi üzerinedir. Selçuklular dönemi Türkçesi, 11.-13. yüzyıllar arasında Oğuzca, Anadolu yazı dilinin tarihi gelişiminde Beylikler Devri Türkçesinin yeri, Anadolu'da Türkçenin yazı dili oluşu, karışık dilli eserler vb. konularda çalışmaları olan Korkmaz, bu alanla ilgili bütün birikimini son kitabı olan ve 2013 yılında yayımlanan *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi* adlı kitaba yansıtmıştır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden biri olan *Marzubân-nâme Tercümesi*'ni de yayına hazırlamıştır.

Cumhuriyet dönemindeki Türk dili üzerinde en çok çalışan isimlerden biri de Zeynep Korkmaz'dır. *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi* kitabını yazmış, *Atatürk ve Türk Dili*, *Belgeler 1* ve *Atatürk ve Türk Dili 2* kitaplarını yayına hazırlamıştır. Korkmaz'ın en çok okunan kitaplarından biri de *Mustafa Kemal Atatürk-Nutuk* adlı kitabıdır. Korkmaz, Nutuk'u sade dille yayına hazırlamış ve eserin bugüne kadar otuzdan fazla baskısı yapılmıştır.

Türkiye Türkçesi-Şekil Bilgisi de Korkmaz'ın en çok baskı yapan kitaplarından biridir. İlk baskısı 2003 yılında yayımlanan bu kitap, bugün ana kaynak, başvuru kaynağı olarak kullanılmaktadır. *Gramer Terimleri Sözlüğü* de çok baskısı yapılan kitaplarından biridir.

Korkmaz'ın makaleleri *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* adıyla dört cilt olarak yayımlanmış, daha sonra 1. ve 2. ciltler birleştirilmiştir. Kitapta, Türklük Biliminin hemen her konusuyla ve her dönemle ilgili -*Eski Türkçe*, *Eski Anadolu Türkçesi*, *Türkiye Türkçesi*, *Atatürk ve Türk dili*, *Anadolu ve Rumeli ağızları*, *ek ve edat etimolojileri*, *kültür*, *edebiyat*, *edebî şahsiyetler* vb.- makaleler bulunmaktadır. Bunlardan özellikle ek ve edat etimolojilerine dair olanlar, alana çok önemli katkılar sunan, ufuk açıcı makalelerdir.

Korkmaz, Cumhuriyetin fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür olarak yetiştirdiği ilk neslinin temsilcilerinden biriydi. Korkusuzdu, mücadeleciydi, tavizsizdi. Bir Altay dili olan Türkçenin de ele alındığı Uluslararası PIAC/Altayistik Kongrelerinde sadece İngilizce, Fransızca ve Rusça bildiri sunulabilmesi, Türkçe sunulacak bildiriye izin verilmemesi anlayışına tepki olarak Özbekistan'da 1986 yılında yapılan PIAC toplantısında bildirisini Türkçe sundu. Korkmaz, bilimsel çalışmalarında sorgulayıcıydı. Yeni çalışmaları takip eder, bütün toplantılara çok ciddi hazırlıklar yapar, konuşmaları en önde oturarak dinler, soru sorar, tartışır. Öğrencilerine tarzı ve tavrı ile de örnek oldu.

Türklük Biliminin bugünkü seviyesine gelmesinde çok önemli rolü ve katkısı olan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Hocamız'a minnettarız. Ruhü şad olsun.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın eserlerinden bazıları

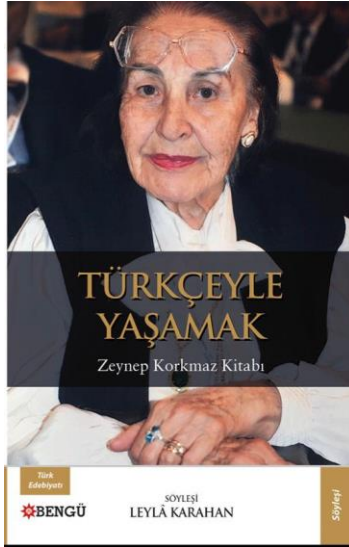
- ↪ *Güney-Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)*, AÜ DTCF yayınları: 114, Türk Dili ve Edebiyatı Serisi: II, Ankara 1956, 2. baskı, Türk Dil Kurumu yayınları: 583, Ankara 1994, XI+125 s.
- ↪ *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, AÜ DTCF yayınları: 147, Ankara 1963, IX+85 s. (1967 Yılı Bilim Eserleri Yunus Nadi Armağanı birinciliğini kazanmıştır.).
- ↪ *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, I Cilt: Ses Bilgisi (Phonétique), AÜ DTCF yayınları: 142, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 1, Ankara 1963; 2. baskı, Ankara 1977; 3. baskı Türk Dil Kurumu yayınları: 582, Ankara 1994, XV-227 s.
- ↪ *Sadrü'd-din Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi*, Giriş- İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, AÜ DTCF yayınları: 219, Ankara 1973, 468+137 s.
- ↪ *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, AÜ DTCF yayınları: 251, Ankara 1974, 129 s.
- ↪ *M. Kemal Atatürk, Nutuk*, Bugünkü dille yayıma hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu, Ankara 1984, XVI+638 s.; yeni baskıları: AKD-TYK Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1991, 1994, 1995, 1998, 2000, 2001, 2004, 2008, 2009, 2010, 2017, 638 s.
- ↪ *Gramer Terimleri Sözlüğü*, AKD TYK Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1992, XVII+212 s.
- ↪ *Atatürk ve Türk Dili I (Belgeler)*, AKD TYK Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1992, XXII+567 s.
- ↪ *Atatürk ve Türk Dili II* (A. B. Ercilasun - K. Yetiş - S. Sakaoğlu ve Z. Kerman ile birlikte), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1997, 831 s.
- ↪ *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. baskı, AKD TYK Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2003, 3. baskı, Ankara 2007, 4. baskı, Ankara 2010, XXIV+296 s.
- ↪ *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi* AKD TYK Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2003, 2. baskı, Ankara 2007; 3. baskı, Ankara 2009; 4. baskı, Ankara 2014, CXVI+1224 s.

- *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2013, 226 s.
- *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (Gramer Terimleri Sözlüğü'nün her yönüyle yeniden elden geçirilmiş ve genişletilmiş yeni baskısı), AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2017, 260 s.
- *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1995,1. C. 959 s. (Yerli ve yabancı bilimsel dergilerdeki yazıların toplu hâlde basılması ile oluşmuştur.).2. baskı Ankara 2005, 3. baskı (1. ve 2. ciltler birleştirilmiş olarak) Ankara 2017, 1456 s.

Kaynakça

- Karahan, Leyla (2017). “95 Yılı Geride Bırakmış Bir “Ulu Çınar”ın Hayat Hikâyesi”. *Türklük Biliminin Ulu Çınarı Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 3-12.
- Karahan, Leyla (2018). *Türkçeyle Yaşamak, Zeynep Korkmaz Kitabı*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Zülfikar, Hamza (2004). “Hocam Prof. Dr. Zeynep Korkmaz”. *Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1-24.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 19, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

HABERLER

News

Bernt Brendemoen Anısına: Dilbilim, Edebiyat ve Kültürel Köprüler (1949-2024)

In Memory of Bernt Brendemoen: Linguistics, Literature, and Cultural Bridges (1949–2024)

Melike Üzüm

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Ankara / Türkiye

e-posta melike.uzum@hacettepe.edu.tr

orcid 0000-0002-2338-8066

Atıf

Citation

Üzüm, Melike (2025). Bernt Brendemoen Anısına: Dilbilim, Edebiyat ve Kültürel Köprüler (1949-2024). *Dil Araştırmaları*, 36: 279-286.

Başvuru

Submitted

21.04.2025

Revizyon

Revised

24.04.2025

Kabul

Accepted

28.04.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Akademik Hayatı

Türkoloji alanının saygın isimlerinden Prof. Dr. Bernt Brendemoen'un 9 Mart 2024 tarihinde aramızdan ayrıldığını büyük bir üzüntüyle öğrendik. Brendemoen'nun başta Karadeniz ağızları olmak üzere Türk dilinin çeşitli konuları üzerine yaptığı derinlikli araştırmaları, alana kalıcı katkılar sağlamıştır. Diyalektoloji çalışmalarıyla öne çıkan Brendemoen 10 Ocak 1949'da Oslo'da (Norveç) doğmuştur. Akademik kariyerine Oslo Üniversitesinde Klasik Filoloji

(Latince ve Yunanca) alanında başlamış, aynı zamanda Türkçe öğrenmiştir. Bir İstanbul ziyareti sonrasında Türkoloji'ye olan ilgisi artmış ve çalışmalarında bu alana yönelmiştir. 1974-1976 yılları arasında Türkiye'nin sağladığı bir bursla Topkapı Sarayı arşivlerinde bulunarak tez araştırmasını İstanbul'da sürdürmüştür. Even Hovdhaugen'in danışmanlığında yürüttüğü *Turkish Transcription Texts from Topkapı Sarayı* [Topkapı Sarayı'ndan Türkçe Transkripsiyonlu Metinler] başlıklı tezini 1977'de başarıyla tamamlayarak Türkoloji alanına ilk bilimsel katkısını sunmuştur.

1978-1981 yılları arasında Brendemoen, Norveç Bilim ve Beşerî Bilimler Araştırma Kurulu (The Norwegian Research Council for Science and the Humanities) ve Oslo Üniversitesinde araştırmacı olarak görev yapmıştır. 1978'de Kahire Amerikan Üniversitesinde Arapça eğitimi almış, 1979'da ise Doğu Karadeniz ağızlarından veri toplamak üzere bir yıl kalacağı Trabzon'a gelmiştir.

Brendemoen akademik yaşamı boyunca birçok kurumda görev alarak önemli tecrübeler edinmiştir. 1982 yılında Oslo Üniversitesinde okutman olarak Türkçe dersleri vermiş ve 1989 yılında da öğretim görevlisi kadrosuna terfi etmiştir. 1993 yılında bir dönemliğine Johann Wolfgang Goethe Üniversitesinde (Frankfurt), 2001-2002 yılları arasında ise Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesinde misafir profesör olarak bulunmuştur. 2002 yılında Oslo Üniversitesinde Türkoloji alanında profesörlük kadrosuna atanmıştır. Özgeçmişinde de belirttiği üzere, İskandinavya ülkeleri arasında Türkoloji alanında kalıcı profesörlük pozisyonuna sahip tek kişi olarak uzun yıllar hizmet vermiştir.

Türkolojiye yaptığı değerli katkılardan dolayı Brendemoen'a 1985 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından, 2010 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından Üstün Hizmet Ödülü verilmiştir.

Çalışma Alanları

Brendemoen'un yayınları; diyalektoloji, söz dizimi, biçimbilgisi, sözlükbilim, dil ilişkileri ve dil politikası gibi pek çok alanı kapsar. Ancak çalışmaları ağırlıklı olarak diyalektoloji alanındadır. 1978'de Doğu Karadeniz ağızlarından veri toplamaya başlar. Bu verileri söz dizimi, biçim bilgisi, Yunancanın bu bölgedeki etkisine odaklanarak dil ilişkisi açısından inceler ve makale olarak yayımlar. Bu konudaki en kapsamlı çalışması, Trabzon ve Rize'nin bir bölümünden toplanan verilere dayanan *The Turkish dialects of Trabzon: Their phonology and historical development* [Trabzon Ağızları: Ses Bilgisel ve Tarihsel Gelişim] başlıklı kitabıdır. Kitapta, Trabzon ağzından derlediği verileri eş zamanlı ve art zamanlı yaklaşımlarla değerlendirmiş ve bu yolla Türkçenin bu coğrafyada gelişimini ele alarak Trabzon ağızlarının Anadolu ağızlarından ayrılan özelliklerini dilsel kanıtlarla ortaya koymuştur. Ayrıca tarihsel dilbilim ve dil ilişkileri açısından veriyi sorgulayarak ağız bölgesinde hem arkaik özelliklerin korunduğunu hem de başta Yunanca olmak üzere başka dillerle etkileşimlerin izlenebildiğini göstermiştir. Bu çalışma, tarihi Türk dilleri çerçevesinde Batı Türkçesinin oluşumuna da yeni bulgular sağlamaktadır.

Çalışmalarında dil ilişkilerine ayrıca ilgi gösterdiği açıktır. Yunancanın etkisiyle *-mİş*'in kanıtsal içeriğinin kaybolduğunu ve bu yönüyle diğer ağızlardan ayrıldığını ortaya koyduğu *Some remarks on the -mİş past in the Eastern Black Sea Coast dialects* [Doğu Karadeniz Sahil Ağızlarındaki *-mİş* Geçmiş İşaretleyicisine İlişkin Bazı Açıklamalar] konulu incelemesiyle, Anadolu'da Yunanca ve Türkçenin nasıl etkileşime girdiğini 1999 yılında yayınladığı *Greek and Turkish language encounters in Anatolia* [Anadolu'da Yunanca ve Türkçe Dil Karşılaşmaları] başlıklı yazısıyla, 2006 yılında ise Yunanca ve Türkçe etkileşimini art zamanlı bakış açısıyla değerlendirdiği *Aspects of Greek-Turkish language contact in Trabzon* [Trabzon'da Yunanca-Türkçe Dil ilişkilerinin Yönleri] başlıklı çalışmasıyla topladığı dil malzemesini farklı açılardan sorgular. Yine benzer şekilde Karadeniz ağızlarında Lazcanın etkisini *Laz influence on Black Sea Turkish dialects?* [Lazca Karadeniz ağızlarını etkiler mi?] (1990) başlıklı çalışmasında ele alır.

Brendemoen'un yayınlarının bir kısmı da dil devrimi sürecine ve reformların dile etkisine odaklanmaktadır. 1989'da *Den tyrkiske språkreforment* [Türk Dil Reformu] başlığıyla genel bir değerlendirme sunduğu çalışmasını ilk olarak Norveççe yayınlar. Ardından 1990 yılında dil devrimi sürecindeki uygulamaları ve sonuçlarını dil politikası açısından tartıştığı *The Turkish language reform and language policy in Turkey* [Türkiye'de Türk Dil Reformu ve Dil Politikası] başlıklı çalışmasını, 2021'de ise dil reformunun toplumsal etkilerini çözümlediği ve güncel tartışmalara yönelik görüşlerini paylaştığı *The Turkish Language Reform* [Türk Dil Reformu] başlıklı kitap bölümünü yayınlar. Sonraki yıllarda da bu konuya ilgisini kaybetmediği görülür. Genel olarak bu çalışmalarda Arapça ve Farsça unsurların dilden atılması ile dildeki değişim sürecini ve çıkarılan sözcüklerin yerine yerleştirilmek üzere yeni sözcüklerin oluşturulmasında izlenen türetim yollarını değerlendirir. Ayrıca uygulanan dil politikasına yönelik görüşlerini paylaşarak kültürel çerçevede reformun etkisini tartışır.

Türkçenin öğretimi ve Türkçenin tanınırlığını artırmaya yönelik olarak Brendemoen Türkçe-Norveççe sözlük projesinde de Yaşar Tanrıkut ile birlikte önemli bir görevi üstlenmiştir. Sözlüğün ilk baskısı 1980, ikinci baskısı ise 1997 yılında yapılmıştır. 2013 yılında ise H. Sinan Çorbacıoğlu ile genişletilmiş yeni bir sözlük yayınlar.

Brendemoen yalnızca dilbilimsel çalışmalarıyla değil, Türk edebiyatının İskandinav coğrafyasında tanıtımına katkısıyla da hatırlanmalıdır. Edebiyat alanında ilk olarak 1976 yılında *Tyrkisk litteratur idag. Novellen* [Günümüz Türk Edebiyatı: Kısa Hikâye] başlıklı incelemesini ve üç kısa hikâye çevirisini yayımlamıştır. Bu erken dönem çalışması, onun akademik ilgisinin yalnızca sözlü dil verisiyle sınırlı olmadığını, edebiyatla da iç içe geçtiğini göstermesi açısından önemlidir.

İlerleyen yıllarda Türk edebiyatına dair çok sayıda yazı kaleme almış ve özellikle Orhan Pamuk'un eserlerini Norveççeye kazandırarak büyük yankı uyandırmıştır. *Kara Kitap* (1994) ve *Benim Adım Kırmızı* (2003) gibi dil ve anlatım bakımından çevrilmesi güç olan eserlerin yanı sıra *İstanbul: Hatıralar ve Şehir* (2006) ,

Masumiyet Müzesi (2010) ve *Kafamda Bir Tuhaflık* (2016) gibi romanları da Norveçli okurlarla buluşturmuştur. İlginç bir not olarak, *Kara Kitap*'ın çevrildiği ilk yabancı dilin Norveççe olduğunu da belirtmek gerekir (bk. Demir, 2024).

Brendemoen yalnızca çevirmen değil, aynı zamanda bu eserler üzerine düşünen, yazan ve Orhan Pamuk'un üslubuna dair derinlikli analizler yapan bir akademisyendir. Nitekim *Kara Kitap* üzerine kaleme aldığı ilk yazısında, Pamuk'u "Türkçe söz dizimini yenileyen" bir yazar olarak tanımlamıştır. Bu değerlendirmesini ileriki yıllarda yayımladığı çok sayıda inceleme yazısıyla derinleştirmiştir. Çeviriyle sınırlı kalmayan bu yaklaşımı, Brendemoen'u hem bir kültürel aracı hem de eleştirel bir edebiyat okuyucusu haline getirir.

Meslektaşları ve öğrencileri tarafından sevilen Brendemoen için sağlığında iki armağan kitap yayınlanmıştır. Bunlardan ilki 2009 yılında 60. doğum günü vesilesiyle hazırlanan *Turcological Letters to Bernt Brendemoen* [Bernt Brendemoen'a Türkoloji Mektupları] başlıklı yayındır. Çalışmada, Türk dillerinin söz dizimi ve ses bilgisi, toplum dilbilim, dil ilişkileri, tarihsel dilbilim, Türkçenin gelişiminin kültürel bağlamı, Türkiye'deki ve Avrupa'daki göçmen toplulukların ağız özellikleri gibi birçok konuya yer verilir. Diğeri ise 2018 yılında 70. yaş günü için öğrencileri Éva Á. Csátó, Joakim Parslow, Emel Türker ve Einar Wigen tarafından yayınlanan *Building Bridges to Turkish: Essays in Honour of Bernt Brendemoen* [Türkçeye Köprüler Kurmak: Bernt Brendemoen Onuruna Yazılar] başlıklı kitaptır. Bu yayının ilk bölümünde Brendemoen, Johanson tarafından tanıtılır. Johanson, Brendemoen'un Türkolojiye katkılarını değerlendirmenin yanı sıra kişisel görüşlerini paylaşarak bir kutlama yazısı sunar. Kitap bu giriş yazısından sonra, Türk dilleri ve ilişkili diğer dillere odaklanan toplam 22 bilimsel makaleden oluşur.

Türkoloji alanında Batı Avrupayı Türk dünyasına bağlayan bir köprü olarak değerlendirilen Brendemoen, "köprü kurucu" anlamına gelen *köpridji* adıyla da anılır. Yukarıda bahsettiğimiz 70. yaşını kutlamak için yayınlanan armağan kitapta Johanson, Brendemoen'un kurduğu köprüleri şu sözlerle açıklar:

"Onun kurduğu köprüler, bir kültürü anlamak isteyen birinin o kültürün konuşurlarının dilini öğrenmesi gerektiği ve zıttı yönde, bir dili anlamak isteyen birinin de o dilin kültürel bağlamını öğrenmesi gerektiği inancına dayanan dilsel yapılarıdır." (2018, s. 1)

Bu yazıyla bir yıl sonra saygıyla andığımız Prof. Dr. Bernt Brendemoen'un acı kaybıyla Türkoloji camiası değerli bir bilim insanını, Norveç ise özverili bir hocasını kaybetmiştir. Ancak onun eserleri, öğrencileri ve katkılarıyla bıraktığı bilimsel miras, gelecek kuşak Türkologlara ilham vermeye devam edecektir. Bilimsel titizliği, alana duyduğu bağlılık ve alçakgönüllü kişiliği, her zaman saygı ve özlemle hatırlanacaktır. Sayın Prof. Dr. Bernt Brendemoen'u saygı, minnet ve rahmetle anıyoruz.

Yayınları

1976. Tyrkisk litteratur i dag: Novellen [Turkish literature today: The short story]. *Basar* 3, 29-67.

1977. *Tyrkiske transkripsjonstekster i Topkapı Sarayı i Istanbul* [İstanbul Topkapı Sarayındaki Transkripsiyonlu Metinler]. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. University of Oslo: Ural-altaistik institut.
1978. Tyrkisk språkpolitikk 1928-1978. [Türk Dil Politikası 1928-1978.] *Samtiden* 7: 437-448.
1979. [ve Johanson, Lars] Bibliography of current Scandinavian Turcological studies. *Turcica* 1979: 254-264.
1980. Labyal ünlü uyumunun gelişmesi üzerine bazı notlar. *Türkiyat Mecmuası* 19, 223-240.
1980. [ve Tanrıkut, Yaşar] *Tyrkisk-norsk ordbok / Türkçe-Norveççe sözlük*. Oslo: Universitetsforl. [Genişletilmiş yeni baskı. 1991, Oslo.].
1984. A note on the retraction of labial front vowels in the Turkish dialect of Trabzon. *Riepmočála: Essays in Honor of Knut Bergsland*. Brendemoen, Bernt vd. (eds.). Oslo: Novus. 13-24.
1984. Brendemoen, Bernt; Hovdhaugen, Even ve Magga, Ole Henrik (eds.). *Riepmočála: Essays in Honor of Knut Bergsland Presented on the Occasion of His Seventieth Birthday*. Oslo: Novus.
1986. [ve Csátó, Éva Ágnes] The head of S in Turkish: A comparative approach to Turkish syntax. *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 9-10 Ağustos 1984 / Proceedings of the Turkish Linguistics Conference. August 9-10, 1984*. Ayhan Aksu Koç, Eser Erguvanli Taylan (eds.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. 85-100
1987. Trabzon ağızlarındaki zaman kipleri üzerine bir not. *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi. Tebliğler 1. Türk dili 2*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi basımevi. 33-40.
1987. [ve Csátó, Éva Ágnes] A syntactic analysis of Turkish gerundial clauses with subject control. *Studies on modern Turkish. Proceedings of the Third Conference on Turkish Linguistics*. E. Boeschoten, Hendrik; Verhoeven, Ludo Th. (eds.). Tilburg: Tilburg University Press. 121-135.
1989. Den tyrkiske språkreformene [Türk dil reformu]. *Meddelanden: (Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul)* 14, 29-46.
1989. Trabzon Çepni ağızı ve Tepegöz hikâyesinin bir Çepni varyantı. *Trabzon Kültür-Sanat yılığı* 1988-1989, 13-22.
1990. The Turkish language reform and language policy in Turkey. *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft 1*. Hazai, György (ed.). Budapest: Akadémiai Kiadó. 454-493.
1990. Laz influence on Black Sea Turkish dialects? *Altaica Osloensia – Proceedings from the 32 Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*. Brendemoen, Bernt (ed.). Oslo: Universitetsforlaget. 49-64.
1990. (ed.) *Altaica Osloensia – Proceedings from the 32. Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*. Oslo: Universitetsforlaget.
1990. Tyrkisk-norsk kontrastiv grammatikk [Türkçe-Norveççe Karşılaştırmaları Gramer]. *Med to språk – fem kontrastive språkstudier for lærere*. Hvenekilde, Anne (ed.). Oslo: Cappelen. 155-191.
1991. Det kosmopolitiske, nostalgiske Istanbul [Kozmopolit, Nostaljik İstanbul]. *Meddelanden (Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul)*, 17-53.
1992. [Even Hovdhaugen ile] *Tyrkisk grammatik*. [Türkçe Gramer]. Oslo: Universitetsforlaget.
1992. Some remarks on the vowel harmony in a religious dialect text from Trabzon. *Altaic Religious Beliefs and Practices*. Bethlenfalvy, Géza et al. (ed.). Budapest: Hungarian Academy of Sciences. 41-57.
1992. Kuzey-Batı Avrupa Türkçesine ödünç yolu ile giren yabancı kaynaklı deyimler. *Dilbilim Araştırmaları* 1992, 19-24.
1992. Trabzon ağızlarında şimdiki zaman bağlantı ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992, 19-34.
1992. Orhan Pamuk – Bir Türkçe sözdizimi yenilikçisi. *Kara Kitap üzerine yazılar*. Esen, Nüket (ed.). İstanbul: Can. 144-158.
1993. Pronominalsyntax in den türkischen Schwarzmeerdialekten – syntaktische Innovation oder Archaismus? *Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker – Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz, Rauschholzhausen, 13.-16. Juli 1990*. Laut, Jens Peter ve Röhrborn, Klaus (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz. 51-73.
1993. Orhan Pamuk og hans Svarte Bok [Orhan Pamuk ve Kara Kitap]. *Meddelanden (Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul)*, 21- 60.
1994. *İmâle* in der osmanischen und tschagataischen Dichtung. *Arabic Prosody and its Applications in Muslim Poetry*. Johanson, Lars ve Utas Bo (eds.). Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul. 17-34.
1994. Some remarks on the copula in a “micro-dialect” on the Eastern Black Sea coast. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 32: 107-115 [aynı yazı *Zeitschrift für Balkanologie* 33, 2-8 içinde de yayımlandı.]

1996. Case merge in the Black Sea dialects – A Kartvelian substrate feature? *Symbolae turcologicae – Studies in Honour of Lars Johanson*. Berta, Árpád; Brendemoen, Bernt; Schöning, Claus (eds.). Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul. 41–59.
1996. [Berta, Árpád ve Schöning, Claus ile eds.]. *Symbolae turcologicae – Studies in Honour of Lars Johanson*. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul.
1996. Osmanlı ve Çağatay şiirinde imâle ve aslı uzun ünlüler. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül-1 Ekim 1992)*: Ankara: TDK. 435-456.
1996. Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 (26 Eylül 1988 – 3 Ekim 1988)*. Ankara. 211-223
1997. Some remarks on the *-mİş* past in the Eastern Black Sea Coast dialects. *Turkic Languages* 1, 161–183.
1998. Einige Bemerkungen über die Wortstellung in anatolischen Dialekten. *Turkologie Heute - Tradition und Perspektive*. Demir, Nurettin ve Taube, Erika (eds.), Wiesbaden: Harrassowitz. 27–46.
1998. Turkish dialects. *The Turkic Languages*. Johanson, Lars ve Csátó, Éva Á. (eds.). London & New York: Routledge. 236–
1998. The Turkish language reform. *The Turkic Languages*. Johanson, Lars ve Csátó, Éva Á. (eds.). London & New York: Routledge. –247.
1999. [Lanza, Elisabeth ve Ryen, Else ile] (eds.) *Language Encounters Across Time and Space*. Oslo: Novus
1999. Greek and Turkish language encounters in Anatolia. *Language Encounters Across Time and Space*. Lanza, Elisabeth ve Ryen, Else (eds.) Oslo: Novus. 353–378.
1999. Doğu Karadeniz ağzlarının söz varlığı ve sözlükleri. *Kebikeç* 7–8, 77–83.
1999. Bir Sufi romanı olarak Kara Kitap. *Orhan Pamuk'u anlamak*. Kılıç, Engin (ed.). İstanbul: İletişim. 209–223.
1999. Doğu Karadeniz Ağzlarındaki *-mİş*'li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not. *III. Uluslararası Türk Dil Kultayı*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 199-206.
2000. The status of Anatolian dialectology at the turn of the XXth century. *Archivum Ottomanicum* 18, 127–137.
2001. On the occasion of Lars Johanson's 65th birthday. *Materialia Turcica* 22, 173–175.
2002. *The Turkish Dialects of Trabzon. Their Phonology and Historical Development* 1–2. Wiesbaden: Harrassowitz.
2003. Orhan Pamuk's nye Röde bok [Orhan Pamuk'un Yeni kitabı Benim Adım Kırmızı]. *Accurata descriptio. Studier i kartiografi, numismatik, orientalistik och bibliotekvesen tillägnade Ulla Ehrens-vård*. Burius, Anders & Sandgren, Folke & Bäärnhielm, Göran (eds.). Stockholm: Kungliga biblioteket. 41–50.
2003. A note on vowel rounding in the Trabzon dialects. *Studies in Turkish Linguistics. Proceedings of the Tenth International Conference on Turkish Linguistics*. Özsoy, Sumru A. vb. (eds.). İstanbul: Boğazici University Press. 313–320.
2004. Tyrkisk [Türkçe]. *Standardspråk underveis. Historien til åtte orientalske og østeuropeiske språk*. Gammelgaard, Karen vd. (eds.). Oslo: Unipub forlag. 63–80.
2005. Consonant assimilations: A possible parameter for the classification of Turkish dialects. *Turkic Languages* 9, 173–187.
2005. Sentence subordination in the Turkish Eastern Black Sea dialect – Another example of copying from Greek? *Haptaçahaptaitiş. Festschrift for Fridrik Thordarson*. Welo, Erik ve Haug, Dag (eds.). Oslo: Novus. 29–47.
2005. Some remarks on the phonological status of Greek loanwords in Anatolian Turkish dialects. *Linguistic Convergence and Areal Diffusion*. Csátó, Éva Á.; Isaksson, Bo ve Jahani, Carina (eds.). London & New York: Routledge. 335–345.
2006. Aspects of Greek-Turkish language contact in Trabzon. *Turkic Languages in Contact*. Boeschoten, Hendrik ve Johanson, Lars (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz. 63– 73.
2006. Ottoman or Iranian? An example of Turkic-Iranian language contact in East Anatolian dialects. *Turkic-Iranian Contact Areas. Historical and Linguistic Aspects*. Johanson, Lars ve Bulut, Christiane (eds.) Wiesbaden: Harrassowitz. 226–238.
2007. Popüler tartışmada hatalar ve normlar. *Türkiye'de dil tartışmaları*. Menz, Astrid ve Schroeder, Christoph (eds.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi. 25–39.
2007. The image of the Turks and Turkey as depicted by Scandinavian Travellers. *Are We Captives of History? Historical Essays on Turkey and Europe*. (Tid og Tanke 11.) Oslo: Unipub. 93– 104.

2007. Foreword. In Çağatay, Ergun & Kuban, Doğan (eds.) *The Turkic Speaking Peoples. 2000 Years of Art and Culture from Inner Asia to the Balkans*. München & London & New York: Prestel. 6–7.
2007. Noveç'teki diyalektoloji ve uygulamaları. *Sanat Tarihi Araştırmaları*. Prof. Dr. Haşım Karpuz'a Armağan. Kayseri: Kivılcım Kitabevi. 107–113.
2008. Orhan Pamuk'un hümanizmi. *Orhan Pamuk edebi dünyası*. Esen, Nüket ve Kılıç, Engin (eds.). İstanbul: İletişim. 77–85.
2008. Anadolu Ağızlarındaki Sözdizimi Üzerine Bir Not. *Turkish Studies* 3/3: 166–175.
2010. Some remarks on the copula in the Eastern Black Sea dialects. *Turcology in Mainz/Turkologie in Mainz*. Boeschoten, Hendrik & Rentzsch, Julian (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz. 47–54.
2010. [Csató, Éva Á.; Johanson, Lars; Römer, Claudia ve Stein, Heidi ile] The linguistic landscape of Istanbul in the seventeenth century. *The Urban Mind. Cultural and Environmental Dynamics*. Sinclair, Paul J. J. vb. (eds.). Uppsala: African and Comparative Archeology, Department of Archeology and Ancient History, Uppsala University. 415–440.
2010. An eighteenth century Karamanlidika codex from Soumela monastery in Trabzon. *Cries and Whispers in Karamanlidika Books*. Balta, Evangelia ve Kappler, Matthias (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz. 267–280.
2011. Objekter i romanen. Orhan Pamuk og den materielle verden [Romandaki nesneler. Orhan Pamuk ve maddi dünya]. *Materiell Kultur & Kulturens Materialitet*. Naguib, Shahinaz-Amal ve Rogan Bjarne (eds.). Oslo: Novus. 81–97.
2012. Prestige register vs. common speech in Ottoman Turkish. *High vs. Low and Mixed Varieties*. Mejdell, Gunvor ve Lutz, Edzard (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz. 123–132.
2012. Å oversette Orhan Pamuk [Orhan Pamuk'u Çevirmek]. *Språk och ordkonst i Österled*. Jeffner, Anders (ed.). Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien. 38–53.
2012. Some thoughts about lexical code-copying. *The Szeged Conference. Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20–22, 2010 in Szeged*. Kincses-Nagy, Éva & Biacsi, Mónika (eds.). Szeged: Department of Altaic Studies. 153–159.
2013. [Sinan Çorbacıoğlu ile] *Tyrkisk-norsk ordbok*. [Türkçe-Norveççe sözlük] Oslo: Sysspress.
2013. Trabzon ağızlarındaki soluksuz ötümsüz patlayıcı ünsüzler. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 1: 195–205.
2013. The infinitive *-me/-ma* in the Balkan dialects. *Turkic Languages* 17, 31–37.
2014. Some remarks on the infinitive in *-ma* in 17th century Ottoman Turkish. *Turcology and Linguistics*. Éva Ágnes Csátó Festschrift. Demir, Nurettin; Karakoç, Birsal ve Menz, Astrid (eds.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 103–113.
2014. The late Ottoman use of the infinitives in *-ma* and *-maKlık*. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 2014, 25–35.
2015. Kristne i Tyrkia – fra maktfaktor til marginal minoritet [Türkiye'de Hristiyanlar - güçten marjinal azınlığa]. *De kristne i Midtøsten. Kampen for tilhørighet*. Throbjørnsrud, Berit S. (ed.). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. 75–94.
2016. Karamanlidic literature and its value as a source for spoken Turkish in the 18th and 19th centuries. *Turkic Languages* 20, 5–25.
2016. [Csató, Éva Á.; Johanson, Lars; Römer, Claudia ve Stein, Heidi] The linguistic landscape of Istanbul in the seventeenth century. *Spoken Ottoman in Mediator Texts*. Csátó, Éva Á.; Menz, Astrid ve Turan, Fikret (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz. 1–35.
2016. Transcription texts in Topkapı Sarayı revisited. *Spoken Ottoman in Mediator Texts*. Csátó, Éva Á.; Menz, Astrid ve Turan, Fikret (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz. 63–75.
2016. Translating Orhan Pamuk. *The Uppsala Meeting. Proceedings of the 13th International Conference on Turkish Linguistics*. Csátó, Éva; Karakoç, Birsal ve Menz, Astrid (eds.). Wiesbaden: Harrassowitz. 64–71.
2016. Orhan Pamuk and the material world. The author's use of objects in his novels. *Turkish Language, Literature, and History – Travelers' Tales, Sultans, and scholars since the eighth century*. Hickman, Bill & Leiser, Gary (eds.). London & New York: Routledge. 60–78.
2017. Pamuk en Scandinavie [İskandinav Ülkelerinde Pamuk]. *Cahier Pamuk*. Basch, Sophie ve Göle, Nilüfer (eds.). Paris: Éditions de L'Herne. 115–120.
2017. Pamuk's use of the Turkish language. *Approaches to Teaching the Works of Orhan Pamuk*. Türkkan, Sevinç ve Damrosch, David (eds.). Modern Language Association of America. 26–35.

2017. En tyrkisk klassiker på norsk og engelsk [Norveççe ve İngilizcede Türkçe Bir Klassik]. Babylon. Nordisk Tidskrift for Midtøstenstudier 15, 64–71.
2018. The West Rumelian Turks in Bulgaria and their alleged affiliation to the Eastern Black Sea area. *Linguistic Minorities in Turkey and Turkic-Speaking Minorities of the Periphery*. Bulut, Christiane (ed.). Wiesbaden: Harrassowitz. 35–44.
2019. In memoriam Even Hovdhaugen (1941–2018). *Turkic Languages* 23, 3–5.
2019. The Eastern Sea dialects of Turkey from the point of view of language contact. *Language Contact in the Balkans and Asia Minor*. Tzitzilis, Christos ve Papanastassiou, Georgios (eds.). Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki. 248–261.
2020. The Eighth International Congress of Orientalists, held in Stockholm/Uppsala/ and Christiania (1–14 September 1889), and its echo in Turkish literature. *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays*. Csátó, Éva Á.; Menz, Astrid ve Karakoç, Birsal (eds.). Leiden: Brill. 129–144.
2020. Sümela Manastırı'nın Kuruluşu ile İlgili 1768'de Basılmış Karamanlıca Bir Metin. *Semih Tezcan Kitabı*. Yılmaz, Emine; Demir, Nurettin ve Çetinkaya Emre (ed.). Ankara: Nobel. 183–190.
2021. In memoriam Semih Tezcan (1943–2017). *Turkic Languages* 25, 5–8.
2022. The Turkish Language Reform. *The Turkic Languages*. Johanson, Lars ve Csátó, Éva Á. (eds.). London & New York: Routledge. 231–235.
2022. Turkish dialects. *The Turkic Languages*. Johanson, Lars ve Csátó, Éva Á. (eds.). London & New York: Routledge. 224–230.
2023. Turkish dialects: Eastern Black Sea Coast. *Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics Online*. General Editor: Lars Johanson.
2023. The Turkish language reform. *Dragomanen* 25, 53–66.

Tanıtma/Değerlendirme

1981. Erich Prokosch. *Studien zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen unter besonderer Berücksichtigung des Vulgarosmanisch-Türkischen*. Freiburg i. Br., 1980. WZKM 73: 212–215.
1982. Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları*. (İnceleme – Metinler – Sözlük ve Dizinler). 3 cilt Erzurum, 1978. AO 43: 91–98
1983. Turgut Günay: Rize ili ağızları. Ankara. 1978 and Efrasiyap Gemalmaz: Erzurum ili ağızları 1–3. Erzurum. 1978. *Acta Orientalia* (Copenhagen). 43: 91–98.
1991. Christos Tzitzilis: *Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte)*. Wien. *Acta Orientalia* (Copenhagen) 52, 184–194.
1998. *Studia Ottomanica: Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag*. Ed. by Barbara Kellner-Heinkele and Peter Zieme. Wiesbaden 1997. *Orientalia Suecana* 47, 161–162.
1999. Svanberg, I. (ed.) *Tradition och nyskapande: Turkiska språket och kulturen*. Lund, 1997. (In Norwegian). *Dragomanen* 2, 98–101.
2017. Silje Susanne Alvestad: The Uppsala manuscript of Muḥammed Hevā'i Üsküfî's Maḳbūl-i 'arīf (1631) from a Turcological perspective. Wiesbaden: Harrassowitz. 2016. *Turkic Languages* 21, 286–289.

Çeviriler

- Orhan Pamuk: *Svart bok* (original title *Kara kitap*). Oslo: Gyldendal. 1994.
- Orhan Pamuk: *Mitt namn er karmosin* (original title *Benim adım Kırmızı*). Oslo: Gyldendal. 2003.
- Orhan Pamuk: *Istanbul – Byen og minnene* (original title *İstanbul – Hatıralar ve şehir*). Oslo: Gyldendal. 2006.
- Orhan Pamuk: *Uskyldighetens museum* (original title *Masumiyet müzesi*). Oslo: Gyldendal. 2010.
- Orhan Pamuk: *Noe fremmed i mitt sinn* (original title *Kafamda bir tuhaflık*). Oslo: Gyldendal. 2016.

Armağan Kitaplar

- Csátó, É. Á., Parslow, J., Türker, E., & Wigen, E. (Ed). 2018. *Building Bridges to Turkish: Essays in Honour of Bernt Brendemoen* (1st ed.). Harrassowitz Verlag.
- Csátó, É. Á., Ims, G., Parslow, J., Thiesen, F., Türker, E. (Ed.). 2009. *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*. Novus forlag.

Nekroloji Yazıları

- Csátó, É. Á. 2024. In memoriam Bernt Brendemoen (1949–2024). *Turkic Languages* 28, 15–25.
- Demir N. 2024. *Bernt Brendemoen'un Ardından*. Türk Dili, Sayı 873, Eylül, 104–112. Türk Dil Kurumu.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

Yayın Değerlendirmeleri

Reviews

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 19, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Kazak Tili: Türk Tildi Auvditoriyağa arnalğan Oquv Quralı: Qarapayım Deñgey (A1), Bazalıq Deñgey (A2)

Biray, N. vd. (2023). *Қазақ Тілі: Қарапайым Деңгей (A1): Түрк Тілді Аудиторияға Арналған Оқу Құралы* (Edt. S. Karıbayeva). Astana, 196 s. ISBN: 978-601-7504-75-5.; Biray, N. vd. (2024). *Қазақ Тілі: Базалық Деңгей (A2): Түрк Тілді Аудиторияға Арналған Оқу Құралы*. Astana, 272 s. ISBN: 978-605-9837-90-3.

Gulvira Darmenova

Dr. Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Denizli/Türkiye

e-posta gdarwinova@pau.edu.tr

orcid 0000-0003-1412-8091

Atıf

Citation

Darmenova, Gulvira (2025). Kazak Tili: Türk Tildi Auvditoriyağa arnalğan Oquv Quralı: Qarapayım Deñgey (A1), Bazalıq Deñgey (A2). *Dil Araştırmaları*, 36: 289-300.

Başvuru

Submitted

20.02.2025

Revizyon

Revised

13.04.2025

Kabul

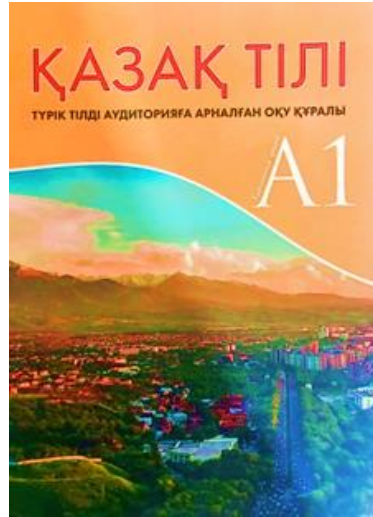
Accepted

28.04.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Kazak Türkçesi öğretiminin en önemli materyali diğer dil öğretimlerinde olduğu gibi ders kitaplarıdır. Dil öğrenirken insanlar sadece dili değil aynı zamanda o ülkenin geleneklerini, kültürünü, tarihini de öğrenir ve kendilerini geliştirir.

Sürekli değişen siyasi, ekonomik ve sosyal koşulların yanı sıra artan uluslararası kültürel etkileşim yabancı dil öğrenmeye olan ilgiyi daha da artırmaktadır. Günümüzde Türk halklarının birbirlerinin dillerini öğrenme konusundaki ilgisi bilinmekte ve bu yöndeki talebin giderek arttığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Kazak Türkçesi de öğrenilmek istenen diller arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Dil öğretiminde üç temel unsur bulunmaktadır: öğretmen, öğrenci ve dil öğretim materyalleri. Hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin dil öğretim yöntemlerine uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarına, yardımcı materyallere ve diğer öğretim araçlarına ihtiyaçları vardır. Ders kitapları “öğretmen ve yöneticilerin amaç ve hedeflerini gerçekleştirmesinde bir sistem oluşturmalarının yanı sıra derslerin yürütülmesinde bir rehber, sürecin ve öğrenci başarısının fiziksel değerlendirilmesinde bir araç olarak hizmet eder” (Tüm ve Ceyhan-Bingöl 2017: 432). Ayrıca “eğitim sistemindeki yeniliklerin başarılı olabilmesi için öğretmenlerin ders kitaplarındaki değişiklikleri dikkatle takip etmeleri, sürece hâkim olmaları ve ders kitaplarının öğretmen ile öğrenciden ne beklediğini anlamaları gerekmektedir” (Öztürk ve Çerçi 2019: 879). Bu nedenle ders kitapları öğrenme ve öğretme süreçlerine katkı sağlamaları, süreci yapılandırarak hızlandırmaları, edinilen bilgilerin pekiştirilmesine olanak tanımaları, öğrenme sürekliliğini desteklemeleri ve öğrenmeye elverişli bir dil ortamı sunmaları bakımından özel bir öneme sahiptir. Belirtilen ölçütler doğrultusunda değerlendirildiğinde incelenen ders kitabının Kazak Türkçesini öğrenmeyi amaçlayan bireyler için tasarlandığı ve özellikle ana dili Türkçe olan öğrencilere yönelik etkili bir öğretim yöntemi kullandığı görülmektedir.

Çağdaş Kazak Türkçesinin ses, şekil ve cümle bilgisi üzerine bugüne kadar pek çok çalışma yapılmış ve bu alandaki çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Ancak Türkçe konuşan dil öğrencilerine yönelik olarak hazırlanan “Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2) Eğitim Kılavuzu” niteliğinde daha önce benzer bir çalışma bulunmamaktadır. Bu alandaki önemli bir boşluğu dolduran söz konusu eser, alanlarında yetkin akademisyenlerin ortak çalışmasıyla hazırlanmış ve 2023-2024 yıllarında yayımlanmıştır.

1 Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu

“Kazak Tili: Qarapayım Deñgey (A1): Türk Tildi Auvditoriyağa Arnalğan Oquv Quralı” adlı ders kitabı alanlarında yetkin akademisyenlerin ortak emeğiyle hazırlanmış ve 2023 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yüksek Öğrenim Bakanlığı Dil Politikası Komitesinin “Dil-Hazine” Ulusal-Bilimsel Uygulama Merkezi tarafından yayımlanmıştır.

Toplamda 195 sayfadan oluşan ve on bölümden meydana gelen bu kitap “Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” adını taşımaktadır. Çalışma “İçindekiler” ve “Önsöz” bölümleri hariç

olmak üzere belirli bir temaya odaklanan on ayrı bölümden oluşmaktadır. Her bölümde hazırlık çalışmaları, okuma, gramer, dinleme, konuşma ve yazma becerilerine yönelik etkinlikler yer almaktadır.

Bu bölümlerin başlıkları şu şekildedir: 1. Ders: Қазақ Әліпбиі “Kazak Alfabeti” (s. 6-11), 2. Ders: Танысу, Амандасу және Қоштасу “Tanışma, Selamlaşma ve Vedalaşma” (s. 13-26), 3. Ders: Отбасым “Ailem” (s. 28-36), 4. Ders: Менің Үйім “Benim Evim” (s. 38-54), 5. Ders: Күнделікті Өмір “Günlük Hayat” (s.56-68), 6. Ders: Дүкенде, Базарда “Mağazada, Pazarda” (s. 70-83), 7. Ders: Мамандықтар “Meslekler” (s. 85-93), 8. Ders: Көлік. Сәт Сапар! “Vasıta. İyi Yolculuklar!” (s. 95-103), 9. Ders: Кітапханада “Kütüphanede” (s. 105-113), 10. Ders: Демалыс. Қонақүйде” Tatil. Otelde” (s. 115-129). Söz konusu bölümlerde yer alan etkinlikler Kazak Türkçesinin temel konularını görsellerle desteklenen okuma parçaları ve diyaloglar aracılığıyla sunmaktadır. Ayrıca karekodlar aracılığıyla ses kayıtlarına dayalı dinleme etkinlikleri, okuma ve anlama çalışmaları, eşleştirme ve değerlendirme etkinlikleri de dahil edilmiştir. Dil bilgisi açıklamaları ise somut örneklerle pekiştirilmiştir.

Ders kitabında her bir bölümde ortalama 12 etkinlik yer almaktadır. İlk bölüm 1. Ders: Қазақ Әліпбиі “Kazak Alfabeti” başlığını taşımakta olup, bu bölümde “Açıklamalı Kazak Alfabeti” başlığına yer verilmektedir. Bu başlık altında Kazak alfabesinin harfleri ve fonetik özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca Kiril harfli Kazak alfabesinin Türk Latin alfabesindeki karşılıkları bir tablo aracılığıyla sunulmuştur. Ardından her bir harfin kullanımına dair örnekler ile açıklamalar yapılmıştır. Bu yaklaşım öğrencilerin Kazak alfabesini doğru bir şekilde öğrenmelerine ve dilin fonetik özelliklerini kavramalarına yardımcı olacaktır. “Açıklamalı Kazak Alfabeti” bölümü görsellerle desteklenen okuma parçalarıyla başlamaktadır. Bu okuma parçaları dilbilgisi, yazma ve okuma becerilerini geliştirmeye yönelik alıştırmalarla desteklenmektedir.

Bu bölümdeki dinleme alıştırmalarında karekodlar önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Karekodlar Kazak Türkçesini yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin okuma ve dinleme becerilerini geliştirmelerine yönelik olarak sunulmuş olup öğrencilerin ses kayıtlarına kolay erişimini sağlamaktadır. Bu yöntem sayesinde öğrenciler “dinleme”, “tahmin etme”, “yazma”, “tekrarlama” ve “eşleştirme” gibi çeşitli etkinliklere katılabilmektedir.

2. Ders: Танысу, Амандасу және Қоштасу “Tanışma, Selamlaşma ve Vedalaşma” ve 3. Ders: Отбасым “Ailem” bölümlerinde okuma metinleri ve diyaloglar görsel materyallerle desteklenmiştir. Bu bölümlerde “selamlaşma”, “tanışma”, “diyalog metinleri” ve “karşılıklı konuşma” gibi çeşitli metin türlerine ve etkinliklere yer verilmiştir. Ayrıca Kazak halkına ait akrabalık terimleri Kiril harfli Kazak Türkçesiyle tanıtılmıştır.

“Ailem” başlıklı 3. Ders bölümü öğrencilere dilbilgisi kalıplarını ve konuyla ilgili diyalog metinlerini sunarak dil becerilerini geliştirmelerini amaçlamaktadır. Dersin sonunda Akan Seri’nin “Balqadişa” adlı şarkısına yer verilerek öğrencilerin Kazak halk müziği aracılığıyla kültürel bağlamda da dil bilgilerini

pekiştirmeleri sağlanmaktadır. Bu yöntem dil öğrenme sürecine kültürel bir boyut kazandırarak dilsel ve kültürel bilgi arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir.

4. Ders: Менің Үйім “Benim Evim”, 5. Ders: Күнделікті Өмір “Günlük Hayat” ve 6. Ders: Дүкенде, Базарда “Mağazada, Pazarda” bölümleri okuma metinleri, diyaloglar, dinleme etkinlikleri, soru-cevaplar ve değerlendirme çalışmalarıyla zenginleştirilmiştir. Okuma parçaları ve dinleme bölümlerinde ev eşyalarının adları Үйде нелер бар? “Evde neler var?”, Менің Үйім “Benim Evim”, Мекенжай “Adres”, Менің Достарым “Arkadaşlarım”, Көкбазарда “Kökbazarda”, Наурыз Көже “Nevruz Çorbası” gibi konulara dair diyaloglar ve alıştırma Kiril harfli Kazak Türkçesi ile sunulmuştur. Bu etkinliklerin ardından Kazak Türkçesindeki hal ekleri gibi dil bilgisi konularına dair açıklamalar ve örnekler de eklenmiştir.

7. Ders: Мамандықтар “Meslekler”, 8. Ders: Көлік. Сәт Сапар! “Vasıta. İyi Yolculuklar!”, 9. Ders: Кітапханада “Kütüphanede” ve 10. Ders: Демалыс. Қонақүйде “Tatil. Otelde” başlıklı bölümlerde meslekler, ulaşım, yolculuk, kütüphane ve tatil gibi günlük yaşamla ilişkili temalar ele alınmaktadır. Bu bölümlerde görsel materyallerle desteklenen mesleklerle ilgili basit cümleler kurma, diyalogları canlandırma, bulmacaların doğru yanıtlarını yazma, doğru-yanlış işaretleme ve eşleştirme gibi çeşitli etkinliklere yer verilmiştir. Ayrıca bu etkinliklerin ardından Kazak Türkçesindeki istek kipi, yeterlik fiili, isim-fiil ve zaman kavramlarına ilişkin açıklamalar sunulmuş, ilgili konular örneklerle desteklenerek pekiştirilmiştir. Böylece öğrencilerin dilbilgisi bilgilerini pekiştirerek Kazak Türkçesindeki dilsel yapıları daha doğru ve etkin bir şekilde kullanmaları sağlanmıştır.

2 Kazak Dili: Temel Düzeyi (A2): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu

“Kazak Tili: Bazalıq Deñgey (A2): Türk Tildi Auvditoriyağa Arналған Oquv Quralı” adlı ikinci ders kitabı, alanlarında yetkin akademisyenlerin ortak emeğiyle hazırlanmış olup 2024 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yüksek Öğrenim Bakanlığı Dil Politikası Komitesine bağlı “Dil-Hazine” Ulusal Bilimsel Uygulama Merkezi tarafından yayımlanmıştır.

Bu kitap Türkçe konuşan öğrenciler için Kazak Türkçesinin temel düzeyde öğrenilmesini sağlamayı amaçlayan bir öğretim aracıdır. A2 düzeyinde öğrencilere Kazak Türkçesinde etkili iletişim kurma yeteneği kazandırmak için okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik kapsamlı alıştırma sunmaktadır. Ayrıca iki lehçede benzer ve anlam bakımından örtüşen kelime ve dilbilgisi unsurlarına dikkat edilmiştir. Dilbilgisi ve kelime bilgisi alıştırmaları pekiştirmeye yönelik olarak kolaydan zora doğru bir yaklaşımla çağdaş ve geleneksel etkinlikler sunulmuş ve böylece öğrencilerin dil becerilerinin sistematik bir şekilde gelişmesi sağlanmıştır.

Toplamda 271 sayfadan oluşan ve yedi bölümden meydana gelen bu kitap “Kazak Dili: Temel Düzeyi (A2): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” adını taşımaktadır. Çalışma toplamda yedi bölümden oluşmaktadır. Ana başlıklar

üç alt başlıklara ayrılmaktadır. Her derste günlük yaşamda kullanılabilecek konular ile dilbilgisi konularına dair açıklamalar yer almakta, öğrencilerin hızlı ve kolay bir şekilde öğrenmelerini sağlamak amacıyla tasarlanmış alıştırmalar, metinler, diyaloglar ve poliloglar sunulmaktadır. Ders kitabının içindekiler kısmında her bir bölümün adı, konusu ve sayfa numaraları ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir. Kitap “İçindekiler” ve “Önsöz” bölümleri hariç yedi ayrı bölümden oluşmaktadır.

Bu ders kitabı ana başlık ve ana başlık altında üç alt başlıklarından oluşmaktadır:

1. Ders: Таныстыру “Tanıtma”: 1.1 Өзім туралы “Kendim hakkında”, 1.2 Отбасы мүшелері “Aile üyeleri”, 1.3 Біздің Отанымыз “Vatanımız” (s. 6-41).
2. Ders: Дағдылар “Beceriler”: 2.1 Күнделікті өмір “Günlük hayat”, 2.2 Уақыт және мекен “Zaman ve mekân”, 2.3 Хобби “Hobiler” (s. 43-74).
3. Ders: Салаутты өмір “Sağlıklı yaşam”: 3.1 Денсаулық “Sağlık”, 3.2 Спорт “Spor”, 3.3 Табиғат “Doğa” (s. 75-94).
4. Ders: Адам келбеті “İnsan görünüşü”: 4.1 Сырт келбет “Dış görünüş”, 4.2 Киім үлгісі “Giyim tarzı”, 4.3 Маусымдық киім “Mevsimlik giysiler” (s. 101-121).
5. Ders: Қарым-қатынас “İletişim”: 5.1 Мінез-құлық “Davranış”, 5.2 Достық “Arkadaşlık”, 5.3 Өріптестік “İşbirliği” (s. 128-139).
6. Ders: Қоғамдық өмір “Toplumsal hayat”: 6.1 Қоғамдық орындар “Toplumsal mekânlar”, 6.2 Сауда-саттық “Ticaret”, 6.3 Халыққа қызмет көрсету “Hizmet sektöрі” (s. 145-164).
7. Ders: Саяхат “Seyahat”: 7.1 Саяхатқа дайындық “Seyahate hazırlık”, 7.2 Отандық туризм “Yerli turizm”, 7.3 Шетелге саяхат “Yurtdışı seyahati” (s. 171-188).

“Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A2” ders kitabı her bir bölümüyle öğrencilerin okuma, yazma, dinleme ve karşılıklı konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik kapsamlı etkinlikler sunmaktadır. Her bölüm işlenecek konunun görselleri eşliğinde sunulan okuma parçalarıyla başlamakta, ardından bu parçalarla bağlantılı alıştırmalar ve dil bilgisi konularına ilişkin açıklamalarla devam etmektedir. Bölümlerde günlük yaşamda karşılaşılan konuşmaların dinlenebileceği dinleme becerisi etkinliklerine, dili etkin şekilde kullanmaya yönelik konuşma alıştırmalarına ve aynı zamanda eğlenceli etkinliklere de yer verilmiştir. Ayrıca çeşitli metin türleri ve yapılarına yer verilmiş ve öğrencilerin kelime dağarcığını geliştirmelerine yönelik pek çok kelime bulmaca etkinliği de sunulmuştur. Bölümlerin çoğunluğu ise dinleme alıştırmalarıyla son bulmaktadır.

3 Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu’ndaki Dinleme Etkinliklerinin İncelenmesi

Bu başlık altında dil becerileri dinleme, okuma, sözlü anlatım, karşılıklı konuşma ve yazma olmak üzere dört temel beceriye göre incelenmiştir.

Kazak Dili: Türkçe konuşan dil öğrencileri için hazırlanan A1-A2 düzeyindeki eğitim kılavuzunda *dinleme* etkinliklerinin sayısı ve çeşitleri Tablo 1 ve 2’de belirtilmiştir. Ders kitabında yer alan dinleme etkinliklerinin sayısı ve çeşitliliği

oldukça geniştir. Bu etkinlikler öğrencilerin dinleme becerilerini etkili bir şekilde geliştirmeyi amaçlayan zengin bir içerik sunmaktadır.

Tablo 1. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A1 (Başlangıç) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan dinleme becerisi etkinliklerinin türlerine göre sayısı

Dinleme Becerisine Yönelik Etkinlik Türleri	Bölümlerdeki Alıştırma Sayıları									
Anlama, yanıtlama, tekrarlama	4	4	3	5	4	4	2	3	2	
Metin oluşturma		2			1	1				
Tamamlama, yerleştirme				1						

Tablo 2. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A2 (Temel) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan dinleme becerisi etkinliklerinin türlerine göre sayısı

Dinleme Becerisine Yönelik Etkinlik Türleri	Bölümlerdeki Alıştırma Sayıları									
Anlama, yanıtlama, tekrarlama	11	5	3	3	3	4	5			
Metin oluşturma						1				
Tamamlama, yerleştirme	1	2	2	1	1					
Eşleştirme			2							

3.1 Kazak Dili: A1-A2 Düzeyi: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu – Dinleme Becerisi Etkinliklerinin İncelenmesi

Şekil 1. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A1 (Başlangıç) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan dinleme becerisi etkinlikleri: Dinleme ve sorulara cevap verme (s. 81); Metni dinleyerek verilen görsel göre adlarını yazma (s. 122).

Şekil 2. Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A2 (Temel) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan dinleme becerisi etkinlikleri: Metni dinleme ve okuma (s. 6); Diyalogo dinleyerek okuma (s. 121).

Ders kitabında yer alan Şekil 1'deki “Mağazada Satıcı ve Alıcı Arasındaki Konuşma” başlıklı dinleme metni öğrencilerin günlük yaşamda

karşılaşabilecekleri bir durumu anlamalarına yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu etkinlik dil öğrencisinin dinlediği metinle ilgili soruları yanıtlamasını sağlayarak öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmelerine katkı sağlar. Ayrıca metnin içeriğine dair sorular öğrencilerin dinledikleri bilgiyi anlama ve hatırlama yeteneklerini pekiştirir. Şekil 2’de yer alan etkinlik ise “Kendini Tanıtma” ve “Çocuk ve Annesinin Mevsimlik Kıyafetler Üzerine Konuşması” başlıklı dinleme metni de benzer şekilde öğrencilere günlük yaşamda karşılaşılabilecekleri pratik durumları öğretmeyi amaçlar. Ders kitabında yer alan dinleme etkinlikleri öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmeye yönelik olarak yavaş ve sade bir dille seslendirilmiştir. Öğrencilerin anlamasını kolaylaştırmak ve öğrenme sürecini desteklemek amacıyla dinleme metinleri görsellerle zenginleştirilerek sunulmuştur.

4 Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu’ndaki Okuma, Konuşma ve Karşılıklı Konuşma Etkinliklerinin İncelenmesi

“Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2) Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan okuma metinleri dil öğrencilerinin dil becerilerini geliştirmeyi amaçlayan etkinliklerle desteklenmiş olup görsel materyallerle zenginleştirilmiştir. Ders kitabında sözlü ve yazılı olmak üzere çeşitli metin türleri de bulunmaktadır. Bu metin türleri arasında; bilgilendirici metinler (yemek tarifleri, yazar, kitap, sanatçı ve turistik yer tanıtım metinleri), deyimler, röportajlar, karşılıklı konuşmalar, günlük konuşmalar, tebrik metinleri, gezi yazıları, alışveriş listeleri, mektuplar ve otobiyografi yazıları gibi örnekler yer almaktadır. Kitapta sözlü anlatım becerilerini geliştirmeye yönelik etkinlikler arasında diyalog oluşturma ve cümle kurma gibi alıştırmalar yer almaktadır. Bu etkinliklerde öğrencilerden konuyla ilgili kısa diyaloglar oluşturmaları ve cümleler kurmaları beklenmektedir.

“Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2) Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan okuma, konuşma ve karşılıklı konuşma etkinliklerinin sayısı ve türleri Tablo 1 ve 2’de ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Tablo 1. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A1 (Başlangıç) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan okuma, konuşma ve karşılıklı konuşma becerisi etkinliklerinin türlerine göre sayısı.

Okuma ve Konuşma Becerisine Yönelik Etkinlik Türleri	Bölümlerdeki Alıştırma Sayıları									
Boşluğa yazma, yanıtlama		2	2	6	2	1	5	2	3	8
Tamamlama, yerleştirme, çevirme		2		1	1	1	1			
Resimlere bakarak okuma ve yanıtlama	1	1		1	1		1			1
Eşleştirme		2	2	2	3		1	1	1	1
İşaretleme: doğru-yanlış							2			
Diyalog, metin okuma ve oluşturma		6	4	3	2	7	3	1	3	4
Sıralama		2								
Tekrarlama	2	2	1							

Tablo 2. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A2 (Temel) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan okuma, konuşma ve karşılıklı konuşma becerisi etkinliklerinin türlerine göre sayısı.

Okuma ve Konuşma Becerisine Yönelik Etkinlik Türleri	Bölümlerdeki Alıştırma Sayıları						
Metin okuma ve anlatma, yanıtlama	14	15	8	14	10	8	8
Diyalog ve cümle oluşturma	4	5	3	2	2	9	11
Tamamlama, yerleştirme	2			2		1	1
Eşleştirme	7		1	1			

4.1 Kazak Dili: A1-A2 Düzeyi: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu – Okuma, Konuşma ve Karşılıklı Konuşma Becerisi Etkinliklerinin İncelenmesi

“Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2) Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” adlı çalışmada dil öğrencilerinin okuma, konuşma ve karşılıklı konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklerle zenginleştirilmiştir. Her bir bölüm görsellerle desteklenen okuma metinleri, dinleme etkinlikleri ve dil bilgisi yapıların pratikte kullanılmasını sağlayan uygulamalarla donatılmıştır. Kitapta yer alan okuma, konuşma ve karşılıklı konuşma etkinliklerden bazıları Şekil 1 ve Şekil 2’de ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Şekil 1. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A1 (Başlangıç) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan okuma ve konuşma becerisi etkinlikleri: Diyalogu okuyarak metin oluşturma, canlandırma (s. 46) ve Diyalogu okuyarak durum eklerini yazma (s. 120).

Şekil 2. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A2 (Temel) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan okuma ve konuşma becerisi etkinlikleri: Mektubu okuyup soruları yanıtlama (s. 27) ve Görseli inceleyerek kısa bir konuşma hazırlama (s. 35).

Ders kitabında yer alan Şekil 1'deki okuma etkinliklerinde öncelikle okuma metinleri sunulmuş ardından dil öğrencisinden metni okuyarak örnek diyaloga benzer yeni bir diyalog oluşturması istenmiştir. Ayrıca verilen kelimelerle karşılıklı konuşma yapmaları ve metindeki durum eklerini bulup yazmaları da istenmiştir. Şekil 2'de yer alan okuma etkinliklerinde ise dil öğrencisinden kendisini tanıtan bir mektubu okuyarak kendi ailesini tanıtmayı ve sorulara cevap vermesi istenmiştir. Diğer etkinlikte ise dil kullanıcılarından görseldeki nesnelerin adlarını söyleyerek, görseli temel alarak nesneleri sözlü olarak ifade etmeleri beklenmiştir.

5 Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu'ndaki Yazma Etkinliklerinin İncelenmesi

Yazma etkinlikleri dil öğretiminde temel beceriler arasında yer almakta olup öğrencilerin dilsel yeterliklerinin gelişimine anlamlı düzeyde katkı sağlamaktadır. Yabancı dil öğrenen bireylerin dilbilgisi kurallarını kavramaları ve yazılı anlatım becerilerini geliştirmeleri dil öğretiminin önemli hedeflerinden biridir. Bu doğrultuda yürütülen çalışmalar öğrencilerin hem yapısal dil bilgisini kavramalarını hem de düşüncelerini yazılı olarak tutarlı ve doğru bir biçimde ifade edebilmelerini amaçlamaktadır. Ders kitabında yer alan yazma etkinlikleri yeni metin oluşturma, sorulara yanıt vererek boşluk doldurma ve sözcüklere uygun ekler getirme gibi çeşitli alıştırmaları içermektedir. “Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2) Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan yazma etkinliklerinin sayısı ve türleri Tablo 1 ve Tablo 2’de ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A1 (Başlangıç) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan yazma becerisi etkinliklerinin türlerine göre sayısı.

Yazma Becerisine Yönelik Etkinlik Türleri	Bölümlerdeki Alıştırma Sayıları									
Boşluğa yazma	1		1			2		1	2	1
Görsele göre yazma, yanıtlama	1			3	4	2			1	3
Tamamlama, yorumlama		2	2	1	1			1	2	3
Cümle oluşturma				1	1					2
Metin oluşturma				1			1	1		
Eşleştirme			1				2	1		
Diyalog, metin oluşturma		1								
Not ve formlar, mektup yazma			1	1	3	2	1	1		

Tablo 2. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A2 (Temel) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan yazma becerisi etkinliklerinin türlerine göre sayısı.

Yazma Becerisine Yönelik Etkinlik Türleri	Bölümlerdeki Alıştırma Sayıları						
Anlatma, yanıtlama	6	1	2	1	1	1	2
Metin, diyalog ve cümle oluşturma	6	6	4	3	2	4	
Tamamlama, yerleştirme	5	9	2	5	4	4	3
Boşluk doldurma ve kelime bulmaca etkinlikleri	3	3	6	8	4	2	2
Eşleştirme ve sıralama	2	3	1	4		3	1
İşaretleme: doğru-yanlış	2	2	4	2		1	
Görsele göre cümle oluşturma, yanıtlama		1	5	2			3

5.1 Kazak Dili: A1-A2 Düzeyi: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu – Yazma Becerisi Etkinliklerinin İncelenmesi

Yazma becerisi dil öğrenim sürecinin önemli bir parçası olup öğrencilerin hem dil bilgilerini hem de iletişimsel yeterliliklerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Ders kitabında yazma etkinlikleri genellikle metin oluşturma, boşluk doldurma, verilen bir konuyu geliştirme, sorulara yanıt verme ve cümle yapılarını doğru bir şekilde kullanma gibi dil becerileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu etkinlikler öğrencilerin yazılı ifadelerde dilin temel kurallarını doğru bir şekilde uygulamalarını sağlarken aynı zamanda iletişimsel yeterliliklerini de pekiştirmektedir. Kitapta yer alan yazma etkinliklerinden bazıları Şekil 1 ve Şekil 2’de ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Şekil 1. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A1 (Başlangıç) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan yazma becerisi etkinlikleri: Eşleştirme etkinliği (s. 90) ve Form doldurma etkinliği (s. 113).

12-тапсырма. Сәйкестендіріңіз. Жазыңыз.

Тізімнің ізесі

инс _____

қалам _____

қайшы _____

қару _____

15-тапсырма. Өз оқырман билетіңізді толтырыңыз.

Аты-жөніңіз: _____

Туған күніңіз, ай жылыңыз: _____

Кітапхананың бөлімі: _____

Şekil 2. “Kazak Dili: Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için A2 (Temel) Eğitim Kılavuzu” kitabında yer alan yazma becerisi etkinlikleri: Fiilleri emir kipiyle boşluklara yazma (s. 83) ve Boşluklara sıra sayısı sıfatlarını yerleştirme (s. 160).

3.1.13-тапсырма. Берілген етістіктері айырық райда жазыңыз.

су ішу • жасау • шекпеу • жеу • дәрігерге қаралу

• тамақ ішеу • ойлау • ұяқтау • су ішеу

Үягі: *Мәз су іш.*

1. Мол _____.

2. Уақытында _____.

3. Қатты ыстық _____.

4. Күн сайын жеміс-жидек пен көгөністер _____.

5. Позитивті _____.

6. Темекі _____.

7. Танертен жаттығу _____.

6.2.7-тапсырма. Есептік сан есімдерін жазыңыз.

Қазақстан әлемде жер көлемі бойынша _____ орында

Қазақстанда халық саны бойынша бір _____ қала - _____

екі _____ қала - _____

үш _____ қала - _____

Ders kitabında yer alan Şekil 1 ve 2’deki etkinliklerde dil öğrencilerinin kütüphane kartı formunu kişisel bilgilerine uygun olarak doldurmaları istenmiştir. Eşleştirme etkinliğinde ise öğrencilerden verilen kelimelerin uygun görsellerle ilişkilendirilmesi istenmiş ve bu eşleştirmelere dayanarak örnekteki gibi basit cümleler kurmaları sağlanmıştır. Diğer yazma etkinlikte ise dil öğrencilerinin metnin bağlamına uygun şekilde verilen sözcükleri boşluklara yerleştirerek tamamlamaları istenmiştir. Yazma becerisini geliştirmeye yönelik bu etkinliklerde dil öğrencilerinin temel kelimelerle boşlukları doldurmaları, kısa metinler ve diyaloglar oluşturmaları, form doldurmaları, kendilerini veya başkalarını tanıtan cümleler yazmaları, dil bilgisi kurallarına uygun şekilde ekleri

kullanarak basit cümleler oluşturmaları gibi çeşitli görevleri yerine getirmeleri beklenmektedir.

6 Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu’ndaki Ek Materyallerin İncelenmesi

“Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” kitabının sonunda yer alan ek materyaller şu şekildedir: Кейбір Әріптердің Дыбыстық Мәндері туралы “Bazı Harflerin Ses Değişimi” (s. 131-141) başlıklı bölümde ünlü ve ünsüz harflerin ses özellikleri sunulmaktadır. Жаңа Сөздер “Yeni Kelimeler” (s. 142-155) bölümü, her modülde geçen yeni kelimeleri listeleterek öğrencilerin kelime dağarcığını sistemli bir şekilde geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Тыңдалым Материалдары “Dinleme Materyalleri” (s. 156-173) başlığı altında yer alan dinleme etkinlikleri öğrencilerin işitsel anlama becerilerini geliştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Son olarak Дұрыс Жауаптар “Doğru Cevaplar” (s. 174-195) bölümü ders kitabında yer alan etkinliklerin doğru yanıtlarını içermektedir ve bu bölüm öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini değerlendirmelerine olanak tanıyarak öz değerlendirme ve öz denetim becerilerinin gelişimine katkı sunmaktadır.

“Kazak Dili: Temel Düzeyi (A2) Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” kitabının sonunda Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki karşılıklı sözlük (s. 198-227), dinleme materyalleri (s. 229-249), doğru cevaplar (s. 251-268) ve Kazak Türkçesinin en sık kullanılan 100 fiili (s. 269-271) gibi ek kaynaklar bulunmaktadır. Bu ek materyaller öğrencilerin dilsel becerilerini pekiştirmeleri, doğru cevaplar aracılığıyla öğrenilen bilgileri gözden geçirmeleri ve Kazak Türkçesindeki temel fiil kullanımını kavramaları açısından son derece faydalıdır.

Sonuç olarak “Kazak Dili: Başlangıç Düzeyi (A1) ve Temel Düzeyi (A2): Türkçe Konuşan Dil Öğrencileri için Eğitim Kılavuzu” adlı çalışma Kazak Türkçesinin öğretimi alanındaki önemli bir boşluğu doldurmakta ve alandaki literatüre değerli bir katkı sağlamaktadır.

Kazak Dili ders kitabında genele baktığımızda her bir beceriye yönelik etkinliklere yer verilmiştir. Tablo ve Şekillerde sunulan örnekler kitabın yapısını ve içerdiği dil etkinliklerinin çeşitliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu görseller dil öğretiminde kullanılan etkinlik türlerinin zenginliğini ve dil becerilerinin dengeli bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Alanında ilk ve tek örnek olma özelliği taşıyan bu ders kitabı Kazak Türkçesini öğrenmek isteyen öğrenciler ve dil öğreticileri için önemli bir başvuru kaynağı olacağı düşünülmektedir. Yoğun bir emekle hazırlanan bu eserin oluşumuna katkı sağlayan N. Biray, G. Kurmangaliyeva Ercilasun, L. Esbosın, J. İskakova ve S. Uzaqbaykızı’na teşekkür eder, bilimsel çalışmalarında başarılarının devamını dileriz.

Kaynakça

- KÜÇÜKAHMET, Leyla (2011). “Eğitim Programlarında Ders Kitabının Yeri”. *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu* (Edt. Küçükahmet Leyla). Ankara: Nobel Yayınları, 13-14.
- ÖZTÜRK, Ahmet Tayfun; ÇERÇİ, Arif (2019). “Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıkları Ölçeği’nin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7/4: 876-897.
- TÜM, Gülden; CEYHAN-BİNGÖL, Zeynep (2017). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Temel İşlevleri”. *Turkish Studies*, 12/34: 429-444.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 19, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Köl Tegin: Türklerin Yenilmez Savaşçısı

Aydın, Erhan (2024). *Köl Tegin Türklerin Yenilmez Savaşçısı*. İstanbul: Kronik Kitap, 336 s. ISBN 978-625-6228-12-2

Asya Sengel

Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
İzmir/Türkiye

e-posta asy.sengel@gmail.com

orcid 0009-0000-4896-2899

Atıf

Citation

Sengel, Asya (2025). Köl Tegin: Türklerin Yenilmez Savaşçısı. *Dil Araştırmaları*, 36: 301-306.

Başvuru

Submitted

30.01.2025

Revizyon

Revised

13.03.2025

Kabul

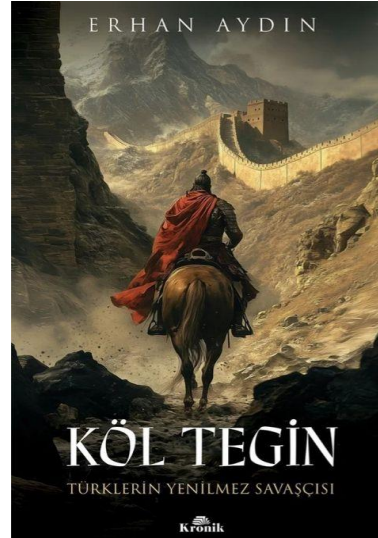
Accepted

13.04.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

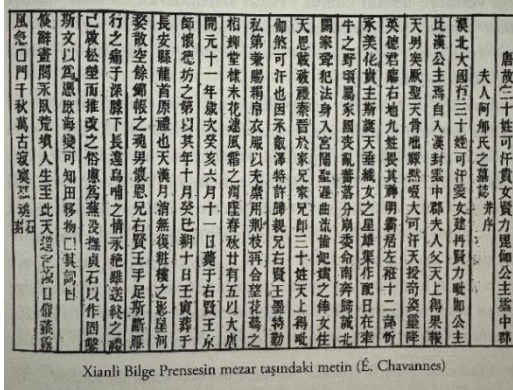
İkinci Köktürk Kağanlığı'nın önemli askerî lideri olan Köl Tegin, İltiş Kağan'ın oğlu Bilge Kağan'ın kardeşidir. Stratejik zekâsı, onu Türk ve dünya tarihinin kahramanlık sembollerinden biri haline getirmiştir.

Yazıtındaki bilgilerin sınırlılığı ve Tang dönemi Çin kaynaklarının yetersizliği gibi nedenlerle biyografisi tam anlamıyla oluşturulamamaktadır. Ancak yazar eserinde Köl Tegin'in çocukluğu, gençliği, mücadeleleri, ağabeyi Bilge Kağan ile

ilişkileri, ölümü, cenaze töreni, yazıtı gibi unsurları ele alarak tarihî kişiliğini bütüncül bir çerçevede sunmayı amaçlamaktadır.

Ön Söz (s. 9-11) ve *Giriş* (s.13-15) dâhil olmak üzere on dokuz bölümden oluşan eser, 336 sayfadır. 2024 yılında Kronik Kitap tarafından yayımlanmıştır.

Yazar, *Ön Söz* ve *Giriş* bölümlerinde Köl Tegin'in yaşamına dair mevcut bilgilerin yetersizliğine dikkat çekerek Tang Hanedanlığı kayıtları ve Eski Türkçe belgeler arasında karşılaştırmalı bir analiz ile okuyucuya doğru ve kalıcı bilgi sunmayı amaçladığını belirtir.

Resim 1. Xianli Bilge Prese'sin mezar taşındaki metin (É. Chavannes)

ünvanıyla ilişkilendirerek, kö- (yanmak) fiiline dayandırır ve adın yazılışında 𐰚 işareti yerine 𐰣 işaretinin kullanılmasını “Türkçedeki uzun ünlü meselesi” ile temellendirir.

“Tegin” ünvanının kökeni ve kelimenin ne ifade ettiği hakkında çeşitli araştırmacıların görüşlerini analiz ederek Uygur Kağanlığı yazıtlarındaki kullanım sıklığı belirtilir. Ünvanın kullanımında Köl Tegin dışında Tonga Tegin, Yollug Tegin, El Çor Tegin gibi şahsiyetler de açıklamalar ile listelenir.

Eserin ikinci bölümü olan “*Köl Tegin'in Doğumu*” (s.41-43), Köl Tegin'in doğum tarihine ilişkin tarihî çıkarımlara odaklanır. İltiş Kağan'ın vefatına dair Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında verilen kronolojik bilgilere dayanarak yapılan analizler, dönemin tarihî bağlamı içinde incelenir. Yazar, bu yazıtlar ışığında araştırmacıların yorumlarını değerlendirerek Köl Tegin'in doğumuna dair kapsamlı bir perspektif sunar.

Eserin üçüncü bölümü “*Köl Tegin'in Mücadeleleri*” (s. 43-118) başlığını taşır. Bu bölüm, *Çinli Askerî Vali Ong ile Savaş* (s. 46- 48), *Mingsha Savaşı* (s. 48- 52), *Bayırkularla Savaş* (s. 52-55), *Kuzey Seferi* (s. 55-67), *Batı Seferi* (s. 67-108), *Beşbalık Seferi* (s. 108-118) alt başlıklarından oluşur.

İlk bölüm *Köl Tegin'in Adı* (s. 17-41) başlığını, *Köl* (s. 33-38) ve *Tegin* (s. 38-41) alt başlıklarını taşır. Bu bölümde yazar, Köl Tegin'in adını ele alırken Köl Tegin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, İdikut'ta bulunan Uygur harfli yazma parçaları gibi kaynaklardan yararlanır.

İlk nâşirlerden Thomsen ve Radloff'un “Kül Tegin,” Schlegel'in ise “Köl Tegin” okuyuşunu benimsemesi “köl mü yoksa kül mü okunmalı?” tartışmasını doğurmuştur. Yazar, Moğolca “otçigin” (<* ot tigin)

Yazar, bölümde ilk olarak “*Çinli Askerî Vali Ong ile Savaş*” alt başlığı altında, Askerî Vali Ong’un emrindeki elli bin kişilik ordu ile Iduk Baş adlı bölgede gerçekleşen savaşa değinir.

“*Mingsha Savaşı*” alt başlığında ise General Çaça’ya karşı Köl Tegin’in kazandığı askerî başarılar yazıtlar ışığında anlatılır. Yazıtların içerdiği bilgiler konu bütünlüğünü bozmamak adına tek bir pasajda sunulur. Topyekûn ölümden bahseden ifadeler ile üst düzey yöneticilerin ölümü üzerine kullanılanlar kıyaslanır.

“*Bayırkularla Savaş*” alt başlığında, Türgi Yargun Köl adlı bölgede gerçekleşen savaş detaylandırılır. Yazar, Bayırkuların lideri Ulug Êrkin’i açıklar. “Êrkin” ünvanının yazıtlardaki ve diğer araştırmacıların eserlerindeki varlığını listeleterek inceler.

“*Kuzey Seferi*” alt başlığında, Çin, Kırgızlar ve On Oklar arasında gerçekleşmesi muhtemel bir ittifakı önlemek için Güney Sibiry’a yapılan sefer yazıtlar bağlamında Sona Yış, Örlen, Ak Termel, İvrbaş gibi yer adları açıklamalarıyla birlikte ele alınır.

“*Batı Seferi*” alt başlığında, Köktürk Devleti’nin batıya -Soğdiana bölgesine-yaptığı seferler incelenir. Batı seferinin Tonyukuk Yazıtı’nda diğer yazıtlardan daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığını açıklarken Tonyukuk’un stratejik ve politik rolüne dikkat çeker.

Köktürk Yazıtları’nda geçen yer adları, seferlerin coğrafi kapsamını ve stratejik öneminin anlaşılması bakımından önemli ipuçları sunar. Yazar, “yênçü ügüz” ve “temir kapıg” gibi yer adlarının yanı sıra “tezik”, “keñkeres”, “keñü tarvan (keñü tarman)”, “yariş yazı” gibi isimler üzerine başka araştırmacıların okuma önerilerini aktararak kendi değerlendirmelerini yapar.

Bölümün son alt başlığı olan “*Beş Balık Seferi*”, Kapgan Kağan’ın oğulları İnel ve Tonga Tegin ile damadı Shi Ashibi’nin Beş Balık’ı kuşatmasına ve Çinli General Guo Qianguan’ın şehri savunma çabalarına odaklanır. Yazar, Köl Tegin’in bu sefere katılıp katılmadığını sorgular. Bahsi geçen diğer adlarının yazıtlardaki mevcudiyetini liste halinde sunarak, bahsedilen bölgelerin nerede bulunduklarına dair detaylı bilgi verilir. Bu kapsamlı bölüm, Köktürk Devleti’nin doğu ve batı sınırlarını belirginleştirir.

Eserin altıncı bölümü, “*Kapgan Kağan Döneminin Sonu*” (s. 118-127) başlığını taşır. Bu bölümde yazar, yazıtlarda kağanların ölümüne dair bilgilerin yer almamasını önemli bir eksiklik olarak değerlendirir. Ayrıca, Kapgan Kağan’ın İnel ve Tonga Tegin adında iki oğlunun bulunduğunu belirtir ve bu bilgiyi dönemin siyasi ve ailevi bağlamında ele alır.

Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında Kapgan Kağan’ın adının hem doğrudan hem de dolaylı olarak geçtiği ifadelerle dikkat çekilir. Tonyukuk ve Ongi yazıtlarında Kapgan Kağan’ın adının geçtiği örnekler verilerek “kapgan” kelimesine dair farklı görüşler tartışılır. “Böğü” ünvanı ayrıntılı incelenerek bu ünvanın bağlamları ve anlamı tarihî metinler ışığında değerlendirilir.

Eserin “*Köl Tegin’in İhtilali ve Bilge’nin Kağan Olması*”(s. 127-145) başlığını taşıyan yedinci bölümünde, Jiu Tangshu’daki bilgiler doğrultusunda Köl Tegin’in Kapgan Kağan’ın ailesini ortadan kaldırıp ağabeyini tahta geçirmesi ve bu neticede devletin sürüklendiği kargaşa ortamı izah edilir.

Kapgan Kağan’ın kızı Xianli Bilge (Xianli Pijia Gongzhu) ile Bilge Kağan ve Köl Tegin arasındaki ilişkiler, yapılan mezar taşı bağlamında ele alınır. Yazar, bu konuda Hirth, Chavannes, Pelliot, Liu, Bombaci, Wurigenbaoyin ve Baykuzu gibi araştırmacıların görüşlerini sıralayarak mezar taşındaki giriş metninin anlamlandırılmasına dair yaklaşımlarını tartışır.

Chavannes’in çalışmasına dayanarak Xianli Bilge Prenses’in mezar taşındaki metnin görselini sunar, tarihî ve kültürel önemini değerlendirir.

Eserin sekizinci bölümü “*Bilge Kağan Dönemi (716-734)*” (s. 145-175) başlığını taşır. Yazar, bu bölümde Bilge Kağan’ın Çin kaynaklarındaki isimlerini sıralar. Bunlar arasında Mojilian, Chujilian, Moju ve Pijia kehan yer alır. Ayrıca, Tang Hanedanlığı kayıtlarından örnek ifadeler verir.

Yazar, Çin kaynakları ışığında Bilge Kağan ve kardeşi Köl Tegin hakkında verilen tasvirleri inceler ve gelin alma yoluyla elde ettikleri akrabalıklar ile dönemin siyasi ilişkilerine dair ayrıntılı bir inceleme sunar. Beş savaşın gerçekleştiği coğrafi yerler detaylandırılır.

Yazar, eserinin “*Köl Tegin’in Ölümü*” (s. 175- 187) başlıklı dokuzuncu bölümüne, Türklerin ölüme bakışını açıklayarak başlar. Daha sonra, Köl Tegin’in ölümüyle ilgili farklı araştırmacıların görüşlerini değerlendirir. Eski Türk yazıtlarında ölümü ifade eden fiillerle, Köl Tegin için kullanılan “kergek bol-” fiilini karşılaştırarak farklı yorumları inceler. Ayrıca, “öd teñri aysar kişi oğlu kop ölgeli törömiş” ifadesindeki “öd teñri” kavramını detaylı bir şekilde ele alır ve bu konuda öne sürülen farklı görüşleri açıklar.

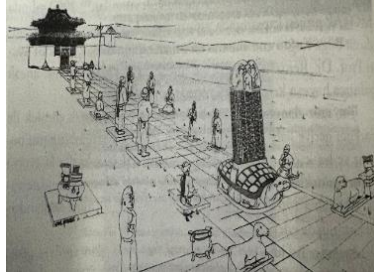
Eserin onuncu bölümü “*Köl Tegin’in Cenaze Töreni*” (s. 187-198) başlığını taşır. Yazar, yazıtın kuzey ve kuzeydoğu yüzlerindeki ifadelerden hareketle Köl Tegin’in cenaze törenini betimler ve ölüm tarihine dair görüşleri açıklar. Cenazeye katılanları sıralayan Bilge Kağan’ın hiyerarşik düzenini incelerken, Tang elçisi İşiyi Likeñ ve Tibet temsilcisi “bölün” ünvanlı kişi üzerinde durur. Ayrıca, Tibet ve Buhara gibi yer adlarıyla birlikte bazı kelimelerin etimolojik kökenlerini araştırmacıların yorumlarıyla ele alır.

On birinci bölümü olan “*Köl Tegin Anıt Alanı- Kazılar ve Buluntulular*” (s. 198-219) başlıklı bölümde yazar, yazıtın bulunduğu bark, sunak taşı ve kaplumbağa kaidesi hakkında yapılan çalışmalardan söz eder.

Köl Tegin anıt külliyesi ve yazıtı için talep edilen Çinli zanaatkârların kimlikleri belirtilir. C.W. Campbell ve Namsrain Ser-Odjav gibi araştırmacıların katkılarıyla Çin kaynaklarından da yararlanarak kazılar hakkındaki bilgiler derlenir. Anıt alanı, heykelleri ve çizimleri, yazarın fotoğrafları ve diğer görsellerle okuyucuya sunulur.

Resim 2. Foto: Erhan Aydın

Resim 3. Anıt Alanının Tasviri

Resim 4. Foto: Alois Kleibl

Eserin on ikinci bölümü “Köl Tegin Yazıtı” (s. 219-282) başlığını taşır. Bölüm, *Köl Tegin Yazıtı’nın Neşirleri* (s. 228-235), *Köl Tegin Yazıtı’nın Çince Bölümü* (s. 235- 247), *Köl Tegin Yazıtı’nın Eski Türkçe Bölümleri* (s. 247-260), *Köl Tegin Yazıtı’nın İçeriği* (s. 260-266), *Köl Tegin Yazıtı’nın Eski Türkçe Metni* (s. 267-283) olmak üzere beş alt başlıktan oluşur.

Yazar, runik harfli metinlerin keşfini anlatarak başladığı bölümde dünyada ve Türkiye’deki ilk neşirlerden, Köl Tegin yazıtı ile ilgili problemler ve araştırmacıların bu problemlere sundukları çözümlerden söz eder.

“Köl Tegin Yazıtı’nın Neşirleri” alt başlığında 1892 yılında yayımlanan “*Inscriptions de l’Orkhon, recueillies par l’expédition finnoise de 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne*” adlı çalışmadan başlayarak 2023 yılında yayımlanan “*Kök Tengri ve Yağız Yer Arasında: Kül Tegin-Bilge Kağan-Tonyukuk Yazıtları*” adlı esere kadar tüm neşirleri kronolojik bir sıra ile okuyucuya sunar.

“Köl Tegin Yazıtı’nın Çince Bölümü”, alt başlığında yazar, yazıtın Çince kısmının müellifinin Xuanzong olduğunu ifade eder ve hakkında bilgi verir. Thomsen, Chen, Hirth, Gabelentz, Devéria, Ercilasun, Orkun, Yalınkılıç gibi araştırmacıların yazıtın Çince yüzü hakkında yaptıkları okuma ve açıklamaları sıralar. Orkun ve Taşağıl’ın tercüme metinlerine yer verirken yazıtta eklenen iki eklemeyi de belirtir. Ayrıca, yazıtın Çince bölümünün Fin Atlası’na ve Radloff Atlası’na göre fotoğraflarını sunar.

“Köl Tegin Yazıtı” bölümünün diğer alt başlığı ise “Köl Tegin Yazıtı’nın Eski Türkçe Bölümleri” ismini taşır. Bu bölüme yazar, yazıtın fiziksel özelliklerini anlatarak başlar. Ardından Türkçe bölümlerin yazıcısı olan Yollug Tegin’in kimliğini yazıtlardaki ifadeler ışığında irdeler.

Taşın bölgeden gelip gelmediğini tartışırken Wu Zetian anıtının görselini kullanarak Köl Tegin yazıtına benzerliğine vurgu yapar. Yenisey, Dağlık Altay ve Kırgızistan’daki yazıtlarla karşılaştırır.

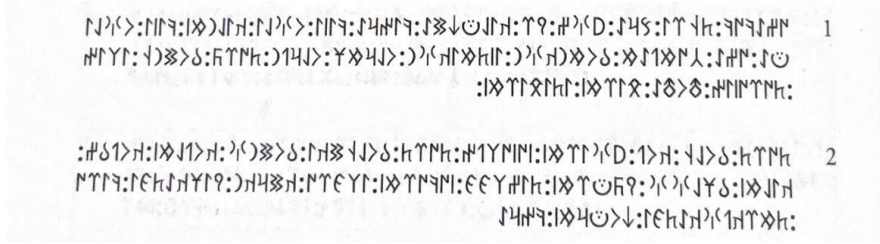
“Köl Tegin Yazıtı” bölümünün son iki alt başlığı “Köl Tegin Yazıtı’nın İçeriği” ve “Köl Tegin Yazıtı’nın Eski Türkçe Metni” isimlerini taşır. Yazar, yazıtın güney yüzü ile başlayarak, yazıttaki her satırın neyi ifade ettiğine kısaca açıklık getirir. Ardından, yazıtın metninin transkripsiyonunu ve bugünkü Türkçeye aktarımını okuyucuya sunar.

Eserin on üçüncü bölümünde “*Dizin*”(s. 283-302) yer almaktadır. Yazar, Köl Tegin yazıtında geçen kelimeleri alfabetik sırayla vererek hangi satırlarda yer aldığını belirtir.

Eserin on dördüncü bölümünde “*Kronolojik Tablo*” (s.303-304) bulunur. Burada Chen Hao’nun Tang kayıtları ışığında Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen olaylar hakkında verdiği mukayeseli bilgiler yazar tarafından tablo hâline getirilir.

On beşinci bölümde yazar, istifade ettiği kaynakları “*Kaynaklar*”(s. 305-320) başlığı altında sıralar.

Eserin on altıncı bölümünde “*Türk Runik Alfabesi Harf Tablosu*” (s. 321-322) yer alır. Bu bölümde runik harfleri öğrenmek isteyen okuyucuya Köl Tegin Yazıtında geçtiği şekilleriyle ünlü ve ünsüzlerin ses değerleri verilir. Ardından, aşağıda iki satırının örneği belirtileceği gibi on yedinci bölümde “*Köl Tegin Yazıtı’nın Türk Runik Harfli Metni*” (s. 323-330) sunulur.

Resim 5. Köl Tegin Yazıtı: Doğu Yüzü İlk İki Satır

Eserin on sekizinci bölümünde “*Çizim ve Fotoğraflar*”(s. 331-333), on dokuzuncu bölümünde de “*İndeks*” (s. 334-336) yer alır.

Eser, Köl Tegin’in yaşamını ve dönemini derinlemesine inceleyerek bu tarihi şahsiyetin biyografisini eksiksiz biçimde sunar. Yazarın titiz araştırma ve çalışmaları, Köl Tegin’in tarihimizdeki yeri ve öneminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. *Köl Tegin Türklerin Yenilmez Savaşçısı*, Köl Tegin hakkında bir biyografi çalışması olmasından ziyade yazıtla ilgili bütünlüklü bilgi vermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Kaynakça

AYDIN, Erhan (2024). *Köl Tegin Türklerin Yenilmez Savaşçısı*. İstanbul: Kronik Kitap.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 19, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon'dan Chomsky'ye

Altınörs, Atakan (2017). *Dil Felsefesi Tartışmaları-Platon'dan Chomsky'ye*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat. 320 s. ISBN: 978-605-92-4119-9.

Azra Deniz Polat

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Ankara/Türkiye

e-posta polatazradeniz@gmail.com

orcid 0009-0006-8621-0157

Atıf

Citation

Polat, Azra Deniz (2025). Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon'dan Chomsky'ye. *Dil Araştırmaları*, 36: 307-311.

Başvuru

Submitted

26.11.2024

Revizyon

Revised

08.01.2025

Kabul

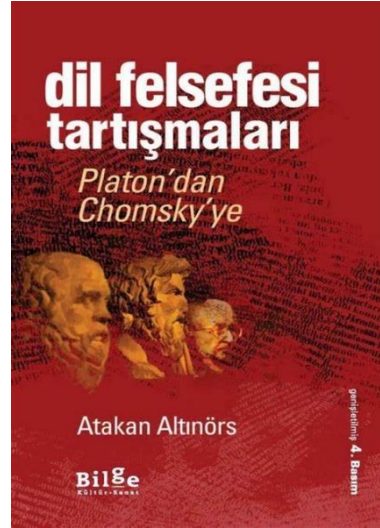
Accepted

27.01.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Atakan Altınörs'ün “*Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon'dan Chomsky'ye*” adlı eseri, dil felsefesine dair kapsamlı bir çalışma sunar. Eserde, dilin doğuştan mı geldiği yoksa toplumsal bir yapı olarak mı geliştiği gibi sorular üzerinden Platon, Aristoteles, Bergson ve Chomsky gibi önemli isimlerin düşünceleri karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, dilin öğrenilmesi ve anlamın inşası süreçlerinde insan zihninin rolü gibi konulara da değinilmektedir. Eser,

Altınörs'ün makalelerini bir arada topladığı kitabı olması dolayısıyla oldukça önemli bir kaynaktır. Makalelerin yayınlandığı dergiler ayrıca dipnot kısmında belirtilmektedir. Yazarın makalelerinden oluşması sebebiyle genel bir 'Giriş' metniyle başlayan bölümlerin sonunda yazarın bölümü değerlendirdiği 'Sonuç' kısmı ve 'Kaynakça' yer almaktadır. On üç bölümden oluşan eserin ilk baskısı 2015'te Bilge Kültür-Sanat Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Eserin son olarak 4. baskısı 2023'te okuyucularla buluşmuştur. Kitap 2. basıma özel bir ön söz ile birlikte iki ayrı ön söz içermektedir. '2. Basıma Ön söz' kısmında yazar, dil felsefesinin tarihini incelediği ve dilin kökenine yönelik güncel sorunları dile getirdiği iki makalesini eklediğinden söz etmektedir.

Kitabın 'Ön söz' kısmında Atakan Altınörs, kitabın nasıl ortaya çıktığından bahsetmektedir. Yazar, bu kısımda makalelerini derleyip bir araya getirdiğinden, belli bir şekle uygun düzenlediğinden söz etmektedir. Ayrıca ismi geçen filozofların yaşadığı dönem sırasına göre dizildiği belirtilmektedir.

Kitabın birinci bölümü *Platon ile Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması* şeklinde başlamıştır. Bu bölümde "Retorik" teriminin etimolojisi ve bazı kavramlar üzerine tespitler, Retoriğin doğuşu ve Sofistler, Platon'un retorik anlayışı başlıkları yer almaktadır. Bu bölümde retorik teriminin etimolojisi, retorik anlayışla ilgili tespitler bulunmaktadır. Retorik anlayışın doğuşuyla Sofistlerin bu anlayışa yönelik tutumları değerlendirilmiştir. Platon'un retorik anlayışı reddetmesi gerekçeleriyle bu bölümde yer alırken, Aristoteles'in diyalektik ve retorik anlayış arasında kurduğu bağlantılardan söz edilmektedir. Platon diyalektiği kesin hakikate götüren bir yöntem olarak değerlendirir, Aristoteles ise bu düşünceye katılmaz. Bu bağlamda Platon ve Aristoteles'in retorik anlayış ile ilgili düşünceleri verilerek karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda "Gorgias", "Protagoras", "Phaidros" gibi düşünürlerin retorik anlayış hakkındaki düşünceleri değerlendirilirken Sokrates ile düşünürlerin arasında geçen diyaloglar üzerinde durulur. Bölüm sonunda sonuç başlığı altında bölüm ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

İkinci bölüm olan *Réne Descartes'ta Düşünce-Dil İlişkisi*'nde Descartes'in dil eleştirisi, Descartes'in "anlam" görüşü başlıkları yer almaktadır. Bu bölüm, Descartes'in görüşlerini içermektedir. Descartes'in *Metot üzerine Konuşma, Felsefenin İlkeleri, Aklın İdaresi için Kurallar* başlıklı eserlerinden bahsedilir. Descartes'in eserlerinde hayvanların ifade biçimi, iletişim dili; saksığan ve papağan gibi hayvanların örnekleriyle insanların iletişim dili karşılaştırılır. Descartes'in anlam görüşüne göre, "idealar, "düşünceler" başka bir deyişle "fiili kavrayışlar" birbirinden ayrı değerlendirilmesi gereken kavramlardır. Descartes'in görüşlerinin temelini Chomsky gibi dil bilimcilerin dil anlayışı oluşturmaktadır. Yazar, sonuç kısmında Descartes'in görüşlerini değerlendirmiştir.

Üçüncü bölüm *Gottfried Wilhelm Leibniz'in ideal dil projesi* adını taşımaktadır. Bu bölümde, Leibniz'in ideal dil projesine değinilmektedir. Leibniz'in gençlik döneminde etkilendiği ekol, düşüncelerinin oluşmasında etkin bir rol oynamıştır. Bölümde "karakteristik" kavramına yaptığı tanım vurgulanırken Couturat'ın Leibniz'in ideal dil projesinde eleştirdiği noktalardan söz edilir. Yazar, bölüm

sonunda Leibniz'den etkilenen Frega ve Russel gibi filozofların çalışmalarından hareketle görüşlerin günümüzde de geçerliliğini sürdürmesine yönelik düşüncelerini belirtmiştir.

Dördüncü bölümü oluşturan *Etienne Bonnot de Condillac'te dil-düşünce ilişkisi*'nde, “*Davranış dilin*”den eklemli dile, *İşaretler ve analiz* gibi başlıklar yer almaktadır. Dördüncü bölümde, Condillac'ın dil anlayışı ele alınır. Condillac'ın dil anlayışı, Hobbes'un, Leibniz'in Berkeley ve Locke'un gibi düşünürlerin görüşlerinden izler taşımaktadır. Condillac'ın görüşleriyle diğer düşünürlerin görüşleri karşılaştırıldığında Condillac'ın radikal bir nominalizm taraftarı olduğu görüşü öne sürülmektedir. Bununla birlikte bölümde, Hobbes'un ve Leibniz'in Condillac'ın görüşleri üzerindeki tesiri anlatılmaktadır. Condillac'a göre yaratılışı itibarıyla işaretleri var edip kullanması insanın muhakeme yeteneğinden kaynaklanırken hayvanda refleks olarak kendini göstermiştir, bu da iki türü birbirinden ayıran en önemli özelliktir. Sonuç kısmında yazar, Condillac'ın tespitlerini değerlendirmektedir.

Beşinci bölüm *George Berkeley'in Dil ve Anlatım Teorisi* adını taşımaktadır. Bu bölümde Berkeley'in dil anlayışı incelenmektedir. Bölüm, Berkeley'in Locke'un anlam teorisine itirazının değerlendirilmesiyle başlamıştır. Berkeley ve Locke “idea” terimi üzerinden karşılaştırılmış, filozofların görüşlerinin hangi yönüyle birbirlerinden ayrıldığı ele alınmıştır. Görüşler, Berkeley ve Locke'un eserlerinden alıntılar yapılarak desteklenmiştir. Bölüm sonunda Berkeley'in “entelektüelist/ zihinci” ve “davranışçı” bir çizgide yer aldığına dair bir çıkarım yapılmıştır.

Kitabın altıncı bölümü *Jean-Jacques Rousseau'nun Dil Felsefesi* adını taşımaktadır. Bu bölümde *Rousseau'nun dil anlayışının ilham kaynakları*, *Rousseau'ya göre dilin türeyişi ve gelişimi*, *Dil ve müzik* başlıkları yer almaktadır. Condillac, Descartes ve Locke gibi filozofların Rousseau'nun dil anlayışına etkisi sorgulanarak, filozofların görüşlerinden ne derece etkilendiği değerlendirilmiştir. Bölümde Rousseau'nun dil ve müzik arasında kurduğu bağlantıya da değinilerek filozofun görüşlerinin diğer görüşlerden ayrıldığı noktalar ele alınmaktadır. Sonuç kısmında ise Rousseau'nun ilham olduğu filozoflardan Herder'in görüşleri ve Herder'in “tabiat kanunları” yer almaktadır.

Yedinci bölüm *Johann Gottfried Herder'e Göre Dilin Kökeni* adını taşımaktadır. Kitabın bu bölümünde *İlahi ihsan hipotezi*, *Herder'in eleştirel hareket noktası*, *Herder'in gençlik dönemindeki dil görüşü*, *Herder'in olgunluk döneminde dilin kökenine yaklaşımı* başlıkları yer almaktadır. Herder'in dilin kökeni hakkındaki görüşleri, gençlik ve olgunluk dönemindeki ifadeleri mukayese edilerek ele alınmaktadır. Herder gençlik dönemlerinde, dilin insanın içgüdüsünden kaynaklı olarak doğmuş olabileceği düşüncesindedir. Olgunluk döneminde ise dilin “*semavi bir ihsan*” olduğu yönünde tutum sergiler. Ona göre ilk dilin kaynağı insan değil, Tanrıdır. Bunu ispatlamaya yönelik çalışmaları bulunmaktadır. Herder'in görüşleri Süßmilch'in “*ilahi insan hipotezi*” ile ilişkilendirilse de bir noktada birbirinden ayrılmaktadır. Neticede Herder'in görüşleri Condillac,

Rousseau, Süssmilch gibi filozoflarla karşılaştırılarak incelenir. Sonuç kısmında yazar kendi yorumlarını dile getirmektedir.

Sekizinci bölüm *Dilin Kökeni Meselesi Bağlamında Ernest Renan'ın Dil Anlayışı* adını taşımaktadır. *Renan'ın eleştirel hareket noktası, Renan'ın ilham kaynakları, Dilin kökeni problemine yaklaşımı* başlıkları yer almaktadır. Renan'ın dil anlayışı, De Maistre, De Bonald, De Lamennais ve Gioberti gibi isimlerin yazıları hakkındaki eleştirilerinden yola çıkılarak incelenir. Renan'a göre dil, insanın melekelerinden, kendiliğinden ve doğal olarak meydana gelmiştir. Renan'ın düşüncelerinde Auguste Comte ve Herder gibi isimlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Herder'in dilin kökenine yönelik yaklaşımları bulunmaktadır. Yazar sonuç kısmında, Renan'ın yaklaşımlarından hareketle kendi çıkarımlarını ortaya koymuştur.

Dokuzuncu bölüm olan *Henri Bergson'da "İmkân" ve "Engel" Olarak Dil* bölümünde *Bergson'a göre dilin kaynağı ve işlevi, Bergson'da bir "engel" olarak dil* başlıkları yer almaktadır. Bergson'un görüşlerinin mercek altına alındığı bölümde, Nurettin Topçu'nun *Bergson* kitabındaki tespitlerine yer verilmektedir. Bergson'a göre dil insanın düşüncelerini aktarmak için bir araçtır. Bergson, insan dilini hayvanların iletişimiyle karşılaştırmıştır. Ona göre insan ve hayvan dilinin kaynağı aynıdır. Hayvan iletişimde sosyalleşmenin önemine dikkat çekmektedir. Bergson'a göre dil bir imkân olduğu kadar düşünceyi kısıtlar yani engeller. Sonuç kısmında, yazarın çıkarımları ve yorumları yer almaktadır.

Onuncu bölüm *Skinner'a İtirazı Bağlamında Chomsky'nin Dil Felsefesi* adını taşımaktadır. *Dil felsefesinde "zihincilik", Psikolojide davranışçılık, Dil felsefesinde davranışçılık, Chomsky'nin davranışçılığa itirazı* başlıkları yer almaktadır. Bölüm, zihinci davranışın ve temsilcilerinin anlatılmasıyla başlamaktadır. Descartes'in "zihinciliği"ne değinilerek Chomsky'nin görüşlerinin filozofun görüşlerinden ne yönde ayrıldığı ve ne yönde etkilendiği tartışılmaktadır. Chomsky'nin Descartes'ten etkilenecek geliştirdiği "kartezyen dilbilim" teorisi anlatılarak teoremin Descartes'in "zihincilik" anlayışıyla paralellik gösterdiği noktalara değinilmektedir. Descartes dil yetisinin insanın doğası/fitratı gereği sahip olduğu bir özellik olduğunu savunurken Chomsky ise dilin, insan vücudunda bulunan diğer organlar gibi biyolojik olarak var olduğu ve genetik olarak aktarılan bir yeti olduğu görüşündedir. Bölümün ilerleyen kısımlarında "davranışçılık" akımına yer verilir. Davranışçılığın terim olarak ne anlama geldiği, akımın ne zaman ortaya çıktığı ve *davranışçılık* terimini ilk kullanan önemli temsilcilerinden olan Skinner'dan söz edilmektedir. Dil felsefesinde davranışçılığın nasıl bir karşılık bulduğu gibi konular bahsedilirken Chomsky'nin davranışçılığa itirazı ve tespitleri yer almaktadır. Sonuç kısmında yazar kendi tespitleriyle bölümü tartışmaktadır.

On birinci bölüm *John R. Searle'de toplumsal gerçekliğin kuruluşunda dilin rolü* adını taşımaktadır. Bu bölümde *Austin'in eleştirel hareket noktası ve söz fiilleri görüşü, Searle'ün başlıca kavramları ile ayrımları: Düzenleyici kural-kurucu ayrımı, Kaba olgular-kurumsal olgular ayrımı, Statü işlevi yükleme Kolektif yönelimsellik, Searle'de toplumsal gerçekliğin dille ilişkisi* başlıkları yer

almaktadır. Bölüm başlangıcında söz fiilleri/edimleri teorisinin ortaya çıkışı, teorisinin temellerini atan Austin’in görüşleri incelenmektedir. Ardından Searle’ün görüşleri ele alınmaktadır. Bölümün ilerleyen kısımlarında kaba olgular ve kuramsal olguların açıklanıp ikisi arasındaki ayrıma dikkat çekilmektedir. Searle’ün ilk eserinde kuramsal olgular hakkında yaptığı tespitleri bulunmaktadır. Söz fiilleri/edimleri ile statü işlevi yükleme arasında kurduğu ilişkiden söz edilmektedir. Bölümde geçen bir diğer konu ise kolektif yönelimsellik konusudur. Searle’ün ilk eserinde bu konuya da değinerek tartıştığı noktalara açıklık getirilmiştir. Daha sonrasında Searle’ün “*The Construction of Social Reality*” eserinde dil ve toplumsal gerçeklik arasında kurduğu bağlantıdan, eserindeki tespitlerinden bahsedilmektedir. Bölüm son sayfaları yazarın kendi tespitlerini aktardığı sonuç kısmıyla son bulmaktadır.

Kitap, on ikinci bölümü *Dil felsefesindeki klasik anlayışa karşı Saussure’ün örtük itirazları* ile devam etmektedir. Bölümde 1. *Dilsel işaret/gösterge, işaret edene/gösterene indirgenemez*, 2. *Dil öncesi idealler varsayımı geçersizdir*, 3. *“Anlamlılık”, bir “yerini tutma” olgusu değildir* başlıkları yer almaktadır. Bu bölümde Saussure’ün dilsel işaretlerle ve “dilde anlamlılık” ile ilgili kazandırdığı yeni bakış açısı incelenmiştir. Saussure’ün “işaret eden + işaret edilen” veya “işitsel imge + idea” anlayışından bahsedilmiştir. Locke’un bu konudaki düşüncelerine yer verilmiştir. Sonuç kısmında yazar yorumlarda bulunmuş, Saussure’ün kazandırdığı bu anlayışın Platon’dan beri var olan dil anlayışına bir “meydan okuma” olarak değerlendirmiştir.

On üçüncü ve son bölüm *Dilin türeyişi hakkında dört genel hipotez* bölümüdür. Kitap, 1. *Adam toplama hipotezi*, 2. *Tımar hipotezi*, 3. *Kur hipotezi*, 4. *Öyküleme hipotezi* başlıklarıyla sonlanmaktadır. Kitabın son bölümünde dört hipotezden bu hipotezlerin kimler tarafından hangi eserlerinde öne sürüldüğünden bahsedilmektedir. Her başlıkta filozofların eserleri, bu eserlerdeki tespitleri ayrı ayrı incelenmektedir. Yazar sonuçta bu dört hipotezin dayandığı ortak temelin “evrim teorisi” olduğu yorumunu yapmıştır.

Altınörs’ün eseri dil üzerine yapılan farklı felsefi yaklaşımları karşılaştırmalı olarak bir araya getirirken okuyucuya eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda dil bilimi tarihi açısından önemli eserler arasında yer almaktadır. Doç. Dr. Atakan Altınörs’e teşekkür eder, çalışmalarının devamını dileriz.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 19, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Dilbilim ve Mantığın Kesişiminde *Dilin Matematiği*

Özgen, Murat (2022). *Dilin Matematiği Formal Anlambilime Giriş*. Ankara: Nobel Akademik. 310 s. ISBN: 978-625-417-838-2.

Yusuf Hamza İleri

Yüksek Lisans, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Ankara/Türkiye

e-posta y.ileri@etu.edu.tr

orcid 0009-0001-6329-8612

Atıf

Citation

İleri, Yusuf Hamza (2025). Dilbilim ve Mantığın Kesişiminde Dilin Matematiği. *Dil Araştırmaları*, 36: 312-315.

Başvuru

Submitted

06.12.2024

Revizyon

Revised

27.01.2025

Kabul

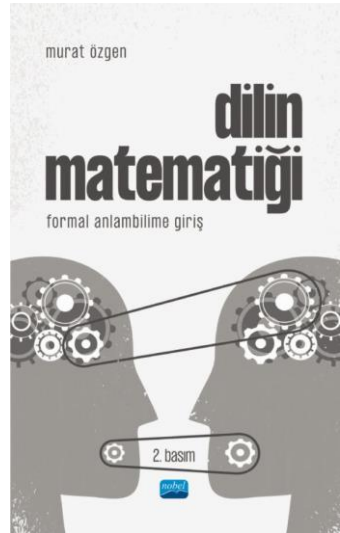
Accepted

04.02.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Doğal dillerin yapısı formel mantık kurallarıyla açıklanabilir mi? Bu sorunun cevabı dilbilimin bir dalı olan anlambilimde aranmaktadır. Formel anlambilim dilde anlamın matematiksel yöntemlerle nasıl analiz edildiğini araştıran bir dilbilim alt alanıdır. Formel anlambilim üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı dünyadaki üniversitelerin ilgili bölümlerinde gün geçtikçe artsa da Türkiye’de bu araştırmaların geçmişi eski bir tarihe dayanmamaktadır. *Türkçede Anlam Yasaları* (Ankara: Pegem Akademi, 2019) ve *Biçimsel Anlambilim* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2022) kitapları bu alanda Türkiye’de yapılmış ilk

çalışmalardır. Bu yazının konusu ise Türkçenin analizinde matematiksel yöntemi merkeze alan ilk kitap olma özelliğine sahip *Dilin Matematiği Formal Anlambilime Giriş* adlı eserdir.

Söz konusu kitap Doç. Dr. Murat Özgen tarafından kaleme alınmış ve 2022 yılında Nobel Akademik Yayıncılık tarafından ilk baskısı yapılmıştır. Bu alandaki boşluğu doldurması nedeniyle de yayımlanmasının üzerinden kısa sayılabilecek bir süre geçtikten sonra 2024'te ikinci baskısı yapılmıştır. Bu kılavuz kitap, yazarının ifade ettiğine göre dil çalışmaları alanında araştırmalar yürüten bilimciler ve henüz öğrenimi devam eden öğrenciler için yazılmıştır. Oysa eser; not toplama, okuma ve kitabın özündeki bilgilerin yer aldığı bir dersi vermiş olmanın ürünüdür. Dolayısıyla “formal anlambilim” ifadesi aynı zamanda belli bir dersin içeriğine de göndermede bulunduğu için aslında araştırmacı ve akademisyenlerden ziyade biçimsel anlambilim dersi alan üniversite öğrencileri için bir kaynak kitap ve bir popüler başvuru kitabı olarak değerlendirilebilir.

Kitap bir ön söz ve bir son sözün yanında yedi ana bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde anlambilim nedir sorusuna cevap veren yazar, anlambilimin temel ilkelerini sıraladıktan sonra formel anlambilimin çıkış noktasına işaret etmektedir. Filozof Richard Montague'nün doğal dillerin formel dillerin anlambilimsel yapılarından farklı olmadığı varsayımına dayanan biçimsel anlambilimin kısa tarihçesi sunulmaktadır. Bölümün sonunda ise kitap boyunca yazar tarafından nasıl bir anlambilim ve dilbilgisi anlayışının benimseneceği anlatılmıştır.

Kitabın ikinci bölümü, “Küme Kuramı” başlığını taşımaktadır. Matematikte kullanılan küme, alt küme, eleman gibi bazı temel kavramların tanıtıldığı bu bölümde söz konusu kavramlarla doğal dildeki anlam çerçevesine ve dilin soyut yapısına dair bir bakış açısı sunulmaktadır. Ayrıca küme kavramı için “Formal anlambilimin işleyiş biçimini anlamamanın temelidir.” ifadesi kullanılmıştır. Bu bölümde matematiksel gösterimlere yani sembolizasyona da bir giriş yapılmakta ve “elemanlıdır” ($\ni$), “elemanı değildir” ($\notin$), “boş küme” ($\emptyset$) gibi simgelere yer verilmektedir. Küme gösteriminin üç genel yöntemi gösterilip üçüncüsü olan yükleme yöntemi tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır. Nicelik, özdeşlik ve kümeler arası ilişkilerdeki kapsama, özalt küme ($\subset$), alt küme ($\subseteq$), üst küme ($\supset$), yığınlar, kuvvet kümesi, kesişim ($\cap$), birleşim ($\cup$), fark, söylem evreni, tümleş kavramları tanıtılmıştır.

Kitabın “Bağıntı, Bağıntı Özellikleri ve Fonksiyonlar” başlıklı üçüncü bölümünde ise, öncelikle bağıntı kavramı ve bağıntının temeli olan sıralı çiftler açıklanmış, bağıntı simgesi ($\mathbb{R}$) gösterilmiştir. Sıralı çiftlerin doğal dillerdeki en basit karşılığının karşılaştırma yapıları olduğundan söz edilmektedir. Dönüşlü, yansız, dönüşsüz, bakışlı, bakışsız, karşıbakışlı, tersbakışlı ve geçişli bağıntı türleri ile kartezyen çarpım işleminin tanımlandığı bölümde söz konusu bağıntılar doğal dilde örneklendirilerek açıklanmaktadır. Bölümün devamında matematiksel analizde sıkça kullanılan fonksiyon kavramının özel tanımlı bir bağıntı olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bağıntı için kullanılan terimlerin fonksiyonlar için de kullanılabileceği ve kullanılan simgeler olmaksızın

matematik dilinin de oldukça anlamsız bir hâle geleceği söylenmiştir. Fonksiyonların tanıtımından itibaren matematiksel dil ile doğal dillerin ilişkisini daha belirgin şekilde vurgulamaya başlayan yazarın ifadesine göre nasıl ki matematikteki değişmezler değişkenleri birbirine bağlayarak işlemleri tanımlayan simgelerse doğal dillerdeki ve/veya gibi işlev sözcükleri de içerik sözcüklerini birbirine bağlayarak onları tanımlamaktadır. Fonksiyon kavramı için anlambilimin formal çözümlemelerinin temelini oluşturduğu söylenen bölüm; birebir, örten, içine, özdeş bütüncül, parçalı, değişmez ve boş fonksiyon türlerinin tanıtılması ve lambda işlecinin (λ) açıklanması ile sona ermektedir.

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri yazarın son sözde belirttiği gibi kitabın adının neden “Dilin Matematiği” olduğunu açıklar niteliktedir. Fakat aynı zamanda da yazarın Türkçenin matematiksel analizine yaklaşımını göstermesi bakımından da önemlidir. Çünkü kitapta matematiksel kavramlar birer birer tanıtılıp daha sonra o kavramların Türkçeden bulunmuş birkaç örnekle daha iyi anlaşılması amaçlanıyor gibi görünmektedir. Oysa *Dilin Matematiği*’ni okuyacak bir kimse matematiksel kavramların Türkçe aracılığıyla açıklanmasını değil eserin başlığına da yansdığı gibi doğal dilin -söz gelimi Türkçenin- iç yapısındaki karmaşıklığın matematik ve mantık üst diliyle açıklanması ve çözümlenmesini bekleyebilirdi.

Dilin Matematiği Formal Anlambilime Giriş’in “Önrmeli Mantık” ve “Yüklemlemeli Mantık” başlıklarını taşıyan dördüncü ve beşinci bölümünde ise bir diğer formal bilim dalı olan mantık ekseninde doğal dillerin analizine bir giriş yapılmaktadır. Buna bağlı olarak da muhakeme, önerme, öncül, sonuç, geçerlilik, tümdengelim, tümevarım, olası evren gibi mantık kavramları tanıtılıp önerme ve tümce farkına dikkat çekilmiştir. Önrmeli mantığın önermelerin birbirleri arasındaki ilişkiyi, yüklemlemeli mantığın ise bir tümcenin kendi içindeki anlamsal kurguyu inceleyen mantık alanı olduğu ifade edilmiştir. Birer işlence olarak dizimibilim ile anlambilimin önrmeli mantıkla ilişkilerine değinilirken ilintileri ifade eden değişkenler ($p, q, r, s, \dots$) ve değişmezler ($\sim, \wedge, \vee, \rightarrow, \leftrightarrow$) gösterilmektedir. Her bir değişmezin doğal dilde bir ifadeyle örtüşebildiği söylenmektedir. Buna göre değilleme ($\sim$) *değil*, birleşme ($\wedge$) *ve*, ayrışım ($\vee$) *veya*, sezdirim ($\rightarrow$) *ise* ve eş değerlik ($\leftrightarrow$) *ancak* ve *ancak* olarak önerme bağlaçları ile Türkçe karşılıkları örneklendirilmiştir. Her bir bağlacın doğruluk tablolarını gösteren yazar dolaylı usamlama olarak adlandırılan ağaç yöntemine yer vermektedir. Mantık gibi evrensel bir nitelik taşıyan tek bir üstdil anlabilişle her dilin anlambilimsel analizinin yapılabileceği belirtilmekte ve doğal konuşma dilindeki verinin nasıl yüklemlemeli mantığın üst diline çevrilebileceği gösterilmektedir. Bu kapsamda anlabilim çalışmalarının odağındaki en önemli konulardan biri olan niceleyicilere değinilmiştir. Her ($\forall$) ve bazı ($\exists$) gibi niceleyiciler örnek tümceler aracılığıyla tanıtılmıştır.

Bir giriş, iki matematik ve iki mantık bölümünün ardından gelen kitabın altıncı ve yedinci bölümleri sırasıyla “Tümce Anlabilimi” ve “Tür Kuramı” başlıklarını taşımaktadır. Tümceler arasındaki doğruluk temelli anlam ilişkilerini irdelediği “Tümce Anlabilimi”ni yazdıktan sonra Murat Özgen son sözdeki kendi ifadesiyle basit geçişsiz tümcelerin anlam türetimiyle başlayıp daha karmaşık ifadelerin nasıl biçimlendiği üzerine tartışmalar sunduğu “Tür Kuramı”nı kaleme

almıştır. Söz konusu kuram çerçevesinde anlam değerinin hesaplanması ve bu amaçla kullanılan beş kuraldan söz edilmiştir. Eserin genelinde başvurulduğu gibi özellikle Tür Kuramı bölümünde de matematiksel gösterime/anlatıma sıkça yer verilmiştir. Son söz kısmında kitabın genel bir özeti yapıp ileri okumalar için ek kaynakların tavsiye edilmesi de alana ilgi duyan okuyucu için faydalı bir bilgi paylaşımı olarak yerini almıştır.

Genel organizasyon ve konuların sınıflandırılması bakımından ayrıntılı bir çalışmayı yansıtan *Dilin Matematiği Formal Anlambilime Giriş*, kitabın sonunda özenle verilen kaynak bilgileriyle okuru daha kapsamlı araştırmalara yönlendirmektedir. Dil üzerine çalışmalar yürüten üniversite bölümlerindeki anlambilime ilgi duyan öğrenciler için kitap, anlambilimde formel analiz temelli yaklaşımı ihmal eden eğitim anlayışının eksiklerinin telafi edilmesi açısından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bir alana giriş kitabının olmazsa olmazlarından olan birçok bilgilendirici açıklama dipnot yöntemiyle gerekli görülen yerlerde yapılmaktadır. Teknik açıdan oldukça pratik bir okunuşa sahip olan kitap çokça çizim, şema ve tablo içerirken dizgisi ve tasarımıyla da titiz bir yayına dönüşmektedir.

Doç. Dr. Murat Özgen kitabın ve paradigmasının amacını ön sözde “dilbilgisine ilişkin soyut anlambilimsel bilgileri somutlaştırmak ve bu bilgileri matematikli bir üst dille ifade etmek” şeklinde belirtmesine karşın *Dilin Matematiği*, okuyucusuna doğal dilin sistematik analizini vermekten ziyade matematik ve mantık üst dilinden Türkçeye doğru giden bir model sunmaktadır. Bu paradigmayla eser Türkçenin mantıksal analizine değil mantık ve matematiğin Türkçe örneklendirilmesine benzemektedir. Ayrıca eserin gelecek baskılarında düzeltilmesi umuduyla aynı formülün içeriğinde hem sözel hem simgesel ifadeler bir arada kullanılırken iki matematiksel sembolün arasına sözel ifade yerleştirmek gibi bazı basit fakat temel gösterim hatalarına dikkat çekmek yerinde olacaktır. Daha iyi anlaşılması için kitabın “Tür Kuramı” başlığını taşıyan yedinci bölümünün (15) numaralı örneğine bakılabilir. “ $f(x) = x$ uyuyorsa 1” biçimindeki gösterimler yerine matematiksel olarak daha tanınık olan “ $f(x) = 1$ uyuyorsa” biçiminin kullanılması gerekir.

“Formal Anlambilime Giriş” alt başlığıyla yazılan bir başlangıç kitabının öncelikli işlevlerinden biri okuyucuda ilgi uyandırmaktır. Bir başlangıç kitabının kılavuzluğunda, henüz yalnızca giriş yaptıkları bir alanda kolayca bilgi sahibi olabildiğini gören okurlar daha fazlasını öğrenmeye güdülenecektir. *Dilin Matematiği Formal Anlambilime Giriş*’in de, öğrencileri ve genel okuru daha fazla araştırıp öğrenmeye ve düşünüp değerlendirmeye sevk etmesi dileğiyle...

Kaynakça

ÖZGEN, Murat (2022). *Dilin Matematiği Formal Anlambilime Giriş*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 19, Dönem/Period: 2025-Bahar/Spring, Sayı/Number: 36

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

Etik İlkeler ve Yayın Politikası**Ethical Principles and Publication Policy**

Yazar(lar) Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinin¹ ikinci bölümünde yer alan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler kısıtlarına uymakla sorumludurlar.

Tübitak Ulakbim TR DİZİN Kuralları ve Etik Kurul İzni

TR Dizin tarafından 2020 yılında açıklanan Etik İlkelerle ilgili kurallar kapsamında aşağıdaki hususlara tüm yazarların dikkat etmesi önemlidir:

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- * Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- * İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- * İnsanlar ve hayvanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- * Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Ayrıca; olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi; başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve bunun belirtilmesi; kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Yukarıdaki koşullara uyan ve Etik Kurul izni gerektiren yazıların Dil Araştırmaları dergisine gönderilmesi durumunda, alınmış olan resmi Etik Kurul izin belgelerinin de dergiye ek olarak gönderilmesi gerekmektedir.

The author(s) are responsible for complying with the criteria for Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics in the second part of the Interuniversity Board Scientific Research and Publication Ethics Directive¹.

Tübitak Ulakbim TR DİZİN Rules And Ethics Committee Permission

It is important for all authors to pay attention to the following issues within the scope of the rules regarding the Ethical Principles announced by TR Index in 2020:

Studies that require the approval of the Ethics Committee are as follows:

- * *All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview techniques,*
- * *Use of humans and animals (including material/data) for experimental or other scientific purposes,*
- * *Clinic researches on humans and animals,*
- * *Retrospective studies in accordance with the personal data protection law.*

Moreover; stating that an “informed consent form” was taken in case reports; obtaining permission from the owners for the use of scales, questionnaires, photographs belonging to others and indicating this; It should be stated that copyright regulations are complied with for the intellectual and artistic works used.

In case the articles that meet the above conditions and require the permission of the Ethics Committee are sent to the Journal of Language Studies, the official Ethics Committee permission documents must be sent as an attachment to the journal.

¹ <https://www.uak.gov.tr/Documents/mevzuat/2021/%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TELERARASI%20KURUL%20B%C4%B0L%C4%B0MSEL%20ARA%C5%9ETIRMA%20VE%20YAYIN%20ET%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20Y%C3%96NERGES%C4%B0-29012021.pdf>

Yayın Etiği

Dil Araştırmaları (bundan sonra DA) dergisinde yayın etiği, araştırma etiği, yasal / özel izin konusunda izlenecek yol aşağıdaki maddelerde tanımlanmıştır.

- Makalelerde ulusal ve uluslararası geçerli olan yayın ve araştırma etiğine uyulması zorunludur.
- DA’ya gönderilen makalelerde yayın etiği konusu yazar(lar)ın sorumluluğunda olmakla birlikte, yazar(lar) makaleyi intihal önleme yazılımları olan Turnitin ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı %20 ve üzeri olan makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır. Yazılar editör tarafından da gerekli görüldüğü takdirde intihal incelenmesinden (Turnitin veya iThenticate) geçirilir. Bu işlem ile makalelerin özgünlüğünün ve bilimsel kalitesinin artırılması ve intihalin engellenmesi amaçlanmaktadır.
- Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazar(lar)ı bağlar, dergimizin görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.
- Yazar(lar)ın gönderdikleri çalışmaların özgün olması beklenmektedir. Yazar(lar)ın başka çalışmalardan yararlanmaları veya başka çalışmaları kullanmaları durumunda eksiksiz ve doğru bir biçimde atıfta bulunmaları ve/veya alıntı yapmaları gerekmektedir.
- Makalenin birden fazla yazarı varsa, çalışmanın oluşturulmasında içeriğe entelektüel açıdan katkı sağlamayan kişiler, yazar(lar) olarak belirtilmemelidir. Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez. Değerlendirme süreci başlamış bir çalışmanın yazar sorumluluklarının değiştirilmesi (yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi) teklif edilemez.
- Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmaların yorsa çıkar çatışması teşkil edebilecek durumları ve ilişkileri açıklanmalıdır.
- Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.
- DA’ya gönderilen makalelerden yasal / özel izin gerektiren aşağıdaki durumlarda yazardan izin belgesi istenmektedir. Yayınlanacak makalelerde etik kurul izni, yasal / özel izin gerek gerektirmeyen makalenin başlık dipnotunda belirtilir. Eğer bu

Publication Ethics

The way to be followed in the journal of Dil Araştırmaları (hereinafter DA) regarding publication ethics, research ethics, legal / special permission is described in the following items.

- *Articles must comply with national and international publication and research ethics.*
- *Although the issue of publication ethics in the articles sent to DA is under the responsibility of the author(s), the author(s) are obliged to check the article with Turnitin or iThenticate programs, which are plagiarism prevention software, and send the similarity report to the journal in the article application. Articles with a similarity rate of 20% or more will not be evaluated. Articles are subjected to plagiarism review (Turnitin or iThenticate) if deemed necessary by the editor. With this process, it is aimed to increase the originality and scientific quality of the articles and to prevent plagiarism.*
- *The opinions and thoughts expressed in the articles bind the author(s) and do not reflect the views of our journal; All scientific and legal responsibility of the articles belongs to the author(s).*
- *It is expected that the works submitted by the author(s) will be original. If the author(s) benefit from or use other studies, they must cite and/or quote completely and accurately.*
- *If the article has more than one author, persons who do not contribute to the content intellectually in the creation of the study should not be specified as author(s). The authors of the candidate article should be limited to those who made significant contributions to the presented study. The authors of the article are determined before submitting the article. It is unacceptable to include the names of noncontributors in the candidate article (gift authorship) or not to include the names of contributors (ghost authorship). Changing the author responsibilities of a study whose evaluation process has started (such as adding authors, changing author order, removing authors) cannot be proposed.*
- *The situations and relationships of all studies that may constitute a conflict of interest, if any, must be explained.*
- *Editors may request raw data regarding their articles within the framework of evaluation processes, in such a case, the author(s) should be ready to present the expected data and information to the editorial board and scientific board.*
- *In the following cases requiring legal / special permission, permission is requested from the author from the articles sent to DA. In the articles to be published, the permission of the ethics committee and whether legal / special permission is required is stated in the title footnote of the article. If these permissions are required, the author or authors are asked to clearly present the permission from which institution, on what date and with which decision or issue number and is published as an "Appendix" at the end of the article. The author(s) must have a document showing that they have the rights to use the*

izinlerin alınması gerekli ise, iznin hangi kurumdan, hangi tarihte ve hangi karar veya sayı numarası ile alındığının açıkça sunulması yazar veya yazarlardan tarafından talep edilir ve makalenin sonunda “Ek” olarak yayımlanır. Yazar(lar) kullanılan verilerin kullanım haklarına, araştırma/analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını veya deney yapılan deneklerin rızasının alındığını gösteren belgeye sahip olmalıdır.

– Yazar(lar) gönderdikleri çalışmalarda başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin almalı, bu durumu ve kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu belirtmelidir. Çalışma deneklerin (insan ve hayvan) kullanımını gerektiriyor ise çalışmanın uluslararası deklarasyon, kılavuz vb. uygun gerçekleştirildiği yazar(lar) tarafından beyan edilmelidir.

– Yazar(lar) gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları, başlık dipnotunda “Teşekkür” kısmında beyan etmekle yükümlüdür.

– Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.

– Bilimsel toplantılarda sunulan çalışmalar ile tezlerin bir bölümünü oluşturan çalışmalar 2021 itibarıyla DA’da olduğu gibi kabul edilmemekle birlikte; sunulan bildirinin ya da yazılan/savunulan tezin geliştirildiğine dair dipnot düşülmek kaydıyla editör izniyle bilimsel katkısı olacağına inanılan çalışmalardan tez yayınları için yazardan / danışmandan ve bildirimler için sempozyum kurulundan izin yazısı alınması zorunludur.

– Yazarlar çalışmalarını aynı anda birden fazla derginin başvuru sürecinde bulunduramaz. Her bir başvuru önceki başvurunun tamamlanmasını takiben başlatılabilir. Başka bir dergide yayınlanmış çalışma DA’ya gönderilemez.

– Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır. Bu sebeple “1”, “2” şeklinde numaralandırılmış yazılar DA’ya gönderilemez.

– Bir yazar DA’da yayınlanmış makalesinde önemli bir yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

data used, the necessary permissions for the research / analysis, or that the consent of the experimental subjects has been obtained.

– *Author(s) must obtain permission from their owners for the use of scales, questionnaires, photographs belonging to others in the works they submit, and must state that this condition and copyright regulations are complied with for the ideas and works of art used. If the study requires the use of subjects (human and animal), the study should be included in an international declaration, guide, etc. proper execution must be declared by the author(s).*

– *The author(s) are obliged to declare the institutions that support the studies, financial resources, and the “Acknowledgment” part of the title footnote.*

– *In the event that the author(s) notices a mistake or error in their published work, early appearance or evaluation stage, the journal editor or publisher has an obligation to cooperate with the editor in informing, correcting or withdrawing.*

– *Although the studies presented at scientific meetings and the studies forming a part of the theses are not accepted without revision or further study for DA by 2021; It is obligatory to obtain permission from the author / consultant for thesis publications and from the symposium committee for papers, which are believed to have scientific contribution with the permission of the editor, provided that a footnote is included regarding the progress of the submitted paper or the written / defended thesis.*

– *Author(s) cannot submit their work to more than one journal at the same time. Each submission can be started following completion of the previous application. A study published in another journal cannot be sent to DA.*

– *Author(s) should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disassembling the results of the research in an inappropriate manner and by dismembering them in multiple issues. For this reason, articles numbered “1”, “2” cannot be sent to DA.*

– *When a writer detects a material error in his article published in the DA, he must notify the editor of the journal immediately and cooperate with the editor to retract or correct the article.*

Yayın Hakları Devri

(<https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari> üzerinden):

Transfer of Copyright

(via <https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>):

– *For the mutual benefit and protection of author(s) and publishers, author(s) are required to submit a*

- Yazarların ve yayıncıların karşılıklı yararı ve korunması için yazarların, çalışmalarının yayınlanmasından önce dergimize yazılı izin belgesi vermesi gereklidir.
- Yazarlar yazılarını DERGİPARK sistemi üzerinden (<https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>) yüklerken sistemde bulunan telif hakları devir sözleşmesini de doldurup yüklemekle yükümlüdürler.
- Yazar(lar) sistemdeki formu imzalayıp yüklediğinde dergimize yazılı izin vermiş sayılırlar ve makalenin hakemlik süreci başlatılır.

Odak ve Kapsam

Amaçları doğrultusunda Dil Araştırmaları (DA) dergisinin yayın odağında, Türk diliyle ilgili olmak kaydıyla aşağıdaki konular bulunmaktadır:

1. Tarihi ve çağdaş karşılaştırmalı dilbiliminin tüm alt dallarında yapılan özgün araştırma, inceleme, derleme ve metin çalışmaları
2. Derginin toplam hacminin %25'ini geçmeyecek şekilde, tarihi ve çağdaş karşılaştırmalı dilbiliminin tüm alt dallarında yapılan araştırma ve inceleme çalışmalarının çevirileri
3. Birinci maddedeki kategoride yer alan kitap çalışmalarına ilgili eleştiri ve değerlendirme yazıları

Bu üç maddeyle ilgili olarak

- Türkoloji alanında öğretim gören lisans seviyesinde üniversite öğrencilerinin ve Türkoloji alanında öğretim görmemiş kişilerin çalışmaları tek yazarlı olarak yayına kabul edilmez. Bu tür yazılarda bir öğretim üyesinin de bilimsel katkısı olması beklenir ve bu öğretim üyesi yazar olarak da yer almalıdır. Ancak, yüksek lisans ve / veya doktora öğrencilerinin / mezunlarının çalışmaları, tek yazarlı olarak kabul edilebilir.
- Türk dili alanı dışındaki temaları içeren diğer sosyal bilim dallarını (tarih, edebiyat, ilahiyat, eğitim bilimleri, psikoloji, sosyoloji, felsefe vb.) hedefleyen çalışmalar kabul edilmez.

Yayın Sıklığı

- Uluslararası hakemli bir dergi olan DA yılda iki kez yayınlanmaktadır.
- Önceden planlanma ve en az dört ay öncesinden duyurmak kaydıyla bir yılda sadece iki özel sayı yayınlanabilir. Özel sayılarda ele alınacak konular Yayın Kurulu tarafından mevcut tartışmaların odak noktası olacak şekilde belirlenir ve böylece özel konu Türk dili araştırmalarına rehberlik edilebilir.

Yayın Dili

- DA'nın ana yayın dili Türkiye Türkçesidir. Bunun dışında İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça veya modern Türk lehçelerinde yazılmış olan özgün

written permission to our journal before the publication of their work.

- Authors are obliged to fill in and upload the copyright transfer agreement in the system while uploading their articles via the DERGİPARK system (<https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>).

Focus and Scope

In line with its purposes, the publication focus of the Journal of Language Research (DA) includes the following subjects, provided that they are related to Turkish language:

1. Original research, analysis, compilation and text studies in all subbranches of historical and contemporary comparative linguistics
2. Translations of research and analysis studies conducted in all subbranches of historical and contemporary comparative linguistics, not exceeding 25% of the total volume of the journal.
3. Criticism and reviews about the book studies in the category in the first article

Regarding these three items

- Studies of undergraduate students studying in the field of Turcology and those who have not studied in the field of Turcology are not accepted for publication with a single author. In such articles, it is expected that a faculty member has a scientific contribution and this faculty member should also be included as an author. However, studies of master's and / or doctoral students / graduates can be accepted as a single author.
- Studies involving themes other than Turkish language (history, literature, educational sciences, sociology, etc.) are not accepted.

Publication Frequency

- DA, an international refereed journal, is published biannually.
- Only two special issues can be published in a year, provided that it is planned and announced at least four months in advance. Special topic Turkish studies can be guided.

Publication Language

- In the main broadcasting language of DA is Turkish. In addition, articles can be submitted in English, German, French, Russian or modern Turkic

makaleler de gönderilebilir. Gönderilen makale ilgili dilin gramer kurallarına ve ilgili bilimsel literatüre uygun olmalıdır.

Yayın Değerlendirme

Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci

– Kör hakemlik, bilimsel yayınların en yüksek kalite ile yayınlanması için uygulanan bir yöntem olup, bilimsel çalışmaların nesnel (objektif) bir şekilde değerlendirilme sürecinin temelini oluşturmaktadır ve birçok bilimsel dergi tarafından tercih edilmektedir.

– DA'ya gönderilen tüm çalışmalar aşağıda belirtilen aşamalara göre *körleme* yoluyla değerlendirilmektedir.

Körleme Hakemlik Türü

– DA, tüm çalışmaların değerlendirme sürecinde çift körleme yöntemini kullanmaktadır. Çift körleme yönteminde çalışmaların yazar ve hakem kimlikleri gizlenmektedir.

İlk Değerlendirme Süreci

– DA'ya gönderilen çalışmalar ilk olarak editörler tarafından değerlendirilir.

– Bu aşamada, derginin amaç ve kapsamına uymayan, Türkçe ve İngilizce olarak dil ve anlatım kuralları açısından zayıf, bilimsel açıdan kritik hatalar içeren, özgün değeri olmayan ve yayın politikalarını karşılamayan çalışmalar iade edilir.

– İade edilen çalışmaların yazarları, gönderim tarihinden itibaren en geç iki ay içerisinde bilgilendirilir.

– DA'da değerlendirilmeye uygun bulunan çalışmalar ise ön değerlendirme için çalışmanın ilgili olduğu alana yönelik hakemlere gönderilir.

Hakem Atama Süreci

– Çalışmaların içeriğine ve hakemlerin uzmanlık alanlarına göre hakem ataması yapılır. Çalışmayı inceleyen editörler tarafından, DA hakem havuzundan uzmanlık alanlarına göre iki hakem belirlenir ve çalışmalar hakemlere iletilir.

– Hakemler değerlendirdikleri çalışmalar hakkındaki hiçbir süreci ve belgeyi paylaşmayacakları hakkında garanti vermek zorundadır.

Hakem Raporları

– Hakem değerlendirmeleri genel olarak çalışmaların; özgünlük, kullanılan yöntem, etik kurallara uygunluk, bulguların ve sonuçların tutarlı bir şekilde sunumu ve alanyazın açısından incelenmesine dayanmaktadır.

– Bu inceleme aşağıdaki unsurlara göre yapılır:

1. Giriş ve alanyazın: Değerlendirme raporu çalışmada ele alınan problemin sunumu ve amaçları, konunun önemi, konuyla ilgili

languages. Submitted article must comply with the grammatical rules of the relevant language and the relevant scientific literature.

Publication Review

Blind Review and Evaluation Process

– *Blind refereeing is a method applied for publishing scientific publications with the highest quality and forms the basis of the objective evaluation process of scientific studies and is preferred by many scientific journals.*

– *All studies sent to DA are evaluated through blinding according to the following stages.*

Blind Review Type

– *DA uses the double blind method in the evaluation process of all studies. In the double blind method, the identities of the authors and referees of the studies are hidden.*

Initial Evaluation Process

– *Studies submitted to DA are first evaluated by the editors.*

– *At this stage, studies that do not comply with the purpose and scope of the journal, are weak in terms of language and expression rules in Turkish and English, contain scientific critical errors, do not have original value and do not meet the publication policies are rejected.*

– *Authors of rejected works are informed within two months from the date of submission.*

– *Studies deemed appropriate are sent to referees who are expert of the field for evaluation.*

Referee Assignment Process

– *Referees are appointed according to the content of the studies and the expertise of the referees. Two referees are determined from the DA referee team according to their field of expertise by the editors who examine the study and the studies are submitted to the referees.*

– *Referees must guarantee that they will not share any process and document about the work they evaluate.*

Referee Reports

– *Referee evaluations generally concentrate on studies' originality, method, compliance with ethical rules, consistent presentation of findings and results, and examination of the literature.*

– *This examination is made according to the following factors:*

1. *Introduction and literature: The evaluation report includes an opinion about the presentation and objectives of the problem dealt with in the study, the importance of the subject, the scope of the relevant literature, its currency and originality of the study.*
2. *Method: The evaluation report includes information on the suitability of the method used, the selection and characteristics of the*

alanyazının kapsamı, güncelliği ve çalışmanın özgünlüğü hakkında görüş içerir.

2. Yöntem: Değerlendirme raporu, kullanılan yöntemin uygunluğu, araştırma grubunun seçimi ve özellikleri, geçerlik ve güvenilirlik ile ilgili bilgilerin yanı sıra veri toplama ve analiz süreci hakkında görüş içerir.
3. Bulgular: Değerlendirme raporu, yöntem çerçevesinde elde edilen bulguların sunumu, analiz yöntemlerinin doğruluğu, araştırmanın amaçları ile erişilen bulguların tutarlılığı, ihtiyaç duyulan tablo, şekil ve görsellerin verilmesi, kullanılan testlerin kavramsal açıdan değerlendirilmesine yönelik görüşler içerir.
4. Değerlendirme ve tartışma: Değerlendirme raporu, bulgulara dayalı olarak konunun tartışılması, araştırma sorusuna/ larına ve hipoteze/lere uygunluk, genellenebilirlik ve uygulanabilirlik ile ilgili görüş içerir.
5. Sonuç ve öneriler: Değerlendirme raporu alanyazına katkı, gelecekte yapılabilecek çalışmalara ve alandaki uygulamalara yönelik öneriler hakkında görüş içerir.
6. Stil ve anlatım: Değerlendirme raporu, çalışma başlığının içeriği kapsamı, Türkçe'nin kurallara uygun kullanımı, gönderme ve referansların genel yazım kurallarına (APA 6 vb.) uygun olarak tam metnin diline uygun verilmesi ile ilgili görüş içerir.
7. Genel değerlendirme: Değerlendirme raporu çalışmanın bir bütün olarak özgünlüğü, ilgili alanyazına ve alandaki uygulamalara sağladığı katkı hakkında görüş içerir.

– Değerlendirme sürecinde hakemlerin çalışmanın tipografik özelliklerine göre düzeltme yapmaları beklenmemektedir.

Hakem Değerlendirme Süreci

- DA'da değerlendirme sürecindeki çalışmalar için editörler düzeltme ve iyileştirme talep edebilir.
- Hakem değerlendirme süreci için hakemlere verilen süre 6 haftadır. Hakemlerden veya editörlerden gelen düzeltme önerilerinin yazarlar tarafından “düzeltme önergesi” doğrultusunda 1 ay içerisinde tamamlanması zorunludur. Hakemler bir çalışmanın düzeltmelerini inceleyerek uygunluğuna karar verebilecekleri gibi gerekliyse birden çok defa düzeltme talep edebilir.
- Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirme önerilerinin nesnel ve çalışmanın özgünlüğünü artırıcı nitelikte olduğunun bilinciyle düzeltme ve iyileştirmeleri eksiksiz, açıklayıcı ve zamanında tamamlamakla yükümlüdür.

Değerlendirme Sonucu

- Hakemlerden gelen görüşler, editörler tarafından en geç 2 hafta içerisinde incelenir. Bu inceleme sonucunda editörlük yayın kuruluna sunmak üzere

research group, validity and reliability, as well as an opinion on the data collection and analysis process.

3. Findings: The evaluation report includes opinions about the presentation of the findings obtained within the framework of the method, the accuracy of the analysis methods, the consistency of the findings reached with the purposes of the research, the necessary tables, figures and visuals, and the conceptual evaluation of the tests used.
4. Evaluation and discussion: The evaluation report includes discussion of the subject based on the findings, compliance with the research question(s) and hypothesis(es), generalizability and applicability.
5. Conclusion and suggestions: The evaluation report includes contribution to the literature, opinions on suggestions for future studies and practices in the field.
6. Style and expression: The evaluation report includes the opinion about the content of the study title, the use of Turkish in accordance with the rules, and the submission of references and references in accordance with the general spelling rules (APA 6 etc.).
7. General evaluation: The evaluation report includes an opinion about the originality of the study as a whole and its contribution to the concerned literature and practices in the field.

– During the evaluation process, the referees are not expected to make adjustments according to the typographical features of the study.

Referee Evaluation Process

– Editors can request corrections and improvements for articles in the evaluation process in DA.

– The time given to referees for the evaluation process is 6 weeks. Correction suggestions from referees or editors must be completed by the authors within 1 month in line with the “correction rules”. Referees can review the revisions of a work and decide whether it is appropriate or, if necessary, request corrections more than once.

– The author(s) are obliged to complete corrections and improvements in a complete, explanatory and timely manner, with the awareness that the requested correction and improvement suggestions are objective and increase the originality of the study.

Evaluation Result

– Comments from referees are reviewed by editors within 2 weeks at the latest. As a result of this review, the editorial office determines its final decision to submit to the editorial board.

Editorial Board Decision

– Editors prepare the editorial board decision about the study based on the referee opinions. The decision prepared is forwarded to the author(s) within 1 week at the latest, together with the referee

nihaî kararını belirler.

Yayın Kurulu Kararı

– Editörler, hakem görüşlerine dayanarak çalışma ile ilgili yayın kurulu kararını hazırlar. Hazırlanan karar editörlük tarafından hakem önerileri ile birlikte en geç 2 hafta içerisinde yazar(lar)a iletilir.

– Bu süreçte olumsuz görüş verilen çalışmalar reddedilir.

– Olumlu görüş verilen çalışmalar, son kontroller yapıldıktan sonra yayımlanmak üzere yazının gönderilme tarihini esas alarak sıraya konulur.

Yayın Değerlendirme Süreci Ne Kadar Sürmektedir?

– DA'ya gönderilen çalışmaların yayın değerlendirme sürecinin en geç 4 ay içerisinde sonuçlandırılması öngörülmektedir.

– Ancak, hakem ya da editörlerin yazar(lar) dan düzeltme istedikleri tarih ile yazar(lar)ın düzeltmeleri tamamladıkları tarih arasındaki süre, bu 4 aylık süreye dâhil edilmemektedir.

– DA yayın kurulu; yayınlanmış, erken görünümdeki veya değerlendirme aşamasındaki bir çalışmaya ilişkin telif hakkı ve intihal şüphesi oluşması durumunda çalışmayı ilişkin bir soruşturma başlatma yükümlülüğü taşır.

– Yayın kurulu yapılan soruşturma sonucunda değerlendirme aşamasındaki çalışmada telif hakkı ve intihal yapıldığını tespit etmesi durumunda çalışmayı değerlendirmeden geri çeker ve tespit edilen durumları detaylı bir şekilde kaynak göstererek yazarlara iade eder. Yayın kurulu, yayınlanmış veya erken görünümdeki bir çalışmada telif hakkı ihlali ve intihal yapıldığını tespit etmesi durumunda, en geç 10 gün içerisinde aşağıdaki geri çekme ve bildiri işlemlerini gerçekleştirir.

Değerlendirme Sonucuna İtiraz Etme

– Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirmelerden bir kısmını yapmak istemezlerse; bunu rapor halinde sebepleriyle birlikte editörlüğe sunmak durumundadır. Editörlük bu raporu hakemlerle paylaşacak ve düzeltme ve iyileştirmelere yönelik nihaî karar hakem raporlarına yansıtacaktır.

– DA'da değerlendirme sonucu yazar(lar)a iletilen yayın kurulu ve bilim kurulu görüşlerine yazar(lar)ın itiraz etme hakkı saklıdır. Yazar(lar), çalışmaları için yapılan değerlendirme sonucu görüş ve yorumlara ilişkin itiraz gerekçelerini bilimsel bir dille ve dayanaklarını referans göstererek dilarastirmalari@gmail.com adresine e-postayla iletmelidir. Yapılan itirazlar editörlük ve yayın kurulu tarafından en geç bir ay içerisinde incelenerek yazar(lar) a olumlu veya olumsuz dönüş sağlanır. Yazar(lar)ın değerlendirme sonucuna itirazları olumlu bulunması durumunda, yayın kurulu

recommendations.

– The works with negative opinions during this process are rejected.

– The works with positive opinions are queued according to submission date after the latest review.

How Long Does the Evaluation Process Take?

– It is considered that the publication of the studies sent to DA will be concluded approximately within 4 months.

– However, the period between the date when the referees or editors request a correction from the author (s) and the date when the author (s) complete the corrections are not included in this 4 month period.

– DA editorial board; in case of suspicion of copyright and plagiarism related to a published, online-first or under evaluation work, are supposed to initiate an investigation into the work.

– If the editorial board determines that there is copyright and plagiarism in the study at the evaluation stage, it withdraws the work from evaluation and returns the detected situations to the authors by citing detailed sources. If the editorial board detects a copyright infringement and plagiarism in a published or early-view work, it will take the following recalls and notifications within one week at the latest.

Objection to the Evaluation Result

– If the author(s) do not want to make some of the requested corrections and improvements; it has to present it to the editorial office with its reasons as a report. The editorial office will share this report with the referees and the final decision for corrections and improvements will be reflected in the referee reports.

– The author(s) reserves the right to object to the editorial board and scientific committee opinions that are forwarded to the author(s) as a result of the evaluation in the DA. The author(s) should send their objection regarding their opinions and comments to dilarastirmalari@gmail.com in a scientific language and by referring to their basis. The objections made are examined by the editorial board and the editorial board within one month at the latest, and a positive or negative response is provided to the author(s). If the objection of the author(s) to the evaluation result is found positive, the editorial board restarts the evaluation process by making new referees in accordance with the subject area of the study.

çalışmanın konu alanına uygun yeni hakemlendirme yaparak değerlendirme sürecini yeniden başlatır.

Yayın Politikası

- DA'da değerlendirme sonucu kabul edilen çalışmalar sırasıyla; intihal kontrolünün yapılması, kaynakça düzenlemesi, gönderme ve atıf kontrolü, mizanpaj ve dizgisinin yapılması, DOI numarasının verilmesi ve erken görünüme açılması süreçlerinden geçer.
- Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulduğu cilt ve sayıda yayınlanır. DA makale işlem ücreti (değerlendirme ücreti veya basım ücreti) ve makalelere erişim için abonelik ücreti talep etmediği için hiç bir gelir kaynağı bulunmamaktadır.
- DA'da yayımlanan makaleler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
- DA'da yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak Dergipark üzerinden <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari> web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.
- DA güncel ve özgün bilginin yayılmasını önemsemektedir. Bu kapsamda değerlendirme aşamasını tamamlayarak kabul edilen ve kabulden sonraki süreçleri tamamlanan çalışmalar elektronik olarak erken görünümde yayınlanır. Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulduğu cilt ve sayıda sayfa sayısı verilerek yayınlanır ve erken görünümünden kaldırılır. Erken görünümdeki çalışmalar normal sayıda yayınlanacak son sürüm olmayabilir. Son yayınlanacak halinde çalışmaların küçük düzenlemeler yapılabilir.

Yazım Kuralları

Dil Araştırmaları dergisinin güncel yazım kurallarına DERGIPARK sistemi üzerinden ulaşılabilir: <https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>

Publication Policy

- *Studies accepted as a result of evaluation in DA, respectively; It goes through the processes of checking for plagiarism, organizing bibliography, citation and citation, layout and typesetting, giving the DOI number and opening it for early viewing.*
- *Studies published in early view are published in volumes and numbers approved by the editorial board.*
- *There is no source of income as DA does not charge article processing fee (evaluation fee or printing fee) and subscription fee for accessing the articles.*
- *No royalty is paid to the author(s) for the articles published in DA.*
- *All articles published in DA are also available in full text on the web address <http://www.dilarastirmalari.com/> as open access.*
- *DA cares about spreading current and original information. In this context, studies that are accepted by completing the evaluation phase and whose processes are completed after acceptance are published electronically in early view. Studies published in early view are published by giving the number of volumes and number of pages approved by the editorial board and removed from early view. Early view works may not be the last version to be published in the normal issue. Minor edits of the works can be made if they are to be published recently.*

Writing Rules

The current spelling rules of the Journal of Dil Araştırmaları can be accessed through the DERGIPARK system: <https://dergipark.org.tr/en/pub/dilarastirmalari>